YÜKSELEN ÇİN VE KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN ÇÖKÜŞÜ

Minqi Li

İngilizceden Çeviren:
Aytül Kantarcı, Ercüment Özkaya

epos

Minqi Li; ABD Utah Üniversitesinde Ekonomi Bölümünde öğretim görevlisidir.

Çin'de 1980'lerin sonunda patlak veren liberal öğrenci hareketine katılan Minqi Li, edindiği deneyimlerin etkisiyle Marksizme yöneldi.

Marksist görüşleri yüzünden üniversiteden atıldıktan sonra iki yıl hapis cezasına çarptırılan Li, cezasını tamamladıktan sonra ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı. Siyasal iktisat alanında çeşitli çalışmaları yayımlanmış olan Minqi Li, yurtdışında yaşamasına rağmen, hem Çin'de son yıllarda güç kazanmaya ve dünya çapında ilgi odağı olmaya başlayan "Yeni Sol" akımının, hem de uluslararası alanda yeni bir ivme kazanmakta olan Marksist siyasal iktisat teorisinin önemli temsilcileri arasında sayılmaktadır.

epos

EPOS YAYINLARI-52
bilim-felsefe-politika- 31

Minqi Li
Yükselen Çin
ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Çöküşü

İngilizceden Çeviren
Aytül Kantarcı, Ercüment Özkaya

Kitabın Orijinal Adı:
The Rise of China and the Demise
of the Capitalist World Economy

© Pluto Press, 2008
© Minqi Li, 2008
©Epos Yayınları, 2009

Düzelti:
Rafet Özen

Kapak Tasarımı:
Zet Tanıtım

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
epos

Baskı ve Cilt:
Sözkesen Matbaası (0.312) 395 21 10

Birinci Baskı,
Ankara, 2009
ISBN: 978-975-6790-62-5

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe-Ankara
Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21
e-mail: eposkitap@ eposyayinlari.com

Minqi Li

Yükselen Çin ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Çöküşü

İngilizceden Çevirenler:
Aytül Kantarcı, Ercüment Özkaya

epos

İçindekiler

Tablo Listesi 6
Şekil Listesi 7

Türkçe Basıma Önsöz 9
Önsöz: Benim 1989'um 11

1. Çin ve Kapitalist Dünya Ekonomisine Giriş 25
2. Birikim, Temel İhtiyaçlar ve Sınıf Mücadelesi: Modern Çin'in Yükselişi 52
3. Çin ve Neoliberal Küresel Ekonomi 102
4. Kapitalist Dünya Ekonomisi Çin'in Yükselişine Dayanabilir mi? 133
5. Kâr ve Birikim: Sistemik Döngüler ve Seküler Eğilimler 157
6. Sonsuz Birikimin Sonu 189
7. Zorunluluk Âlemiyle Özgürlük Âlemi Arasında: 21. Yüzyılın Tarihsel İmkânları 232

Kaynakça 253
Dizin 262

Tablo Listesi

2.1 Çin'de ve dünyanın belli başlı bölgelerinde ekonomik büyüme oranları, 1950-76 58

2.2 Çin'de ve bâzı seçilmiş ülkelerde ortalama ömür, 1960-2000 63

2.3 Çin'de ve bazı seçilmiş ülkelerde yetişkinler arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı, 1970-2000 65

2.4 Çin'de ve seçilen ülkelerde ilkokul kayıtları, 1970-2000 66

2.5 Çin'de ve seçilen ülkelerde ortaokul kayıtları, 1970-2000 67

3.1 Çocuk eğitiminde kullanılan konuşan dünya modelinin küresel meta zinciri içindeki katma değer dağılımı 107

3.2 Dünya toplam cârî açık ve fazlalarında ülke ya da bölge payları 1995-2006 116

4.1 ABD'de toplumsal sınıf ve meslek yapısı 143

4.2 Latin Amerika Ülkelerinde Sınıf ve Meslek yapılanması (1990/1992) 145

4.3 Çin'in toplumsal tabakalaşma yapısının evrimi, 1978-99 147

4.4 Merkez ve yarı çevrede sınıf yapıları 150

4.5 Seçilmiş ülkelerde işçi ücret oranları 152

5.1 Dünyanın başlıca bölgelerinin ekolojik ayakizi, 2003 180

6.1 Alternatif kaynaklardan elektrik üretimi maliyet tahminleri 208

6.2 Enerji maliyeti tahminleri 209

6.3 Dünya metalik mineral kaynakları 220

Şekil Listesi

2.1 1820–2000 tarihleri arasında Dünya GSYİH'sinde paylar 53
2.2 Kişi başına düşen GSYİH, 1820–2000 53
2.3 Çin'in kaba ölüm oranları, 1936-80 72
2.4 Çin'deki doğal felâketler, 1950-80 75
3.1 Dünya ekonomisinin büyümesi, 1951-2006 111
3.2 Şirket kârlılığı ABD 1950-2006/Çin, 1980-2005 112
3.3 Mülkiyet gelirlerinin GSYİH içindeki payı, Avrupa ve Japonya, 1960-2006 113
3.4 Dünya ekonomik büyümesine katkı (SGP), 1976/78-2006 114
3.5 Dünya ekonomik büyümesine katkı (cârî ABD Doları), 1966/75-2006 115
3.6 ABD'nin dış borçları ve dünyanın döviz rezervleri,1980-2006 117
3.7 Reel petrol fiyatları ve dünya ekonomik büyümesi,1950-2006 120
3.8 ABD hisse senedi fiyatlarının uzun dönem değişimleri, 1871-2006 121
3.9 ABD ekonomisinin makroekonomik yapısı,1960-2006 122
3.10 ABD reel ücret ve reel medyan aile gelirleri endeksleri, 1964 2006/1977–2005 123
3.11 ABD Malî Bilançoları: Özel, kamu ve dış ticaret sektörleri, 1960-2006 125
3.12 Çin ekonomisinin makroekonomik yapısı,1980-2006 127
3.13 Çin: Emek gelirleri ve hâne halklarının tüketimi,1980-2005 129
4.1 Kişi başına düşen GSYİH Endeksleri, 1975-2006 139
4.2 Dünya enerji tüketimi (gerçekleşmiş ve beklenen), 1970-2035 155
5.1 Nominal faiz oranlarının uzun dönem hareketi: Britanya 1756-2006/ABD 1857-2006 161
5.2 Kâr oranının uzun dönem hareketi, Britanya 1855-2006 163
5.3 Kâr oranının uzun dönem hareketi, ABD 1890-2006 165
5.4 Ekonomik büyüme ve reel faiz oranları, ABD 1960-2006 168
5.5 Dünya GSYH'sindeki paylar 1975–2006 170

5.6 Çıktı/sermaye oranının uzun vâdeli hareketi:
sermaye oranı Britanya 1855-2006/ABD 1850-2006 174
5.7 Kâr paylarının uzun dönemli hareketi,
Britanya 1855-2006/ ABD 1890-2006 (Onar yıllık ortalamalar) 175
6.1 Dünya birincil enerji tüketimi:
gerçekleşmiş olan ve beklenen, 1965-2050 215
6.2 Enerji verimliliği, 19675–2004 216
6.3 Dünyanın ekonomik büyümesi:
gerçekleşmiş ve beklenen, 1965-2050 218
6.3 Dünya metalik mineral kaynakları
6.4 Dünya tahıl üretimi, 1950-2006 (fiilî), 1984-2100 (eğilim) 223
6.5 Çin'in tahıl üretimi, 1950-2006 (gerçekleşen)
996-2100 (eğilim) 225
6.6 Dünya birincil enerji tüketimi, karbondioksit eşdeğerleri,
450 mbp'de istikrarlı 228
6.7 Dünya ekonomik büyümesi, karbondioksit eşdeğerleri,
450 mbp'de istikrarlı 229

Türkçe Baskıya Önsöz

Bu kitabın İngilizce basımının yayımlamasından beri küresel kapitalist ekonomi sonu daha görünmeyen derin bir krize girdi.

Entelektüel solda pek çok kişi, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun durumunu belli ölçüde düzelterek politik ve ekonomik istikrarı yeniden sağlayacak bir küresel "new deal"in kurulabileceği olasılığı üzerinde kafa yoruyor.

Oysa, hâlihazırdaki tarihsel konjonktür 1945'tekinden kökten farklıdır. 1945'te ABD emperyalizmi tartışmasız bir hegemonik güç idi. Bu gücün önderliğinde bir yandan Batılı işçi sınıflarının, öbür yandan Batılı olmayan "ulusal burjuvazilerin" ve orta sınıfların politik ve ekonomik taleplerini uzlaştırmayı beceren yeni bir küresel anlaşma ortaya çıkmıştı. Dahası, ABD hâlâ dünyanın en büyük petrol üreticisiydi ve kapitalist sistem hâlâ ucuz kaynakların ve kirletilebilecek yeterli alanların keyfini çıkarabiliyordu.

Bugün ise, ABD hegemonyası geri dönülmez bir gerileme içindedir. Buna karşılık, sistemin hegemonik gücü olarak işlev görmek üzere ABD'nin yerini alacak durumda olan hiçbir dünya gücü bulunmamaktadır. Kapitalist dünya sistemi sâdece Batılı işçi sınıflarının ve Batılı olmayan seçkinlerin politik ve ekonomik talepleriyle değil, aynı zamanda Batılı olmayan işçi sınıflarının talepleriyle de karşı karşıyadır. Yeni bir küresel sözleşmenin küresel kapitalizmin altından kalkamayacağı kadar pahalıya geleceği ortaya çıkabilir. Ne de olsa, dünyanın

içinde otuz yıldır ızdırap çektiği neoliberal karanlık çağ, eski küresel yeni sözleşmenin küresel kapitalizm için fazla pahalıya geldiğinin 1960'lardan itibaren ortaya çıkmış olmasının sonucudur.

Son olarak, küresel ekolojik sistem şimdi kelimenin tam ve gerçek anlamında çöküşün eşiğine gelmiş bulunmaktadır ve küresel kapitalizmin emrinde meydana gelen çevresel yıkım insanlığı toplu intihara sürüklemekle tehdit etmektedir.

Bu koşullar altında, kapitalizm artık varlığını sürdürebilecek bir tarihsel seçenek olmaktan çıkmıştır. İnsanlığın karşısındaki tek gerçek seçenek, sosyalizm ya da barbarlık arasındadır.

Kitabımın Türkçeye çevrilmesi ve Türkiye'de yayımlanacak olması benim için büyük bir sevinç vesilesidir. Çünkü Türkiye, küresel anti-emperyalist mücadelenin en ön cephelerinden birisidir. Dünyanın geleceği, nihaî olarak uluslararası işçi sınıflarıyla birlikte Türkiyeli ve Çinli emekçilerin mücadelesine bağlıdır.

Minqi Li

1 Mart 2009 Salt Lake City, Utah, ABD

Önsöz: Benim 1989'um

Bu kitap, bugünkü Çin hakkında yazılmış kitapların çoğuna benzemez. Çin'in çarpıcı ekonomik büyümesinin ve artan jeopolitik gücünün Batı için nasıl bir ekonomik, askerî ve kültürel tehdit oluşturacağına dair değil. Ne de, Çin'in nasıl dünyanın gelecek hegemonik gücü olacağıyla, bu hedefe ulaşabilmek için ne gibi bir strateji izlemesi gerektiğiyle ya da dünya politikasında "sorumlu" bir güç olmak için ne tür bir ekonomik ve politik model benimsese daha iyi edeceğiyle ilgilenecek. Buna karşılık, bu kitap, Çin'in gerek Batı'ya yönelik bir tehdit, gerekse de kendisini sunmaya çalıştığı gibi iyicil bir yükselen dünya gücü gibi farklı şekillerde algılanmasına açık bugünün dünya-tarihsel bağlamını ortaya çıkartan temeldeki dünya-tarihsel süreçleri tartışacak.

Yazarın görüşü, mevcut dünya-sisteminin, yani kapitalizmin çok da uzak olmayan bir gelecekte (muhtemelen bu kitabı okuyacak olanların çoğunun kendi ömürleri içinde) sona ereceği ve yerini daha başka bir sisteme ya da sistemlere bırakacağı şeklindedir. Bu yüzden, bu kitap, "Çin'in yükselişinden" daha fazla, "kapitalist dünya sisteminin çöküşü" ile ilgilidir. Çin'in yükselişini, bunun mevcut dünya-sisteminin çöküşüne katkı yapmış olan aynı tarihsel süreçlerden kaynaklanması ölçüsünde tartışacak. Çin'in yükselişi bu tarihsel süreçlerin bütüncül bir parçasıdır ve bu süreçlerde büyük bir hızlanmanın temsilcisidir.

Kapitalizm (ya da kapitalist dünya-ekonomisi) kâr için üretime ve sonsuz sermaye birikimine dayanan bir toplumsal sistemdir. Mevcut dünya-sisteminin işlemesi ve gelişmesi, bu yüzden, çevresel maliyetlerin, ücret maliyetlerinin ve vergi maliyetlerinin düşük kalmasını güvence altına alan bir takım tarihsel koşullara bağlıdır. Ne var ki, kapitalizmin işleyişi uzun vâdede bütün bu maliyetleri yükseltmeye eğilimli bazı belli dinamikleri ya da "hareket yasalarını" izler. Bu maliyetlerin belli bir noktanın üzerine çıkmasıyla kapitalist sistem artık kârlı olmaktan çıkacak ve dur-durak bilmeyen sermaye birikiminin sonu gelecektir.

Tarihsel olarak, coğrafî yayılmalar, kârlılık üzerindeki baskıyı artırma yönündeki bu dünyevî eğilimi denetim altında tutmaya yardım eden yeni düşük maliyet alanları bulan temel mekanizma olmuştur. Çin, kapitalist dünya-ekonomisine dâhil olan son büyük coğrafî alanlardan biriydi ve çok yakın zamanlara dek sistem ölçeğindeki işbölümüne etkin bir biçimde katılmamıştı. Bu yüzden, Çin kapitalist dünya-ekonomisi için bir stratejik yedek olarak işlev görmüştü ve bu geniş stratejik yedeğin harekete geçirilmesi, aslında, mevcut dünya-sisteminin yaklaşan ölümcül krizinin habercisidir.

Şimdiki entelektüel konumuma nasıl geldim? Ben "1989 Kuşağı"ndanım. Ancak, 1989 kuşağının geri kalanının aksine, Sağ'dan Sol'a, bir neoliberal "demokrat" olmaktan bir devrimci Marksist olmaya doğru alışılmadık bir ilerleme yaptım. 1987–90 döneminde Pekin Üniversitesinin Ekonomik İşletme Bölümünde öğrenciydim. Şimdi bu bölüm, Guanghua Ekonomik İşletme Okulu adını alarak, tam kapsamlı bir piyasa serbestliğini ve özelleştirmeyi savunan Çin neoliberallerinin önemli bir düşünce kuruluşu oldu. Pekin Üniversitesinde bize adına "Şikago Okulu" iktisadı dendiğini sonradan öğrendiğim standart neoklasik iktisat – yani, bütün ekonomik ve toplumsal sorunları ussal ve etkili biçimde ancak açıkça teminat altına alınmış özel mülkiyet hakları ve "devletin küçülmesi" ile birlikte giden serbest piyasa ekonomisinin çözebileceği teorisi – belletiliyordu.

Sosyalist ekonominin adaletsiz, baskıcı ve verimsiz olduğuna ikna

olmuştuk. Bu ekonomi, devlet sektöründeki bir ayrıcalıklı ve tembel işçi tabakasını ödüllendiriyor, buna karşılık, toplumun kaymağı olduğuna inandığımız girişimcilerle entelektüeller gibi yetenekli ve akıllı insanları "cezalandırıyor" (ya da en azından onlara hak ettiklerinden azını veriyor) idi. Öyleyse, Çin'in Batı'ya yetişmesi ve "zengin ve güçlü" olabilmesi için bir şansı olacaksa, kapitalist serbest piyasa modelini uygulamak zorundaydı. Devlet mülkiyetindeki işletmeler doğası gereği etkinlikten uzak olurdu, bunun için hepsinin özelleştirilmesi gerekirdi. Devlet sektöründeki işçiler piyasa rekabetine katılmaya zorlanmalıydı ve çok tembel ya da çok aptal olduğu için rekabet etmeyi beceremeyenleri kendi kaderlerine terk edilmeliydi.

1980'ler Çin'de bir politik ve entelektüel heyecan on-yılıydı. Yarı gönüllü olarak uygulanan bâzı resmî kısıtlamalara rağmen, Çin entelijansiyasının büyük bölümü siyaseten etkindi ve birbiri ardına gelen şu sözde "fikirlerin özgürleştirilmesi" (*ciefang sişiang*) dalgalarını ateşleyecek güçteydi. Çin'de hâlihazırda var olan sosyalizmin entelektüel eleştirisi başlangıçta büyük ölçüde Marksist söylem içinde yapıldı. Hoşnutsuz entelektüeller, Çin Devriminin ya da sosyalizmin ekonomik kurumlarının meşruiyetini sorgulamaksızın, daha fazla demokrasi istiyorlardı.

Ne var ki, 1985'ten itibaren ekonomik reform giderek artan bir şekilde serbest piyasa yönünde ilerledi. Yozlaşma arttı ve bürokratik seçkinlerin saflarından gelen birçokları ilk büyük kapitalistlere dönüştü. Aynı esnada entelektüeller arasında da keskin bir sağa dönüş oldu. Çin sosyalizminin daha önceki, Maocu evresi giderek artan bir şekilde bir baskı ve ekonomik başarısızlık dönemi olarak görülmeye ve değerlendirilmeye başladı. Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Hong Kong gibi yerlerle ekonomik büyüme yarışında geride kaldığı için, Çin sosyalizminin "çuvalladığı" zannediliyordu. Mao'nun kendisi de, pek çokları tarafından, eline güç geçince on milyonlarca kişinin ölümünün sorumlusu olan zâlim, iktidar manyağı bir zorba kesilen, câhil ve geri kalmış bir Çin köylüsü olarak görülüyordu. (Bu Mao algısı çok yeni bir şey de değildi, bunun 1980'lerin başlarına dek geri gittiğini bili-

yorduk) Siyâseten aktif entelektüeller artık Marksist söylemi ödünç almayı bırakmışlardı. Onun yerine, Friedrich Hayek ve Milton Friedman tarafından temsil edildiği şekliyle Batılı klasik liberalizm ve neoliberal iktisat yeni moda, gözde ideoloji oldu.

Liberal entelektüellerin hepsi özelleştirme ve serbest piyasadan yanaydılar. Ancak, "reform"un (yani, kapitalizme geçişin) stratejisi üzerinde kendi aralarında anlaşamıyordular. Kimisi "demokrasi" çağrısını benimsemeyi sürdürdü, başka bâzıları, işçi sınıfının haklarını inkâr ederken mülkiyet hakkını (ya da "hürriyet"i) koruyan Güney Kore, Tayvan ve Singapur'da var olduğu şekilde bir otoriter kapitalizmi vaaz eden neo-otoritarizmi savunarak daha da Sağa kaydı. Birçokları, Çin Komünist Partisinin o zamanki genel sekreteri Jao Ziyang'da aradıkları "aydınlanmış despot"u bulacaklarını sanıyordu. 1989 "demokratik hareketinin" ortaya çıkışından önce Çin'in ideolojik ortamı böyleydi.

Daha 1988 yılı itibariyle kampüslerdeki hoşnutsuz öğrenci etkinliklerinde etkin bir şekilde yer almıştım, 1989 başlarında ise üniversite kampüslerindeki huzursuzluk büyüdü. Öğrenciler (Partinin daha önceki "reformcu" genel sekreteri) Hu Yaobang'ın ölümünü bahane ederek bir dizi siyasal gösteri başlattı. Aynı zamanda, sıradan öğrenciler arasında da bir çeşit demokrasiye karşı samimî bir arzu vardı; Pekin'in üst düzey üniversitelerinde işçi ve köylü ailelerinden gelen çok sayıda öğrenci hâlâ bulunuyordu. Bu yüzden, hareketi daha radikal bir yöne çevirmeye yönelik tabandan gelen bir baskı vardı.

Liberal entelektüeller kapitalist yönelimli bir "reform"istiyordu. Bunu başarmak için, genellikle Partinin Jao Ziyang önderliğindeki "reformcu" kanadıyla bir ittifaka güveniyorlardı. Ama liberaller, aynı zamanda Parti'nin *fiilî* lideri Deng Şiaoping'in desteğini kazanmayı da umuyordu. Başlangıçta liberaller öğrenci gösterilerini evcilleştirmeye çalıştı ama başaramadı. Öğrenci liderleri ideolojik bakımdan liberal entelektüellerin etkisi altında olmakla birlikte, politik olarak deneyimsizdiler ve aynı zamanda büyük oranda kişisel politik ihtiraslarıyla hareket ediyordu.

Öğrenci gösterileri büyürken, Pekin işçileri öğrencileri desteklemek için sokaklara dökülmeye başladılar ve tabiî ki öğrenciler tarafından sevinçle karşılandılar. Ne var ki, bir iktisat öğrencisi olarak bu gelişmede derin bir ironi görmekten kendimi alamıyordum. Bir yandan, bu işçiler bizim pasif, itaatkâr, câhil, tembel ve aptal olarak gördüğümüz insanlardı. Buna rağmen bu insanlar şimdi bizi desteklemeye geliyordu. Öbür yandan, daha birkaç hafta öncesine kadar, bütün devlet fabrikalarını kapatacak ve bu işçileri işsiz bırakacak "reform" programlarının ateşli savunucusuyduk. Kendi kendime sordum: Bu işçiler kimi desteklediklerini gerçekten biliyorlar mı?

Yazık ki, işçiler bunu gerçekten bilmiyorlardı. 1980'lerde maddî hayat standartları bakımından Çinli işçilerin durumu görece iyi kalmıştı. Bununla birlikte, işçiler arasında ekonomik reform programının kapitalist karakterinin giderek görünür olmasına bağlı olarak büyüyen bir hoşnutsuzluk vardı. İşletme yöneticilerine işçiler üzerinde (Taylorcı "bilimsel işletme" gibi) kapitalist disiplin yöntemleri uygulama yönünde giderek daha fazla yetki tanınmıştı. "Maddî teşvik" sisteminin yeniden uygulamaya konulması da gelir eşitsizliğinin ve idarî yozlaşmanın yolunu açmıştı.

Ne var ki, Maocu Devrimin yenilgisinden sonra Çin işçi sınıfı politik olarak silâhsızlandırılmıştı. Resmî televizyon programları, gazeteler ve dergiler artık maddî bakımdan müreffeh batı kapitalizmini ve son derece dinamik Doğu Asyalı kapitalist "ejderleri" olumlu bir tarzda resmediyorlardı. Yalnız Çin ve diğer sosyalist ülkeler geride kalmış görünüyordu. Resmî medya ile liberal entelektüellerin (ana akım Batılı akademi ve medya tarafından da açıkça yardımcı olunan) işbirliği göz önünde tutulduğunda, Çinli işçiler arasından pekçoğunun kapitalizm hakkında yaratılan genel-geçer algıyı safça ve eleştirellikten uzak bir tarzda kabûl etmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Kapitalizm hakkındaki hâkim imge, işçilerin kan-ter içinde çalıştığı bir aşırı sömürü sistemi olmaktan çıkıp, bir yandan işçilerin sendikal haklarının da korunduğu, demokrasi, yüksek ücretler ve refah devleti kazançlarıyla özdeşleşmişti. Çinli işçilerin kapitalizmin gerçek hayatta ne anlama gel-

diğini kendi deneyimleriyle yeniden öğrenmesi için 1990'ları beklemek gerekecekti. Çinli işçilerin çoğu, televizyonda tasvir edildiği şekliyle soyut bir kapitalizmi kabûl etmeye hazır olsa da, gerçek hayatta çıkarlarının nerede yattığını da kesinlikle bilmekteydi. "Demir pirinç kâselerine" (yani, ömür boyu iş güvenliğine ve tam kapsamlı sosyal güvenlik haklarına) son derece değer veriyorlardı ve öğrenci gösterilerine başlangıçta verdikleri destek, kısmen, öğrencilerin yolsuzluklara ve artan ekonomik eşitsizliklere karşı çıkıyor olduklarını sanmalarından kaynaklanmıştı. Ne var ki, politik ve ideolojik açıdan bir kez silâhsızlandırılmış olduğundan Çin işçi sınıfı kendi öz sınıf çıkarları için dövüşecek bağımsız bir siyasal güç olarak davranma yeteneğinde değildi. Bunun yerine, ya siyasetten uzak durdular ya da nihaî hedefleri kendi sınıf çıkarlarıyla taban tabana zıt olan bir siyasal harekete katılmak zorunda kaldılar. Çin işçi sınıfı acı bir ders alacak ve bedelini kanıyla ödeyecekti.

1989 Mayısının ortalarına doğru öğrenci hareketi hızla radikalleşmiş ve liberal entelektüellerle öğrenci liderleri olayların denetimini ellerinden kaçırmıştı. Tiananmen Meydanındaki "açlık grevi" sırasında milyonlarca işçi öğrencileri desteklemeye geldi. Bu, neredeyse devrimci bir durumun gelişmesine yol açtı ve hükümet ile öğrenci hareketi arasında politik bir güç gösterisini kaçınılmaz kıldı. Liberal entelektüellerle öğrenci liderleri stratejik bir kararla karşı karşıyaydılar. Bu strateji kesinlikle moral kırıcı olacak olsa da, gösterilere son verilmesi çağrısında bulunarak genel bir ricat örgütleyebilirlerdi. Böyle bir hareketin sonucunda öğrenci liderleri muhtemelen üniversitelerden kovulur ve bâzı liberaller işlerinden atılırdı. Ama, daha olumsuz, kanlı sonuçlardan kaçınılmış olurdu.

Öbür seçenek, liberal entelektüellerle öğrenci liderleri zafer için hamle yapabilirdi. Mevcut politik kabarıştan yararlanabilir, halk desteğini harekete geçirip siyasal iktidarı ele geçirmek için adım atabilirlerdi. Bu taktiği benimsemiş olsalar başarıp başaramayacaklarını söylemek zordur ama kesinlikle iyi bir şans vardı. Komünist Parti önderliği bölünmüştü. Pekçok ordu komutanının ve eyalet yönetiminin

merkezî hükümete sadâkati kuşkuluydu. Öğrenci hareketi ülke çapında kentlerde yaşayan halkın çoğunluğunun desteğini kazanmış durumdaydı. Ne var ki, bu seçeneğe başvurabilmek için liberal entelektüellerle öğrenci liderlerinin kentsel işçi sınıfının tam desteğini hareket geçirme istek ve yeteneğine sahip olması gerekirdi. Çinli liberal entelektüellerin asla başvurmayı düşünmeyecekleri bir yoldu bu.

Peki ne yaptılar? Hiç. Hükümet harekete geçmek için fazla beklemedi. Öğrenciler Tiananmen Meydanını barış içinde terk ederken, Pekin sokaklarında binlerce işçi onları savunurken öldü. İki yıl sonra, hapishanede Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848–1850* kitabını okurken, 19. yüzyılın ortalarındaki Fransız küçük burjuvazisiyle 20. yüzyılın sonlarındaki Çinli entelektüellerin, nihaî olarak hayatlarının ve sınıf çıkarlarının toplumsal koşullarının yansıması olan, siyasal iktidarsızlıkları arasındaki benzerliği farketmekle çarpıldım.

1989 Haziran'ında bir gece Pekin Üniversitesinin yakınlarındaki bir caddede bisikletle giderken birbiriyle çarpışan iki entelektüel şiddetli bir ağız dalaşına tutuştu (Bu o sıralar Pekin'de sık tanık olunan bir manzaraydı). Elinde sokakları süpürdüğü süpürgesiyle 50 yaşlarında bir çöpçü kadın yanlarına yaklaşıp şöyle dedi: "Siz gençler neyin kavgasını yapıyorsunuz? Ülkemizin ne hâlde olduğunu görmüyor musunuz? Yapacak daha iyi bir şeyiniz yok mu sizin?" İki bisikletli kadını dinlediler, tek bir söz bile söylemediler ve sonra ayrılıp gittiler. Bütün bu sahneyi izledim. Bende uyandırdığı duyguyu nasıl adlandıracağımı bilmiyordum.

Mao Zedung şöyle demişti: "Doğru düşünceler gökten inmezler. Aksine, toplumsal pratiğin üç türünden gelirler – üretim için mücadele, sınıf mücadelesi ve bilimsel deney" ("Doğru Düşünceler Nereden Gelir?", Mayıs 1963). Entelijensiyanın fikirleri, diğer herkesin fikirleri gibi, her şeyden önce yaşadıkları hayatın ve toplumsal çevrelerinin maddî koşullarının yansımalarıdır. Bu yüzden, bir entelektüelin düşünceleri kaçınılmaz olarak kendi dar perspektifiyle sınırlanmış ve sınıf çıkarlarından etkilenmiştir. Benim gibi maddî bakımdan ayrıcalıklı bir çevrede yetişmiş biri, işçi sınıfının çıkarlarını doğal olarak anlayıp tak-

dir edemez. Ancak kapitalizmin toplumsal çelişkilerinin yoğunlaşması ve entelijensiyanın bâzı kesimlerinin proleterleşme ya da toplumsal konumca gerileme tehlikesiyle karşı karşıya gelmesiyledir ki, daha ayrıcalıklı toplumsal sınıflardan gelen birçokları kendi sınıf çıkarlarına karşı bir politik tutum alabilir ve işçi sınıfının dâvasını benimseyebilir.

Benim durumumda şöyle oldu: 1989 "demokratik hareketinin" yenilgisinden hemen sonra bu yenilgi üzerine düşünmeye ve altında yatan nedenleri anlamaya çalıştım. Bir solcu, bir sosyalist, bir Marksist ve en sonunda bir Marksist-Leninist-Maoist hâline geldim. Bir yıl sonra, Pekin Üniversitesinin kampüsünde bana iki yıl hapis cezasına patlayacak bir siyasî konuşma yaptım. Ne var ki bu cezanın bana iki yararı oldu. Birincisi, hayatımda ilk kez aşağı konumdaki farklı toplumsal tabakalardan gelen insanlarla birlikte yaşama fırsatı buldum. Bu, paha biçilmez bir deneyimdi. İkinci olarak cezaevinde okumak için bol bol zaman buldum ki bu da o zamandan beri yeniden kavuşamadığım bir ayrıcalıktır. Marx, Engels, Lenin ve Mao'nun diğer klasik eserleri, Baran ve Sweezy'nin *Tekelci Sermaye*'si Arghiri Immanuel'in *Eşitsiz Mübadele*'si, G.A. Cohen'in *Karl Marx'ın Tarih Teorisi* ve Bertrand Russel'in *Batı Felsefesi Tarihi*'nin yanı sıra, Marx'ın *Kapital*'inin üç cildini üç kez okudum.

20. yüzyıl sosyalizminin tarihsel mirasının nasıl değerlendirileceği,"Çöküş'ten sonra" Marksistler için kaçınılmaz bir sorun oluşturmuştur. Neoliberal iktisadı reddedip Marksizmi kabûl etmeye başladığımda, kendi dar sınıf perspektifimin ötesine geçmeye ve birçok konuyu işçi sınıfının perspektifinden görmeye çalıştım. Örneğin, "demir pirinç kâsesini", bireysel özgürlükleri baskılayan ve tembellik ve etkisizliği teşvik eden ataerkil bir çalışma rejimi olarak görmek yerine, Çinli işçilerce devrimci mücadele sayesinde kazanılmış büyük bir tarihsel hak ve işçilerin en temel çıkarlarını bürokratik ve kapitalist sömürüye karşı koruyan bir kalkan olduğunu anlamaya başladım. Maocu evre hakkındaki Komünist Partinin resmî anlatısını da (özünde Batıdaki genel-geçer anlatının aynısı olan) liberal anlatıyı da sorgulamaya başladım. Buradaki can alıcı sorun, Kültür Devrimi döneminin na-

sıl değerlendirileceğiydi. Resmî ve liberal anlatılar temelde birbirinin aynısıydı. Mao Zedung, milyonlarca kişinin ölümüne ve ülkenin eğitim sistemiyle ekonomisinin mahvolmasına yol açan ulus çapında bir zulüm dönemini, ya iktidar hırsından ya da sınıf mücadelesi takıntısından dolayı, tek başına başlatmıştı. Hem liberal hem resmî anlatılarda, Kültür Devrimi on-yılı "On yıllık yıkım" (*Şi nien Haoci*) diye adlandırılıyordu. Okuyucular, Kültür Devrimi bu düşünce çizgisinden mahkûm eden pek çok kitap, roman ve filme âşina olacaktır. Daha 1989'dan bile önce, bir entelektüel taşra yayınında Kültür Devrimi hakkındaki bu ana akım anlatıları sorgulayan ve Mao'nun asıl niyetinin kitleleri bürokratik ayrıcalıklarla savaşmak için harekete geçirmek olduğunu savunan bir makale okumuştum. Mao'nun son derece eşitlikçi ve demokratik ideallere bağlı olduğu düşüncesiyle ilk kez bu vesileyle tanışmıştım. 1992'de cezaevinden salıverildim ve sonraki iki yılı ülkeyi gezerek, geriye kalan muhalif aktivistlerle tartışmalar yaparak geçirdim; aynı zamanda, hem devlet sektöründeki işçilerle hem de yeni kapitalist sektörde istihdam edilen göçmen işçilerle temas kurma imkânı buldum.

Bu arada, eyalet ve şehir kütüphanelerine girebilmek için sahte kimlikler kullanarak (o zamanlar Çin'deki birçok kütüphaneden yararlanabilmek öğrenci ya da çalışan kimlik kartları ibraz etme koşuluna bağlıydı, bense Pekin Üniversitesinden kovulmuştum ve işsizdim) modern Çin'in politik, ekonomik ve toplumsal gelişimi hakkındaki kendi araştırmamı yürüttüm. Maocu Çin'i geleceğin sosyalist devrimcileri için bir tarihsel kambur olmaktan çok, esas olarak devrimci bir miras olarak görmeye başladım.

1994 yılında *Capitalist Development and Class Struggle in China* adlı kitabımı tamamladım (<http://www.econ.utah.edu/-mli/index.htm> adresindeki websitemden ulaşılabilir). Bu kitapta Çin'de Maocu dönemdeki ve 1980'lerdeki sınıfsal yapılanmayı ve sınıf mücadelesini Marksist bir yaklaşımla tahlil ettim. Maocu Çin sosyalizminin büyük ekonomik ve toplumsal başarılarını kutlarken, Çin'de süregiden ekonomik reformun doğası itibariyle kapitalizme geçiş anlamı-

na geldiğine ve daha 1990'ların başında bile kapitalist üretim ilişkilerinin baskın duruma geldiğine işaret ettim. 1989 "demokratik hareketinin" hiçbir şekilde bir demokratik halk hareketi anlamına gelmediğini ve yönetimdeki bürokratik kapitalist sınıf, kentli orta sınıf (liberal entelektüeller) ile kentli işçi sınıfı arasındaki üçlü sınıf ilişkisi tahlil edilmeksizin anlaşılmasının mümkün olamayacağını ileri süren Marksist bir tahlilini yaptım. Liberal entelektüellerle bürokratik kapitalistler birçok ortak çıkarı paylaşıyordu. Tam da işçi sınıfının demokratik potansiyelinden duydukları korkudan dolayıdır ki, liberal entelektüeller "demokratik hareketi" zafere ulaştırma yeteneğine sahip değildi. İşçi sınıfı da kendi çıkarları için öz bilinçli bir kavga yürütebilme yeteneğinde değildi ve trajik bir tarihsel yenilgiye uğradı. Bu yenilgi de kendi payına Çin'in kapitalizme geçişinin yolunu açtı. Neoliberal iktisadı ve özel mülkiyetin ekonomik ussallık için vazgeçilmez olduğu efsanesini reddettim. Demokrasi ile kapitalizm arasındaki içsel çelişkilerle Çin'in kapitalist ekonomik genişlemesine katkıda bulunan maddî koşulları tartıştım ve geleceğin Çin Devriminin koşulları hakkında akıl yürüttüm. Kitabımı piyasa sosyalizmini eleştiren ve demokratik sosyalist planlamayı savunan bir bölümle bitirdim.

Kısacası, Çinli liberal entelektüellerle ve onların politik temsilcileriyle tam bir politik ve entelektüel kopuş gerçekleştirdim ve kesin bir biçimde devrimci Marksizmin saflarına katıldım. 1994 yılının Noel günü ABD'ye geldim ve ardından Massachusetts Üniversitesinde iktisat yüksek lisansına başladım. O zamandan bu yana, Çin Solunda yeni bir kuşak yetişti ve Çin'in kendi devrimci tarihinin yeniden keşfi, Çin'in "Yeni Sol"unun yükselişinin tamamlayıcı ve ayrılmaz bir parçasını oluşturdu. Çin'de bugün, aynı zamanda bir çeşit Maocu da olmaksızın solcu olmak (yalnız bir kısım genç Troçkistin istisnasıyla) gerçekten mümkün değildir.

Bütün toplumsal sistemlerin tarihsel olduğu ve hiçbir toplumsal sistemin ebediyen devam edemeyeceği temel bir Marksist önermedir. Bir toplumsal sistem olan kapitalizm de bunun istisnası değildir. Bununla birlikte, Marx ile Engels tarihsel koşulların değişmesinin kapi-

talizmin nihaî çöküşüne nasıl yol açacağına dair sâdece bazı ipuçları verdiler. Sonraki Marksistler (kapitalizmin nihaî çöküşüyle ilgili olarak) Marx ile Engels'in öngörülerine pek az eklemede bulundular ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren pekçok Marksist artık kapitalizmin "nihaî krizinden" söz etmez olup bunun kendi ömrümüz içinde göreceğimiz bir şey olmadığını düşünmeye başladılar. 1989'dan sonra, (pekçok Marksistin de katıldığı) dünya Solunun çoğunluğu açısından sosyalizm artık gündemden çıkmıştı ve bütün umup umabileceğimiz kapitalizmin işçi sınıfı açısından daha iyi koşullara imkân sağlayabilecek bir çeşidiydi.

Kapitalizm tarihsel bakımdan özgül bir toplumsal sistemden başka bir şey değilse, varlığının ve işleyişinin bağlı bulunduğu tarihsel koşullar nelerdir? Bu koşullar nasıl değişecektir ve hangi noktada bu koşullar artık kapitalizmin tarihsel olarak yaşayabilir olmasına izin vermeyecek ölçüde değişmiş olacaktır? Marksist olduktan sonra beni yıllarca tedirgin eden bu sorulardı. 2001 Ocağında yüksek lisans öğrencilerine kış dönemi için Marksist iktisat üzerine ders verecektim. Ders kitabı olarak Immanuel Wallerstein'in *Kapitalist Dünya Ekonomisi*'ni seçtim. Dünya-sistemi çalışmalarını daha önce gerçekten okumamıştım ve dünya-sistemi yaklaşımıyla geleneksel Marksist yaklaşım arasındaki ilişkiler ve farklılıklar hakkında pek bilgi sahibi değildim. Öğrencilere emperyalizm ve çevre ülkelerin merkez tarafından sömürüsü hakkında bazı perspektifler sunmayı düşünmüştüm.

Böylece dersim için seçtiğim ders kitabını okudum. İlk bölümün başlığı dikkatimi çekmişti: "Dünya Kapitalist Sisteminin Yükselişi ve Çöküşü". Kuşkusuz siyasal tercihlerimden ötürü "çöküş" sorunundan çok etkilendim. Wallerstein'ın kapitalizmin "gelecek çöküşünü" nasıl öngördüğünü anlamak için söz konusu bölümü okudum. Elbette, Wallerstein'ın dünya-sistemi yaklaşımı soruna hazır yanıtlar sunmuyordu. Onun yerine, konuyu daha fazla araştırmak için önemli ipuçları ve entelektüel esinler sağlıyordu.

Wallerstein'in iddialarından esinlenerek Çince bir makale yazdım. "Wallerstein'ın *Kapitalist Dünya-Ekonomisi*'ni Okumak – Ve 21.

Yüzyılın İlk Yarısında Çin Sorunu". İlk kez bu makalede Çin'in yükselişiyle kapitalizmin çöküşünün bağlantısını kurdum. Daha sonra benim haberim olmadan bir derlemeye dâhil edilen makale, Çin'in çağdaş Yeni Sol'unun görüşlerini temsil eden metinler arasında sayılıyor. Makalemin *Şiçao: Jongguo Şin Zuopai Ciki Yingşiang* (Derleyen: Gong Yang, Düşünce Akımları: Çin'in Yeni Solu ve Etkileri, Çin Toplumsal Bilimler Yayınları, 2003) başlıklı derlemede yer aldığını Philadelphia'daki bir Çinli kitapçıda kitaplara bakarken mutlulukla keşfettim. 2001 yılında Çin Toplumsal Bilimler Akademisinden bir araştırma grubunca Çin'deki "toplumsal tabakalaşma" hakkındaki bir çalışma yayımlandı. Çalışmada geleneksel Marksist toplumsal tahlil reddediliyor ve Çin'in bir "orta sınıf toplumu" olma yolunda hareket ettiği savunuluyordu. Çalışmanın, Partinin artık proletaryanın sınıf çıkarlarının temsilcisi olma iddiasını bırakıp özel sektör kapitalistlerine parti üyeliğinin yolunu resmen açan ÇKP lideri Ciang Zemin'in yeni teorisine kuramsal meşruiyet kazandırmak amacıyla hazırlandığına inanılıyor. Çin'in önde gelen solcu gazetelerinden birinin editörünün söz konusu çalışmanın bir eleştirisini yapmamı istemesi üzerine, "Dünya-Sistemi Perspektifinden Çin'in Sınıfsal Yapısı" başlıklı makalemi yazdım. Bu eleştirinin sonlarına doğru, "Çin'in Yükselişi (Modernizasyonu) ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Çöküşü" başlıklı bir kısım ekledim. Bu kısımda, Çin'in ekonomik yükselişinin aslında kapitalist dünya-ekonomisinde çeşitli yollarla büyük bir istikrarsızlık yarattığını ve nihaî çöküşüne katkıda bulunduğunu savundum. Bu iki makaleye dayanarak, bu sefer İngilizce olarak "The Rise of China and the Demise of the Capitalist World Economy: Historical Possibilities of the 21st Century" makalesini kaleme aldım. Makale, Çin'in kapitalist dünya-ekonomisinde önemli bir oyuncu olarak yükselişinin 21. yüzyıl başlarının en önemli gelişmelerinden biri olduğuna ve bu gelişmenin dünya-tarihsel önemde bir dizi soru doğurduğuna işaret ederek başlıyordu. Çin mevcut dünya-sisteminde farklı konumlar alırken kendi iç toplumsal yapısı nasıl evrilecektir? Çin'in hâlihazırdaki birikim rejimi böyle bir dönüşüme dayanabilecek midir? Çin mevcut

dünya-sisteminin hiyerarşisinde yükselirken öbür çevre ve yarı çevre ülkeleri bu durumdan nasıl etkilenecektir? Gelecek hegemonik dünya gücü Çin mi olacaktır? 21. yüzyılın bir "Çin Yüzyılı" olduğu mu ortaya çıkacaktır? En önemlisi de, Çin'in yükselişi mevcut dünya-sisteminin kendi temel dinamiklerini nasıl etkileyecektir?

Science & Society dergisinin 2005 Temmuz sayısında yayımlanan makale, "Çin'in yükselişi" denen şeyin aslında kapitalist dünya-ekonomisinin kendisini nihaî çöküşüne götürecek yapısal krizini yansıttığı gibi, bu krizi büyük ölçüde hızlandırdığını da savunarak, bütün bu sorulara karşılık arıyordu. Elinizdeki bu kitap, bu makalenin genişletilmiş ve son yıllarda yazmış olduğum öbür makalelerimdeki fikirlerle zenginleştirilmiş biçimidir.

2003'ten 2006'ya dek Toronto, Kanada'daki York Üniversitesinde lisans ve yüksek lisans öğrencilerine siyasal iktisat öğrettim. 2006 yılından beri de Utah Üniversitesinde ders veriyorum. Kitabın hâlihazırdaki yapısı öğretimle geçen bu yıllar içinde şekillendi. Kitapta sunulacak düşüncelerden çoğunu sınıflarda tartıştım ve hem York Üniversitesindeki hem de Utah Üniversitesindeki lisans ve lisansüstü öğrencileriyle yaptığım canlı ve verimli fikir alış-verişinden çok yararlandım. Sağladıkları büyük meslekî destek ve entelektüel esin için de gerek Utah Üniversitesindeki meslektaşlarıma gerek York Üniversitesindeki eski meslektaşlarıma teşekkür etmek istiyorum. Şu ânki düşüncelerimin çoğunun kökleri yüksek lisans çalışmalarıma dayanıyor, bu yüzden, her ne başardıysam bunu kesinlikle Massachussets Üniversitesindeki eski hocalarıma borçluyum.

Minqi Li
Haziran 2008

I

ÇİN ve KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNE GİRİŞ

İnsanoğlu tarihini kendisi yapar ancak onu kendi keyfince yapmaz; tarihi kendi seçtiği koşullara göre de yapmaz. Doğrudan karşısına çıkan, verili ve geçmişten gelen koşullar doğrultusunda yapar. [Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*]

Çin'in küresel bir ekonomik güç olarak çarpıcı yükselişi, şu ân yaşadığımız dünya-tarihsel konjonktürdeki en önemli gelişmelerden birisidir. Birçok kişi, Çin'in bu yükselişinin yirmi birinci yüzyılın dünya-tarihsel yörüngesini nasıl biçimlendireceğini merak ediyor. Çin yeni hegemonik güç mü olacak? Eğer bu gerçekleşirse, yeni Çin merkezli küresel sistem neye benzeyecek? Eğer olmazsa, bunun şu ânki dünya sistemi üzerindeki etkileri ne olacak?

Çin'in yükselişiyle ilgili tarihsel olgu, sadece, farklı görünümler ve farklı liderlikler altında, giderek büyük ölçeklerde kendini yenileyen ve yeniden üreten var olan dünya sisteminin, birbirini izleyen döngüsel hareketlerinden (Felemenk Birleşik Vilâyetleri, Birleşik Krallık ve Birleşik Devletlere olduğu gibi) biri olacağının mı göstergesi? Yoksa bu sefer farklı mı olacak? Çin'in yükselişi, modern dünya sisteminin tarihinde tamamıyla yeni bir şeylerin olacağının işareti sayılabilir mi? Diğer bir deyişle, Çin'in yükselişi ne dereceye kadar statükonun az veya çok uzaması ve yeniden üretimini temsil etmektedir? Bu ne dereceye kadar bir dönüm noktasını, yeni bir yönelimi göstermektedir?

Bunlar sâdece akademik sorular değildir. Bunlar, "anlamlı" ve "önemli" sorulardır ve bu sorulara verilecek cevaplar, hâlihazırdaki ve gelecekteki kuşakların "dünya tarihini" biçimlendirecekleri boyut ve parametrelerin belirlenmesine yardımcı olacaktır. "Hiçbir alternatifi olmayan" bir dünyada mı yaşıyoruz, "bir başka dünyanın mümkün ol-

duğu" bir dünyada mı? Peki, "değişimin" kaçınılmaz olduğu bir dünyada yaşıyor olabilir miyiz?

TARİHSEL KAPİTALİZM

"Tarihsel kapitalizm" terimi, kapitalizmin belli tarihsel koşullar altında ortaya çıkan ve gelişen ve sâdece belli tarihsel dönemlerde varolabilen bir toplumsal sistem olduğu anlamına gelir (Wallerstein 1995).

Marx'ın önemli kavrayışlarından biri, tüm toplumsal sistemlerin tarihsel olduğudur. Bir toplumsal sistemin varlığı, işleyişi ve gelişmesi, bir takım tarihsel koşullar üzerine oturmalıdır (Marx'a göre buradaki en önemli koşul "maddî üretici güçlerle" veya maddî yaşamı üretmek ve yeniden-üretmek için insanoğluyla doğa arasındaki etkileşimle ilgilidir). Bununla birlikte temel tarihsel koşullar kaçınılmaz olarak değişmek durumundadır. Temel tarihsel koşullar er-geç öyle bir dönüşüme uğrayacaktır ki var olan toplumsal sistemle artık uzlaşamaz olacaktır. Mevcut toplumsal sistem bu yüzden artık tarihsel olarak yaşayabilir olmaktan çıkacaktır ve bu sistemin yerini yeni tarihsel koşullarla uzlaşabilen yeni bir veya birkaç toplumsal sistem alacaktır.

Peki kapitalizm? Kapitalizmin mevcudiyeti ve gelişmesini sağlayan tarihsel koşullar nelerdir? Bu tarihsel koşullar nasıl değişime uğradı ve nasıl değişmeye devam edecek? Kapitalizmin artık kapitalizm olarak mevcudiyet gösteremeyeceği dönüm noktasını belirlemek mümkün mü? Kapitalizmin gelişmesi sonucu ortaya çıkan yeni tarihsel koşullar, gelecekteki toplumsal sistemlerin alacağı muhtemel biçimleri nasıl sınırlayacak ve belirleyecek?

"Toplumsal emeğin üretici güçlerinin gelişmesi sermayenin tarihî görevi ve gerekçesidir." (Marx 1967 (1894): 259). Marx'a göre kapitalist üretimin amacı insanların ihtiyacını karşılamak (veya kullanım değeri üretmek) değildir. Tam tersine, kapitalist üretim kâr veya artı değer için üretime dayanır. Böylece kapitalizm diğer tüm önceki toplumsal sistemlerden ayrılır. Şöyle ki, kapitalist sistemde kapitalistler, sistematik bir şekilde artı-ürünün (nüfusun temel tüketim ihtiyacını

karşılamak ve tükenen üretim araçlarını yerine koymak için gereken miktar çıkarıldıktan sonra geriye kalan toplam toplumsal üretim; artı ürün meta haline geldiğinde artı-değere dönüşür) önemli bir kısmına el koyma, maddî üretimin genişlemesini veya sermaye birikimini sürdürme eğilimi içindedir.

Modern zamanlarda dünya nüfusunun ve maddî üretimin bu devâsa genişlemesine yol açan şey, sermaye birikimi yönündeki bu eğilimdir ve bu da tüm modern toplumsal, siyasal ve ideolojik gelişmelerin temelini oluşturmuştur. Kapitalizmde, sermaye birikimi yönündeki bu eğilim o kadar güçlüdür ki, birikim hiçbir fiziksel ve sayısal sınıra tâbi değildir ve birikim faaliyetleri içinde yer alanlar birikimin tek başına bir amaç olması dışında bir "son" bilmezler. İşte bu nedenledir ki Immanuel Wallerstein "sermayenin sonsuz birikimi" arayışını, kapitalizmi tanımlayan özellik olarak görür.

Marx'ın ve daha sonra Marksistlerin kapitalizmin tarihsel dinamiklerinin anlaşılması için çoğu teorik temeli ortaya koymalarına karşın pek çok soru cevapsız kalmıştır. Marx her zaman "bir dünya pazarının kurulmasını", "burjuva toplumunun özel görevi" olarak görmüştür. (Marx'tan Engels'e, 8 Ekim 1858). Ancak, geleneksel Marksist literatürün büyük bölümünde, kapitalist dünya sistemiyle ulusal kapitalist ekonomiler arasındaki ilişki tam olarak ayrıntısıyla incelenmemiştir.

Kapitalist dünya sisteminin muhtelif devletlerden oluştuğu görgül bir gerçektir. Bu durum sâdece tarihsel bir kaza mıdır, yoksa kapitalizmin teorik bir kavrayışıyla anlaşılabilir mi? Bunu, kapitalizmin tüm büyük modern öncesi uygarlıklarda (Çin uygarlığı da dâhil) ortaya çıkmadığı ve geçerli olmadığı tarihsel gerçeğiyle ilişkilendirebilir miyiz? Pandora'nın sonsuz sermaye birikimi kutusunu açmak için hangi özel tarihsel koşullar gerekti? Mevcut dünya sisteminde bir dünya hükümetinin bulunmamasının önemi nedir? Sistemin ilerideki gelişimi açısından bir dünya hükümetinin yokluğunun sonuçları ne olabilir? Dünya sistemi teorilerinin geliştirilmesini sağlayan, işte soruların araştırılmasıdır.

Bâzı basit avcı-toplayıcı toplumlar hâriç, büyük ölçekli karmaşık

insan toplumları, büyük coğrafî alanlara yayılmış olan işbölümü sistemleri temeline oturmuştur. Öyle ki, bir işbölümü sisteminin farklı parçaları, temel tüketim mallarının tedariki ve üretim girdileri için birbirine bağımlıdır; bu sistem, sistem içinde yaşayan insanların kültürel ve maddî yaşamları için önemli olan bir "dünya" gibi işlev görür ve dolayısıyla bir "dünya sistemi" olarak düşünülebilir. Bu durum, dünya sistemleri arasındaki zarurî olmayan malların uzun mesafeli ticaretini dışlamaz.

Bir dünya sisteminin siyasî yapısı bakımından iki olasılık söz konusudur. İlk olarak, tüm dünya sistemine egemen olan tek bir politik yapı (devlet) bulunabilir. İkinci olasılık ise tek dünya sistemi içinde yan yana varolan çoklu siyasî yapıların (devletler) mevcudiyetidir. Wallerstein, birinci olası dünya sistemlerini dünya imparatorlukları, ikincisini ise dünya ekonomileri olarak tanımlar (Wallerstein 1979:5).

Bu iki tip dünya sisteminin hangisi kapitalist kâr ve sermaye birikim faaliyetleri açısından daha yararlıdır? Modern öncesi büyük uygarlıkların çoğu – Mısır, Roma, Çin, Pers, Arap İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan Moğol İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu ve İnkalar – dünya imparatorluklarıydı. Her dünya imparatorluğu, büyük bir coğrafî alana egemen olan merkezî bir siyasal güce sahipti. Bir dünya imparatorluğunda artı ürünün toplanması, dağıtımı ve kullanımı, büyük ölçüde siyasal kararlarla uygulanan bir yeniden dağıtım yoluyla yapılmıştır ve bu durumda kâr ve sermaye birikimi için geriye pek bir şey kalmaz. Dahası, bir dünya imparatorluğunda siyasal iktidarın merkezîleşmesi, kâr güdüsü içindeki kapitalistlerin emperyal ekonomik ve siyasal yapıya karşı gelmesini (tamamıyla imkânsız olmasa da) büyük ölçüde ihtimal dışı kılmıştır. Bâzı kapitalistler bir şekilde çok fazla servet biriktirmeyi becermiş olsalar da, bu servete kolayca el konulabilirdi.

Dünya ekonomileri sisteminde ise devletler arasındaki rekabet, kapitalistlere bâzı devletleri diğerlerine karşı oynama imkânı sağlar ki bu da her bir devletin kapitalist faaliyetlerin genişlemesini bastırma yeteneğini büyük ölçüde sekteye uğratır. Bunun yanı sıra, bir dünya ekonomisindeki devlet, devletlerarası rekabette yer alabilmek için kâr

amacı güden kapitalistlerin malî desteğine ihtiyaç duyacaktır. Ayrıca, devletler üzerinde, uzun dönemli malî faydaları garanti altına almak için sermaye birikimine aktif destek vermeleri konusunda baskı vardır.

Bununla birlikte, tarihsel olarak dünya ekonomileri istikrarsız olmaya meyillidir. Bunlar ya parçalanırlar ya da eninde sonunda bir dünya imparatorluğu tarafından yutulurlar. Batı Avrupa'da 16. yüzyılda hemen hemen aynı ölçekte ve kapasitedeki birkaç ulusal devletin ortaya çıkarak sürekli bir iktidar mücadelesine girdikleri nâdir bir tarihsel durumun ortaya çıkması, bir bakıma tesadüfîydi. Birbiri ardına gelen emperyal fetih girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı ve Avrupa devletleri arasındaki zenginlik ve iktidar mücadelesi, sonunda "Batı uygarlığını" küresel üstünlüğe taşıyan büyük coğrafî genişlemelere yol açtı (Arrighi ve d. 2003: 266–8).

Dolayısıyla, tek bir dünya sistemi içindeki birçok devlet arasındaki rekabet, kâr elde etme ve sermaye birikimi faaliyetlerinin genişlemesinin ayrılmaz siyasal koşuludur. Bundan çıkan sonuç, siyasal yapı olarak kapitalizmin, devletlerarası bir sistem ve bu sebepten bir dünya ekonomisi olması gerektiğidir. Kitabın bundan sonraki bölümlerinde "kapitalizm" ve "kapitalist dünya ekonomisi" aynı anlamda kullanılacak.

Çin, 19. yüzyıla kadar kapitalist dünya ekonomisinin bir parçası değildi. Sisteme dâhil olması, Çin'in iç toplumsal yapısında büyük dönüşümlere yol açtı ve yirminci yüzyılın ilk yarısındaki büyük Çin Devriminin tarihsel koşullarını hazırladı. Yirminci yüzyılın sonu itibarıyla Çin, siyasal, toplumsal ve teknolojik olarak küresel sermaye birikimine aktif olarak katılmaya hazırdı. Bu kitabın büyük bölümünde, Çin'in bu katılımının, küresel ekonomik ve siyasal gelişmelerin gelecekteki seyrine nasıl şekil vereceği tartışılacak.

KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNİN YÜKSELİŞİ ve ÇİN İMPARATORLUĞUNUN ÇÖKÜŞÜ

Angus Maddison (2003) tarafından derlenen istatistiklere göre, 1500'de Batı Avrupa kişi başına düşen Gayri Safî Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) açısından Çin'in önünde gidiyordu. Bununla birlikte Çin *imparatorluğu, toprak büyüklüğü, nüfus, toplam zenginlik,* fazlalık ve devletin harekete geçirme kapasitesi açısından, herhangi bir Avrupa devleti ve muhtemelen başka herhangi bir çağdaş siyasal yapıyla karşılaştırılamaz.

Çin, Doğu Asya'da kendisini çok devletli bir "haraç-ticaret" sisteminin merkezi haline getirdi. Çin imparatorları, Kore, Japonya, Ryukyu, Vietnam, Laos ve Burma'nın idarecilerine siyasal meşruiyet ve askerî koruma sağlayarak imparatorluk unvanları bahşettiler. Bu periferi devletleri Çin'e hürmet gösterecekler ve karşılığında da Çin imparatoru kendilerini "ödüllendirecekti". Resmî haraç-ticaret sistemine ek olarak özel denizaşırı ticaret de yaygınlaştı (Arrighi ve d. 2003: 269).

16, yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Çin'in ipeği, porseleni ve çay üretiminin rekabet gücü, Çin'in sadece Doğu Asya'nın haraç-ticaret sisteminin merkezinde olmakla kalmayıp muhtemelen aynı zamanda Doğu Asya, Hindistan, Hint Okyanusu, Basra körfezi, Arabistan ve Kızıl Denizi kucaklayan bir "Asyalı süper dünya ekonomisinin" çekirdeği olduğunu da gösteriyordu. Bu Asyalı süper dünya ekonomisi, büyüklük ve yoğunlukça çağının Avrupa dünya ekonomisinin çok önündeydi. Amerikan gümüşünün dörtte üçü Çin'e gidiyordu; Andre Gunther Frank bu dönemin Çin'ini "dünya parasının nihaî havuzu" olarak nitelendirmişti (Arrighi, Ahmed ve Shih 1999: 220; Arrighi ve d. 2003: 263, 273).

1820'de Çin, dünyanın tek bir siyasal yetki altındaki en büyük kara ekonomisiydi ve gayri sâfî küresel üretimin üçte birine sahipti. Bununla birlikte bu dönemde Britanya, gerçek bir küresel imparatorluk yaratmak için kapitalist dünya ekonomisinin coğrafî genişlemesini artırma yolundaydı. Britanya'nın 1757'de Plassey'de Moğol İmpara-

torluğuna karşı zaferinden sonra, Hindistan Britanya imparatorluğu için temel, neredeyse tüketilemeyecek büyüklükte bir işçi ve zenginlik kaynağı haline geldi. Hindistan'dan gelen vergiler Britanya'nın dünyanın malî ve ticarî patronluğuna yükselmesinde önemli rol oynadı. Büyük ölçüde Hint askerleri ve parasıyla oluşturulan Britanya sömürge ordusu, Britanya'nın Asya ve Afrika'nın dünya kapitalist ekonomisine dâhil edilmesi sürecini tamamlayan bir dizi savaşı yapmasını sağladı (Arrighi, Ahmed ve Shih 1999: 223–5; Arrighi ve d. 2003: 286–93).

Britanya'nın Hindistan'ı fethiyle, küresel ekonominin merkezi tekrar Batı Avrupa oldu. Britanya, Asya'nın zenginliğini ve işçisini sömürerek, nihayetinde Çin İmparatorluğu üzerinde, iki Afyon savaşıyla (1839-1842 ve 1856-1860) da teyit edilen kesin askerî avantaja sahip oldu. Çin, Hong Kong'u Britanya'ya bırakmak zorunda kaldı, (Şanghay da dâhil) limanlarından beşini ticarete açtı ve tüm batılı tüccarlar, politikacılar ve misyonerlere dokunulmazlık tanıdı. Çin ayrıca gümrük özerkliğini de kaybetti, örneğin, Çin Gümrükleri Britanya'nın memurlarınca denetlenmeye başladı. Afyon savaşları Çin'in kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmesinin başlangıcını teşkil etti.

Çin o zamanlar Mançu Çing Hanedanının yönetimi altındaydı. 1850'lerde büyük bir köylü ayaklanması – *Taiping Tianguo* (Büyük Barışın Göksel Krallığı) tüm güney Çin'i silip süpürdü ve (Çin'in tahıl üretim ve ticaret merkezi) Yangtze Vadisini zaptetti. İkinci Afyon Savaşının bitmesiyle, Çing emperyal hükümetine yardım etmeye karar veren Batı, gümrük gelirlerinden pay vererek ve her ne kadar Taipingler Hıristiyan olduklarını iddia etseler de, isyancılardan ziyade hükümete silâh satarak, *Taiping Tianguo* ayaklanmasını bastırdılar. Hattâ, Şanghay'daki Britanyalı ve Amerikalı tüccarlar bir tugay oluşturarak doğrudan Taiping ordusuna karşı savaştılar (Stavrianos 1981: 320–24).

Taiping isyanını bastırmak için Mançu Çing Hanedanı, Han Çinlilerinin seçkin toprak sahibi sınıfının desteğini almak zorunda kaldı. Taşra yetkilileri ve toprak sahipleri kendi silâhlı kuvvetlerini oluştur-

dular ve bu kuvvetler daha sonra güçlü yerel askerî gürûhlara dönüştü.

Taiping isyanının yenilgisinden sonra Çing emperyal hükümeti, daha güçlü bâzı taşralı siyasî-askerî hiziplerle işbirliği içinde, *Yangwu Yundong* ("Batılılaşma Hareketi") olarak bilinen sınırlı bir askerî modernleşme programı uygulamaya başladı. Bu hareketin uygulamaları asla göründüğü kadar radikal değildi. Geleneksel emperyal yapının temel ekonomik ve siyasal temelini hiçbir önemli yönde değiştirmeksizin, modern bir askerî sanayi ile modern bir donanma geliştirme doğrultusunda birkaç girişimin ötesine geçmedi (Lu 2000: 18–21).

Batılılaşma Hareketinin başarısı sınırlıydı. 1870'lerde Çin, Müslüman çoğunluğa sahip kuzeybatısındaki Sincan üzerindeki kontrolünü pekiştirebildi. Bununla birlikte 1884–85 Çin-Fransa savaşında, askerî bir yenişmezlik (Çin savaşı denizde kaybediyor fakat karada kazanıyordu) durumuna rağmen Vietnam üzerindeki geleneksel hükmetme yetkisini bıraktı.

Batılılaşma Hareketi, 1894–95 Çin-Japon savaşıyla ölümcül bir darbe yedi. Düşüşe geçen Çin imparatorluğu hırslı Japon kapitalizminin yükselişine direnecek durumda değildi. (Asya'daki en büyük ve iyi savaş gemilerinden bâzılarına sahip olmakla) kâğıt üzerinde gayet güçlü görünen modernize edilmiş Çin donanması, tamamıyla imhâ edildi. Şimonoseki Anlaşmasıyla (Çinlilerce *Maguan Tiaoyue* olarak bilinir) Çin Tayvan'ı Japonya'ya bıraktı ve Kore'nin "bağımsızlığını" tanıdı. Çin, Ryukyu üzerindeki geleneksel hükümranlığını da kaybetti. Çin, 230 milyon tael gümüş (zamanında 30 milyon sterline eşit) gibi devâsa bir tazminat ödemek zorunda kaldı. Bu tazminat o kadar büyüktü ki, Çing hükümetinin 3 yılık malî gelirine veya Japonya'nın gayri safî millî hâsılasının üçte birine eşitti. 1895'teki bu zafer, Japonya'nın kapitalist dünya ekonomisinde yarı çevre statüsüne yükselmesinde önemli bir unsur oldu (Stavrianos 1981: 319; Arrighi, Ahmed ve Shih 1999:253–5).

1895 yenilgisi Çing imparatorluğunun yönetici seçkinleri arasındaki iç bölünmeleri derinleştirdi. İmparator Guangşu, reform için kısa süren başarısız bir girişimde bulundu ancak bu girişime Mançu

aristokratları şiddetle karşı çıktı. Ana İmparatoriçe Cişi imparatorun ev hepsine konulduğu bir darbe yaptı. Cişi, köylülere dayanan Batı karşıtı Bokser İsyanı ile ittifak kurarak Çing Hanedanının talihini yükseltmek için umutsuzca bir girişimde bulundu.

İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya, İtalya, ABD ve (artık "Batı'ya" dâhil olan) Japonya'dan oluşan sekiz Batılı güç, Bokserları bastırmak için (bugünkü Teröre Karşı Savaş'taki "gönüllüler koalisyonuna" benzer) ortak bir sefer kuvveti oluşturdular. Cişi, kısa bir süre sonra Pekin'i ve Bokserları terketti ve kendi çıkarlarına en iyi, "*Liang Jonghua ji Wuli Jie Yuguo ji Huanşin*" (Yabancı ülkeleri memnun etmek için mümkün olduğu kadar çok Çin zenginliğini götür) politikasının hizmet edebileceğine karar verdi. 1901 anlaşmasında, Çin 450 milyon tael gümüşlük (o dönemde 333 milyon dolara eşit), daha önce hiç görülmemiş bir tazminat ödemeyi kabul etti. Yaraya tuz basmak gibi, ABD daha sonra kendisine ödenen tazminatın bir bölümünü, Çinli öğrencileri ABD'de eğitime hazırlamak için "geri verdi". Bu öğrenciler için açılan okul daha sonra Pekin Çinghua (Tsinghua) Üniversitesine dönüştü.

(Çinliler arasında *Baguo Lianjun Şinhua JanJeng*, yani "Çin'in Sekiz Ülke Tarafından İstilâ Edilmesi Savaşı" olarak bilinen) 1900–01 Bokser Savaşından sonra Çin, tamamen kapitalist dünya ekonomisinin bir çevre ülkesi hâline geldi. Doğu Asya haraç-ticaret sistemi tamamıyla parçalanmakla kalmadı, aynı zamanda Çin, pek egemen olmayan, yarı sömürge bir ülke konumuna düştü. Batı ve Japon orduları Pekin'in dış kesimlerinde konuşlanırken, savaş gemileri de Yang-Çe nehrinde seyrüsefere başladı. Çin'in çeşitli bölgeleri, büyük güçlerin etki alanları olarak bölündü. Tüm gelirleri tazminat ve borç ödemelerine giden Çing imparatorluk hükümeti tamamen iflâs etti. Çing hükümeti artık Batılı güçlerin vergi tahsildarından başka bir şey değildi (Stavrianos 1981: 325; Arrighi, Ahmed ve Shih 1999: 257–9).

ÇİN DEVRİMİNİN TEMELLERİ

Çin'in kapitalist dünya ekonomisine dâhil olması sâdece ülkenin geleneksel toplumsal yapısını parçalanmasına yol açmakla kalmadı fakat aynı zamanda Çin'in büyük devrimci dönüşümünün de temellerini attı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından yirminci yüzyılın ortalarına kadar Çin toplumundaki tüm belli başlı sınıflar ve toplumsal gruplar, tarihin farklı ânlarında, Çin'in siyasal sahnesine yükselme ve ülkenin dönüşümüne öncülük etme fırsatına sahip oldular.

Taiping Tiangua köylü ayaklanması, Çin'in seçkin toprak sahibi sınıfı ve Batı emperyalizminin ortak gücüyle yenilgiye uğratıldı. Ardından, bu seçkin toprak sahipleri sınıfı, sefil bir şekilde başarısızlığa uğrayan Batılılaşma Hareketi yoluyla "kendi kendini güçlendirme" girişiminde bulundu.

Yirminci yüzyılın başlarında Çin millî burjuvazisi, Çin ulusal kurtuluş hareketinin tartışmasız lideriydi. 1905'te,Tokyo'da Sun Jongşen (Sun Yat-sen) ve yoldaşları (Çoğu Japonya'daki Çinli öğrencilerden oluşuyordu), *Guomindang* veya Milliyetçi Parti'nin önceli olan *Tongmenghui* veya Birleşik İttifak'ı kurdular. Tongmenghui'nin üyelerinin çoğu durumu iyi olan ailelerden geliyordu ve Çin köylüsünün durumu konusunda bilgi sahibi değildiler. Sun ile devrimci arkadaşları Çinli kitlelerden o kadar uzaktı ki bireysel maceracılığa dayanmak zorundaydılar. Tongmenghui'nin düzenlediği düzinelerce ayaklanma bir dizi terörist saldırıdan daha fazlasına varmadı (en büyük isyana sadece yüz veya yüzden biraz daha fazla insan katılmıştı).

Bununla birlikte, o dönemde Çing hanedanı o kadar zayıftı ki, her ân çökebilirdi. 10 Ekim 1911'de tesadüfen Wuçang'daki bazı yerel devrimcilerin önderliğinde bir ayaklanma çıktı ve başarılı da oldu. Güney vilâyetlerindeki savaş ağaları birbiri ardına "bağımsızlıklarını" ilân ettiler. Sun o zamanlar ABD'deydi ve devrimci hareketleri gazete haberlerinden öğrenmişti. Çin'e geri dönen Sun, Nanjing'deki Geçici Devrimci Hükümet tarafından yeni cumhuriyetin başkanlığına getirildi.

Ancak devrimci hükümet ne malî kaynaklara ne de güvenilir bir

orduya sahipti. Hükümet, büyük ölçüde savaş ağaları ve soylu toprak ağalarının kontrolündeki güney vilâyetlerinin kaynaklarıyla insan gücünden de yararlanma imkânına sahip değildi. İmparatorluk ordusunun sorumluluğu, imparatorluk hükümetinin başbakanı Yuan Şikai'ye aitti. Yuan, belli başlı Batılı güçlerin de desteğini kazanmıştı. Geçici Devrimci Hükümet'le müzakerelere girişen Yuan devlet başkanlığı makamının kendisine verilmesini istedi. Bunun karşılığında da (o zamanlar henüz 6 yaşında bir çocuk olan) Çing İmparatorunu tahttan feragat etmeye ikna etmeyi teklif etti. Yuan başkan olur olmaz *Guomindang*'ı dağıttı ve Millet Meclisi'ni görevden aldı. 1916'da kendisini imparator ilân etti. Yuan'ın ölümünden sonra Çin savaş ağalarının eline düştü ve merkezî hükümetin sâdece adı kaldı (Stavrianos 1981: 406–408).

1911 devriminin başarısızlığı Çin millî burjuvazisinin zayıflığını ortaya koydu. Çin burjuvazisi sayısal olarak küçük, ekonomik olarak zayıf ve içten içe soylu toprak sahipleri sınıfıyla bağlantılıydı. Büyük ölçüde, Çin pazarı ile dünya pazarı arasında aracılık yapan ticarî ve malî bir burjuvaziydi. Küçük yerli sanayi burjuvazisi de finansman, teknoloji ve pazarlar için yabancı sermayeye göbekten bağlıydı. İşçi ve köylü kitlelerinden ayrılmış ve bunlara yabancılaşmış olan Çin millî burjuvazisi, nüfusu kitleler halinde harekete geçirebilme ve temel toplumsal dönüşümleri sağlayabilme yeteneğine sahip değildi (Meisner 1999: 5).

1917 Ekim Devriminden sonra Bolşevikler, Almanya ve Avrupa'da devrimlerin eli kulağında olduğunu düşünüyorlardı. Almanya devrimi ümitlerinin boşa çıkması üzerine Sovyet Rusya gözünü Doğu'ya çevirdi. 1921'de, şu anda Azerbaycan toprakları içinde kalan Bakü'de Doğu halkları Kongresi yapıldı. Sovyet Rusya, sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketlerinin destekçisi hâline geldi. Afrika ve Asya'daki milliyetçi liderler işçi ve köylülerin desteğini alma arayışı içine girerlerken, ulusal kurtuluş hareketleri giderek artan bir şekilde toplumsal devrimlerle kaynaştılar.

1917'den sonra Marksizm-Leninizm genç Çinli entelektüeller

arasında hızla yayılmaya başladı. Batılı güçler, Versailles Barış Konferansı'nda, Çin'in Şandung vilayetindeki Alman çıkarları üzerindeki Japonya'nın iddialarını tanıdılar. 4 Mayıs 1919'da Pekin'de öğrencilerin protesto eylemleri, ardından Şanghay işçilerinin grevi başladı. Dört Mayıs Hareketi, Çinli entelektüellerle sanayideki işçi sınıfının radikalleşmesinde dönüm noktası oldu.

Çin Komünist Partisi 1921'de Şanghay'da kuruldu ve 1924'te de Komünist Enternasyonal'in talimatıyla Çin Komünist Partisi *Guomindang*'a katıldı. Sun Jongşen "Rusya ile ittifak kurmak, Komünistlerle ittifak kurmak ve tüm köylü ve işçilere yardımcı olmak" şeklindeki yeni politikasını ilân etti. Sovyet Rusya, genel komutanlığına Ciang Cieşi'nin (Çan kay Şek) getirildiği modernize edilmiş yeni bir ordunun kurulmasında *Guomindang*'a yardım etti.

Guomindang'ın öncülüğündeki Milliyetçi Hükümet 1926'da Kuzey Seferi'ne başladı. Komünistler tarafından yönlendirilen köylü ve işçi hareketleri güney vilâyetlerindeki şehirleri ve kırsal alanları silip süpürdü. Artık devrimci hareketin yükselişi, pek çok Milliyetçi Ordu subayının ailesini doğrudan etkileyerek soylu toprak sahiplerinin çıkarlarını tehdit ediyordu. Devrim Yangtze Vadisine doğru yayıldıkça batılı güçlerle Şanghaylı kapitalistlerin çıkarları da tehlikeye giriyordu. Bu kesimler savaş ağalarını terk ederek ülkenin yeni güçlü adamı Ciang Cieşi ile mutabakata varmaya karar verdiler.

21 Mart 1927'de (Çu Enlay liderliğindeki) Komünistler bir işçi ayaklanması başlatarak Şanghay'ı işgâl ettiler. Ciang'ın ordusunun şehre girmesini memnuniyetle karşıladılar. Ancak 12 Nisan'da Milliyetçi Ordu komünistler ve işçilere karşı katliama girişti, katliamda onbinlerce kişiyi öldürdü.

Ciang Cieşi'nin Milliyetçi Hükümeti hiçbir zaman Çin'i gerçekten ve tamâmen birleştirmeyi başaramadı. Hattâ, "Nanjing On Yılı" olarak bilinen 1927–37 arasındaki en iyi döneminde bile Milliyetçi Hükümet, sâdece Yangtze Vadisi'nin aşağı ve orta bölgesini etkili bir şekilde kontrolü altında tutabildi. 1927 karşı devriminden sonra *Guamindang* ve Milliyetçi Hükümetin toplumsal temeli soylu toprak sahibi sınıf ve burjuvazinin komprador (yani ticarî bağlantıları olanları-

na) unsurlarına dayanıyordu ve kısa bir süre içinde de yozlaşmış, asalak bürokratik-kapitalist bir kliğe dönüştü.

Carl Riskin'e göre, 1930'lardaki Çin'de gelir seviyesinin düşüklüğüne rağmen, potansiyel olarak sermaye birikimi için sömürülebilecek hatırı sayılır büyüklükte bir ekonomik artık vardı. 1933'te bu ekonomik artığın Çin'in net yurtiçi hasılasının yüzde 27 ile yüzde 33'ü arasında bir miktara tekabül ettiği tahmin edilmektedir. Yani, potansiyel olarak Çin'in millî gelirinin en azından dörtte biri sermaye birikimi için kullanılabilinirdi. Gerçek durumda ise, artığın çoğu yönetici seçkinlerce çarçur edildi. Net yurtiçi harcamaların tam yüzde 94'ü kişisel tüketime gidiyor, bu durumda (çoğunluğu askerî harcamalardan oluşan) devlet harcamalarından (eğitim, sağlık, kültür işleri gibi) kamu hizmetleri ve sermaye yatırımına ayrılabilecek kısım sadece yüzde 6'da kalıyordu (Riskin 1975).

Japonya 1931'de Çin'in kuzeydoğu vilayetlerini (Mançurya) istilâ etti. Ciang, Çin ordusuna istilâya direnmemesi talimatı vermişti. Japon ordusu Çin'in kuzey ve doğusunun büyük bölümünü yakıp yıktığı ve Çin'in başkentinde –Nanjing– 300 bin kişinin öldüğü korkunç bir katliam yaptığı zaman bile, Milliyetçi Hükümet Japonya ile resmî olarak savaş durumunda değildi. Çin, Pearl Harbour'a saldırısının sonrasına, 9 Aralık 1941'e kadar Japonya'ya savaş ilân etmedi. Bu, dünya diplomasi tarihinin en tuhaf olaylarından biri olmalı. Ciang hükümeti yolsuzluğa o kadar batmıştı ve o kadar az meşruiyete sahipti ki, Amerikalı General Albert Wedemeyer'in gözlemine göre, Japonya'yla savaş sırasında askere alınmak "Çin köylülerince kıtlık ve sel gibi, ancak daha düzenli olarak başa gelen bir belâ [gibi algılanıyordu]" (Stavrianos 1981:591).

Milliyetçi Ordu Japonlardan kaçarken, Komünistler Japon muharebe hatlarının gerisinde köylüleri harekete geçirip Çin'in kuzey ve orta kesimlerindeki bir düzine kadar bölgeyi kurtardılar. Bu zaferden sonra, silâh altındaki bir milyon adamıyla Komünist Parti daha da güçlendi. Ancak kâğıt üzerinde, Amerikan silâhlarıyla donanmış 4 milyon adamı, deniz ve hava filosuyla Milliyetçi kuvvetler daha güçlü görünüyordu. Stalin Çin Komünistlerinin zaferi konusunda pek can

atmazken, Ciang ABD tarafından destekleniyordu. Birkaç ay içinde Komünistleri silip süpürebileceğini zanneden Ciang'ın hesapları yanlış çıktı.

Ve 1949'da zafer kazanan Halk Kurtuluş Ordusu Pekin'e yürüdü.

STRATEJİK BİR REZERV OLARAK ÇİN

Sermaye birikimi zorlu ve riskli bir süreçtir. Birikim sürecinin kapitalist açısından iyi gitmesi ve tatminkâr bir kârla sonuçlanması için, kapitalistin birikimi sağlayacak doğru metaları seçmesi gerekir. Sermaye birikimi bir üretim süreci sonucunda sağlanacaksa, kapitalistin yeteri kadar büyük bir emek gücünü toplaması ve epeyce düşük maliyetli ve iyi kalitede hammadde temin etmesi gerekir. İş gücünden artı emek sağlamak için kapitalistin etkili yollar bulması lâzım gelir. Nihayetinde ortaya çıkan ürünlerin değeri, yeteri kadar büyük ölçekteki ve tatminkâr bir fiyatın verilebileceği bir pazarda karşılığını bulmalıdır. Son olarak, kapitalist, devlet veya devlet dışı güçler tarafından, şiddet kullanmak suretiyle malına el konulması riskine karşı da mücadele etmelidir. İşte tüm bu riskler ve zorluklar, tarihsel olarak, sermaye birikimi uğraşısının kendi kendini idame ettiren bir ekonomik süreç olmasının önüne geçmiştir.

Sermaye birikiminin kendini idame ettiren bir ekonomik süreç hâline gelmesi için, pazar ilişkilerinin yeteri kadar gelişmiş olması ve ürünlerin değişimiyle işbölümünde başat rol oynaması gerekir (ki böylece kapitalistler gerekli işgücü hammaddeyle, ürünlerini satışa sunabilecekleri bir pazarı kolayca bulabilsinler). Dahası, göze alınan çeşitli riskler ve zorluklara bakıldığında, kârlar yeterince büyük olmak durumundadır. Kâr, üretilen ürünün değerinden maliyetlerin çıkarılmasıyla bulunur. Temel maliyetler arasında çevresel maliyet (bu maddî girdilerin maliyetini belirler), emek ücretleri ve vergiler sayılabilir ki bunlar, kapitalistin bakış açısına göre hayli düşük olmalıdır.

Ancak, sermaye birikimi devam ederken, belli bir coğrafî bölgedeki çevresel maliyetler, işçi maliyetleri ve vergiler artma eğilimindedir ve bu durum kapitalistin kârı üzerinde baskı oluşturur. Kapitalist dünya ekonomisi, tarihsel olarak, bu artan maliyet baskısına, serma-

yeyi maliyetlerin düşük olduğu yeni bölgelere taşıyarak birbiri ardına gelen coğrafî yayılmalarla çözüm bulmuştur. Açıkçası, bu süreç sonsuza kadar devam edemez ve er ya da geç azamî sınıra, yani yeryüzünün sınırlarına ulaşacaktır.

Çin, kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleştirilecek son büyük coğrafyalardan biriydi. Yirminci yüzyılın ortalarında, Çin henüz küresel iş bölümüne tam anlamıyla ve aktif olarak katılacak sanayi ve teknoloji kapasitesine sahip olmadığından, Çin'le küresel ekonominin geri kalanı arasındaki ticaret ve üretim alanındaki etkileşim çok sınırlıydı. Çin'in devâsa ve ucuz iş gücü kırsal kesimlerdeydi ve henüz ekonomik ve siyasal bakımdan örgütlenmemişti.

Askerî bir benzetme yaparsak, Çin'in kapitalist dünya ekonomisinin büyük stratejik rezervlerinden biri olarak hizmet verdiğini söyleyebiliriz. Bu rezerve başvurmadan önce hem Çin'de hem de dünya sisteminde daha fazla ekonomik ve toplumsal dönüşümün olması gerekecekti. Çin'in küresel kapitalist ekonomide önemli bir aktör olabilmesi için gerekli sanayi ve teknoloji altyapısının geliştirilmesi, tüm Maocu dönemi aldı.

Bu bakımdan, tanık olduğumuz "Çin'in yükselişi" ve "Hindistan'ın yükselişi", kapitalist dünya ekonomisinin, küresel birikimi yeniden başlatmak amacıyla bir girişimde daha bulunarak, eldeki son stratejik rezervlerine (Çin ve Hindistan gibi elde kalan son kaynaklar, kirletilecek son yerler) başvurduğunun işareti sayılabilir. Savaş alanındaki bir ordunun son yedeklerine başvurması, onun yenilginin eşiğinde olduğunu gösterir. Karşı karşıya olduğumuz küresel gelişme muhtemelen, mevcut dünya sisteminin içsel hareket yasalarından kaynaklanan asırlık eğilimlerin tarihsel sınırlarına varmakta olduğunu gösteriyor.

On dokuzuncu yüzyılda, kapitalist dünya ekonomisinin küresel üstünlüğe yükselmesi, tarihî Çin imparatorluğunun çürüyüşü ve çöküşüyle el ele gitmişti. Yoksa yirmi birinci yüzyılda da, yeni bir küresel güç olarak Çin'in yükselişi, kapitalist dünya ekonomisinin zayıflaması ve çöküşüyle birlikte mi olacak?

MERKEZ, ÇEVRE ve YARI ÇEVRE

Yirminci yüzyılın ortalarında Çin dünyanın en yoksul ülkelerinden biriydi. Ancak o zamandan beri Çin'in ekonomik ve jeopolitik durumu büyük ölçüde gelişme gösterdi. Öyleyse, Çin'in günümüzdeki yükselişinin devletlerarası sistemin hiyerarşik yapısı açısından muhtemel etkileri nedir?

Mevcut kapitalist dünya ekonomisinde, siyasal güç ile artı değer, devletler ve coğrafî bölgeler arasında eşitsiz bir şekilde dağıtılmaktadır. Merkezdeki devletler, kaynakları harekete geçirmek ve savaş çıkarmak bakımından nispeten büyük yeteneklere sahip olan "güçlü" devletlerdir. Bu güçlü devletler, merkez bölgesindeki kapitalistlerin, tüm sistemi kapsayan iş bölümündeki en kârlı alanlarda tekel oluşturmalarına yardımcı olurlar.

Çevre bölgesinin temel özelliği ise, zayıf devletler veya kendi halklarının kontrolü altında olmayıp dünya pazarında hayli rekabetçi faaliyetler içinde yer alan devletlerden oluşmasıdır. Çevrede üretilen artı değerin büyük bir bölümü eşit olmayan bir değişim yoluyla merkeze nakledilir — çevrede nispeten daha fazla olan emek-zaman, merkezdeki nispeten az emek-zamanla değiş tokuş edilir.

Eşitsiz değişim sistemi, kapitalist dünya ekonomisinin işleyişi için zarurî mekanizmalardan birini oluşturur. Eşitsiz değişim sayesinde, sistemde üretilen artı değer merkez bölgesinde toplanarak, merkez-bölgesi kapitalistlerinin büyük kârlar elde etmelerini sağlar ve bu kapitalistler, tüm kapitalist dünya ekonomisinin lokomotifi olarak işlev gören önemli "öncü sektörlerde" birikim sağlarlar. Artı değer aynı zamanda, merkez bölgesinin siyasal istikrarı için vazgeçilmez olan toplumsal uzlaşmanın oluşturulması için gerekli malî kaynakları da temin eder.

Merkezle çevre arasında üçüncü bir tabaka devletler grubu daha vardır; bunlar yarı çevre devletleridir. Bu, kapitalist dünya ekonomisinin işleyiş mekanizmasının diğer ayrılmaz parçasıdır. Yarı çevre devletleri, siyasal güçleri ve tüm sistemi kapsayan işbölümü içindeki konumları açısından belli özelliklere sahiptir ve bunların rolleri merkez devletleriyle çevre devletleri arasında bir yerdedir.

Yarı çevre, kapitalist dünya ekonomisinde "orta tabaka" olarak görev yapar ve bütün olarak dünya sisteminin siyasal istikrarı için önemli bir rol oynar. Bu yarı çevre olmaksızın merkez bölgesi, dünya nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan sömürülen çevrenin direnciyle karşılaşma riskini almak durumundadır. Bununla birlikte, yarı çevrenin siyasal desteğini veya en azından tarafsızlığını sağlamak için merkezin, çevrenin sömürülmesiyle elde edilen artı değerin en azından bir kısmını yarı çevreyle paylaşması gerekir.

Yarı çevre, dünya nüfusunun küçük bir bölümünü teşkil eden devletlerden oluştuğu için, yirminci yüzyılın ortalarına kadar söz konusu düzenle ilgili fazla sorun yoktu. Bu sebeple, yarı çevrenin "satın alınması" görece ucuza geliyordu. O zamandan beri kapitalist dünya ekonomisinde temel dönüşümler meydana geldi. Çin ve Hint ekonomilerinin hızlı kalkınması en önemli gelişmeler arasında yer aldı. Çin'in ve Hindistan'ın bu yükselişinin dünya tarihi bakımından etkileri ne olabilir?

Çin ve Hindistan'daki kişi başına düşen gelir ve ücret oranları yarı çevre devletlerinin seviyesine yaklaşırsa çevreden geriye ne kalır? Boyutları hayli küçülmüş bir çevre, sâdece merkez bölgesini değil fakat aynı zamanda büyük ölçüde genişlemiş yarı çevreyi de desteklemeye yetecek kadar büyük artı değeri sağlayabilir mi? Merkez ile genişlemiş yarı çevre arasındaki rekabet, sistem çapındaki kâr marjının önemli ölçüde daralmasına ve böylece sistemdeki birikimin tümüyle zayıflamasına yol açabilir mi? Bununla bağlantılı olarak, dünyanın Çin ile Hindistan'ın yükselişine yer ayıracak ekolojik alanı hâlâ var mı? Sözün kısası, kapitalist dünya ekonomisi Çin ve Hindistan'ın yükselişini taşıyacak güce sahip mi?

KAPİTALİZMİN "MEZAR KAZICILARI"

Kapitalist dünya ekonomisinin ilk evrelerinde, cebren çalıştırma (kölelik, serflik) ve yarı cebren çalıştırma (kiracılık, ürün karşılığı toprağı işleme) kapitalist dünya ekonomisinde yaygın şekilde kullanılan yöntemler olmuştur. Zamanla bunların yerini tedricen "özgür emek" aldı

ve ücretli çalışan işçi sınıfı veya "proletarya" küresel emek gücünün giderek daha büyük bölümünü oluşturdu.

Cebren çalıştırma, işçi maliyetlerinin işçilerin yaşam standartlarıyla ölçüldüğü düşünülürse, doğrudan işçi maliyetlerinin sınırlanmasını sağladı. Ancak aynı zamanda, işçilerin motivasyonu düşük olduğu ve işçiler ellerindeki âletleri ve makineleri kötü kullanmaya meyilli oldukları için, emek verimliliğini sınırladı. İşçilerin disiplinini sağlamanın ve isyanlarını bastırmanın yüksek maliyetleri de söz konusuydu. Ancak, kapitalist dünya ekonomisini genişlemesinin önündeki en büyük engel muhtemelen şuydu; cebren işçi çalıştırma uygulaması yüzünden emekçilerin yaşam standartlarındaki ciddî düşüklük nedeniyle büyük bir tüketici pazarının gelişmesi imkânsızdı ve bu nedenle rejim, etkili sistemik talebin genişlemesine ciddî sınır koydu. Kirâcılık ve ürün karşılığı toprağı işleme uygulamaları büyük ölçekli üretime uygulanamazdı ve tıpkı cebren çalıştırma gibi, toplu tüketimin yaygınlaşması da sınırlandırıldı.

Marx, *Komünist Manifesto*'da (1848), kapitalizmin gelişmesiyle, emek gücünün giderek artan bir bölümünün proleterleşmiş ücretli emekçilere dönüşeceğini öne sürmüştü. Proletarya genişledikçe, kapitalizm işçilere örgütlenme imkânı verecek elverişli koşulları da sağlayacaktı. Şehirleşme ve sanayileşme, işçilerin daha büyük sayılarda bir araya toplanmalarıyla sonuçlanacak, ulaşım ve iletişimdeki ilerleme, işçilerin örgütlenmesini daha kolay hale getirecekti. Kapitalizmin gelişmesi aynı zamanda işçilere genel bir eğitimin verilmesini gerektirecek ve işçiler, kapitalist sınıfın farklı kesimleriyle siyasal mücadele içine girdikçe siyasal bilinç geliştireceklerdi. Marx'a göre, proleterleşmiş işçi sınıfı kendi ekonomik ve siyasal çıkarları için mücadele etmek amacıyla örgütlenince, işçilerle kapitalistler arasındaki güç dengesi tedricen dönüşüm geçirecek ve bu da kapitalist sistemin temellerini zayıflatacaktı. Proletarya kapitalizmin "mezar kazıcısı" olacaktı.

O zamandan beri dünyanın çoğu yerinde işçiler ekonomik ve siyasal mücadele için örgütlenmektedir. İşçiler etkili bir şekilde örgütlendikleri yerlerde ücret maliyetini yukarı çekme imkânına sahip ola-

bilirler ve bu da kâr oranlarını düşürür. Dahası, işçiler daha fazla siyasal ve toplumsal hak talebinde başarıya ulaştıkça, toplumsal harcamaları artırması için devlet üzerinde baskı oluşturabilirler ve böylece vergilendirme maliyeti artar. On dokuzuncu yüzyıl ortalarından yirminci yüzyıl ortalarına kadar, dünyadaki "sistem karşıtı hareketler" (yani işçi sınıfı hareketleri ve ulusal kurtuluş hareketleri) giderek daha güçlü hale geldi. Yirminci yüzyıl ortalarında komünist partiler, sosyal demokrat partiler ve ulusal kurtuluş hareketleri dünyanın çeşitli yerlerinde devlet iktidarına geldiler. Ücret ve vergi maliyetlerindeki artış, kapitalist dünya ekonomisinde kâr oranlarında genel bir düşüşe yol açtı.

Bunun karşılığında, küresel kapitalist sınıflar "neoliberalizm" şeklinde bir karşı saldırı tertiplediler. Zaman içinde Çin, devâsa ucuz iş gücüyle küresel sermaye göçünün merkezi ve dünyanın "atölyesi" haline geldi. Çin'in kapitalist dünya ekonomisiyle daha derinden bütünleşmesi, küresel ücret maliyetinin düşmesine ve küresel kâr oranının tekrar artmasına yardımcı oluyor.

Ancak, neoliberalizmin başarısı sınırlı kaldı. Küresel kâr oranları bir daha asla eski yüksek seviyelerine çıkmadı. Üstelik neoliberal strateji, küresel kapitalist sınıflar için çok maliyetli hale gelmekte. Siyasal olarak, bu strateji küresel kapitalizmin meşruiyetini ciddî şekilde zayıflatmakta ve tüm dünyada direnişin artmasına yol açmakta. Ekonomik olarak ise neoliberalizm hayli istikrar bozucudur ve birbiri ardına gelen malî krizlerle küresel durgunluğa yol açmaktadır. Neoliberal küresel düzenin sürdürülemez olduğu giderek daha âşikâr hale gelmektedir.

Burada hemen sorulması gereken siyasal soru şudur: Neoliberalizmin yerini ne alacak? Küresel kapitalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kurumsal yapıya benzer bir şekilde, yüksek derecede devlet düzenlemeleri ve toplumsal uzlaşmayla kendini gösteren kurumsal yapıya mı dönüşecek? Bu öngörüyle ilgili sorun, en başta, neoliberalizmin yükselişine yol açan tarihsel bağlamı hesaba katmada yetersiz kalmasıdır.

Tarihsel deneyimler göstermiştir ki, devlet düzenlemeleri ve top-

lumsal uzlaşmaya dayalı bir küresel kapitalist sistem, işçi sınıfının ekonomik ve siyasal gücünün artmasına yol açma eğilimindedir ki bu da küresel kâr oranlarını zayıflatır. Varsayın ki neoliberalizmin şu ânki krizine karşı küresel kapitalizm, devlet müdahalesinin artması ve gelir dağılımının daha âdil hale getirilmesi suretiyle yeniden yapılandı (dünyadaki entelektüel solun büyük bölümünün şu ânda umduğu şey bu değil midir?). O vakit, en fazla 20–30 yıl içinde yeni bir küresel kârlılık krizinin çıkması beklenmeyecek mi? O zaman işçi sınıfı (ve entelektüel sol) ne yapacak? Neoliberalizmin kendisini bitirip tüketmesi için bir 30 yıl daha mı bekleyecek?

Ancak bu küresel kapitalist reform ve kendi kendini düzene sokma senaryosuyla ilgili daha büyük bir sorun var. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından küresel kapitalizmin karşılaştığı sorun, bir yandan merkez bölgesindeki işçi sınıfının, diğer yandan çevre ve yarı çevre bölgelerindeki batılılaşmış seçkinlerin artan taleplerinin nasıl uzlaştırılacağıyla ilgiliydi. Mevcut konjonktürde, yeni bir küresel "yeni düzen"in inşası, sadece batının işçi sınıflarının tüm tarihsel, toplumsal ve ekonomik haklarının telafisini ve pekiştirilmesini değil, aynı zamanda Çin ve Hindistan'la çevre ve yarı çevrenin diğer bölümlerindeki işçi sınıflarının ekonomik, siyasal ve toplumsal taleplerinin yerine getirilmesini de içermek zorunda kalacaktır. Kapitalist dünya ekonomisi böylesine yeni bir küresel "Yeni Düzen"i taşıyabilir mi?

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ TEHLİKESİ

Tüm insan toplulukları, hayatta kalmak ve gelişmek için tabiatla maddî bir ilişki içine girmek durumundadır. Çeşitli insan ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak için yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar tüketilir. Maddî üretim ve tüketim süreci içinde çevre tarafından emilmesi gereken atıklar ortaya çıkar. Bir insan toplumunun, hayatının bağlı olduğu ekolojik sistemde onarılamaz tahribata yol açmadan sürdürülebilir bir şekilde yaşaması için, yenilenemez kaynakların kullanımını asgarîye indirmesi ve yenilebilir kaynakların tüketimiyle atık üretiminin, ekolojik sistemin yenileme ve yok etme kapasitesini aşmamasını sağlaması gerekir.

Sonsuz sermaye birikimine dayanan bir sistem ile ekolojik sürdürülebilirlik arasında âşikâr bir çelişki bulunduğunu görmek için uzay bilimcisi olmaya gerek yok. Sonsuz birikim dürtüsü, kaçınılmaz olarak maddî üretim ve tüketimin fasılasız genişlemesine yol açar. Diğer taraftan, ekolojik sürdürülebilirlik sadece maddî üretim ve tüketimin sâbit kalmasıyla (veya azalmasıyla) mümkündür.

Bu çelişki nasıl bertaraf edilebilir? Şimdiye kadar kapitalist üretimin yayılması, başta fosil yakıtları (kömür, petrol, doğal gaz) olmak üzere yenilenemez kaynakların yoğun kullanımına dayandı. Fosil yakıtları, milyonlarca yıl bitki ve hayvan kalıntılarında depolanan ve yoğunlaşan (daha sonra hidrokarbona dönüşen) güneş enerjisinden oluşur. Bu devâsa miktardaki depolanmış enerji son iki yüz yıldan beri (fosil yakıtlarının oluşması için gerekli jeolojik zamana kıyasla çok küçük bir zaman dilimi) çıkarılıp kullanıldıkça, sermaye birikiminin sonsuza kadar devam edeceği yanılsaması ortaya çıktı.

Fosil yakıtları eninde sonunda tükenecek. Giderek artan sayıda kanıt, fosil yakıtların küresel üretiminin yakın gelecekte muhtemelen en yüksek seviyeye çıkacağını ve ardından da geri dönülmez bir şekilde azalmaya başlayacağını gösteriyor. Daha da önemlisi, fosil yakıtların kullanımı ve insanoğlunun diğer ekonomik faaliyetleri, sera etkisi yaratan gazların çevreye salınarak yeryüzündeki iklim sisteminin temelden bozulmasına yol açmaktadır. Son veriler, iklim değişiminin beklenenden daha hızlı seyrettiğini ve iklimin istikrar kazanmasının, sera etkisi yaratan gazların salımının daha önce düşünüldüğünden çok daha fazla oranda azaltılması gerektiğini göstermektedir. Bunu başarılmazsa, insanlık daha önce görülmemiş yıkıcı felâketlerle yüz yüze gelir ve insan uygarlığı tehlikeye girer. Bu, küresel bir âcil durumdan başka bir şey değildir.

Söz konusu âcil durumun mevcut toplumsal sistem çerçevesi içinde çözülmesi mümkün müdür? Kapitalizmde, ekonomik kararlar kapitalistler tarafından kişisel maliyet ve yarar hesapları temelinde alınır ve bu da kısa dönemde pazardaki arz ve talebi yansıtır. İklim değişikliği ve diğer çevre sorunlarının sonuçlarıysa çok uzun dönem su yüzüne çıkmaz ve bunun fecî sonuçlarının acısını çekecek olan tüm toplum-

dur (aslında tüm insanlıktır). Bu sebeple, olası devâsa sonuçlarına rağmen, bu sorunlara kapitalist pazarın normal işleyişi içinde cevap bulmanın yolu yoktur.

Bir ulus-devlette, bu " dışsallık " sorunu (kişisel yarar ve maliyetler ile toplumsal yarar ve maliyetler arasındaki çelişki), ya ulusal kapitalist sınıfın kolektif çıkarları doğrultusunda veya diğer toplumsal sınıfların geniş baskısı altında hareket eden ulusal hükümetin, belli çevre düzenlemelerine giderek ve kapitalistleri toplumsal maliyetlerin en azından bir bölümünü hesaba katmaya zorlayarak, bir şekilde hafifletilebilir.

Bu durum, ulus-devletteki sınıflar arası güç dengesinin bu tür düzenlemeler için uygun olduğunu ve dahası, ulusal hükümet kendi çevre politikalarını ve yasalarını yapmada ve uygulamada etkili olacağını varsayar. Ancak, "zayıf" devletlerin kural olduğu çevre ve yarı çevrede, ulusal hükümetlerin, niyetleri olsa bile çevre politikaları ve yasalarını çıkarıp uygulama irade ve yeteneğini göstereceği şüphelidir.

Kapitalist dünya ekonomisi devletlerarası bir sistemdir. Gerek küresel çapta gerekse sistem çapında, bir ulus-devlet içinde ulusal hükümetle mukayese edilebilecek bir kurum yoktur. Üstelik, devletler arasındaki ekonomik ve askerî rekabet, her bir devlet üzerinde, mümkün olduğunca hızlı sermaye birikimi (ekonomik büyüme) oluşturmak için yoğun ve daimî bir baskı yaratır. Bir ulus-devlet tarafından tek taraflı yapılan herhangi bir çevre düzenlemesi, (kapitalistler aksi hâlde ödemek durumunda olmadıkları çevre maliyetlerini ödemek zorunda kalacakları için) genel olarak bu devletin kapitalistleri açısından sermaye birikimini daha maliyetli hâle getirecektir ve dolayısıyla söz konusu devleti, devletlerarası rekabette dezavantajlı bir durumda bırakacaktır.

Devletler bir araya gelerek belli çevre düzenlemelerini (iklimin istikrar kazanması için gerekli olanlar gibi) hep birlikte uygulayabilirler mi? Bu çözümle ilgili üç sorun bulunuyor. Birincisi, etkili bir şekilde uygulanması hâlinde, bu türden politikalar tüm devletler açısından sermaye birimini daha maliyetli hâle getirir ve böylece tüm devletlerde birikim hızını yavaşlatır. Tüm devletlerde birikim hızının ya-

vaşlamasıyla, çevre ve yarı çevre devletlerinin merkez devletlerin şu ânki gelir seviyesini "yakalamaları" ve "kalkınmaları" daha da zorlaşır. Çevre ve yarı çevre devletlerinin buna şiddetle karşı çıkması muhtemeldir.

İkincisi, devletler bu tür politikalar üzerinde mutabık kalabilseler bile, kapitalist dünya ekonomisi içinde, devletlerin anlaşmayı etkili bir şekilde uygulamalarını sağlayacak bir kurum bulunmuyor. Sermayenin sonsuz birikimi sâdece devletler arası rekabetle mümkün olduğundan, bu rekabet tabiatı gereği bir dünya hükümetini dışlar.

Üçüncü olarak, yukarıda tartışıldığı gibi, bu politikalar çevre ve yarı çevre devletleri tarafından kabûl edilse bile bu ülke hükümetlerinin söz konusu politikaları etkili bir şekilde uygulayabilecekleri şüphelidir.

Çin'in ekonomik yükselişi (ve bir dereceye kadar Hindistan'ın yükselişi) küresel çevre krizini hızlandırmada şimdiden büyük bir etmen olmuştur. Yenilenemez kaynakların küresel arzı giderek daralırken, Çin'in enerji ve mâdenlere talebi büyümektedir. Yakın bir zaman önce Çin, sera etkisi yapan gazları en çok yayan ülke olarak ABD'yi geçti. Kapitalist dünya ekonomisinin oyun kuralları söz konusu olduğunda, insanlığın uzun dönemli ortak çıkarlarına göre hareket etmeleri konusunda Çinli veya Hintli kapitalist seçkinlere güvenmemiz mümkün müdür? Çinli ve Hintli kapitalistler bu amaç doğrultusunda dünyanın diğer yerlerindeki kapitalist seçkinlerin işbirliğini sağlayabilirler mi?

Burada, kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel geçerliliğiyle ilgili temel bir soru ortaya çıkar. Kapitalist dünya ekonomisi devletlerarası bir sistem olmalıdır. Ancak, tüm sistem açısından önemli yapısal, ortak ve uzun dönemli çıkarlar söz konusudur. Her bir devletin sâdece kendi ulusal çıkarlarını takip etmek için birbiriyle rekabet ettiği bir sistemde, sistemin ortak çıkarları kimin umurunda olur? Devletlerarası rekabetin kontrolden çıkmasını ve sistemin kendi kendisini yıkmasına yol açmasını ne önleyebilir?

KAPİTALİST TARİHİN SONU MU?

Tarihsel olarak, kapitalist dünya ekonomisi bu ikilemi, bir taraftan hegemonik bir gücün egemenliği, diğer taraftan ise devletlerarası rekabet arasında dinamik bir dengeler yelpazesinin oluşturulmasıyla "çözmeyi" becermiştir. Yelpazenin bir ucunda, belli başlı devletlerden birinin sınaî, malî ve askerî alanlarda diğer devletlerden tartışmasız biçimde daha güçlü olduğu dönemler vardı ve hegemonik pozisyonu sağlamlaştıkça bu devletin ulusal çıkarı büyük ölçüde diğer devletlerinkiyle örtüşmüştü. Bu nedenle, "barış" ve tüm sistemi kapsayan üretim ve ticaret gibi, sistemin uzun dönemli çıkarlarına ve ortak çıkarlara hizmet edecek politika ve stratejileri benimsemek, hem egemen gücün yeteneği dâhilinde, hem de çıkarınaydı.

Ancak, egemen devlet, gücü kontrol edilemeyecek kadar kuvvetlenirse, o vakit kapitalist dünya ekonomisi kısa zamanda bir dünya imparatorluğuna dönüşecek ve bu devletin aşırı kuvvetli siyasal iktidarı er ya da geç sermaye birikiminin dinamiğini bastıracaktı. Bu sebeple, yelpazenin diğer ucunda zaman zaman devletlerarası rekabet yeniden ortaya çıkacak ve yoğunlaşacak, bu da sistemsel karmaşa dönemlerine götürecekti.

Bu dinamik dengeler hareketleri, ardışık "sistemsel devrelere" yol açtı: "uzun on beşinci-on altıncı yüzyıl" (1350-1630), Cenovalı iş çevreleriyle İspanya devleti arasındaki işbirliğine dayandı; "uzun on yedinci yüzyıl" (1560-1790) Felemenk'in egemenliğine dayandı; "uzun on dokuzuncu yüzyıl" (1740-1930) Britanya'nın egemenliğine dayandı; ve "uzun yirminci yüzyıl" (1870- ?) Amerikan egemenliğine dayandı.

Giovanni Arrighi *Uzun Yirminci Yüzyıl*'da, kapitalist dünya ekonomisinin genişlemesi ve artan karmaşıklığının, "sermaye birikiminin dünya çapında toplumsal ve siyasal ortamını kontrol etmek için, daha yaygın ve karmaşık örgütsel yeteneğe haiz siyasal yapıların" oluşturulmasını gerektirdiğini ileri sürer.

Arrighi (1994: 14) şu gözlemde bulunmuştur:

Venedik, Birleşik Vilâyetler, Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler – bun-

> ların hepsi, bu devletlerin iktidar gruplarının, devlet teşekkülü ve sermaye birikimi süreçlerinde eşzamanlı lider rolü oynadıkları, birbiri ardına gelen devrelerin büyük güçleri olmuşlardı. Sırasıyla bakıldığında, her bir devletin çok farklı ve gelişen bir düzenin büyük güçleri olduğu görülür... bu dizilimdeki her bir devletin metropolitan etki alanları, öncellerinden daha büyük bir toprağı ve daha çeşitli kaynakları kucaklar. Daha da önemlisi, söz konusu devletlerin idare ettikleri dünya sistemini yeniden düzenleyerek kontrol etmelerini sağlayan iktidar ve birikim ağları, bu dizilim devam ettikçe ölçek ve olanaklar açısından büyümüştür.

Bununla birlikte, öncüllerinden daha büyük topraklara ve daha çeşitli kaynaklara hükmetmenin yanı sıra daha kapsamlı ve karmaşık örgütsel yeteneğe sahip bir egemen gücün ortaya çıkması artık imkânsız hale geldiğinde, söz konusu süreç er veya geç sınırlarına gelip dayanmak durumundadır. ABD'nin hegemonyası düşüşe geçerken, ortada kapitalist dünya ekonomisinin bir sonraki lideri olarak onun yerine alabilecek bir aday bulunmadığına göre, bu sınıra yaklaşmakta olduğumuz görülüyor.

Arrighi, mevcut dünya-tarihsel konjonktürden doğabilecek çeşitli muhtemel senaryolar ortaya attı. Senaryolardan birine göre, mevcut egemen güç – Birleşik Devletler – konumunu ve savaş çıkarma kapasitesini, gerçek bir küresel dünya imparatorluğu oluşturmak ve tarihsel kapitalizmi bitirmek için kullanabilir. Bir diğer senaryoya göre, insanlık, mevcut dünya düzeninin tasfiyesine eşlik eden bir artan şiddet dehşeti içinde yanabilir ve tarihsel kapitalizm, ebediyyen sistemsel karmaşa içine hapsolarak son bulabilir (Arrighi 1994: 355-6).

Bununla birlikte, Arrighi ve Silver *Modern Dünya Sisteminde Karmaşa ve Yönetişim*'de Çin uygarlığının rönesansına büyük umut bağlar ve yükselen Çin'in, ABD'nin egemenliğinin arkasında bıraktığı sistem seviyesindeki sorunlara sistem seviyesinde çözümler bulma ihtimalini tartışırlar.

İnsanlık, küresel dünya imparatorluğu ile daimî sistemsel karmaşa arasında hoş olmayan bir tercihte bulunmaya mahkûm mudur? İnsanlığın mevcut sistemsel karmaşadan kurtularak dünya nüfusunun temel ihtiyaçlarını karşılayabilen ekolojik olarak sürdürülebilir bir dünya sistemine kavuşması mümkün müdür? Gelecekteki dünya sis-

temi veya sistemleri daha eşitlikçi ve demokratik mi yoksa daha sömürücü ve baskıcı mı olacaktır?

Tüm bunlarda Çin'in rolü ne olacaktır? Yeniden ortaya çıkmakta olan Çin merkezli bir uygarlık çözüm sağlar mı? Sağlamazsa ne olacak?

BU KİTABIN PLANI

Çin Komünist Partisi 1949'da iktidara geldiğinde çözülmesi gereken üç büyük sorunla yüz yüzeydi: Hızlı bir sermaye birikimiyle Çin'in devletlerarası sistemdeki durumunu geliştirmek ve istikrar kazandırmak; nüfusun büyük bölümünün temel ihtiyaçlarını karşılamak; ve dünya sosyalist devriminin tamamlanmasına katkıda bulunacak temel toplumsal dönüşümleri sağlamak. Bundan sonraki bölümde Devrimci Çin'in bu her bir sorunu nasıl çözmeye çalıştığı ele alınıyor. Devrimci Çin dönemindeki ve Çin'in kapitalizme geçiş sürecindeki sınıf mücadelesi gözden geçiriliyor ve Çin sosyalizminden çıkarılacak tarihsel dersler özetleniyor.

Çin'in kapitalizme geçişi neoliberalizmin küresel zaferine büyük bir katkıda bulunmuştur. 3. Bölüm'de, neoliberal küresel ekonominin ciddî ekonomik ve toplumsal çelişkilerden musdarip olduğu öne sürülüyor. ABD'nin büyük ve giderek artan cârî açıkları neoliberal küresel ekonominin istikrar kazanması için elzemdir. Ancak bu açıklar sonsuza kadar finanse edilemez. ABD ve küresel kapitalist ekonomi yeni bir istikrarsızlık ve kriz dönemine girerken, Çin küresel kapitalist ekonominin yeni lideri olarak ABD'nin yerini alabilir mi?

Kapitalist dünya ekonomisinin siyasal istikrarı, yarı çevrenin "orta tabaka" rolü oynadığı üç tabakalı bir devletler hiyerarşisinin varlığına bağlıdır. Çin'in iç toplumsal dönüşümü ve dünya sistemindeki nüfûzu, yarı çevrenin istikrarını ve dolayısıyla da tüm üç tabakalı yapıyı zayıflatma tehlikesi arz eder. 4. Bölüm'de kapitalist dünya ekonomisinin Çin'in yükselişini taşıyıp taşıyamayacağı ortaya atılıp tartışılıyor.

5. Bölüm'de, mevcut dünya sisteminin ölümcül krizine yaklaşmakta olduğu öne sürülüyor. Kapitalist dünya ekonomisinin işleyişi

ve genişlemesi, düşük ücret maliyetleri, düşük vergilendirme ve düşük çevresel maliyetlerin garanti edilmesine yardım eden bir dizi tarihsel koşula bağlıdır. Bu da, devletlerarası rekabet ve egemen güç arasında dinamik bir dengenin korunmasına bağlıdır. Kapitalist dünya ekonomisinin hacmi ve karmaşıklığı arttıkça, dünya sistemini düzenlemek için giderek daha büyük hegemonik güçlere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak, ABD hegemonyasının düşüşe geçmesiyle (Çin de dâhil), diğer büyük güçlerin hiçbirinin, ABD'nin yerini alma ve bir sonraki egemen güç olma şansı bulunmamaktadır. Öyle ki, mevcut dünya sistemi, yeni bir egemen gücü ortayla çıkarmak suretiyle kendini yenileme ve yeniden yapılandırma yeteneğini tüketmiştir, sistem kendi tarihsel sınırlarına dayanmıştır.

Sonsuz sermaye birikimine dayanan bir sistem ekolojik sürdürülebilirlikle temelden uzlaşmaz bir durumdadır. 6. Bölüm'de, kapitalizmin sürdürülemezliği üzerine teorik ve ampirik argümanlar ortaya atılıyor ve dünya enerji krizi, mâden kaynaklarının tükenmesi, tarım krizi, iklim değişimi ve Çin'in sermaye birikiminin küresel çevre krizine nasıl katkı yaptığı ele alınıyor.

Marx ve Engels, kapitalizmin üretici güçleri geliştirme yönündeki tarihsel görevini tamamlayacağına ve gelecekteki sınıfsız, komünist toplumun maddî ve toplumsal koşullarını hazırlayacağına inanıyorlardı. Ancak, kapitalizmin ne kadar tahripkâr olacağını gereğince değerlendiremediler. 7. Bölüm'de, küresel iklim değişikliğiyle ilgili son veriler ele alınıyor. Bu son veriler, yıkıcı kapitalist güçler çok hızlı ilerlediği için, insan ırkının büyük felâketlerden kaçması için artık çok geç olabileceğini gösteriyor. İnsanlığın gelmekte olan felâketlerden kurtulması ve insan uygarlığının en önemli başarılarını koruması için, küresel demokratik planlamaya sahip bir sosyalist dünya hükümeti en gerçekçi umut gibi görünüyor.

2

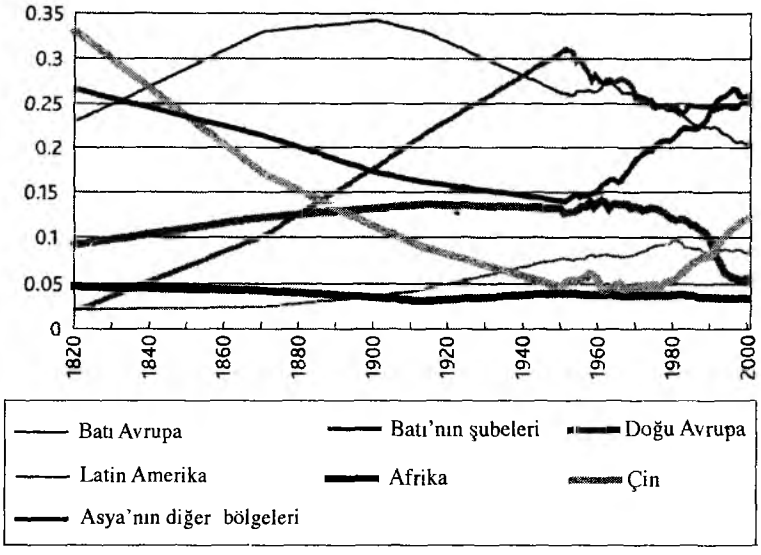
BİRİKİM, TEMEL İHTİYAÇLAR ve SINIF MÜCADELESİ: MODERN ÇİN'İN YÜKSELİŞİ

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Çin dünyanın en büyük ekonomisiydi ve gayri safî yurtiçi hâsılası (GSYİH) gayri safî dünya hâsılasının üçte birini oluşturuyordu. Asya ise tümüyle gayrı safî dünya hâsılasının üçte ikisine sahipti. On dokuzuncu yüzyılın başlarından yirminci yüzyılın ortalarına kadar Batı'nın yükselişiyle Asya'nın düşüşü el ele gitti. 1950 itibarıyla Çin'in dünya GSYİH'si içindeki payı yüzde 5'in altına indi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Çin ile belli başlı merkez devletleri arasındaki kişi başına düşen GSYİH farkı yaklaşık 2/1 oranındaydı. 1950'de bu fark yaklaşık 20/1 olana kadar arttı. Ve Çin, dünyadaki en yoksul nüfuslar arasına girdi.

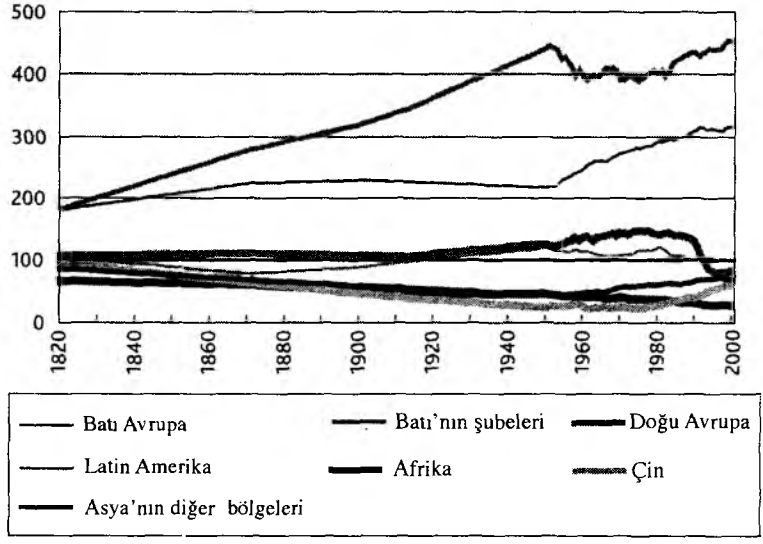
Grafik 2.1, Batı Avrupa'nın, Avrupa'nın "şubelerinin" (yani ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda), doğu Avrupa (doğu Avrupa'yı ve Rusya/Sovyetler Birliğini içeren) Latin Amerika, Çin ve Asya'nın diğer bölgelerinin 1820-2000 tarihleri arasında dünya GSYİH'sindeki değişen paylarını gösteriyor. Grafik 2.2 ise dünyanın belli başlı bölgelerinin, dünyanın ortalama kişi başına düşen GSYİH'siyle ilişkili kişi başına düşen GSYİH'sini gösteriyor.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Çin birbiri ardına büyük askerî yenilgiler aldı, topraklarının önemli kısmını kaybetti ve topraklarında yabancı orduların ve gemilerin konuşlandığı egemenliği tartışmalı bir yarı sömürge ülkesi durumuna düştü. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Çin, Japon imparatorluğunun sürekli tehdidi altındaydı ve Milliyetçi Hükümet İkinci Dünya Savaşı'nı güç belâ atlatabilmişti.

Komünist Parti'nin iktidara gelmesiyle modern Çin tarihinde ilk

Şekil 2.1 1820–2000 tarihleri arasında Dünya GSYİH'sinde paylar
Kaynak: Maddison (2003).

Şekil 2.2 Kişi başına düşen GSYİH, 1820–2000 (Dünya ortalaması=100)
Kaynak: Maddison (2003).

kez, anakara Çin'i etkili bir merkezî hükümet altında birleşti. Çin, 1950'de Tibet üzerindeki egemenliğini pekiştirdi. Kore Savaşında, Halk Kurtuluş Ordusu (o zamanlar egemen gücünün doruğundaki) ABD ile savaşarak bir yenişememe durumunda kaldı ve böylece Çin'in toprak bütünlüğünü koruyabilme yeteneğine sahip zorlu bir askerî güç olduğunu kanıtladı. Halk Cumhuriyeti'nin 1971'de Milliyetçilerin yerini alarak Birleşmiş Milletler'de Çin'in meşru temsilcisi olma hakkını elde etmesiyle, Çin resmen modern devletlerarası sisteme kabul edilmiş oldu.

Çin'de Komünist Parti iktidara gelmesiyle birlikte üç büyük sorunla karşı karşıya kaldı. Hâlledilmesi gereken birinci sorun, Çin'in dünya sistemindeki durumunu istikrara kavuşturmak ve ardından Batı'yı yakalamak için, Çin'in modern dünya sistemi içindeki on dokuzuncu yüzyılda başlayan uzun dönemli ekonomik ve jeopolitik gerileyişini tersine çevirmekti. Çin artık kapitalist dünya ekonomisi içinde bir ulus-devlet olmuştu ve bu sebepten dünyanın geri kalanıyla (özellikle de büyük merkez ve yarı çevre güçleriyle) endüstriyel ve askerî alanlarda rekabet ederek modern dünya sisteminin kurallarına göre hareket etmek durumundaydı.

Kapitalist dünya ekonomisinin mevcudiyeti, kapitalizmin ömrü boyunca, her zaman, tüm devletlere uygulanacak olan bir dizi tarihsel sınırlama teşkil eder. Ancak yeni Halk Cumhuriyeti, sadece kapitalist dünya ekonomisi oyununun kurallarının sınırlamaları içinde değil, aynı zamanda büyük Çin Devriminin doğrudan sonuçlarının getirdiği sınırlamalar içinde de hareket etmek zorundaydı. Komünist Parti işçi ve köylülerin geniş ve sistematik hareketi sonucu iktidara geldiği için, yeni devrimci devlet, büyük emekçi sınıfının istekleri, umutları, beklentileri ve özlemlerini yansıtmak zorundaydı.

İşte Komünist Parti'nin önüne ikinci ve üçüncü sorunları çıkaran da Çin Devrimi'nin getirdiği bir dizi tarihsel sınırlamaydı. İkinci sorun, Çin işçi sınıfının tarihsel olarak belirlenen "temel ihtiyaçlarını" karşılamak için gerekli maddî ve toplumsal koşulları sağlamaktı. Üçüncü sorun, gerek Çin'de gerekse bütünüyle dünya sisteminde si-

yasal, ekonomik, ve toplumsal ilişkilerin temel dönüşümünü hayata geçirmek ve tümüyle farklı, daha eşitlikçi ve demokratik yeni dünya sistemi için gerekli koşulları hazırlamaktı. Yani, dünya sosyalist devrimini tamamlamak.

Sonuçta, Devrimci Çin ilk sorunu görece bir başarıyla çözebildi. Ancak ikinci sorunu çözmede Devrimci Çin en büyük ve en muhteşem başarıyı gösterdi. Çin, üçüncü sorunla ilgili de cesurca bir girişimde bulundu ancak başarısız oldu.

SOSYALİZM ve BİRİKİM

Çin'in kapitalist dünya ekonomisi içindeki durumunu istikrara kavuşturması ve potansiyel olarak Batı'yı yakalamaya başlaması için iki koşulun hayata geçirilmesi gerekiyordu. Birincisi Çin, sermaye birikimini hızlandırmak için imkân dâhilindeki tüm ekonomik artığı harekete geçirmek durumundaydı. İkincisi, Çin kapitalist dünya ekonomisi dışında faaliyet gösteremezken ve de kısa dönemde sistem içindeki çevresel statüsünü değiştirme imkânına sahip değilken, artığın eşitsiz değişim ve sınırdan sermaye akışı yoluyla kendisinden merkez devletlerine naklini asgarî seviyede tutmayı *becerebildi.*

Seçkin toprak sahiplerini, bürokratik kapitalistleri ve yabancı kapitalistleri bertaraf etmek suretiyle mevcut ekonomik artık devletin elinde toplandı ve böylece ilk koşul yerine getirilmiş oldu. 1952'de Çin'in birikim oranı (millî gelirin bir parçası olarak birikim) henüz yüzde 21'e yükselmişti. 1970'ler itibarıyla birikim oranı yüzde 30'dan fazla arttı (Devlet İstatistik Kurumu 1985:32). İkinci koşulu yerine getirmek için de Çin, üretim araçlarında devlet mülkiyeti ve aslında iç pazar üzerinde tam devlet tekeli şeklinde uygulanan, merkezî ekonomik planlama biçimindeki klasik Sovyet stratejisi olan "merkantilist kısmî geri çekilme"yi benimsedi (Wallerstein 1979: 31).

Komünist Parti'nin kentlerde zafer kazanmasından hemen sonra, yeni devrimci hükümet tüm bürokratik kapitalistlerin elindeki mal varlığına el koydu. Yani *Guomindang* rejimiyle bağlantılı tüm zengin

kapitalistlerin sahip olduğu "kamu" mallarına ve özel mülklere. Modern sanayi sektöründe devlet mülkiyeti egemen oldu. Bununla birlikte özel kapitalizm varlığını sürdürdü ve hatta Halk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında gelişti. 1953'te Çin'in sanayi üretiminin yüzde 37'si özel sektöre aitti.

Ancak, yeni devrimci devlet ile millî burjuvazi arasındaki çatışma kısa süre sonra yoğunlaştı. Hükümet, 1952-1953 arasında, yolsuzluğa bulaşmış şehir kapitalistleri ile kapitalistlerce satın alınmış devlet görevlilerine karşı iki büyük kampanya başlattı. 1956'da kentlerdeki özel girişimlerin büyük bölümü devletleştirildi. Eski kapitalistler hükümetten tazminat alarak, artık devletin sahibi olduğu girişimlerde yönetici personel olarak çalışmaya başladılar (Meisner 1999:83-7).

1950-1952 arasında Çin'in her yerinde toprak reformu yapıldı. Toprak ağalarının toprakları ve mülklerine el konularak topraksız ve yoksul köylüler arasında paylaştırıldı. Bununla birlikte, zengin köylülerin topraklarının çoğunu ellerinde tutarak kapitalistvârî (feodal biçimde) sömürüye devam etmelerine izin verildi. Ancak, devlet tarafından düzenlenmeyen pazar faaliyetleri, kısa süre sonra kırsal kesimde toplumsal kutuplaşmanın yeniden ortaya çıkmasına yol açtı. Zengin köylüler refaha ererken, birçok yoksul köylü zengin köylülerden borç almak ve bâzıları da borçlarını ödemek için topraklarını satmak zorunda kaldı. Çin aile çiftliklerinin küçük olması ve ölçek ekonomisi makineleşmeye imkân vermedi ve köylüleri doğal âfetler karşısında korumasız bıraktı.

Bu çok erken aşamada, Komünist Parti liderleri arasında önemli siyasal farklılıklar bulunduğu şimdiden su yüzüne çıkmıştı. Birçok üst düzey parti yetkilisi, sanayileşme ile yüksek düzeyde teknolojik gelişmenin kolektif tarım için ön koşul olduğuna inanıyordu. Diğer taraftan Mao Zedung, küçük ölçekli köylü tarımının ve spontane pazar faaliyetlerinin sınırlamalarından kaynaklanan tehlikeli toplumsal eğilimleri vurgulamış ve yoksul köylülerin sosyalist girişimlerine işaret etmişti.

Düzenlemeye tâbi olmayan "kooperatifleşme" 1950'lerin başla-

rında henüz başlamıştı. Parti yönetimindeki yoğun bir tartışmanın ardından Ekim 1955'te Parti Merkez Komitesi resmen "Tarımsal Dayanışma Kararları"nı onaylandı. 1956 yazı geldiğinde, yüz milyon kadar Çin köylü hâne halkı, 485,000 "tarımsal üretim kooperatifi" halinde örgütlenmişti. Bireysel hâne halklarının sahip oldukları arazi parçaları hâricinde, toprağın toplu mülkiyeti özel mülkiyetin yerini aldı. Kooperatif üyeleri birlikte çalıştılar ve elde edilen gelir, üyeler arasında işe kattıkları emek oranında dağıtıldı (Bramal 1993: 80-84; Meisner 1999: 129-48).

Büyük İleri Atılım döneminde (1958-60), 750,000 kadar tarım kooperatifi, ortalama beş bin aileden oluşan 24,000 halk komününe dönüştü. 1960'ların başlarında, halk komünleri küçüldü ve üç ekonomik düzeyde yeniden düzenlendi: Komün, üretim tugayları ve üretim takımı. Tipik olarak yirmi ya da otuz aileyi kapsayan üretim takımı iş örgütlenmesinin temel birimiydi (Meisner 1999: 220, 262-3).

1952'de, ülke çapında üretim hedefleriyle önemli sanayi ve tarım ürünlerinin kotalarını belirleyen Devlet Planlama Komisyonu kuruldu. İzleyen yıllarda bu kuruma, bazı sanayilerdeki üretimi düzenlemekle sorumlu merkezî hükümet bakanlıkları eklendi. Çin, 1953-1957 yılları arasında ilk Beş Yıllık Planı'nı hazırladı. Sovyetler Birliği, 156 sanayi birimi için teçhizat ve önemli teknik yardım sağladı (Meisner 1999: 111-14)

Kentlerde üretim araçlarında devlet mülkiyeti, kırsal alanda üretim araçlarında kolektif mülkiyet ve üretimde hedef ve kotaların konulduğu merkezî ekonomik planlama, 1950'lerden 1970'lere kadar Çin sosyalist ekonomik sisteminin belli başlı özellikleriydi.

Tablo 2.1'de, Çin'in Maocu dönemdeki (1950-76) büyüme performansı dünyanın diğer yerlerindekiyle karşılaştırılıyor. Toprak büyüklüğü ve nüfusu göz önüne alındığında, Çin'i son derece iyi performans gösteren birkaç küçük ülkeyle karşılaştırmak yerine, dünyadaki büyük bölgelerle karşılaştırmak daha âdil olacaktır. Resmî büyüme oranı kullanıldığı vakit, Maocu Çin'in büyüme performansı dünya ortalamasından ve dünyanın belli başlı bölgelerinin çoğunun ortalama-

sından önemli derecede iyidir. Angus Maddison'ın (sanayi sektörünün Çin'in büyümesine katkısını kayda değer biçimde eksik değerlendiren fiyat endekslerini kullanan) Çin büyüme oranı ölçeğinin kullanılması hâlindeyse, Maocu Çin dünya ortalaması kadar iyi olduğu görülür. GSYİH büyümesi açısından, Çin Batı Avrupa'dan, Avrupa'nın "şubelerinden", doğu Avrupa'dan, Doğu ve Güney Asya'dan ve Afrika'dan daha iyi durumdaydı ancak Batı Asya ve Latin Amerika'nın gerisindeydi. Kişi başına düşen GSYİH büyümesi açısındansa Çin batılı "şubelerden", Doğu ve Güney Asya'dan ve Afrika'dan daha iyi durumdaydı, Latin Amerika'yla eşitti, ancak Batı Asya, Batı Avrupa ve Doğu Avrupa'nın gerisine düşüyordu. Sonuç olarak Çin, on dokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerinde başlayan uzun dönemli düşüşünü tersine çevirerek, kapitalist dünya ekonomisi içindeki görece durumunu istikrara kavuşturmada ve muhtemelen geliştirmede başarılı olmuştu.

Tablo 2.1 Çin'de ve dünyanın belli başlı bölgelerinde ekonomik büyüme oranları, 1950-76 (%)

	GSYİH	Kişi başına düşen GSYİH
Çin (resmî)	6.7	4.5
Çin (Maddison)	4.7	2.6
Batı Avrupa	4.5	3.8
Batılı Şubeler	3.8	2.3
Doğu Avrupa	4.6	3.3
Latin Amerika	5.3	2.6
Doğu ve Güney Asya	4.6	2.2
Batı Asya	7.6	4.6
Afrika	4.4	1.9
Dünya	4.7	2.7

Kaynaklar: Maddison (2003); Çin Halk Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu (1985).

Büyüme oranlarından daha önemlisi, 1980'lerden sonra Çin'in büyüme "mucizesinin" koşullarını hazırlayan, teknik kapasite ve ser-

maye varlıkları oluşturmada Maocu dönemin gösterdiği başarıydı. Maocu dönemde, devlet ve halk komünleri, sulama, ağır sanayi, ulaştırma ve toplumsal kapasite açısından devâsa yatırımlar yaptı. Merkezî planlama sistemi sanayi ve tarım teknolojilerinin yayılmasında çok etkiliydi ve ekonomik "kendine yetebilirlik", Çin'in 1970'lerde teknolojik karmaşıklığın çeşitli seviyelerinde geniş bir yelpazede sanayi malı üretebildiği anlamına geliyordu (Bramall 1996: 133-65, 229-34, 245-50; Lu 2000: 110-11).

Çin'in ağır sanayide (üretici sanayi) gösterdiği gelişme özellikle çarpıcıydı. Rawski'ye göre (1975: 203), "üretici sektör, ekonomiyi dönüştürmede ihtiyaç duyulan malzeme ve teçhizatı sağlayarak ekonomik gelişme sürecinde merkezî bir yer tutar...[bu sektör] tüm sektörlerde modernizasyonu sağlamak üzere tarım, sanayi, askeriye ve bilimi donatmada modern teknolojiyi kullanmak suretiyle sanayileşmenin çekirdeğini oluşturur."

Ülkenin teknik kapasitesinin genişlemesiyle Çin, toplam makine arzında ithalatın payını 1952'deki yüzde 50'den, 1965'te yüzde 5'e düşürebildi. Maocu dönemde Çin'in üretici sanayiindeki büyüme ve teknik değişimi inceledikten sonra Rawski (1975: 232) şu sonuca vardı: 1970'ler itibarıyla "Çin teşebbüsü, üretici sanayiin belli başlı her kolunda aktif hale geldi ve teknolojik karmaşıklığın öyle bir seviyesine vardı ki, işinin ehli yabancı ziyaretçileri sık sık şaşırttı":

Çin artık sanayi teknolojilerini araştırmak, seçmek, biçimlendirmek ve bazı durumlarda kurmak için bir kapasite oluşturmada önemli ilerleme sağladı. Yerli mühendislik firmaları üretimlerine giderek artan bir teknik çeşitliliği kattılar ve bu da ekonominin tüm sektörlerinde modernleşme için teknik temeli oluşturdu. Geniş bir iletişim ağı, yabancı ve yerli teknik verilerle mühendislik bilgisini tüm ekonomik birimleri taşımakta. Yeni üretim yöntemlerinin benimsenmesi ve hâkimiyetine kolaylık sağlamak için idarî yapılar ve yöntemlerde değişiklik yapıldı. Söz konusu gelişmeler, her büyük ülkenin modern ekonomik büyümeye geçişinde merkezî önemdeki unsurlardır (Rawski 1980: 218).

Amerikalı ekonomistlerin 1970'lerdeki Çin ekonomisi üzerine genel düşünceleri o kadar olumluydu ki, Rawski vardığı sonucu, Çin'in henüz "gelişmiş bir sanayi ülkesi" olmadığının işareti olarak yorumlamayı gerekli gördü.

SOSYALİZM ve TEMEL İHTİYAÇLAR

1956'da kent kapitalist sanayiinin millîleştirilmesi ve tarımda kooperatifleşmenin tamamlanmasıyla, Çin Komünist Partisi'nin Sekizinci Kongresi, "sömürücü" sınıfların nihayet ortadan kalktığını ve Çin'in artık sosyalist bir devlet olduğunu resmen ilân etti.

Bu bölümde, "sosyalizm" kavramı belli bir teorik ve tarihsel anlamda kullanılmaktadır. 1949–76 döneminde Devrimci Çin'in kapitalist dünya ekonomisinin bir parçası olarak kaldığı ve kapitalist dünya ekonomisinin temel hareket kanunlarıyla ("değer yasası") bağlı olduğu âşikârdır. Dahası, Maocuların iddia ettiği gibi, Devrimci Çin'in tüm tarihsel dönemleri boyunca sınıf düşmanlığı ve sınıf mücadelesi bâki kalmıştı.

Diğer yandan Sovyetler Birliği, Devrimci Çin, Küba ve öbür tarihsel sosyalist devletler, farklı bir türde devlet örgütlenmesine gittiler. Bu devletler, büyük işçi ve köylü devrimlerinin tarihsel ürünleriydiler ve bunların iç ekonomik ve siyasal ilişkileri işçi sınıfı açısından görece daha avantajlıydı. Nüfusun büyük çoğunluğunun "temel ihtiyaçlarını" karşılama yetenekleri, Çin ve öteki tarihsel sosyalist devletlerin kendilerini kapitalist dünya-ekonomisindeki diğer çevre ve yarı çevre ülkelerinden ayırmalarını sağlıyordu.

Sosyalist ve kapitalist ülkelerdeki sağlık durumuyla ilgili kıta-kıta karşılaştırmalı bir araştırma yapan Vicente Navarro (1993) şu sonuca vardı: "en azından açlık ve yetersiz beslenmenin günlük hayatın bir parçası olduğu azgelişmişlik âleminde, kapitalizmden ziyade sosyalizm, nüfusların büyük bölümünün âcil sosyoekonomik ihtiyaçlarına daha iyi cevap veren bir mal ve hizmet üretim ve dağıtım örgütlenmesi biçimidir."

Birikim mücadelesi kapitalist dünya ekonomisinin hareket kural-

larına tamamıyla uysa da, temel ihtiyaçların karşılanması arayışı, mevcut dünya sisteminin mantığıyla ilgili temel sorular akla getirmektedir. Kapitalist dünya ekonomisinin tanımlayıcı özelliği sermayenin "sonsuz" birikimidir. Max Weber kapitalist bir işadamının hayatını "başka bir şey için değil iş için yaşanan" bir hayat diye nitelendirir (bkz. Wallerstein 1999: 56). Mevcut dünya sisteminde kişiler, gruplar ve devletler biriktirme ve her zaman "daha fazlasını" elde etme konusunda sürekli ve acımasız bir baskı altındadırlar. Peki, ne için? Bu haklı çıkarılabilir mi ve mantıklı mıdır? Max Weber ve Immanuel Wallerstein'ın ortaya attığı "sâbit mantık" sorusu budur.

"Ekonomik kalkınma"nın genel nüfusa refah getirdiği varsayılır. Ancak bu "refah" denilen şey nasıl tanımlanabilir ve ölçülebilir? Amartya Sen, insan başarısı veya çalışması ile ticarî mallara sahip olma arasındaki ayrımı koydu. Emtia üzerinde kontrole sahip olmak refah amacına ulaşmada bir araçsa da, bizatihi bu amacın kendisiyle karıştırılmamalıdır. Sen, refah veya yaşam standardının ölçüsü olarak para geliri veya zenginlikten ziyade imkân ve kabiliyet göstergelerini kullanmayı önerdi (1999: 7, 19).

"Sâbit mantıklı" bir toplum olsa ve bu toplum, mensuplarının refahı için en iyi hizmeti sunabilen tüketim yapısı ile seviyesi üzerine şeffaf ve mantıklı bir tartışma yürütseydi, rasyonel maddî tüketim yelpazesinin limitleri olur muydu? İnsanî maddî tüketimin, uzun dönemli ekolojik sürdürülebilirliği zayıflatmayan bir seviyede sınırlanması gerektiği açıktır. Bu kitabın 6. bölümünde, maddî tüketimde sınırsız büyümenin ekolojik sürdürülebilirliğin gerekleriyle temelden uyuşmaz ve bu sebeple fiziken imkânsız olduğu tartışılacak.

Hattâ ekolojik sürdürülebilirliğin sınırlamaları göz önüne alınmasa bile, "faydalı" tüketim seviyesinin kesin sınırları olduğu görülüyor. Örneğin ABD'de, GSYİH'nin yüzde 15'i veya kişi başına 5,700 dolar, sağlık-bakım harcamalarına tahsis ediliyor ancak bunun en az üçte biri faydasız ve hattâ bazen zararlı tıbbî tedaviler yüzünden boşa gidiyor. Uluslararası mukayeseler, kişi başına düşen sağlık-bakım harcaması 1,600 doların üzerine yükseldiğinde, bunun 80 yaş civarına

kadar çıkan ortalama ömür süresinin yükselmesinde etkisi olmadığını gösteriyor. Ulaştırmadaki teknolojik "gelişme" ve yatırımlara karşın, ortalama Amerikalı 1990'larda, evden işe gitmede 1840'lardakiyle hemen hemen aynı zamanı harcıyordu; ortalama evden işe gidiş süresi 1990'larda artmaya başladı (Siegel 2006).

Asgarî tüketim seviyesi konusunda ne demeli? Bir toplumun, yaşaması ve üremesi için nüfusun en azından maddî ihtiyaçlarını karşılaması gerektiği âşikâr. Fakat insan soyu olarak, sadece hayatta kalmak ve biyolojik üreme için gerekenden bir şekilde daha yüksek olan, asgarî seviyede bir rasyonel tüketime lâyık değil miyiz? Sen'in iddia ettiği gibi her insan, potansiyel olarak yerine getirmesi mümkün olan bir dizi fiziksel, entelektüel ve sanatsal kapasiteye sahiptir. "En" rasyonel tüketim seviyesinin ne olduğu konusunda muhtemelen kesin bir kural bulunmazken, bir kişinin fiziksel ve zihinsel potansiyelini karşılaması için gerekli asgarî maddî koşulu sağlayan noktaya kadar yapılan tüketim haklı görülmelidir, çünkü o kişi böylelikle fiziksel veya zihinsel olarak daha iyi duruma gelir. Bu nedenle, bir kişinin fiziksel ve zihinsel potansiyelinin karşılanması, tam anlamıyla "temel ihtiyaçlar" olarak görülebilen şeyin üst limiti şeklinde düşünülebilir.

Ancak, bir toplumun, nüfusunun fiziksel ve zihinsel potansiyelini karşılama derecesini nasıl ölçeriz? Fiziksel potansiyel söz konusu olduğunda iki unsurdan söz edilebilir. Birincisi, kişinin fiziksel olarak ne kadar iyi yaşadığıyla veya bir kişinin yaşamının belli bir noktasında "sağlıklı" olup olmadığıyla ilgili. Diğeriyse, kişinin ne kadar uzun yaşadığıyla ilgili. Bir kişinin yaşamı boyunca sağlıksız olmasına rağmen çok uzun yaşayabilmesi veya sağlıklı bir kişinin kısa bir yaşam sürebilmesi mantığa uygun olsa da, genel olarak kişinin ortalama sağlık durumuyla yaşam süresi arasında yakın bir bağlantı olmalıdır. Bu nedenle, nüfusun ortalama ömrünün, bir ülkenin, nüfusunun fiziksel potansiyelini karşılamada gösterdiği başarıyı düzgün bir şekilde yansıtabilen iyi bir gösterge olduğu söylenebilir.

Tablo 2.2, Çin ile seçilen bâzı ülkeler ve ülke gruplarında ortalama ömrü ve zaman içinde bu ömür süresindeki değişiklikleri gösteri-

Tablo 2.2 Çin'de ve bâzı seçilmiş ülkelerde ortalama ömür, 1960-2000

	Ortalama ömür (yıllar)			Ortalama ömürde değişiklikler	
	1960	1980	2000	1960–1980	1980–2000
Çin	36.3	66.8	70.3	30.5	3.5
Arjantin	65.2	69.6	73.8	4.4	4.2
Avustralya	70.7	74.4	79.6	3.7	5.2
Brezilya	54.8	62.6	69.7	7.8	7.1
Kanada	71.1	74.7	79.2	3.6	4.5
Fransa	70.2	74.2	78.9	3.9	4.7
Hindistan	44.3	54.2	62.9	9.8	8.7
Endonezya	41.5	54.8	65.8	13.3	11.0
Japonya	67.7	76.1	81.1	8.4	5.0
Güney Kore	54.2	66.8	75.9	12.7	9.1
Malezya	54.3	66.9	72.6	12.6	5.7
Meksika	57.3	66.8	74.0	9.4	7.2
Türkiye	50.5	61.4	70.4	10.9	9.0
ABD	69.8	73.7	77.0	3.9	3.3
Doğu Asya/Pasifik	38.8	64.3	69.1	25.5	4.8
Yüksek gelir	68.9	73.8	78.0	4.8	4.2
Orta gelir	44.9	65.6	69.1	20.7	3.5
Düşük gelir	43.9	53.2	58.3	9.3	5.1
Dünya	50.2	62.6	66.7	4.1	4.1

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Online http://devdata.worldbank.org/dataonline (giriş 15 Eylül 2007).

yor. 1960 ile 1980 arasında Çin'deki ortalama ömür 30,5 yıl yükseldi. Bunun, dünya ortalamasına, seçilen her bir ülke grubuna ve ülkeye kıyasla çok büyük bir iyileşme olduğu görülüyor. Bu iyileşme oranı, gelir seviyesi düşük olan ülkelerdeki iyileşme oranının tam üç katı. 1980 itibarıyla Çin'deki ortalama ömür 67'ye yükseldi ve bu da Hindistan'dakinden 13 yıl daha fazla ve orta gelir seviyesindeki ülkelerden daha iyiydi (Çin'in, dünyada kişi başına düşen GSYİH'si en düşükler arasında bulunmasına karşın... Ancak bu düşüklüğün Maocu Devrim'den değil Çin'in on dokuzuncu yüzyıldaki ve yirminci yüzyılın ilk yarısındaki uzun bir dönem boyunca bir çevre ülkesi durumuna

getirilmiş olmasından kaynaklandığı da burada vurgulanmalı). Çin sosyalizminin, halkının genel sağlık durumunda iyileşme sağlamadaki başarısı tartışılamaz.

Çin'in Maocu sosyalist dönemdeki performansını, kapitalizme geçişe yöneldiği dönemle mukayese etmek daha açıklayıcı olabilir. 1980 ile 2000 yılları arasında, ekonomik büyümenin çok hızlı olmasına karşın Çin'de ortalama ömür sâdece 3,5 yıl arttı. Yazık! Çin'in bu dönemde ortalama ömürde sağladığı gelişme, hemen hemen seçtiğimiz her ülke ve ülke grubundakinden daha düşüktü.

Nüfusun zihinsel potansiyelini karşılamadaki başarıları tam ve kesin olarak ölçmek ve tanımlamaksa çok daha zordur. Bununla birlikte, insanların muhtemelen üzerinde mutabakata varacağı bazı asgarî gerekler vardır. Örneğin, genel okur-yazarlık oranının yükselmesi temel bir önkoşuldur.

Modern resmî eğitimin arzu edilir bir şey olup olmadığı tartışmaya açıktır. Temel sorun, eğitim denen şeyin eğitim uğruna eğitimden ibaret olup olmadığı ya da insanları dar ufuklardan geniş ufuklara taşıyıp taşımadığıyla ilgilidir. Wallerstein'ın dediği gibi, "evrensel resmî eğitim kavramı kapitalist dünya ekonomisinin bir ürünüdür." Bu eğitim tüm yaş gruplarını gündüz saatlerinde evlerden ve işyerlerinden alır ve "erkek-ergin-yetişkin" olarak tanımlanmayan herkesi iktidara tam katılımdan ve maddî faydalar sağlama olanağından dışlar. Modern dünya sisteminde çoğu insan için eğitim, içsel olarak değerli bir faaliyetten ziyade, ekonomik bir zorunluluk ve kaçılması mümkün olmayan bir angayadır (Wallerstein 1995:126-9). Mao Zedung da, pratik ve üretici emekten ayrılmış resmî bir eğitim sisteminin "yetenekleri ve gençleri harap ettiğini" söylemiştir (bkz. Meisner 1999: 361).

Tüm bu çekincelere rağmen, okuma- yazma, aritmetik, tarih, coğrafya ve doğal bilimlerde birkaç yıllık temel eğitimin zarardan çok yarar sağlayacağını öne sürmek mantıksız olmayacaktır. Tablo 2.3 Çin'de ve bazı seçilmiş ülkelerle ülke gruplarında, yetişkinler arasında okuma-yazma bilmeme oranlarını veriyor. Tablo 2.4 ve Tablo 2.5 ise Çin'de ve bâzı seçilmiş ülkelerle ülke gruplarındaki ilkokul ve or-

Tablo 2.3 Çin'de ve bazı seçilmiş ülkelerde yetişkinler arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranı, 1970-2000 (15 yaş ve üstü nüfusun yüzdesi olarak)

	Okuma-yazma bilmeme oranı (%)			Okuma-yazma bilmeme oranlarındaki değişim	
	1970	1980	2000	1970-1980	1980-2000
Çin	47.1	32.9	9.1	– 14.2	– 23.8
Brezilya	31.6	24.0.	13.6	– 7.6	– 10.4
Hindistan	66.9	59.0	39.0	– 7.9	– 20.0
Endonezya	43.9	31.0	9.6	– 13.0	– 21.4
Malezya	41.9	28.8	11.3	– 13.1	– 17.5
Doğu Asya/Pasifik	43.6	30.5	9.2	– 13.1	– 21.3
Orta gelir	35.7	26.4	10.0	– 9.3	– 16.4
Düşük gelir	60.8	53.2	39.2	– 7.6	– 14.0

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Online http://devdata.worldbank.org/dataonline (giriş 15 Eylül 2007).

taokul kayıt oranlarını gösteriyor. Çin, 1970 ile 1980 arasında yetişkinler arasında okuma-yazma bilmeme oranında, düşük ve orta gelir seviyesindeki ülke ortalamalarından daha büyük bir düşüş kaydetmeyi başardı. Aynı dönemde Çin, ilkokul ve ortaokul kayıt oranları açısından, seçilmiş ülkeler arasında ikinci büyük artışı gerçekleştirirken, Doğu Asya ortalamasından, düşük gelir grubu ortalamasından ve dünya ortalamasından daha iyi bir sonuç yakaladı. 1980'den beri ise Çin'in ilkokul ve ortaokul eğitimi kayıtlarında yakaladığı başarı, diğer ülkelere kıyasla olağanüstü değildi.

Çevre ve yarı çevre ülkeleri bağlamında, Devrimci Çin'in insanların fiziksel ve zihinsel potansiyellerini geliştirmede sağladığı gelişme, olağanüstü bir başarıydı ve emekçi insanların bakışı açısından sosyalizmin kapitalizmin üzerindeki üstünlüğünü ikna edici bir biçimde gösteriyordu. Bu başarılar, bâzen bâzı kapitalist ülkelerin de yerine getirebildiği şekilde gelir dağılımının yeniden düzenlenmesinin basit sonucu değildi. Kâr elde etmeye değil, çalışan insanların temel ihtiyaçlarına yönelmiş bir sosyo-ekonomik sistemin sistematik uygula-

Tablo 2.4 Çin'de ve seçilen ülkelerde ilkokul kayıtları, 1970-2000 (denk yaştakilerin nüfustaki oranı olarak)

	Kayıt oranı (%)			Kayıttaki değişimler	
	1970	1980	2000	1970-1980	1980-2000
Çin	90.0	112.6	117.6	21.7	5.1
Avustralya	114.8	112.0	98.7	– 2.7	– 3.3
Brezilya	119.2	97.8	150.7	– 21.3	52.9
Fransa	116.9	111.1	106.2	– 5.8	– 4.9
Hindistan	77.8	83.3	98.8	5.5	15.5
Endonezya	80.0	107.2	110.9	27.2	3.7
Japonya	99.5	101.1	101.1	1.6	0.0
Güney Kore	103.4	109.9	98.0	6.5	– 11.9
Malezya	88.7	92.6	97.1	3.9	4.5
ABD	87.6	99.3	100.5	11.7	1.2
Doğu Asya/Pasifik	89.4	110.6	113.6	21.2	3.0
Yüksek gelir	99.9	102.4	101.3	2.5	– 1.1
Orta gelir	93.8	106.4	111.8	12.3	5.6
Düşük gelir	66.0	82.4	89.5	6.9	6.6
Dünya	85.4	96.9	100.9	11.5	4.0

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Online http://devdata.worldbank.org/dataonline (giriş 15 Eylül 2007).

maları sayesindeydi. Navarro'nun gözlemlediği gibi:

> ...yaygın görüşün aksine, bir halkın sağlık seviyesi esasen tıbbî müdahalelerin sonucu değildir... sağlık harcamalarının seviyesiyle sağlık seviyesi arasında ilişki yoktur... halkın sağlığı tüm toplumsal, ekonomik ve siyasal müdahaleler toplamının sonucudur ve bunlar arasında tıbbî bakım küçük bir rol oynar... Bu nedenle sağlık göstergeleri, toplumsal ve ekonomik gelişmenin iyi göstergeleridir. (Navarro 1993)

Devrimci Çin'in başarılarının çoğu Kültür Devrimi sırasında olmuştur. Bundan önce Çin'deki tıbbî kaynaklar şehirlerde toplanmıştı. Mao Zedung, Halk Sağlığı Bakanlığı'nın sadece kentlerdeki "toplam nüfusun yüzde on beşi" için çalıştığını gözlemlemiş ve bakanlığın isminin

Tablo 2.5 Çin'de ve seçilen ülkelerde ortaokul kayıtları, 1970-2000 (denk yaştakilerin nüfustaki oranı olarak)

	Kayıt oranı (%)			Kayıttaki değişimler	
	1970	1980	2000	1970-1980	1980-2000
Çin	24.3	45.9	62.9	21.6	17.0
Avustralya	82.1	71.2	158.8	– 11.0	87.6
Brezilya	25.9	33.5	104.2	7.6	70.7
Fransa	73.4	84.6	110.2	11.1	25.4
Hindistan	24.2	29.9	47.9	5.7	18.0
Endonezya	16.1	29.0	54.9	12.9	25.9
Japonya	86.6	93.2	102.1	6.6	8.9
Güney Kore	41.6	78.1	97.6	36.5	19.5
Malezya	34.2	47.7	69.3	13.5	21.6
ABD	837	91.2	94.0	7.5	2.8
Doğu Asya/Pasifik	23.8	43.3	62.0	19.5	18.7
Yüksek gelir	75.1	86.3	100.7	11.2	14.4
Orta gelir	27.4	51.1	71.0	23.7	19.9
Düşük gelir	17.6	28.7	40.2	11.1	11.5
Dünya	34.1	48.9	61.0	14.7	12.1

Kaynak: Dünya Bankası, *Dünya Kalkınma Göstergeleri Online* http://devdata.worldbank.org/dataonline (giriş 15 Eylül 2007)

"Kentli Beyefendilerin Sağlık Bakanlığı" olarak değiştirilmesi gerektiğini belirtmişti. Mao, hastanelerin uyguladığı tıbbî muayene prosedürleri ve tedavilerin kırsal alan için uygun olmadığına ve doktorların eğitiminin öncelikle kentli seçkinlere hizmet edecek şekilde tasarlandığına işaret etti. Mao bunun yerine, önleyici tıbba daha fazla önem verilmesi gerektiğini belirtti. Tıbbî çalışmalar, "sözde bilimin zirvesi"nden ziyade "umumî olarak görülen, sık sık meydana gelen ve yaygın hastalıklar" üzerinde yoğunlaşmalıydı. Mao, tıbbî çalışmalar ve sağlık işlerinde kırsal alana önem verilmesi gerektiğinde ısrarcıydı (Meisner 1999: 271, 360).

Kültür Devrimi sırasında tüm sağlık sistemi radikal bir şekilde ademi-merkezîleştirildi. Kent hastaneleriyle tıp okulları, kırsal ko-

münlerde klinikler ve yerel öğretim enstitüleri açtılar. Seyyar tıp ekipleri kırsal alanlara gönderildiler. Nüfusun âcil ihtiyaçlarını karşılayabilecek doktorların eğitimi için, tıp okullarının öğretim programları altı yıldan üç yıla düşürüldü. Resmî eğitimi bulunmayan ancak pratik bilgi zenginliğine sahip ve yerel koşullara aşina bu milyonlarca "yalınnayaklı doktor", bu okullardan mezun oldu ve sağlık eğitimi verme, önleyici tıp ve yaygın hastalıkların tedavisinde aktif olarak yer aldı. "Yalınayaklı doktorlar" sistemi, üç seviyedeki kolektif mülkiyet tarafından finanse edilirdi ve bunlara bağlıydı: komünlerden üretim tugaylarına ve üretim ekiplerine. Bu sistem, tüm bir kolektif olarak düzenlenmiş çalışma ve yaşam sistemine dayanıyordu ve 1980'ler sonrası deneyimlerinin gösterdiği gibi, sosyalist bir toplumsal ortam olmaksızın işlemesine imkân yoktu.

Kültür Devrimi öncesindeki eğitim sistemi, öğrencileri, kent seçkinlerinin çıkarlarına yarayacak biçimde meslekî kariyer kazandırmak amacıyla eğitmek için yapılan resmî sınavlara ve geleneksel not sistemlerine dayanıyordu. Kültür devrimi sırasında, ilkokullar kırsal alandaki en ücra köşelere kadar yaygınlaştırıldı ve ilkokullarla ortaokullara kayıtlar arttı. Köylülere, öğretmenleri ve öğretim materyallerini seçmede daha fazla söz hakkı verildi. Harç paraları, giriş sınavları ve yaş sınırı kaldırıldı. Boş zaman ve iş etüdü eğitim programları oluşturuldu. Burada temel fikir, eğitimi üretici çalışmayla birleştirmek, öğrencilerin verilen bilgiyi gerçek hayatlarıyla ilişkilendirmelerini sağlamak ve eğitimi yerel koşullar ve ihtiyaçlar doğrultusunda yönlendirmekti. Öğrenciler üniversiteye ancak üretici çalışma sürecini tamamladıktan sonra kabul ediliyor ve mezuniyetten sonra çalışmak için kendi memleketlerine dönmeye zorunlu tutuluyordu. Böylece, üniversite eğitimi seçkin sınıfa katılmak amacıyla kariyer yapmanın yolu olmayacaktı (Meisner 1999: 360-63).

Tüm bu toplumsal koşullar ve başarıların hiçbiri muhtemelen kapitalist bağlamda kopya edilemez ve yeniden üretilemez.

İLERİYE DOĞRU BÜYÜK ATILIM ve "ZOR GEÇEN ÜÇ YIL"

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ekonomik bir başarı sağlasa da, Sovyet tarzı merkezî planlamanın bazı sorunları daha o zamandan ortaya çıkmıştı. Mao Zedung ünlü konuşması "On Büyük Bağıntı Üzerine"de (1956) tarımı, hafif sanayii, iç bölgelerdeki vilâyetler ve yerel girişimleri ihmal edecek derecede ağır sanayie meyilli olmasından, kıyı vilâyetleri üzerinde yoğunlaşmasından ve merkezîleşmesinden dolayı Sovyet tipi planlamayı eleştirmişti. Mao ayrıca, yabancı fikirlerle dış yardımlara aşırı bağımlılığı da eleştiriyordu (Mao 1977: 267-88).

"İleri Doğru Büyük Atılım" 1957'nin Aralık ayında başlatıldı. Büyük ölçekli tarım altyapısını oluşturmak ve yerel ihtiyaçları karşılamaya yönelik kırsal sanayii geliştirmek amacıyla, açıktaki devâsa iş gücünü harekete geçirmek için kırsal kesimlerde halk komünleri oluşturuldu. Vilâyetlerin, yörelerin ve tabandan gelen işçilerin daha fazla inisiyatif kullanmasına imkân sağlamak için planlama süreci âdemi-merkezîleştirildi. İleriye Doğru büyük Atılım döneminde pek çok teknolojik başarı sağlandı, büyük miktarda sanayi ve tarım altyapısı inşa edildi (ki bunların çoğu bugün hâlâ kullanılmaktadır) ve yüz milyonlarca köylü modern sanayi üretiminden ilk bilgi ve deneyimlerini kazandı (Ball 2006; Hinton 2006: 257; Zhang 2007).

Bununla birlikte 1958'deki ekonomik büyümeyi, Çinlilerce "üç zor yıl" olarak bilinen büyük ekonomik zorlukların ve yaygın gıda sıkıntısının olduğu seneler takip etti. İleri Doğru Büyük Atılım ve bu dönemin başarısızlığı hakkındaki geleneksel hikâye, Mao Zedung'un Parti yönetimine kendi ütopik komünizmini zorla kabul ettirdiğiydi. Hikâyeye göre, Mao'nun baskısıyla partinin vilâyet ve yerel liderleri köylülere hiç de gerçekçi olmayan üretim hedefleri koymuşlardı. Etkili bir iletişim kurmadaki aksaklık ve âdemi-merkezîleşmede tedbirsizlik, ülke çapında ekonomik kargaşaya ve kaynakların büyük ölçüde yanlış tahsis edilmesine yol açmıştı. Yeni komün sistemi doğrultusunda gelirin aşırı derecede eşitlenmesi, köylüleri teşvik eden unsurları daha da zayıflatmıştı. Tüm bunlar 1959'dan 1962'ye kadar, hasattaki büyük azalmaya yol açan unsurlardandı. Kırsal kesimden yüksek

miktarda tahıl istenmesiyle durum daha kötüye gitmişti çünkü merkezî hükümet, gerçek tahıl üretiminin bildirilenden çok daha az olduğunu anlamamıştı (Bramall 1993: 303-33; Meisner 1999: 214-44). Bâzılarına göre bunun sonucu, insanlık tarihindeki en büyük kıtlıktı. Bu yüzden ölenlerin sayısının 16 ila 30 milyon olduğu tahmin ediliyor (Hinton 2006: 241).

Bu kitabın amacı İleri Doğru Büyük Atılım döneminde ve sonrasında gerçekten neler olup bittiğiyle ilgili dikkatli ve kapsamlı bir çalışma yapmak değil. Bununla birlikte, Büyük Atılım dönemi sonrasındaki kıtlık, Mao'yla ilgili kayıtlarda genellikle büyük bir başarısızlık olarak görüldüğü ve hatta bâzıları, toplu ölümler bakımından Mao'nun Hitler'le kıyaslanabileceğini iddia ve imâ ettiği için, okuyucunun dikkatini bu konudaki yeni tartışma ve verilere çekmek gerekiyor.

İnsanlık Tarihindeki En Büyük Kıtlık?

Ball (2006) ve Hinton (2006: 241-53), büyük boyutlu bir kıtlığın olduğunu iddia edenlerin kullandığı verilerin güvenilirliği ve iç tutarlılığını sorguladılar. Burada onların ayrıntılı istatistiksel argümanlarına yer vermeye gerek yoksa da "kıtlık" kelimesinin anlamını açıklığa kavuşturmak gereklidir. Olaylardan habersiz okuyucu, eldeki verilerin Mao dönemi Çin'inde 16 ila 30 milyon insanın gerçekten açlıktan öldüğünü gösterdiğini düşünebilir. Ancak Hinton'ın belirttiği gibi:

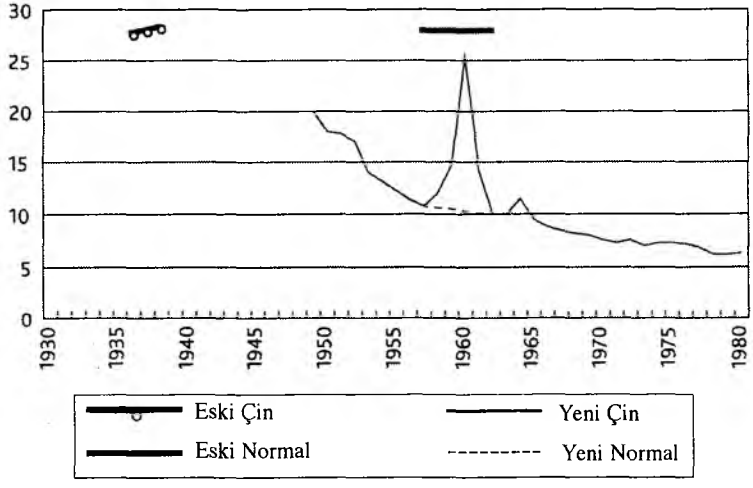
> Mahsuldeki yetersizlik, gıda stoklarının düşüklüğü, yetersiz beslenme, açlık ve açlıktan ölümün çok çeşitli derecelerinin mümkün olması sebebiyle, uzmanlar bir kıtlığı oluşturanın ne olduğu konusunda fikir birliği içinde değildir. Ancak anlamlı sayılabilecek bir tanım, insanların evlerinde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktan vazgeçerek, hayatlarını idame ettirmek için herhangi yeni bir yol arayışıyla ailece topraklarını terk etmeleri ve toplu halde göçmeleri halinde, bir köylü toplumunda açlığın varlığından söz edilebileceğini belirtir. Kıtlığı daha düşük derece ve seviyedeki açlık ile yetersiz tayından ayıran önemli bir özellik toprakların terk edilmesidir. Ancak, milyonlarca insanlar yiyecek bulma umudunda oldukları bölgelere gitmek için topraklarını terk ederek yollara düştükleri vakit, böylesine büyük göçleri gizlemek çok zordur. (Hinton 2006: 242-3).

Bu tür muazzam toprak terkiyle, tipik olarak Çing Hanedanı veya Cumhuriyet döneminde (1911-49) karşılaşılmıştır. 1960'ların başlarında Çin'de bu türden bir kıtlığın olduğu yönünde kanıt yoktur. Kıtlığın yol açtığı ölümlerle ilgili sayılar, Çin'in 1980'lerde yayınlanan resmî istatistiklerine dayanan istatistiksel çalışmalardan çıkarılmıştır.

Bu rakamlar bir bağlam içine yerleştirildiğinde, Grafik 2.3 resmi istatistiklere göre Çin'deki kaba ölüm oranlarını verir. Devrim sonrası ("Yeni Çin") dönemde, halk sağlığındaki iyileşmeyle, kaba ölüm oranları genel olarak düşme eğiliminde olmuştur ve 1970'ler itibarıyla gelişmiş kapitalist ülkelerinkiyle mukayese edilebilir seviyeye ulaşmıştır (Cheng 2005). Bununla birlikte 1958 ile 1961 arasındaki dönemde, ölüm oranlarında önemli artış oldu. 1957 ile 1962 arasında bir doğru çizilecek ve 1958, 1959, 1960 ve 1961 yıllarının gerçek ölüm oranlarıyla kaba ölüm oranları arasındaki fark hesaplanacak olursa, söz konusu yıllardaki "fazladan ölüm oranları" ortaya çıkar. Fazladan ölüm oranları söz konusu yıllardaki nüfusla çarpılırsa, fazladan ölüm sayıları ortaya çıkar. Fazladan ölümlerin sayısı 1958, 1959, 1960 ve 1961 yılları için sırasıyla 881,680, 2,756,830, 9,995,930, 2,676,510'dur ve böylelikle fazladan ölümlerin toplam sayısı 16,3 milyonu bulur.

Bâzıları başka birtakım resmî istatistikleri kullanmışlar ve az veya çok keyfî bazı tahminlerde bulunmuşlardır. Bu durum gerçek ölüm oranlarını yüksek göstermelerine ve fazladan ölüm sayılarının yüksek çıkmasına yol açmıştır. Ancak, temel hesaplama prosedürü aynı kalmıştır.

Bununla birlikte, aynı prosedür takip edilip, 1958 ile 1961 arasındaki ölüm oranları (1936 ve 1938'deki ortalama ölüm oranları) Devrim öncesi "normal" ölüm oranlarıyla karşılaştırılsaydı, istatistiksel olarak Devrimin büyük hasat kıtlığı döneminde bile milyonlarca "hayatı" kurtardığı sonucuna varılırdı. Diğer bir deyişle, Devrimden sonra halkın yaşam koşullarındaki iyileşme sayesinde normal ölüm oranları önemli ölçüde düştü ve işte, bu önemli oranda düşmüş normal ölüm oranlarıyla mukayese edildiği içindir ki, 1958–61 yılları arasın-

Şekil 2.3 Çin'in kaba ölüm oranları, 1936-80 (binde olarak)

Kaynaklar: Milliyetçi hükümet ülke çapındaki kaba ölüm oranlarının 1936'da binde 27,6 ve 1938'de binde 28,2 olduğunu gösteriyor. Bkz. Tang Taiqing, "*Renkou zaişengçan Leuxung de Liangci Zhongda Zhuanbian* (Demografik Üreme Modelinde İki temel Dönüşüm)" http://www.dili8.com/Article/ArticleShow.asp?ArticlelD=50 (1 Eylül 2007'de girildi). 1949 sonrası veriler Çin Halk Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu'ndan (1985), s.83.

da gerçek ölüm oranları aşırı derecede yüksek göründü. Devrim öncesi dönemdeki oranlara bu geçici dönüş, kesinlikle tek başına Devrimi yargılamak için kullanılamaz.

Kaba ölüm oranı 1958, 1959 ve 1961'de sırasıyla binde 11.98, 14.59, ve 14.24 idi. Bunların "kıtlık tipi" ölüm oranları olduğunu söylemek zordur. 1960'da kaba ölüm oranı binde 25.43 idi. Kaba ölüm oranlarının binde 28 olduğu 1936 ve 1938 yılları kıtlık yılları sayılmıyorsa, 1960 neden kıtlık yılı olsun? 1936 ve 1938 savaş yıllarıydı ve milliyetçi Hükümet tüm ülkeye hâkim değildi. Milliyetçi hükümet muhtemelen sâdece, nispeten barışçıl ve ekonomik olarak daha iyi durumda olan kendi kontrolü altındaki bölgelerde araştırma yapmış ve veri toplamış olmalıdır. 1950'lerde dünyada ortalama kaba ölüm oranı binde 18.5 iken (Cheng 2005), 1950'de Çin'in kaba ölüm oranı bin-

de 18'di. 1950'deki kaba ölüm oranı ölçü olarak alınacak olursa (bu, Komünist Parti altındaki barışçıl yönetimin ilk yılıydı), o vakit sadece 1960'ın fazladan ölüm oranlarının olduğu yıl olduğu ortaya çıkar ki bu da 4.9 milyon veya nüfusun yüzde 0.7'sine tekabül eder.

Gıda sıkıntısının getirdiği fiziksel olarak zayıf düşme ve yetersiz beslenme yüzünden, muhtemelen bu olmasaydı ölmeyecek olan milyonlarca insan ölmüştür. Ancak bu, on milyonlarca insanın kelimenin tam anlamıyla açlıktan öldüğü kıtlık durumundan çok farklıdır. Mao dönemi Çin'inin, Devrim öncesi kıtlıklarından daha büyük bir kıtlık geçirdiğini söylemek ve bunu insanlık tarihinin en büyük kıtlığı olarak damgalamak kesinlikle anlamsız olacaktır.

Doğal Felâketler ve Hasat Yetersizliği

1960'ların başında büyük hasat yetersizlikleri olduğu konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. Toplam tahıl üretimi 1958'deki 200 milyon tondan 1960'ta 143.5 milyon tona düşmüş ve kişi başına tahıl üretimi 306 kilodan 215 kiloya gerilemiştir (Devlet İstatistik kurumu 1985: 144, 167). Kişi başına düşen tahıl tüketimi ise kırsal kesimde 1957'de 204,5 kilodan 1960'ta 156 kiloya ve 1961'de 153,5 kiloya gerilemiştir (Jang 2007). Kentlerde ortalama bir yetişkin için normal tayın yılda 180 kiloydu. İşleme ve dağıtım süreçlerindeki kayıplar gözönüne alındığında, 1960 ve 1961 yılları için toplam mevcut gıda ile gereken asgarî gıda arasındaki fark çok azdı. Bu dönemde kesinlikle yaygın gıda kıtlığı, yetersiz beslenme ve büyük sayıda fazladan ölüm sözkonusuydu.

Böylesine trajik bir sonuca yol açan neydi? Bunun muhtemel üç cevabı bulunuyor. Birinci cevap, bu duruma sosyalist ekonomik sistemin veya merkezî planlamanın yapısal özelliklerinin yol açtığıdır. İkinci olarak, bunun doğal felâketler gibi insan unsuru dışındaki sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir. Üçüncüsü ise, yapısal unsurlardan ziyade ârizî unsurlardan kaynaklanan siyasî hataların bu duruma sebep olduğudur. Üçüncü cevap ayrıca, bu trajedinin sorumlusunun kim olduğu sorusunu ortaya çıkarır.

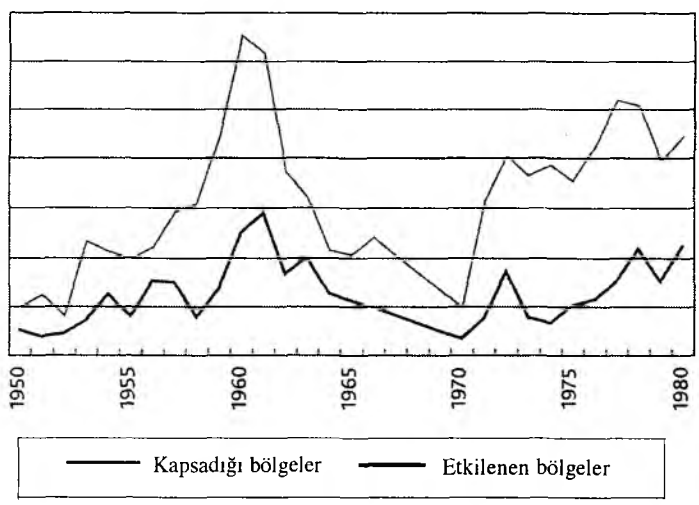
İlk cevap akla yatkın değil. Eğer 1959-61 döneminde bir kıtlık olsaydı, bu Çin tarihindeki son kıtlık olurdu. 1960'ların başlarından sonra, hem tahıl üretimi hem de halkın sağlık durumu tedricen düzeldi. Aslında, kitabın son bölümünde Mao dönemi Çin'inde nüfusun genel sağlık durumunun iyileşmesinde muazzam başarı sağlandığı gösteriliyor.

Cheng (2005), Hinton (2006: 254-5) ve Jang (2007), tahıl üretimindeki düşüşlerin büyük bölümüne açıklama getirebilecek, daha önce görülmemiş ölçekteki doğal âfetler olduğunu ileri sürdüler. 1960'ların başlarında Çin tarımında yaygın olarak geleneksel yöntemlerin kullanıldığı, tarımda makineleşmenin ve kimyasal gübre kullanımının çok düşük olduğu ve 1970'lere kadar mevcut olmayan, yüksek verim getiren tohumların bu dönemde kullanılmadığı düşünülürse, üretimin olağandışı doğal felâketlerden ciddî biçimde etkilenmesi şaşırtıcı olmamalıdır.

Grafik 2.4, Çin'de 1950 ile 1980 arasında sel, kuraklık, don, tayfun ve dolu fırtınası gibi doğal felâketlerden etkilenen bölgeleri gösteriyor. Doğal âfetlerden *etkilenen* bölgeler denildiğinde, normal geçen yıllarla karşılaştırıldığında mahsulün yüzde 30 veya daha fazla azaldığı bölgeler kastedilirken, doğal felâketin *kapsadığı* bölgelerle, tarım üzerinde böylesine etkili sonuçları olmayan bir doğal felâketin meydana geldiği yerler anlatılmak isteniyor (Devlet İstatistik Kurumu 1985: 190).

1950-80 döneminde, biri 1960'ların başında, diğer ise 1970'lerin sonlarında olmak üzere doğal felâketler iki doruk yapmıştır. Bu ikisi arasında daha fazla alanı etkileyeni, 1960'ların başındaki doğal felâketlerdi. 1970'lerin sonu itibarıyla sulama ve su muhafaza çalışmaları önemli ölçüde yaygınlaşmış, yüksek verimli tohumlar kullanılmaya başlanmış, kimyasal gübre daha yaygın uygulanır olmuş ve makineleşmede önemli gelişmeler sağlanmıştı. Tüm bu unsurlar doğal âfetlerin etkisinin büyük ölçüde sınırlandırılmasına yardımcı olmuştu.

1960'ta, doğal felâketlerin kapsadığı alanlar 65.6 milyon hektar (1958'e göre 34.5 milyon hektarlık bir artış sözkonusu), felâketlerin

Şekil 2.4 Çin'deki doğal felâketler, 1950-80 (etkilenen ve kapsanan bölgeler milyon hektar olarak)

Kaynak: Devlet İstatistik Kurumu, Çin Halk Cumhuriyeti (1985), s. 190.

etkilediği alanlar 24.98 milyon hektar olmuştu (1958'e göre 24.98 milyon hektar artış sözkonusunu). Eğer 1958, tahıl üretiminde birim rekoltenin *mu* (1 hektar= 15 *mu*) başına 104.5 kilo olduğu "normal bir yıl" olarak düşünülecek olursa ve etkilenen bölgelerde üretimin yüzde 30 düştüğü; normalde, etkilenen bölgelerin yüzde 87'sinde tahıl üretimi yapıldığı (bkz. Devlet İstatistik Kurumu 1985: 137, 145) ve bir yılda iki hasat alındığı varsayılırsa, o vakit felâketlerden etkilenmiş bölgelerde toplam tahıl üretimi kaybı 14 milyon tonu bulur.

Felâketten etkilenmiş bölgelerde yüzde 30'un asgarî bir düşüşü temsil ettiği, bâzı durumlarda tüm mahsulün yitirilebildiği düşünülürse, yukarıdaki tahminin az bile olduğu söylenebilir. Doğal felâketlerin kapsadığı bölgelerde de üründe bir miktar düşüş beklenir. Etkilenen bölgelerde ürünün yüzde 50, felâketlerin kapsadığı bölgelerde ise

yüzde 10 düştüğü varsayılırsa, doğal felâketler yüzünden meydana gelen ürün kaybı 28.1 milyon tona çıkabilir (artan etkilenmiş bölgelerde 23,4, artan kapsanan bölgelerde ise 4.7 milyon ton olarak hesaplayarak). 1958 ile 1960 yıllarında toplam tahıl üretimindeki kayıp 56.6 milyon ton olduğu için, doğal felâketler toplam ürün kaybının yüzde 25 ila 50'sinden sorumlu olmuş olabilir.

Luşan Pleniyumu: Bilinmeyen bir hikâye

Beklenmedik doğal felâketlerin, tahıl üretiminin azalmasına ve yaygın gıda sıkıntısına yol açan temel bir unsur olması mümkündür. Ancak insanlar politika hatalarının durumu kötüleştirdiği konusunda da genellikle mutabıktır. Özellikle komünlerde ve komünler arasında gelirin aşırı derecede eşitlenmesine yol açan "komünist rüzgâr", köylülerin çalışma güdülerini ciddî şekilde zayıflattı ve Parti yetkililerinin koyduğu yapay yüksek üretim hedeflerinin yanısıra bilginin gizlenmesi ve tahrif edilmesinin yaygınlığı, belli bölgelerden resmî olarak aşırı derecede yüksek talepte bulunulmasıyla sonuçlandı ve yardımın zamanında sağlanmasını önledi.

Ama bu hataların sorumluları kimler? Çin hükümetinin resmî açıklaması, suçu Mao'ya attı ve İleri Doğru Büyük Atılım konusunu araştıran Batılı öğrenciler tarafından da bu görüş büyük ölçüde benimsendi. Örneğin Meisner, "mâceranın yol açtığı insanî felâketin en büyük târihî ve ahlâkî sorumluluğunu Büyük Atılım'ın mimarı Mao Zedung taşımaktadır" iddiasında bulunmuştur (Meisner 1999: 237). Geleneksel anlatıya göre, Parti Merkez Komitesinin o çok önemli Luşan Pleniyumunda (Ağustos 1959) Mao, İleri Doğru Büyük Atılım'ın aşırılıklarını kınayan (dönemin savunma bakanı) Peng Dehuai'nin eleştirilerini reddetmekle kalmayıp, Liu Şaoçi ile diğer parti liderlerinden Pen'i kınamalarını ve ardından gelen ekonomik kriz ve kıtlığı kaçınılmaz kılan İleri Doğru Büyük Atılım'ın canlandırılması çağrısında bulunmalarını istedi (Meisner 1999: 230-39).

Son yıllarda, politik bilince sahip genç Çinli entelektüellerin ve öğrencilerin giderek artan bir bölümünün sola meyletmesiyle Çin'de

Maocu düşüncelerin etkisi artmaya başladı. Pekçok genç Maocu, Mao döneminin toplumsal ve ekonomik sicilini savunan devrimci eski tüfeklerin saflarına katıldılar. Sanal ortamda, gerçek tarihî sürecin yanısıra İleri Doğru Büyük Atılım'ın kısa ve uzun dönemli sonuçları hakkında canlı bir tartışma süregeliyor. Çeng Jidan, Mao Zedung'a yapılan liberal sağcı hücûmu çürütmeye çalışan, İleri Doğru Büyük Atılım üzerine araştırma yapan "amatör bilim adamlarından" biridir (Çeng 2005). Hem Kurtuluş Savaşı (1946-50 içsavaşı) hem de Kore Savaşına katılan Halk Kurtuluş Ordusu gazilerinden Jang Hongji, İleri Doğru Büyük Atılım dönemi açısından Mao'nun önde gelen (ancak hiçbir biçimde bunu yapan tek kişi olmayan) savunucularındandır. William Hinton da, ölümünden sonra yayımlanan son kitabında yeni kanıtlar ve argümanlar ortaya attı. Hinton bu kitabında, önde gelen Amerikalı Çin bilimciler Edward Friedman, Paul G. Pickowicz ve Mark Selden'ı, Çin devrimi ile Mao dönemi konusundaki revizyonist değerlendirmelerinden dolayı eleştirdi (Hinton 2006).

Mao Zedung, Çin Devrimi'nin büyük önderiydi ve bu sayede sıradan Çinliler arasında büyük prestij kazanmıştı. Bununla birlikte Mao, devrimci bir Marksist-Leninist olarak, politik, ekonomik ve toplumsal hedeflerini hayata geçirmek için her zaman Parti liderlerinin yanısıra tabandaki Parti üyeleri ve kitlelere dayanmış ve onlarla birlikte çalışmıştı. Mao, hiçbir zaman tepeden inme komuta hiyerarşisine inanmadı ve dayanmadı. Mao, Çin Komünist Partisi içinde asla Stalin'in Sovyet Komünist Partisi'ndeki benzer bir mutlak kontrole sahip olmadı (ki, Stalin bile, Parti ve devlet bürokrasinin büyük bölümünün işbirliğini sağlamaksızın öylece iradesini kabul ettirme gücüne sahip değildi). Tam tersine, Mao (Lenin'in olduğu gibi) pek çok tarihî olayda, sık sık kendini Parti yönetimi içinde azınlıkta kalmış buldu. Mao'nun düşüncesi nihayetinde, Parti'nin iradesi haline gelmişse bu, ancak sabırlı ve sürekli bir ikna, parti içinde zor ve bazen yoğun bir mücadele, eleştiriler ve özeleştiri süreci sonucunda ve daha da önemlisi, Parti liderleriyle üyelerinin bizzat uygulamalardan ders çıkarmalarından sonra olmuştur.

Stalin'den sonra Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan siyasal değişimin ışığında Mao, Çin Komünist Partisi'nin Sekizinci Kongresinde yeni Parti liderleri için hazırlık yapmayı kafasına koymuştu. 1956'dan sonra Liu Şaoçi ile Deng Şiaoping, iç işleri ve Partinin günlük işlerinden sorumlu "birinci saftaki" liderler oldular. Liu, parti üst yönetiminde ikinci sıradaydı ve 1959'dan sonra Halk Cumhuriyeti Başkanı oldu. Deng, Parti Genel Sekreteriydi ve Mao, Liu ve Çu Enlay'dan sonra geliyordu. Mao tedricen "ikinci safa" kaydı ve vaktinin çoğunu dış ilişkiler ve ulusal savunma meseleleriyle meşgul olarak geçirmeye başladı.

İleri Doğru Büyük Atılım 1958'de başladığında, sosyalist devrim ve sanayileşmenin gidişatını hızlandırmak amacındaki sıradan Çinli işçiler ve köylülerin kendiliğinden ortaya çıkan arzularını ve inisiyatiflerini yansıtıyordu. Ancak Haziran 1958'den sonra atılım, (gelirin aşırı derecede eşitlenmesiyle tanımlanan) "Komünist rüzgâr" ve (yanlış üretim verileri ve gerçekçi olmaktan uzak yüksek üretim hedeflerini yansıtan) "Mübalağa rüzgârı" gibi çeşitli "solcu" eğilimler yüzünden ciddî biçimde zayıfladı.

Bu dönemde (1958 Haziran-Ekim) İleri Doğru Büyük Atılım, halk komünleri, sanayi üretimi ve parti propagandasından sorumlu olanlar Liu Şaoçi ile Deng Şiaoping'di. Jang Hongji'nin açıkça belirttiği gibi,

> İleri Doğru Büyük Atılım, halk komünleri hareketi ve büyük çelik üretim hareketinden en başta sorumlu olanlar Liu Şaoçi ile Deng Şiaoping'di. Dahası Liu Şaoçi ve Deng Şiaping, propaganda da ana 'kontroller'di (yani müfettişler). O zamanlar bu gerçekleri Partideki en alt seviyeden en üst seviyedekine kadar herkes yürekten anlıyor ve biliyordu.

Jang, çoğu Wu Lengşi'nin anılarından (*Yi Mao Juşi- Wo Qinşen Cingli de Ruogan Jongda Lişi Şician Pianduan* (Başkan Mao'nun Anısına – Bizzat Tanık Olduğum Çeşitli Önemli Tarihsel Olaylardan Parçalar) yola çıkarak ikna edici kanıtlar ortaya koydu. Wu Lengşi, o zamanlar *Halkın Günlüğü*'nün yazı işleri müdürü ve Çin'in resmî haber ajansı

Şinhua Haber Ajansı'nın müdürüydü. Bu sebepten, kendisinin hatıraları özellikle güvenilirdir.

Wu, Mart-Kasım 1958 arasında çeşitli vesilelerle Mao'yla görüştüğünü ve bizzat kendisinin, "Komünist rüzgâr" ile "mübalağa rüzgârı"na direnmesi, gerçekçi olmayan biçimde yüksek üretim verileri yayınlamaktan kaçınması ve "makul" olmaya devam etmesi talimatını verdiğini belirtti. Wu, Mao'nun bu talimatını Parti Propaganda Dairesi'nin müdürü Lu Dingyi'ye iletti. Lu'nun verdiği cevap şöyleydi: "Şimdi yaz mevsimi. Çok meşgulüm. Güze kadar bekleyelim". Bu hikâye okuyuculara, Mao'nun Parti'nin gündelik işleyişini ne derecede etkileyebilme gücüne sahip olduğu konusunda bir fikir vermeli.

Halkın Günlüğü, 1958 Eylül ayından itibaren, Komünizme erken geçiş, paranın ve meta ilişkilerinin kaldırılması, aile kurumunun kaldırılması, bir bölgedeki tüm komünlerin birleşerek tek bir komün haline gelmesi, zengin ve fakir komünler, üretim tugayları ve üretim takımlarının eşitlenmesini savunan haber ve yazılar yayınlamaya başladı.

1958 yazında yerel bir Parti kadrosu, bölgesindeki buğdayın birim verimiyle ilgili abartılı bir rapor hazırladı. Vilâyet seviyesindeki Parti komitesi hatayı düzeltmek üzereydi. Ancak eyaletteki Parti gazetesi ve *Halkın Günlüğü* abartılmış ürün verilerini yayımladılar. Mısırda birim verimi olarak *mu* başına 25.000 kilo, pamukta *mu* başına 7.500 kilo, tatlı patateste *mu* başına 150.000 kilo ürün elde etmeyi başardığını iddia eden Şandong vilayetinin bir bölgesini denetleyen Liu Şaoçi, ziyaretten dönüşünde bölge yetkililerini "bilimi yenilgiye uğratmayı" başardıkları için övmüştü. Liu daha sonra inceleme yapmaları için bâzı kişileri bölgeye gönderdi. Liu tarafından gönderilenlerin incelemelerine dayanarak *Halkın Günlüğü* 7 Ağustostaki sayısında meşhur haberini yayınladı; "*Ren you duo da dan, di you ruo da çen* (İnsanlar ne kadarına cüret ederse, toprak o kadarını verir)." Ondan sonra "Mübalağa rüzgârı"nın dizginleri boşaldı. Ülkenin her yerinde üretim hedefleri onlarca, yüzlerce kat artırıldı.

Wu Lengşi hatıralarında şöyle yazar:

> İleri Doğru Büyük Atılım hareketi sırasında, başlangıçta, Başkan Mao'nun tavsiyesi sayesinde görece ihtiyatlı davranıyordum. Ancak Temmuzdan sonra *sui da liu*'ya başladım, yani kalabalığa uymaya. Durum şuydu: propagandada "kontroller"den sorumlu Merkez Komite liderlerinin "Fikirlerin Özgürleşmesine İzin Verin, Düşünmeye Cesaret Edin, Yapmaya Cesaret Edin" çağrısı karşı konulamaz seviyedeydi. Mao Zedung'un "biraz boş yer bırakmak" ve "havayı bastırmak" için uyaran sesi zayıf kalıyordu. O dönemdeki Merkez Komite üyeleri arasında Mao azınlıkta kalıyordu. Bu yüzden, *sui da liu* yapmak zorunda kalarak, başta ana propaganda liderleri olan Liu Şaoçi ile Deng Şiaoping olmak üzere Merkez Komite liderlerinin çoğunun peşinden gittim. *Halkın Günlüğü* ve Şinhua Haber Ajansı'nın 1958'de "beş rüzgâr"ın (bürokratik tarz, dediğim dedikçi komutacılık, kör yönetim, mübalağa rüzgârı ve komünist rüzgâr) savunuculuğunu yapmasının sorumlusu, propagandadan sorumlu Merkez Komite liderleri, Liu Şaoçi ile Deng Şiaoping'di. Şüphesiz Halkın Günlüğü ve Şinhua haber Ajansının 1958'deki "mübalağa rüzgârı" ve "komünist rüzgâr"ın ana sorumlusu olduğunu söylenemez, ancak ben, her iki kuruluşta da propaganda çalışmasından sorumlu olduğumdan dolayı bugün hâlâ kendimi suçlu hissediyorum (Wu Lengşi, Başkan Mao'nun Anısına, s.72, aktaran Jang 2007).

Okuyucular, Wu Lengşi'nin hatıralarının, kendisinin kişisel olarak bundan kazanacağı hiçbir şey olmadığı bir dönemde, 1995'te yayımlandığını unutmamalı. Wu'yu bunları yazmaya yöneltenin muhtemelen sâdece vicdanı olduğu anlaşılıyor.

Jang (2007), Liu Şaoçi'nin ilk "Komünist deney"i ve Henan vilâyetinden gelen ilk mübalağa rüzgârını nasıl onayladığını detaylı olarak gösterdi. 1958 ağustosundan önce Mao, uluslararası politikanın yanısıra Tayvan'daki Ciang Cieşi ile askerî boy ölçüşmeye meşguldü. Halk Kurtuluş Ordusu Jinmen'i (veya Milliyetçilerin işgâlindeki Quemoy'u) bombaladı, bunun üzerine ABD Tayvan Boğazındaki Yedinci Filo'ya takviye gönderdi. Halk Kurtuluş Ordusu ile Milliyetçiler arasında şiddetli deniz ve hava muharebeleri sürüyordu.

Mao, Ağustos ayında, kendi araştırmalarını yaparak gerçekçi olmayan üretim verilerini reddetti. Kasım 1958 ile Nisan 1959 arasın-

daki çeşitli Merkez Komite toplantılarında, Komünist rüzgâr ile mübalağa rüzgârını düzeltmek için çaba gösterdi. Merkez Komite üyelerine, Stalin'in *SSCB'de Sosyalist Ekonominin Sorunları* kitabını okumalarını tavsiye etti. Stalin bu kitapta, sosyalizm ile komünizm ve "tüm halkın" mülkiyeti (yani devlet mülkiyeti) ile kolektif mülkiyet (daha fazla yerelleşmiş bir halk mülkiyetine yakın) arasındaki ayrımı ortaya koymanın yanısıra, sosyalizmde meta ilişkilerinin devam edeceğini kabul ediyordu. Mao, halk komünlerinin komünist değil sosyalist olduğunda ve "tüm halkın" mülkiyeti değil kolektif mülkiyetle tanımlandığında ısrar etmişti. Bu yüzden Mao, Komünist rüzgâra karşı teorik argümanını ortaya koydu.

Mao bu toplantılarda ayrıca, ulusal ve eyalet planlama hedeflerinin düşürülmesi konusunda çaba gösterdi, ancak diğer liderlerin güçlü direnişiyle karşılaştı. 21 Kasım 1958'de, Politbüro'nun Wuchang toplantısında Mao aşağıdaki konuşmayı yaptı:

> Bir kez daha pratik izahatta bulunmamama izin verin, tahayyülümüzü azıcık dizginleyelim, sesi biraz kısalım. İlk önce bir şeyleri başaralım: Eğer bu yolunda giderse ve fazladan dirayet varsa, her şey pürüzsüz ilerlerse, biraz daha fazlası için girişimde bulunabiliriz. Bu, [şevkimizin üzerine] soğuk su dökmek gibi gelebilir, sağcı oportünizm gibi gelebilir... Gerçek felâketlere maruz kalırken aşırı hırslı bir hedefi yerine getirmeye yeltenmeyin. Artık yükümüzü hafifletmeliyiz. Geçen kış ve bu baharda, su muhafaza inşaatında, ülke çapında işin 50 milyar metreküplük bölümü tamamlandı. Bu kış ve gelecek bahar için üç kat artışla, 190 milyar metreküplük planımız var. Bu arada, demir, çelik, bakır, alüminyum, kömür, ulaştırma, imalat sanayii ve kimya sanayii gibi geliştirmek durumunda olduğumuz bir dizi üretim alanı mevcut. Ne miktarda insan kaynağına ve maddî kaynağa ihtiyacımız olacak? Bu şekilde [devam edersek], zannımca Çin halkının yarısı ölmek durumunda kalacak, yarısı olmasa üçte biri, veya onda biri [yani] 50 milyon kişi ölecek. Eğer 50 milyon insan ölürse, siz hâlâ kovulmamış olacaksanız, en azından ben kovulmalıyım. Kellelerimiz de sorun olacak. Bu kadar fazlasına ihtiyacımız var mı? Siz bu kadar fazlasını istiyorsanız mesele yok ama hiç kimsenin ölmesine izin vermeyin... eğer birisi ölürse de benim kellemi istemeyin... Bu toplantı, havayı bastırarak daha düşük bir ton almalı. *Hu qin*'in [iki telli Çin çalgısı] telleri fazla gerdirilmemeli aksi halde kopar (aktaran Jang 2007).

Gülünç ve inanılmaz bir şekilde, Jung Chang ile Jon Halliday'in hayli reklâmı yapılan *Mao: Bilinmeyen Hikâye*'sinde (2005), konuşmanın birkaç cümlesi bağlamından koparıldı ("Çin halkının yarısı ölmek durumunda kalacak") ve "Mao'nun ne kadar insandan vazgeçmeye hazır olduğu"nun kesin kanıtı olarak sunuldu (bkz. Ball 2006). Tahrifin *hiç sınırı yok mu*?

29 Nisan 1959'da, Mao bireysel olarak kadroların altı düzeyine açık bir mektup yazdı: Eyalet, vilâyet, ilçe, komün, üretim tugayları ve üretim takımlarındakilere. Yani Mao doğrudan taban kadrolarına hitabetti. Mao mektubunda bu kadrolara, tarımla ilgili çeşitli meseleler hakkında ayrıntılı bir şekilde danışarak kendilerinden doğruyu söylemelerini istedi. Mao'nun ısrarlı çabalarıyla, 1959 yazına doğru çeşitli üretim hedefleri tedricen düşürüldü.

Temmuz ve Ağustos 1959'da, Luşan'da Politbüro toplantısı yapıldı. Toplantıda Peng Dehuai o ünlü "fikir mektubu"nu sundu. Mao, mektupta belirtilen bâzı konularda fikir birliği içinde olduğunu ve bazı özeleştirileri bulunduğunu söyledi. Peng'in mektubunun tartışılmasından sonra, Mao toplantının bittiğini ve Luşan'dan ayrılmaya hazır olduğunu duyurdu. Ancak Liu Şaoçi ile Deng Şiaoping, Peng'in mektubunun kendilerini, yaptıkları ciddî hataların sorumluluğunu üzerlerine almak zorunda bırakabileceğinden korktular. Peng'i muhtemel bir siyasî tehdit olarak da görmüş olabilirler, ki bu tahmini güçlendirecek şekilde, Liu, Peng'i bir *coup d'etat* hazırlığı içinde olmakla suçlamıştı.

Görgü tanıklarının verdikleri bilgiye göre, çeşitli "Merkez Komite liderleri", Peng Dehuai sorununun "çözülmesinde" ısrar ettiler. Aslında Mao pes etmeye zorlandı, ancak kendisi, Peng Dehuai'nin Savunma Bakanlığı'ndan alındığı müteakip Merkez Komite Pleniyumuna katılmayı reddetti (Jang 2007).

İleri Doğru Büyük Atılım'ın başarısızlığı, 1950'lerin sonu itibarıyla ayrıcalıklı bir bürokratik grubun şimdiden kontrolü ele aldığı gerçeğini yansıtıyordu. Komünist Parti, üyelerinin devrimci ideallere bağlı, emekçi halkın çıkarlarını savunan ve fedakârlık yapmaya gönüllü ol-

duğu bir devrimci örgütten, öncelikle kendi iktidarları ve zenginleşmelerinin peşindeki kariyer düşkünlerini barındıran bir partiye dönüşmekteydi.

Çin'in o zamanki siyasal ortamında, bu bürokratlar ve kariyer düşkünleri bir yandan hâlâ işçi ve köylülerin devrimci inisiyatiflerinin, diğer yandan da Partide arta kalan devrimci unsurların baskısı altındaydı. İleri Doğru Büyük Atılım döneminde, söz konusu ayrıcalıklı bürokratlar ve kariyer düşkünleri, bu baskılara kendi hırslarını tatmin etmeye yardım edecek şekilde cevap verirken emekçi halkın gerçek çıkarlarına pek ilgi göstermediler. Onların bu tutumları sıradan Çin halkının felâketine yol açtı.

İleri Doğru Büyük Atılım'dan sonra bile Mao Zedung, Liu Şaoçi ile ipleri koparmaya hâlâ hazır değildi. Liu'nun Sosyalist Eğitim Hareketi'ni (1962-65) sabote etmesi ve Kültür Devrimi'nin ilk aylarındaki öğrenci aktivizmini bastırmasından sonradır ki Mao, Parti ve devlet içinde reform yapma umudunu tamamen terk etti. Çin'in toplumsal çelişkileri öyle bir noktaya gelmişti ki, Çin sosyalist devrimi ancak bir "devrim içinde devrimle" ileri götürülebilirdi.

ÇİN SOSYALİZMİNİN TEMEL ÇELİŞKİLERİ

Çin sosyalizmi, nüfusun büyük bölümünü oluşturan köylüler ile işçilerin yaygın seferberliği ve desteğine dayanan büyük bir devrimin tarihsel ürünüydü. Sonuç olarak, çalışan sıradan insanların arzularını ve çıkarlarını yansıtması gerekiyordu. Diğer yandan Çin, kapitalist dünya ekonomisinin bir parçası olarak kalmıştı ve diğer büyük güçlere karşı ekonomik ve askerî rekabetin sürekli ve yoğun baskısı altındaydı. Sermaye birikimi için kaynakları harekete geçirmekse, artı ürünün işçiler ve köylülerden çekilip alınmasını ve devletin elinde toplanmasını gerektiriyordu. Bu durum, bürokrat ve teknokrat seçkinlere, emekçilerin kolektif çıkarlarından ziyade kendi çıkarlarını ve bireysel iktidarlarını güçlendirmek için artı ürün üzerindeki kontrollerini kullanma fırsatı sağladı. Çin sosyalizminin yanı sıra yirminci yüzyılda diğer sosyalist devletlerin karşı karşıya bulunduğu temel tarihsel çelişki buydu.

"Normal" bir sınıflı toplumda, doğrudan zorlayıcı güç kullanmak, genelde artı sağlamanın birincil yöntemidir. İşçilerin emek güçlerini, emek pazarındaki arz ve talep doğrultusunda belirlenen fiyatlardan satabilmeleri anlamında emeğin "özgür" kabûl edildiği kapitalist dünya ekonomisinin merkez devletlerinde ve bir dereceye kadar da çevre ve yarı çevrede, "yedek işçi ordusu" veya diğer bir deyişle işsiz veya istediği işi bulamayanların oluşturduğu büyük havuz, ücretleri bastırmada ve emek gücü disiplin altına almada elzem rol oynar. Bununla birlikte sosyalist bir devlette artı elde etmenin her iki yöntemi de ya yoktur veya hayli zayıftır.

Çin Komünist Partisi iktidara, Çin köylü ve işçilerinin uyanışı ve yaygın politik seferberliği sonucu geldiği için, yeni devrimci devletin inşası, kapitalist dünya ekonomisindeki diğer devletlerde tipik olarak görülenden temelden farklı bir "toplumsal sözleşme" veya bir dizi "tarihsel uzlaşmayı" ihtiva etmişti. Kentli çalışan sınıf 1950'lerden 1970'lere kadar, hepsi birlikte "demir pirinç kâsesi" diye adlandırılan, iş güvenliği, bedava sağlık hizmeti, ücretsiz eğitim, sübvanse edilmiş barınma ve garantili emeklilik gibi geniş bir yelpazedeki ekonomik ve toplumsal haklara sahipti. Kırsal kesimde ise, halk komünlerinin sağlamlaşmasıyla birlikte köylüler, sağlık hizmetleri, eğitim, sakatların bakımı ve çocuksuz yaşlıların bakımı gibi çok temel, ancak geniş bir yelpazedeki kamu hizmetlerinden yararlandılar. İş örgütlenmesi ve gelir dağıtımındaki kolektiflik, köylüleri doğal âfetlerin kötü sonuçlarından korumakla kalmadı, spontane pazar hareketlerinin sonucu ortaya çıkacak kutuplaşma ve toplumsal baskıdan da muaf kıldı.

Bu toplumsal düzenlemeler (aslında, Çinli işçi ve köylülerin anayasal hakları), işçi ve köylülere sadece garantili asgarî düzeyde bir ücret ve belli temel kamu hizmetlerinden yararlanma imkânı sağlamakla kalmadı, aynı zamanda devlet ve devletin ekonomik işletmecilerinin elindeki artı değer elde etme tekniklerini büyük ölçüde sınırladı. Bu sayededir ki Çinli işçiler ve köylüler, işlerinin temposu, tarzı ve yoğunluğu bakımından, kendi emek süreçleri üzerinde, kapitalist devletlerdeki muadillerine oranla çok daha fazla kontrol sahibi oldular.

Bu durum, demir pirinç kâsesi kolay kırılamayan kentli işçiler için

çok açıktı. Ancak tarım işçileri açısından, devletin tarım pazarlarında tekel kurmasına ve tarım fiyatlarının kontrolü yoluyla artık sağlama oranları üzerinde etkisi bulunmasına rağmen, tarımda toplam çıktı seviyesi (ve dolayısıyla tarımdan elde edilebilen artık) köylülerin üretici çabasına bağlıydı. Tarım işinin kolektif örgütlenmesi ve kırsal kolektiflerdeki görece eşitlikçi gelir dağılımı, köylüleri daha yüksek düzeyde işçi girdisi sağlamak zorunda bırakabilen olası bir disiplin mekanizması olan köylüler arası rekabeti ortadan kaldırdı.

Bu nedenle, sosyalist bir devlet, birikim ve artık sağlamak için, öncelikle emekçi sınıfın yeteri kadar büyük emek katkısında bulunma istekliliğine güvenmek durumundadır. Yani devlet, sosyalist bilince dayanmak durumundadır. İşçiler ve köylülerin sosyalist devletle özdeşleşmesi ve artık üzerindeki devlet kontrolünün kendilerinin uzun dönemli ortak çıkarlarına olduğunu bilmeleri ölçüsünde, artık sağlama görece etkili olabilir ve birikim makul bir hızla ilerleyebilir. Ancak bu özdeşleşme gerçekleşmezse, artık elde etmek zorlaşır ve bunu birikim krizi takip eder.

Devlet bürokratları ve ekonomi işletmecileri, "maddî teşvikleri" sosyalist bilinci güçlendirmekten başka artık elde etmenin alternatif teknikleri olarak da kullanabilirdi. Teoride, işçilere yapılan ücret ödemeleri her işçinin emek katkısıyla orantılı olacak bir şekilde ayarlanabilirdi. Gerçeklikte ise, maddî teşvik sistemi, her türlü sosyalist iş örgütlenmesi içinde bir iç emek piyasası yaratacaktı. Bu, işçi sınıfı içinde bölünmelere yol açtı, işçilerin kendi emek süreçleri üzerindeki kontrollerini zayıflattı, bazı kalifiye işçilerin işçi aristokrasi olarak ortaya çıkmalarına izin verdi ve bürokratik ve teknokrat seçkinlerin maddî ayrıcalıklarının haklı çıkarılmasını sağladı. Maddî teşviklerin sınırsız ve uygunsuz kullanımı ve emeğe göre dağıtım, kolektif sosyalist bilincin toplumsal temellerini ciddî biçimde zayıflatacaktı.

Marx'a göre, emeğe göre dağıtım bir "burjuva hakkı"dır, ki bu da, hâlâ eşit olmayan emek için eşit olmayan bir hak sayılır, gene de bu, komünizmin ilk aşamasında yaşanması zarurî bir durumdur. *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875) Marx şöyle der:

> Burada ele almak zorunda olduğumuz bir komünist toplumdur, kendi temelleri üzerinde gelişmiş olarak değil, tam tersi kapitalist toplumdan yeni doğmuş olarak; bu nedenle her anlamda ... hâlâ içinden doğduğu eski toplumun doğum izlerini taşır... bireysel üreticiler arasında [bireysel tüketim araçlarının] dağıtımı söz konusu olduğunda, meta bedelleri değişimindeki aynı ilke geçerlidir: Belli bir biçimdeki emek miktarı bir başka biçimdeki eşit emek miktarıyla değiştirilir. Bu sebepten, buradaki eşit hak henüz ilke olarak burjuva hakkıdır... Bu eşit hak, eşit olmayan emek için eşit olmayan bir haktır... doğuştan gelen eşit olmayan bireysel yeteneği ve bunun sonucu olarak da üretici kapasiteyi, doğal ayrıcalıklar olarak zımnî şekilde kabul eder. Komünist toplumun daha üst bir düzeyinde... emek sadece yaşamın bir aracı değil, fakat aynı zamanda hayatın birincil gereksinimi olduktan sonra... ancak ondan sonra burjuvazi haklarının dar ufku tamamıyla ortadan kalkabilir ve toplum haykırır: Herkesten yeteneği kadar, herkese ihtiyacı ölçüsünde! [aktaran Tucker 1978: 529-31]

Mao, *Sovyet Ekonomi Politiği Ders Kitabından Okuma Notları*'nda (1961-62), Sovyet sosyalizminin maddî teşviklere aşırı bağımlılığını eleştirmişti. Mao, sosyalist bir ekonominin her şeyden önce, kısa dönemli bireysel çıkarlardan ziyade toplumun bir bütün olarak, uzun dönemli, kolektif çıkarlarını vurgulaması gerektiğini ileri sürmüştü. Sosyalist çalışmanın amacı, "daha fazla para kazanmak" değil, halka hizmet etmek, kolektif çıkarları kollamak ve sosyalizmin inşasına katkıda bulunmaktır. Maddî çıkarlara ve bireysel çıkarlara aşırı vurgu yapmak, kapitalizmi "yenilmez" yapacaktı (Mao 1969: 357-63).

Mao, sosyalist bilinç ve maddî çıkarlar arasında denge kurulmasının yanısıra sosyalist bilinç için gereken bâzı toplumsal koşulları da ele aldı:

> Deneyimlerimiz [şunu gösteriyor ki], kadrolar kibirli tutumlarını bir yana bırakmazlarsa ve işçilerin yanında yer alıp onların bir parçası haline gelmezlerse, işçiler genellikle fabrikalara kendilerinin malı gözüyle bakmayacaklar, fabrikaları onların malı gibi göreceklerdi. Kadroların patronvarî tutumları düşünüldüğünde, işçiler öz bilinçleriyle işçi disiplinini gözetmeye istekli olmayacaklardı... Zayıf politikayla, maddî teşviklere bel bağlamak zorunda kalınır [Mao 1969: 364]

İşçiler ve köylüler sosyalist devletle özdeşleşebilmek için, Parti'nin ve devlet bürokratlarının, ekonomi işletmecilerinin ve diğer teknokratların, toplumun artı ürününü emekçi halkın uzun dönemli ortak çıkarlarına katkıda bulunacak şekilde tahsis edeceklerine ve kullanacaklarına gerçekten güvenmek zorundaydılar. Ancak bunun olması için, bürokratik ve teknokrat seçkinlerin maddî ayrıcalıklarının katı sınırlamalara tâbi olması ve bâzı durumlarda tamamen ortadan kaldırılması gerekirdi. Seçkinler, "kitlelerle" bağ kurma istekliliklerini ve emekçi halkın çıkarları yönünde hareket etme taahhütlerini (mesela üretken emeğe düzenli katılım yoluyla) göstermek için açık ve ciddî çaba göstermek zorunda olacaklardı. Devletin siyasal ve ekonomik işlerinin idaresine işçilerin ve köylülerin katılımın derinleştirmek ve genişletmek için koşullar yaratılmalıydı: "İşçilerin devleti yönetme, her türlü işletmeyi yönetme ve kültürle eğitimi yönetme hakkı, bir sosyalist sistemde işçilerin en büyük, en temel hakkıdır. Bu hak olmaksızın, çalışma hakkı, eğitim hakkı ve dinlenme hakkı olmayacaktır" (Mao 1969: 342).

Parti ve devlet bürokratlarının önemli bir bölümü devrimci ideale bağlı kaldıkları ve kişisel çıkarlarını emekçi halkın ortak çıkarları için fedâ etmeye hazır oldukları sürece, bu koşulların yerine getirilmesi mümkün olacaktı. Ancak, sosyalist devletlerdeki tarihsel eğilim göstermiştir ki, giderek artan orandaki bürokratik ve teknokrat seçkinler ve bâzı eski devrimciler, sadece kişisel zenginliklerini ve iktidarlarını artırmanın peşinde koşan bencil kariyer düşkünleri haline gelme eğilimindedirler. Bu bencil kariyer düşkünleri seçkinler arasında çoğunluk hâline geldiği ve kendi maddî ayrıcalık ve iktidarlarını pekiştirmeyi becerdikleri vakit, işçiler ve köylülere yabancılaşmış ayrıcalıklı bürokratlar, ayrıcalıklı teknokratlar ve bürokratik kapitalistler biçimindeki yeni bir sömürücü sınıf ortaya çıkmış olacaktı.

7. Bölüm'de ele alınacağı gibi, bu çelişkinin temelden çözümü, kapitalist dünya ekonomisinin yerini, sosyalist dünya hükümeti biçimindeki yeni bir dünya sisteminin almasında ve kol emeğiyle kafa emeği arasındaki ayrımın yitip gitmesinde yatar. Kapitalist dünya eko-

nomi işlemeye ve varlığını sürdürmeye devam ettiği sürece, bu çelişkiyi çözmenin kolay bir yolu yoktur. Kapitalist dünya ekonomisi içindeki bir sosyalist devletin, sosyalist bir devlet olarak varlığını sürdürmesi için, söz konusu devletin, işçi ve köylü kitlelerini harekete geçirmek suretiyle kendi yozlaşma olma eğilimine ve "kapitalist restorasyon"a karşı sürekli ve ısrarlı bir mücadele sürdürmenin yanısıra, dünya sosyalist devriminin zaferini hızlandırmak için diğer ülkelerdeki devrimci hareketleri desteklemesi gerekmektedir.

SOSYALİZM ve SINIF MÜCADELESİ

Çin Komünist Partisi, 28 yıl süren meşakkatli ve destansı bir devrimci mücadele sonunda iktidara geldi. Bu yolda milyonlar can verdi veya pes etti. Geride kalan, çoğu gerçekten adanmış Komünistler, genelde özverili devrimcilerdi. Meisner'in dediği gibi:

> "Kadro" (*ganbu*) terimi... bir Parti organında veya Parti'nin egemen olduğu bir kurum veya kitle örgütünde lider olan bir Komünist Parti üyesi anlamına gelir... İdeal olarak kadro, gerçek devrimci değerlerle doldurulmuş ve devrimci amaçların başarılmasına kendisini adamış özverili bir kimse; çok çeşitli görevleri yerine getirebilecek ve değişen durumlarla şartlara çabuk adapte olma kapasitesine sahip, her yönden yetenekli; "hem kızıl ve hem de uzman", ancak en başta ve en önemlisi siyasal ve ideolojik bakımdan "kızıl" ve potansiyel olarak "uzman"; Parti politikasını gönülden taşıyan ve bunu bağımsız ve inisiyatifiyle yapan bir kişi; Parti teşkilâtının disiplinine itaat eden ancak aynı zamanda kitlelere içten bağlı; Mao'nun formülleştirdiği gibi, kadro "kitlelerin hem öğretmeni hem de öğrencisi"dir ve aslında kitlelerin öğretmeni olmadan önce onların öğrencisi olunmalıdır. İdeal kadro, "masasında pinekleyen" bürokratın veya masasından emir veren yetkilinin tam bir antitezidir. Komünist devrim, başarısını büyük ölçüde, söz konusu Maocu devrimci liderlik idealine az veya çok uyan, böyle pek çok Parti kadrosunun gerçekten mevcut olmasına borçludur. Onlar, bir meslek veya bir kariyere değil, devrimin amaç ve ideallerine bağlı insanlardı [Meisner 1999: 118–19]

Parti iktidarı ele geçirdiğinde, inançlı devrimcileri kendisine çekmek

ve toplamak yerine, giderek artan bir biçimde, Parti üyeliğini iktidara ve maddî ayrıcalıklara giden bir yol olarak gören insanları cezbetti. Sanayileşme, teknik uzmanlık ve işletme uzmanlığı gerektiriyordu, ancak bu yetenekler, tipik olarak geçmişin kapitalist veya büyük toprak sahibi ailelerinden gelen küçük bir grup "uzman" ve entelektüelin elinde toplanmıştı. Partinin toplumsal bileşimi, işçiler ve köylülerden entelektüeller ve teknisyenlere geçmişti. 1957 itibariyle, Partideki entelektüellerin sayısı işçileri geçmiş bulunuyordu.

Bâzı eski devrimciler de, öncelikle kendi şahsî maddî çıkarlarına odaklanmış kariyer düşkünü bürokratlara dönüşmüşlerdi. Halk Cumhuriyeti'nin ilk birkaç yılında, Parti üyesi kadrolar, hükümetin doğrudan temel ihtiyaçlarını karşılaması ve küçük bir miktar parasal ödenek vermesiyle, görece eşitlikçi bir biçimde yaşamaya devam ettiler. 1955'ten sonra, tüm kadrolar aylık maaşları 30 *yuandan* 560 *yuana* kadar değişen 26 safa ayrıldı. Komünist Parti böylece, devrimci bir örgütten, sıradan emekçi halka giderek artan bir biçimde yabancılaşan bürokratik bir örgüte dönüştü (Meisner 1999: 114-20).

Çin Komünist Parti önderliğinin, iki farklı "çizgiyi" savunan iki farklı fraksiyona tedricen bölünmesi bu bağlamda gerçekleşti. Liu Şaoçi ile Deng Şioaping'in önderliğindeki hizip, sosyalist Çin'deki birincil çelişkinin artık, uzlaşmaz toplumsal sınıflar arasında değil, "gelişmiş sosyalist sistemle geri kalmış üretici güçler arasında olduğunu" ilân etti (Meisner 1999: 303). Bundan böyle, Komünist Parti artık sınıf mücadelesi üzerinde yoğunlaşmayacaktı. Bunun yerine, Partinin temel görevi ekonomik gelişmeyi teşvik etmek olacaktı.

İleri Doğru Büyük Atılım döneminde "Komünist rüzgâr" ile "mübalağa rüzgarı" yoluyla "toplumsal üretici güçleri" geliştirmekte başarısız olan (hâlâ Partiyle devletin günlük işlerinin sorumluluğunu taşıyan) Liu ile Deng, "ultra solcu" yaklaşımdan "pragmatik" veya sağcı oportünist bir yaklaşıma kaydılar. Kırsal kesimde, köylülerin daha büyük özel arazilere sahip olmalarına ve ürünlerini serbest pazarda satmalarına izin verildi ve bu da, köylülerin emekçi çabalarının kolektif çalışmadan kaymasına yol açtı. Kollektifleşmiş çalışma, "üretimi

aileye havale etme" (*ban çen dao hu*) politikasının sonucu olarak kısmen özelleşti. Bu yeni kısmî özelleştirme, köylüler arasında eşitsizliğin artmasının yanısıra, kırsal kadrolar arasında yolsuzluğun yaygınlaşmasına yol açtı.

Kentlerde ise, sanayi sektörü, iktidar ve yetkiyi idarî ve teknik uzmanların elinde toplayacak şekilde yeniden düzenlendi. Ekonomik verimliliği artırmak için, ikramiye ve parça başı ücret yaygın olarak uygulanmaya başlandı. Artan ekonomik ve toplumsal eşitsizlik, "sosyalist" dağıtım ilkesiyle haklı çıkarılmaya çalışıldı: "herkesten yeteneğine göre, herkese emeği kadar" (Meisner 1999: 262-9).

Böylece, 1960'ların başında, Komünist Parti yönetiminde, Liu Şaoçi ile Deng Şiaoping önderliğindeki revizyonist bir grup oluştu. 1950'lerde, entelektüel ve teknokrat muhitten olan (yani genellikle eski kapitalist ve toprak sahibi çevrede gelen) seçkinlerle kariyer düşkünü bürokrata dönüşmüş eski devrimciler arasında hâlâ biraz çıkar çatışması görülüyordu. Bu durum, 1957'deki sağcılığa karşı harekette Liu ile Deng'in entelektüellerden gelen meydan okumayı bastırmak için Mao'ya katılmasından anlaşılır (Meisner 1999:180-88). 1960'ların başı itibarıyla, revizyonist Parti liderlerinin üretici güçleri geliştirmek için teknokratların "uzmanlıklarına" dayanmasıyla, iki grup seçkinin çıkarları çok fazla yaklaştı.

Mao Zedung, Liu-Deng revizyonist hizbine karşı, "Sosyalist toplum hayli uzun bir tarihsel dönemdir. Sosyalizmin tarihsel dönemi içinde sınıflar, sınıf çelişkileri ve sınıf mücadelesi varolmaya devam eder. Orada, sosyalist yolla kapitalist yol arasında mücadele vardır. Orada kapitalizmin geri gelmesi tehlikesi vardır" argümanında bulundu (Merkez Komite Çalışma Konferansı ile Çin Komünist Partisi Sekizinci Merkez Komitesi Onuncu Plenyumu'nda yaptığı konuşma, Ağustos ve Eylül 1962, orijinal olarak *Kırmızı Bayrak*'tan, Sayı 10, 1967, aktarım Mao 1976).

1964'te, bir traktör fabrikasında "Sosyalist Eğitim Hareketi" üzerine yazılmış bir raporu okuyan Mao, şu yorumu yapmıştı:

> Bir yanda bürokratik sınıf, diğer yanda işçi sınıfıyla yoksul ve alt orta sınıf köylüler, keskin olarak ayrılmış iki uzlaşmaz sınıftır. Bunlar, işçilerin kanını emen burjuva unsurlara dönüşüyorlar veya dönüştüler. Bunlar [sosyalist devrimin gerekliliğini] nasıl teslim edebilirler? Onlar, mücadelenin hedefleridirler, devrimin hedefleridirler. [Luoyang Traktör Fabrikasında Sosyalist Eğitim Hareketi Konusunda Çen Zengren'in Raporu Üzerine Yorumlar, 12 Aralık 1964 ve 15 Ocak 1965, aktarım Mao 1976]

Partiyi içeriden tekrar devrimcileştirmek için yapılan çeşitli girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Mao, sıradan işçilere, köylülere ve öğrencilere doğrudan seslenerek, onlardan "Partide yetki sahibi kapitalist yolculara" karşı isyân etmeleri çağrısında bulundu. Bu yakarış, Büyük Proleter Kültür Devrimi'ni başlattı.

Kültür Devrimi'nin başarısız olmasında çeşitli tarihsel faktörler rol oynadı. İlk olarak, Çin kapitalist dünya ekonomisinin bir parçası olmaya devam ediyordu ve devletlerarası yoğun rekabet sürekli bir sınırlama getiriyordu. Maocular için tez elden bir zaferin yokluğunda Çin, dünya sistemi içindeki durumunu ve olumsuz dış müdahaleleri önleme yeteneğini ciddî biçimde zayıflatmaksızın, uzun süre siyasal karmaşanın çalkantıları içinde kalamazdı. 1969'dan sonra Maocular, eyalet düzeyinde ve yerel düzeyde güç kazanmak, iç politik ve ekonomik istikrarı yeniden kurmak için mücadeleden çekilmeye zorlandılar. "Eski kadrolar" rehabilite edildiler ve tekrar Partinin ve devlet bürokrasinin büyük bölümünün yanısıra ordunun kontrolünü ele geçirdiler.

İkinci olarak, Mao'nun kişisel karizmasına ve görünürdeki sorgusuz suâlsiz otoritesine rağmen, Maocular ordu üzerinde etkili bir kontrole sahip değildiler. "Eski kadrolar" sık sık yerel ordu birimlerinin desteğini alabiliyor ve isyâncıları zor kullanarak bastırabiliyordu. Mao, ordunun tarafsızlığını sağlamak için Lin Biao ile taktik bir anlaşma yapmıştı. Ancak, Lin Biao'nun başarısız darbe girişimi ve bir uçak kazasında ölümünden sonra (içsavaş sırasında büyük bir orduya komutanlık etmiş olan) Deng Şiaoping, geriye kalan ordu liderleri arasında en etkili şahsiyet oldu.

Uluslararası Komünist harekete yapılan yegâne Maocu teorik katkı, "proletarya diktatörlüğü önderliğinde sürekli devrimin" olması gerektiğiydi. Ancak 1950'lerde Mao ile yoldaşları tarihsel deneyimden ya hiç ya da çok az ders çıkarabilmişlerdi. Sovyetler Birliği, dünya sosyalist devriminin lideri ve "sosyalist sanayileşmenin" başarılı örneği olarak görülüyordu. Mao'nun, "yeni toplumdaki" sınıf mücadelesi ve sınıf çelişkilerini daha iyi ve daha derinden anlaması 1960'ların başlarını bulacaktı. O zamana kadar, ayrıcalıklı bürokratlar ve teknokratlar iktidarlarını zâten büyük ölçüde pekiştirmişlerdi.

Son olarak, sıradan Çinli işçiler ve köylüler siyasî olarak deneyimsiz ve hazırlıksızdı. Mao'nun kapitalizmin yeniden yapılanmasının tehlikeleri konusundaki uyarısına rağmen, Marksist-Maoist teorik muhakemenin birçok sıradan işçi ve köylünün günlük pratiklerine tam olarak uymadığı görülüyordu. Yolsuzluk ve bürokrasinin maddî ayrıcalıklarına karşı işçiler ve köylüler arasında yaygın bir hoşnutsuzluk olsa da, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin bir gün ziyadesiyle geri gelmesi, işçilerle köylülerin sosyalizm sayesinde kazandıkları tüm haklarını kaybetmeleri ve en acımasız kapitalist sömürüye tâbi çalışan köleler durumuna düşmeleri, 1970'lerdeki sıradan Çinli işçi ve köylülere hayli uzak ve ihtimal dışı bir olasılık olarak görünmüş olmalı.

Bitip tükenmek bilmeyen iktidar mücadelelerinden bitap düşmüş kentli işçi sınıfı, siyasal olarak pasif hâle geldi ve 1976'daki karşı devrimci darbeyle gâfil avlandı. Maocuların yenilmesiyle, işçi sınıfı ideolojik ve örgütsel liderliğini kaybetti. Kafası karışmış ve depolitize olmuş Çin işçi sınıfı, hem iktidardaki seçkinler hem de oportünist orta sınıf "demokrasi hareketi" tarafından istismar edildi ve bu da, 1990'lardaki trajik yenilginin yolunu açtı.

Tüm büyük tarihî şahsiyetler, sadece kendi tarihsel katkılarının değil kendi tarihsel sınırlarının da bilincindedirler. Mao, hayatının sonuna yaklaşırken, uzun dönemde dünya devriminin olacağı konusundaki iyimserliğini hiçbir şekilde yitirmediği hâlde, karşısına dikilen tarihsel güçlerin çok farkındaydı. Danimarka başbakanıyla görüşürken Mao şöyle konuşmuştu:

Özetleyecek olursak, Çin sosyalist bir devlet olarak tanımlanabilir. Kurtuluştan önce, kapitalizmden çok farkı yoktu. Şimdi de hâlâ sekiz dereceli ücret sistemi, emeğe göre dağıtım, parayla değişim geçerli. Tüm bunlar eski toplumdakinden çok farklı değil. Sadece mülkiyet ilişkileri değişti... Şu ânda ülkemizde meta sistemi geçerli ve ücret sistemi eşitsiz bir sistem... Bunlar ancak proletarya diktatörlüğü altında sınırlanabilir. Bu sebeple, Lin Biao ve benzerleri iktidara gelirse, kapitalizmin geri getirmek çok kolay olacaktır. [orijinali *Halkın Günlüğü*'nden, 22 Şubat 1975, aktarım Mao 1976]

Ekim 1975 ile Ocak 1976 arasında Mao şu yorumu yapmıştı:

Sosyalist bir toplumda sınıf mücadelesi var mıdır? ... Sınıf mücadelesi anahtar konumundadır ve gerisi ardından gelecektir. Stalin bu konuda büyük bir hata yaptı, ancak Lenin yapmadı. Lenin, küçük üretimin kapitalizmi her gün, her saat var ettiğini söylemişti. Lenin, burjuvazinin haklarını korumak için burjuvazisiz bir burjuva devleti inşa edilebileceğinden söz etmişti. Biz kendimiz, eski toplumdan pek de farkı olmayan tam da böyle bir devlet kurduk...

Bâzı yoldaşların, esâsen eski yoldaşların düşüncesi, bu burjuva demokratik devriminin ötesine geçmedi. Bunlar sosyalist devrimi anlamıyorlar, bunların [Devrime] garezleri var, hattâ karşılar... ve Kültür Devrimiyle hesaplaşmak istiyorlar... Demokratik devrimin ardından işçiler, yoksullar ve alt orta sınıf köylüler durmadılar, onlar devrim istiyorlar. Ancak bâzı Parti üyeleri daha fazla ileri gitmek istemedi. Hattâ bâzıları geriye gitti ve devrime karşı çıktı. Peki Neden? Çünkü bunlar büyük bürokratlar oldular ve büyük bürokrasinin çıkarlarını korumak istiyorlar. Güzel evleri, arabaları, yüksek maaşları ve hizmetlileri var, hattâ kapitalistlerden bile iyi yaşıyorlar. Artık sosyalist devrim onlara da ulaşınca... burjuvazinin haklarına karşı eleştirilerden haz etmiyorlar. Sosyalist devrime sahip olmak, ama burjuvazinin nerede olduğunu bilmemek... O, komünist partinin içinde, O, Parti içinde otorite sahibi olan kapitalist yolcu [yani, kapitalist yolu tercih eden parti yetkilileri] . Kapitalist yolcular hâlâ [kapitalist] yoldalar. [Mao 1976]

ÇİN KAPİTALİZMİNİN ZAFERİ

Mao, 1976 Eylül'ünde hayatını kaybetti. Siyâseten bir oportünist olan Partinin yeni lideri Hua Guafeng, bir darbe kışkırttı ve "eski kadrolar" ile Deng Şiaoping'in zımnî desteğini alarak radikal Maocu liderleri (Mao'nun karısı Ciang Çing'in önderliğindeki sözde "Dörtlü Çete") tutuklattı. Kısa süre içinde Hua'nın siyasal bakımdan işe yaramaz olduğu ortaya çıkınca, 1979'da Deng etkili bir şekilde Parti'nin sorumluluğunu aldı ve "ekonomik reform"u başlattı.

Başlangıçta ekonomik reformlar, gerçekten hemen hemen her toplumsal tabakaya doğrudan maddî fayda sağladı. Kırsal kesimde, aslında özelleştirilmiş tarım sayılabilecek "aile sözleşme sistemi" uygulandı. 1980'lerin başında, kimyasal gübre ve tarım ilâçlarının kullanımının yaygınlaşması ve kollektiflik döneminde inşa edilmiş altyapı sayesinde, tarımsal üretim hızla arttı. Köylülerin gelirleri de hızla artı ve bu artış aslında bu dönemde kentli hânelerin gelirlerinden daha hızlı oldu. Gıda ve diğer tarımsal ürünlere ulaşılabilirlik artınca, kentli işçi sınıfının yaşam standartlarında hızlı bir gelişme görüldü ve işçi sınıfı çeşitli modern dayanıklı tüketim mallarına sahip olmaya başladı.

İşçi ve köylülere bu geçici tavizlerin verilmesiyle Deng Şiaoping ile "reformcular" politik iktidarlarını pekiştirebildiler. 1980'lerin ortalarında "reformcular" artık Parti ve devletin tam kontrolüne sahiptiler. Çin'deki kentli işçi sınıfının kalesi durumundaki devlet işletmelerinde piyasa ekonomisi reformlarını teşvik etmeye başladılar. 1988 tarihli "İşletme Kanunu", devletin mülkiyetindeki işletmelerin yöneticilerine, işçileri işten çıkarmak veya geçici olarak işten uzaklaştırmak yetkisi de dâhil olmak üzere, bir işletmedeki tüm koşulları belirleme konusunda tam yetki verdi. Piyasa ilişkilerinin gelişmesi, kendilerini yolsuzluk ve spekülatif eylemler yoluyla zenginleştirmeleri için ayrıcalıklı bürokrat tabakalarına da büyük fırsat sağladı. Böylece yeni bir bürokratik kapitalist sınıf doğdu (Meisner 1999: 469-79).

Kentli işçi sınıfı politik bakımdan pasif ve yolunu şaşırmış durumdaydı. Fakat, fabrika düzeyinde, kentli işçi sınıfı hayli güçlü kalmaya devam etti. 1988 tarihli "İşletme Kanunu"nun hükümlerine rağmen,

işçileri işten atma yetkisi, 1980'lerin sonlarında işletmeciler tarafından nâdiren kullanıldı. Diğer taraftan, "demir pirinç kâsesi"nin hâlâ geçerli olmasıyla, devlet işletmeleri, verimliliği artırmak amacıyla işçileri motive etmek için cömert maddî teşvikler kullanmaya mecbur kaldı. 1980'lerin ikinci yarısında kentli işçilerin ücretlerinde hızlı artış görüldü. Devlet mülkiyetindeki işletmeler, kârlılığı korumak için, artan maliyetleri tüketicilere yansıtmak amacıyla fiyatları artırdılar ve bu da enflasyonun şahlanmasına yol açtı.

Kentli seçkinlerle kentli işçi sınıfının dayanıklı tüketim mallarına olan artan talebini karşılamak için, Çin'in bu malları üretecek "ithal ikameci" sanayilerde yatırım için gerken sermaye mallarını ithalatı artış gösterdi. ("ithal ikameci" sanayiler, çevre ve yarı çevre ülkelerinin, merkez ülkelerden ithal edilen tüketim ve sermaye mallarının yerini alması için geliştirdikleri sanayilerdir.) 1980'lerin sonlarında, Çin'in ticaret açığı büyüktü. Genel ekonomik durum, 1970'lerin sonlarıyla 1980'lerin başlarında yaşanan borç krizi öncesindeki yılların Latin Amerika veya doğu Avrupa'sındaki duruma benziyordu ve giderek sürdürülemez hale gelmişti.

1980'lerde Çin'de "entelektüel" kelimesi geniş anlamda, yüksek eğitim gören herkes için kullanılıyordu ve bunların arasında Çin'in yeni ortaya çıkan kentli orta sınıfı olmaya aday üniversite öğrencileri, üniversite öğretim üyeleri, mühendisler, doktorlar, yazarlar ve sanatçılar bulunuyordu. Geleneksel olarak Çin'de entelektüeller ayrıcalıklı bir toplumsal gruptu. Bunların maddî ayrıcalıkları, Devrimci Çin döneminde (tamamen kaldırılmasa da) önemli ölçüde azaltılmıştı. 1980'lerdeki çoğu Çinli entelektüel, Devrimden önce kapitalist veya büyük toprak sahibi olan ailelerden geliyordu. Bunların Devrimden (özellikle de Kültür Devriminden) hoşnutsuzlukları büyüktü ve sıradan işçilerle köylülere duydukları nefreti ve küçümsemeyi saklamaya pek gerek duymuyorlardı.

Entelektüeller piyasa ilişkilerinin gelişmesini desteklediler. Toplumsal ve ekonomik eşitsizliğin artmasıyla daha fazla maddî ayrıcalık kazanmayı umuyorlardı. Entelektüeller ayrıca, küresel kapitalist pa-

zarla daha sıkı bütünleşme sayesinde, merkez ülkelere göç etme veya çok uluslu şirketlerde çalışarak yüksek kazanç sağlama fırsatını yakalamayı da umuyorlardı, böylece, gelirleri ve yaşam standartları merkez ülkelerindeki muadillerine yaklaşabilirdi. 1980'lerin sonuna doğru, bunların çoğu açıkça, kapsamlı özelleştirme ve serbest piyasa kapitalist sisteminin gelmesi çağrısında bulundular.

Entelektüeller ve iktidardaki seçkinler kapitalizme geçiş konusundaki genel amacı paylaşmalarına rağmen, kapitalizme geçişin getireceği ekonomik faydayla siyasal iktidarın aralarında nasıl paylaşılacağı konusunda bir anlaşmaları bulunmuyordu. Entelektüeller, zenginlik tedricen bürokratik kapitalistlerle özel girişimcilerin elinde toplanırken kendilerinin bu yeni yeni biriken kapitalist zenginlikten yeterince pay almadıkları gerçeğinden rahatsızlık duyuyorlardı. Entelektüellerin birçoğu, gelirlerinin kent işçilerininkinden daha hızlı artmamasından şikâyetçiydi.

Entelektüellerin "özgürlük ve demokrasi" çağrılarının altında yatan nedenler bunlardı. Aslında, Çin kapitalizme doğru gittikçe, kentli orta sınıf iktidar ve zenginlikten daha fazla pay almayı talep ediyordu. Bâzı entelektüeller Japonya, Tayvan, Singapur ve Güney Kore'yi model göstererek açık bir biçimde "yeni otoriter rejim" çağrısında bulundular. Yani, işçi sınıfına baskı uygulayan ancak kapitalistlerin "mülkiyet haklarını", entelektüellerin de "kişisel özgürlüklerini" garanti altına alan bir kapitalist modelin savunuculuğunu yapıyorlardı (Meisner 1999: 493-9).

1980'ler boyunca, entelektüellerin Komünist Partiye çeşitli eleştiri dalgalarını (ki bunlar bâzen üniversite öğrencilerinin gösterileriyle desteklenmişti), "burjuva liberalleşmesine" karşı resmî manevralar izledi. Entelektüeller ile iktidardaki seçkinler, toptan bir saldırıyla kentli işçi sınıfına karşı birleşecekleri şartları tespit edecek çarpıcı bir anlaşmaya varmadan önce, güçlerini sınıyorlardı.

Ayrıcalıklı bürokratlar ve teknokratlar bir kez siyasal gücü ellerine geçirip pekiştirmeyi becerdiklerinde, Çin'de hâkim üretim ilişkileri olarak kapitalist üretim ilişkilerinin kurulması artık ân meselesiydi. Ekonomik ve toplumsal eşitsizliğin büyümesiyle, işçilerin giderek

artan biçimde yabancılaşması kaçınılmazdı ve işçiler bundan böyle kendilerini devlet ve toplumun "efendisi" olarak görmeyeceklerdi. Bu durumda, maddî teşviklerin kullanımı, sosyalist toplumsal özü bozmadan işçilerin artısına el koymak için iktidar seçkinlerinin elindeki tek elverişli teknik oldu.

Bununla birlikte, sosyalist toplumsal öz yerinde dururken, kent işçileri, kapitalist bakış açısından "aşırı" kuvvetli pazarlık gücü elde etme eğilimindeydiler. İşçilerin fabrika düzeyindeki gücü, kendilerine ücretleri yukarı çekme imkânı verirken, kârlılık ve Çin'in dünya pazarındaki rekabet gücü azaldı. Çin kapitalizminin yaşaması ve büyümesi için, Çin işçi sınıfının elde kalan son ekonomik gücünün de kırılması gerekiyordu. Dahası, büyük bir ucuz iş gücü oluşturulmalıydı çünkü bu, Çin kapitalizmine "nispî avantajından" yararlanma ve böylece ihracata yönelik birikimle refaha erme imkânı verecekti.

İktidardaki seçkinler üç gruba bölündüler. Sağcı kanadın (batı literatüründe "radikal reformcular" diye geçer) başını Partinin genel sekreteri ve başbakan olan Jao Ziyang çekiyordu. Bu "reformcular" gerçekten, Çin'in bürokratik kapitalistlerinin en yozlaşmış kesimini temsil ediyordu ve bunların çocukları, ülkenin kapitalist dönüşümünün ilk yıllarından en çok fayda sağlayanlardı. Bu kesimdekiler, siyasal etkilerini ve bağlantılarını kullanarak ithalat-ihracat ticaretinden kâr sağladılar, yabancı kapitalist şirketler için anlaşmalar ayarladılar ve uluslararası kapitalist holdinglerle bağlantı kurdular (Meisner 1999: 475). Jao, "şok terapinin" Çin tarzında uygulanmasını istiyordu: âcil kapsamlı liberalleşme ve özelleştirme. O dönemdeki sloganları, devletin uyguladığı tüm toplumsal sübvansiyonların derhal kaldırılması ve fiyat serbestîsinin tam uygulanması anlamına gelen "Bırakın fiyatlar aşıp geçsin" idi.

"Sol kanat" (batı literatüründe "muhafazakârlar" olarak geçer), işçi bir ailenin çocuğu ve kıdemli bir Komünist lider olan Çen Yun'un önderliğindeydi. Kapitalizm yönelimli reformların genel istikametine hiçbir itirazı olmamakla birlikte, başlangıçtaki devrimci amaçla ayrılmaz bağını bir ölçüde koruyan Çen, Partideki kıdemli komünistleri temsil ediyordu. Çen, ("pazar ekonomisi" varsayılan), devletin hâkim

zirveyi kontrol ettiği "planlı bir sosyalist meta ekonomisi" yanlısıydı (Meisner 1999: 485). Çen siyasal olarak, "[Parti] içtenlikle işçi sınıfına güvenmelidir" gibi sloganları benimsemişti. Aslında Çen, iç pazarların genişlemesine dayanan ve böylece kapitalist sınıfla kentli işçi sınıfı arasında toplumsal bir uzlaşmayı gerektirecek olan bir kapitalist devlet modelini savunuyordu.

Ancak, Çin politikasının efendisi Deng Şiaoping idi. Deng resmi olarak "emekli" olmuş olmasına rağmen, önemli bir makam olan Merkez Askerî Komite'nin başkanlığı görevini sürdürüyordu ve bürokrasiyle ordunun büyük bölümünün desteği arkasındaydı. Deng, Çen'in önerdiği kapitalist devlet modelinin siyasal ve ekonomik olarak sürdürülemez olduğunu kavramıştı. Çin'in kapitalist geçişi başarılı bir şekilde tamamlaması ve bürokratik kapitalist sınıfın temel siyasal ve ekonomik çıkarlarını garanti altına alması için, kentli işçi sınıfının elde kalan son gücünün de kırılması gerekiyordu. Bunun için, iktidardaki seçkinlerin, entelektüellerin, yani kentli orta sınıfın politik desteğine ihtiyacı olacaktı.

Bununla birlikte Deng, Jao'nun stratejisinin siyasal intihar olduğunu bilecek kadar siyasal deneyime sahipti. İşçi sınıfının gücünü kırmadan şok tedavi uygulamak, ânında genel bir işçi sınıfı ayaklanmasına yol açardı. Dahası, işçi sınıfını bertaraf etmek için bürokratik kapitalist sınıfla kentli orta sınıf arasında politik bir ittifak gerekliyse de, entelektüellere önce öyle bir ders verilmeliydi ki kapitalizm yanlısı ittifak içinde küçük bir pozisyondan daha fazlasını istemesinler. Geçmişe bakıldığında, Deng'in siyasal planının fevkalâde iyi işlediği görülüyor.

Önde gelen "demokratik" entelektüelleri şaşırtacak biçimde, 1989 baharındaki kendiliğinden gelişen öğrenci protestolarına kentli işçiler katılmıştı ve olaylar daha sonra genel bir toplumsal harekete dönüştü. Durum sonunda, iktidardaki seçkinlerle "demokratik" entelektüeller arasıdaki bir politik güç gösterisine dönüştü. Bununla birlikte entelektüellerin, iktidar mücadelesinde kentli işçi sınıfı gerçekten harekete geçirmeye ne niyetleri vardı ne de bunu yapabilecek yeteneğe sahiptiler. İşçi sınıfını politik olarak harekete geçirmedikçe de entelektüel-

lerin tamamıyla güçsüz oldukları ortaya çıktı. Birçok önde gelen entelektüel ve öğrenci ülkeden kaçmayı başardı. Kan ve mahkûmiyet açısından en yüksek bedeli ödeyenler işçiler oldu (Meisner 1999: 511).

İktidardaki seçkinler, bir kez hâdlerini bildirdikten verdikten sonra, entelektüellerle "reform ve açıklık" bayrağı altında kapitalizm yanlısı bir ittifak kurmaya artık hazırdı. İktidardaki seçkinler, kentli işçi sınıfına ön cepheden saldırırken gerekli siyasal ve ideolojik desteği almak için entelektüellere bağımlı olabileceklerini biliyorlardı. Diğer taraftan, iktidardaki seçkinler 1989'dan sonra, politik bakımdan aktif "demokratik" entelektüellerin belkemiğini kırmıştı. Entelektüeller veya kentli orta sınıfın, iktidar seçkinlerinden büyük tavizler koparabilmek için işçi sınıfının hoşnutsuzluğunu kendi menfaatine çevirmesi artık mümkün değildi.

Deng Şiaoping, "reform ve açıklık" konusunda ordunun desteğini garanti ettikten sonra, Ocak 1992'de tüm güney Çin'i kapsayan beş haftalık bir geziye çıktı. Deng, açıkça "sosyalist pazar ekonomisi" yönünde dönüşüm çağrısında bulunmuştu ancak bu, Çin siyasal bağlamında aslında kapitalizm anlamına geliyordu. Çin Komünist Partisi On dördüncü Kongresi, Çen Yun'un yönetimindeki Merkez Danışma Komitesini kaldırarak, Deng'in zaferini resmen tanımış oldu. Kongre, "sosyalist pazar ekonomisi" hedefini teyit etti ve ilk kez, "mülkiyet hakları reformu" taahhüdünde bulunarak devletin ve kolektiflerin sahibi olduğu işletmelerin özelleştirilmesini meşrulaştırdı (Meisner 1999: 516-18).

1990'lar boyunca, devletin sahibi olduğu ve kolektif mülkiyetteki işletmelerin çoğu özelleştirildi. On milyonlarca işçi işten çıkarıldı. Kentli işçi sınıfı, elde kalan son sosyalist haklarından da mahrum kaldı. Dahası, kırsal kolektif ekonomi ile temel kamu hizmetlerinin tasfiyesi, yüz milyonlarca köylüyü "göçmen işçiler" olarak çalışacakları kentlere göç etmeye zorladı. Yani, çokuluslu şirketler ve Çinli kapitalistler için, en sefil koşullarda, mümkün olan en düşük ücretle çalışacak devâsa bir ucuz emek gücü ortaya çıktı. Çok miktarda yabancı sermaye akışı da ihracatta büyük bir patlama sağladı.

Çin kapitalist ekonomisi artık küresel sahneye çıkmaya hazırdı.

GELECEK PARLAK, ANCAK YOL ÇAPRAŞIK

Çin Devrimi, yirminci yüzyılın en büyük tarihsel olaylarından biriydi. Modern Çin'in tarihsel yönünü temelden değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünya çapındaki sistem karşıtı hareketlere en önemli katkılardan birini yaptı. Çin işçileri ve köylüleri, yaklaşık bir çeyrek yüzyıl boyunca maddî yaşam standartları açısından daha önce görülmemiş kazanımlar elde etti ve dünya sistemindeki çoğu devletteki muadillerinin sahip olmadığı siyasal ve toplumsal bir statü kazandı. Çin emekçiler, Mao Zedung'un ve Çin Komünist Partisi'ndeki devrimci unsurların önderliği altında, "Partide yetki sahibi kapitalist yolculara" karşı savaşmak ve sosyalist devrimin kazanımlarını savunmak için muhteşem bir çaba gösterdiler. Bu çabaları başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Çinli emekçiler deneyimlerinden ders çıkardılar ve bunlardan gelecekteki devrimci mücadeleleri için faydalanacaklarına hiç şüphe yok.

Her büyük ve gerçek devrimci gibi Mao Zedung da, mevcut güç ilişkileri elverişsiz olduğunda zafer için ileri doğru bakmaya her zaman hazırdı. 1962'de, uluslararası komünist hareketin genel doğrultusu konusundaki şiddetli tartışmadan sonra Çin-Sovyet ayrışması kaçınılmaz olduğunda, Mao şunları söylemişti:

> Son tahlilde, Çin'de veya dünyadaki diğer ülkelerde, insanların yüzde doksanından fazlası eninde sonunda Marksizm-Leninizmi destekleyecek. Dünyada hâlâ sosyal demokratlar tarafından aldatılan, revizyonistler tarafından aldatılan, emperyalizm tarafından aldatılan, çeşitli ülkelerin gericileri tarafından aldatılan çok sayıda insan var. Onlar hâlâ gözlerini açmadılar. Ancak er ya da geç uyanacak ve Marksizm-Leninizmi destekleyecekler. Marksizm-Leninizm gerçeğine karşı konulamaz, halk kitleleri er ya da geç devrim isteyecekler. Dünya devrimi er ya da geç zafer kazanacak. [Yedibin Halk Konferansı'ndaki konuşma, 30 Ocak 1962, orijinali Halkın Günlüğü gazetesinde, 22 Nisan 1970, aktarım Mao 1976]

Mao, bundan dört yıl sonra son mücadelesine girdiğinde, karısı ve yoldaşı Ciang Çing'e şunları yazdı:

Gökyüzü altındaki büyük karmaşadan, gökyüzü altındaki büyük barışa... Bir yerde kaplan gibiyim, bu ilk hâlim, aynı zamanda bir yerde maymun gibiyim, bu da ikinci hâlim... Parçalara bölünmeye hazırım. Dünyada yüzden fazla [Komünist] parti var, çoğu artık Marksizm-Leninizme inanmıyor. Marx, Lenin parçalara bölündü, kendimizden bahsetmiyorum bile... Eğer Çin'de bir anti-komünist bir darbe olursa, eminim ki [sağcılar] barış içinde yaşayamayacaklar, muhtemelen ömürleri kısa olacak, çünkü halkın yüzde doksanının çıkarlarını temsil eden bütün devrimciler onlara hoşgörü göstermeyecek. O vakit sağcılar benim bâzı sözlerimi bir süre hüküm sürmek için kullanabilir, fakat solcular, örgütlenmek ve sağcıları devirmek için kaçınılmaz olarak benim diğer sözlerimi kullanacaklar... Kültür devrimi... genel bir denemedir, solcular, sağcılar ve de kararsız orta yolcular her biri kendi derslerini alacaklardır. Sonuç olarak: Gelecek parlak, ancak yol çapraşıktır. [Ciang Çing'e Mektup, 8 Temmuz 1966, aktarım Mao 1976]

Devrim öldü. Yaşasın Devrim!

3
ÇİN ve NEOLİBERAL DÜNYA EKONOMİSİ

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru kapitalist dünya-ekonomisi küresel bir sistem hâline geldi. Yirminci yüzyılın ilk yarısı, kapitalizmin insanlık için ne derece yıkıcı olabileceğini beklenmedik biçimde gözler önüne seren Büyük Bunalıma ve iki dünya savaşına tanık oldu. Kapitalist sistemin bekâsı söz konusu olduğundan, sistemin yönetici seçkinleri büyük ödünler vermek zorunda kaldı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kapitalist dünya-ekonomisi yeni bir kurumlar takımıyla yeniden örgütlendi.

Merkez ülkelerde, hükümetler yüksek istihdam düzeyini korumak ve hızlı bir ekonomik büyüme sağlamak için Keynesgil makroekonomi politikalarını etkili biçimde uyguladılar. Birçok ülkede, hükümetler sermaye birikiminin yapısını ve oranını etkilemek amacıyla sanayi politikalarına ya da planlamaya başvurdu. Gelir dağılımını dengelemek ve sınıflar arası uzlaşmayı güçlendirmek için refah devleti kurumları geliştirildi. Küresel düzeyde, ABD'nin hegemonyası pekiştirildi. Batı Avrupa ve Japonya'nın yeniden imarında Marshall Planı ve ABD şirketlerinin deniz aşırı yatırımları belirleyici bir rol oynadı.

Yalta Anlaşmasıyla ABD, Sovyetler Birliğinin kendi "etki alanı"na sahip olmasına izin verdi. Bunun karşılığında ise Sovyetler Birliği "sorumlu" bir süper-güç olarak davranmayı zımnen kabul etti ve kendi etki alanı dışındaki devrimci komünist hareketleri desteklemeyi bıraktı. Sovyet etki alanı içinde, sosyalist devletler merkezî planlama ve üretim araçlarının devlet mülkiyetine alınması sayesinde hızlı bir sanayileşme politikası uygulayabildiler. ABD-Sovyet rekabeti, aynı şekilde, çevre ve yarı çevre ülkelerde millî kalkınma projeleri uygulanabilmesine olanak veren görece iyi bir uluslararası ortam da yarattı.

Aynı zamanda, çevredeki yerli kapitalistlerin ve orta sınıfların büyüyen heveslerine ve harekete geçme yeteneklerine uyum sağlamak ve ABD şirketlerinin pazarlarını daha da genişletmek amacıyla ABD, sömürgeciliğin tasfiye edilmesi yönünde ağırlığını koydu ve "ekonomik kalkınma" için malî ve teknik yardım sağlamaya hazır olduğunu ilân etti. 1950 ve 60'lı yıllarda ABD, çevre ve yarı çevrede devlet öncülüğünde "ithal ikâmeci" kalkınma programlarına karşı oldukça hoşgörülü bir tutum sergiledi.

Yaygın olarak "altın çağ" olarak bilinen 1950 ve 60'lar boyunca kapitalist dünya ekonomisi, benzeri görülmemiş bir hızlı büyüme yaşadı. Ne var ki, 1960'ların sonunda yeni çelişkiler ortaya çıktı. Merkez ülkelerde, yüksek istihdam düzeyleri, refah devleti kurumları ve kırsal artı emeğin erimesi kapitalist sınıflar ile emekçi sınıflar arasındaki güç dengesini ikincilerin lehine değiştirdi. Merkez kuşak boyunca işçi militanlığı yükseldi. (Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Güney Avrupa'dakiler gibi) Yarı çevre ülkeleri de emekçi sınıfların militanlaşmasından gelen benzer baskılarla karşı karşıya kaldı. Küresel ekonominin uzunca bir dönem boyunca hızlı büyümesi, petrol ihraç eden ülkelerle başka bazı çevre ülkelerinin uluslararası ticarette daha elverişli duruma kavuşmasını sağlayacak şekilde petrole ve hammaddelere olan talebi büyük ölçüde artırmıştı. Kapitalist dünya-ekonomisi genelinde kâr oranı düşmüştü ve dünyanın birçok ülkesinde kapitalist yönetimler devrimci kalkışmalarla yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Kapitalist sınıflar bu duruma küresel ölçekte bir karşı saldırıyla yanıt verdiler. Ülkenin demokratik olarak seçilmiş sosyalist hükümetini kanlı bir darbeyle devirdikten sonra, Şili'nin yeni faşist yönetimi, son derece yıkıcı ekonomik ve toplumsal sonuçlara yol açan dünyanın ilk monetarist deneyini uygulamaya koydu. Çin'de, Mao'nun ölümünün ardından, kapitalizm yanlısı güçler iktidarı ele geçirdi. Margaret Thatcher'in 1979'da, Ronald Reagan'ın 1980'de iktidara gelmesiyle Britanya ve ABD'de monetarizm ve diğer neoliberal politikalar yürürlüğe kondu. 1992'de, Maastricht Anlaşmasına dayanan Avrupa Pa-

ra Birliğinin kurulması, neoliberal projenin Avrupa'daki büyük ilerleyişini gösteriyordu.

Özü itibariyle monetarizm, enflasyonla mücadele bahanesiyle yaratılan yüksek işsizlik aracılığıyla işçi sınıfının pazarlık gücünü kırmayı hedefleyen bir programdı. Diğer neoliberal politikalar arasında refah devletinin kuşa çevrilmesi, emek piyasasının "esnekleştirilmesi", ürün piyasalarının ve malî piyasaların düzenlemelerden arındırılması ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi bulunuyordu. Merkez bölgenin işçi sınıfları neoliberal politikaların yıkıcılığını kısıtlayan (ve Avrupa'da ABD'ye göre daha etkili olan) bir savunma savaşı yürütmeyi başardı. Neoliberalizmin "yapısal uyum" ya da "şok terapisi" programları adı altında tam anlamıyla uygulandığı ve en yıkıcı toplumsal sonuçlarını gösterdiği yer, yarı çevre ülkeleridir.

1970'lerde hem ithal ikâmeci sanayileşme modelinin hem de "sosyalist sanayileşmenin" başının dertte olduğu açıkça ortaya çıktı. Yarı çevre devletleri, ağır "petro-dolar" (petrol ihraç eden ülkelerin Batı bankalarında tuttuğu petrol gelirlerini ifade eder) borçları alarak hızlı birikim evresini uzatmaya çalıştılar, bu da sonunda, 1980'lerdeki borç krizine yol açtı. Borç krizi patlak verirken, Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası, Latin Amerika ve Afrika ülkelerine (parasal ve malî tasarruf önlemleri, özelleştirme, ticaret ve maliyenin serbestleştirilmesi gibi) tam takım neoliberal politikalar içeren "yapısal uyum" programları dayattı. 1990'larda da, eski sosyalist ülkelerle Güney Asya ülkelerine benzer politikalar dayatıldı.

1990'larda, kapitalist dünya ekonomisinde neoliberal kurumsal yapının üstünlük kazandığı açıklık kazanmıştı. "Küreselleşme", neoliberalizmin ayrılmaz bir bileşeni olmuştu. Çevre ve yarı çevre ekonomilerinin ticarî ve malî serbestleştirme biçiminde kapitalist dünya ekonomisiyle daha geniş ve daha derin bütünleşmesi sayesinde, merkez-bölgedeki sermaye, çevre ve yarı çevre ülkelerine yeniden yerleştirilebilir. Bu ülkelerde kullanılabilir ucuz emek bolluğu ve doğal kaynakların tüketilmesiyle çevresel yoksullaşmaya karşı siyasal engellerin zayıflığı, küresel kâr oranlarının yükselmesine olanak tanır.

"Çin'in yükselişinin" ve "Hindistan'ın yükselişinin" bu bağlamda

anlaşılması gerekir. Neoliberal proje, dünya emekçileri için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Ama, politik ve ekonomik bakımlardan küresel kapitalistlere de çok pahalıya patlamıştır. Çin ile Hindistan'ın dünyaya açılması ve ekonomik yükselişleri gerçekleşmemiş olsaydı, sâdece işçiler için değil, kapitalistler için de neoliberalizmin bedelinin çok yüksek olduğu görülebilir ve belki çok kısa bir uygulamadan sonra bitmiş olabilirdi.

ÇİN'İN YÜKSELİŞİ ve NEOLİBERALİZMİN ZAFERİ

Neoliberalizm, ücret ve toplumsal harcama maliyetlerinin düşürerek kâr oranlarını yeniden yükseltmek amacıyla, küresel kapitalist sınıfların dünyanın işçi sınıflarının tarihsel kazanımlarını hiçe indirmek üzere giriştiği stratejik bir hamledir. Neoliberal kurumlar ve politikalar hep birlikte, işçi sınıfının pazarlık gücünü ve örgütsel yeteneğini boşa çıkarmaya yönelik bir stratejiyi oluşturur. Fakat bu stratejinin başarılı olması için sadece kapitalist sınıfların irade ve kararlılığı yetmez, aynı zamanda bâzı nesnel koşulların da oluşması gerekir.

Neoliberal politikalar, çalışan halkı ekonomik ve toplumsal haklarından yoksun bırakmakla, hayat standartlarını düşürmekle, eşitsizliklerin artmasına yol açmakla ve birçok ülkenin ulusal ekonomisini yıkmakla, küresel kapitalizmin politik meşruiyetine ciddî ölçüde zarar vermiştir. Neoliberal politikalar, aynı şekilde, ekonomik durgunluğa ve şiddetli malî krizlere de yol açmıştır. Politik ve ekonomik bakımdan, neoliberalizm kapitalist sınıflar için maliyeti çok yüksek bir stratejiyi temsil eder.

Neoliberalizmin kalıcı ve başarılı olabilmesi için küresel güç dengesinin uzun bir dönem için küresel kapitalistlerin lehine döndüğü yeni bir küresel iklimin yaratılması gerekir. Dahası, neoliberal küresel ekonominin bazı içsel çelişkilerine yanıt verebilmek için belli koşullar da yaratılmalıdır. Bu bakımdan, Çin'in kapitalizme geçişi ve ekonomik yükselişi önemli ve vazgeçilmez bir rol oynamıştır.

Maocu devrimci teori ve pratik 1960'ların küresel devrimci yükselişinde büyük bir rol oynamıştı. Bu yüzden, Çin'de kapitalizm yan-

lısı güçlerin iktidarı ele geçirdiği 1976'daki karşı devrimci darbe de uluslararası devrimci güçler adına büyük bir yenilgiyi temsil ediyordu. Çin Devriminin ve öteki devrimci kalkışmaların (1968'de Fransa, 1973'te Şili, 1975'te Portekiz) yenilmesiyle küresel politik inisiyatif sistemin yönetici seçkinlerinin eline geçti, bu da, neoliberalizmin yükselişinin yolunu açtı.

1992'den sonra Çinli iktidar seçkinleri kitlesel özelleştirmelere girişmek için hazır olduklarını hissettiler. On milyonlarca kamu sektörü çalışanı işten çıkarıldı. İşlerini kurtaranlar, iş güvenliği, sağlık sigortası, barınma hakkı ve emeklilik güvencesi gibi geleneksel sosyalist haklarından yoksun bırakıldılar. Bu arada, kırsal kesimdeki özelleştirmeler Maocu dönemde kırsal nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılamakta son derece etkili hizmet veren kamusal sağlık ve eğitim sistemlerini tahrip etmişti. Yüz milyonlarca köylü son derece kötü ve ağır koşullar altında çalışmak üzere kentlere göçtü. Kentli işçi sınıfının yenilgisi ve yoğun bir artı emek gücünün yaratılması Çin'in yapacağı kapitalist patlama için temeli hazırlamıştı. 2000'li yılların başlarına Çin dünyanın "atölyesi", ihracata yönelik imalatın merkez hâline gelmişti.

Çin'in ekonomik yükselişinin önemli küresel etkileri oldu. Birincisi, Çin'in kapitalist dünya-ekonomisine daha derinden eklemlenişi, ucuz emek gücünün küresel yedek ordusunun büyüklüğünü müthiş derecede artırdı. Bazı sanayi kollarında bu durum, merkez ülkelerin kapitalistlerine sermayelerini Çin'de yeniden yerleştirmekle işçilik ve diğer maliyetlerini doğrudan doğruya düşürme fırsatı verdi. Fakat daha da önemlisi, "tehdit etkisi", yani merkez ülkelerdeki kapitalistlere, aksi takdirde fabrika ve işletmelerini Çin gibi emeğin ucuz olduğu ülkelere taşıyacakları şantajıyla, fiziksel sermayeyi gerçekten taşımaya gerek kalmaksızın bu ülkelerdeki işçileri daha düşük ücret ve daha kötü çalışma koşullarına razı edebilme gücü vermesi idi. Çin'in kapitalist küresel piyasaya açılması, tehdit etkisini daha etkili ve inandırıcı kıldı.

İkincisi, Çin'in maliyeti düşük ihraç malları birçok sınaî ürünün

fiyatını doğrudan doğruya ucuzlattı. Çin ile merkez ülkeler arasındaki mübadelenin eşitsiz mahiyeti sâyesinde, Çinli işçilerce üretilen katma değerin bir kısmı merkez ülkelere transfer edildi ve bu ülkelerin kapitalistlerinin kâr oranlarının yükselmesine yardımcı oldu.

Tablo 3.1, Çin'de üretilen bir sanayi ürününün (çocuk eğitiminde kullanılan konuşan dünya modeli) katma değerinin küresel meta zincirinde nasıl dağıtıldığının bir örneğini sunuyor. Bu örnekte, Çin üretilen toplam katma değerin yüzde 10.5'unu alıyor. Kapitalist dünya-ekonomisinde bir aracı ya da "komprador" rolü oynayan bir coğrafî bölge olan Hong Kong, toplam katma değerin yüzde 26.3'ünü alıyor. Toplam katma değerin yüzde 63.2'si ise egemen merkez ülke ABD'ye gidiyor. Benzer şekilde, Morgan Stanley'in Asya baş iktisatçılığını yapan Andy Xie de, ABD'de perakende 4-5 dolar fiyatla satılan Çin ihraç ürünlerinin her bir dolarının 20 sentinin Hong Kong ya da Tayvan'daki işletmelere, geri kalanın ise ABD'deki marka sahibi ve dağıtımcı firmalara gittiğini hesaplıyor (Xie 2003).

Üçüncüsü, dünya GSYİH'sinde payının yükselmesiyle birlikte

Tablo 3.1 Çocuk eğitiminde kullanılan konuşan dünya modelinin küresel meta zinciri içindeki katma değer dağılımı

Meta zincirinin aşamaları	*Her aşamadaki satış fiyatı (ABD Doları)*	*Her aşamada eklenen katma değer (ABD Doları)*	*Toplam katma değer payı (%)*
ABD'li perakende şirketi	88	16	21.1
ABD'li imalat şirketi	72	32	42.1
Hong Kong ticaret şirketi	40	20	26.3
Guangdong ticaret şirketi	20	5	6.6
Ciangsu/Guangdong'daki üreticiler	15	3	3.9
Birincil maliyetler	12	V.A	V.A

Kaynak: Ma Ciantang'ın "Çin'deki Ulusaşırı Şirketler Stratejik Forumu"nda yaptığı konuşma. (*Şayci Ribao* ya da *The World Journal*, 15 Aralık 2002, s. A9).

Çin, küresel ekonomik büyümenin artmasına doğrudan katkı yapmış ve küresel ekonominin başlıca motorlarından biri hâline gelmiştir.

Dördüncüsü, son yıllarda Çin büyük bir döviz rezervi biriktirmiştir. Bu döviz rezervinin büyük bölümünü (bazı hesaplara göre yüzde 70 kadarını) ABD dolar varlıklarına yatırarak, Çin bu ülkenin cârî açığının finansmanında çok önemli rol oynamıştır (Setser, 2007). Bunun karşılığında, ABD cârî açıklarının büyümesi neoliberal küresel ekonominin istikrarının korunmasında zorunlu bir rol oynamıştır.

NEOLİBERALİZMİN YAPISAL ÇELİŞKİLERİ

ABD ve diğer birçok ülke, 1980'ler ve 90'lar boyunca enflasyonla mücadelede yüksek işsizliğe ve reel ücretlerin düşmesine yol açan çelişkili maliye ve para politikaları uyguladılar. Uluslararası ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, emeğe *karşı* pazarlık gücünü artırma amacıyla sermayenin emeğin ucuz olduğu ülkelere taşınmasına izin verdi. Toplumsal harcamaların kısılması, şirketlerin saldırgan yeniden yapılanma ve küçülme programları, sendikaların gerilemesi ve emek piyasasındaki "reformlar", emeğin konumunu daha da zayıflattı. Bütün bu gelişmeler, emekten sermayeye gelir servet aktarmak ve kitlesel tüketimi baskılamak yönünde etki etti (Crotty 2000; Greenhill 2003; Pettifor 2003).

Neoliberal "yapısal uyumlar" ve "şok terapileri" birçok çevre ve yarı çevre ülkesinde çökertici etkiler bırakmıştı. 1990 ile 2002 arasında hakkında veri elde edilebilen toplam 166 ülkenin 54'ünde kişi başına düşen gelir mutlak azalmaya maruz kalmıştı. Geçen yüzyılın sonunda, dünya nüfusun en zengin yüzde 20'lik kesiminin en yoksul yüzde 20 ile arasındaki gelir farkı oranı 75'te 1'e yükseldi. Dünyadaki eşitsizliğin tırmanması ve birçok çevre ve yarı çevre ekonomisinin çöküşü, küresel fiilî talebin zayıflamasına neden oldu (Green 1995; Kotz 1997; Chossudovsky 1998; Birleşmiş Milletler 2000, 2002).

1980 ve 90'lar boyunca, borçlulardan kredi verenlere, sanayi sermayesinden malî sermayeye gelir ve servet aktarmak, böylece gerçek üretken yatırımları zayıflatmak üzere, reel faiz oranları çok yüksek dü-

zeyde kaldı. Üretken yatırımlar, döviz kurlarının aşırı dalgalanmalarından ve sık sık patlayan malî krizlerden kaynaklanan belirsizlik yüzünden daha da geriledi (Felix 2001).

Modern kapitalist ekonomilerde kamu kesimi harcamaları yeri doldurulamaz bir rol oynar. Ne var ki, malî serbestleştirmelerle birlikte, ulusal ekonomiler çoğu kez yoğun bir sermaye kaçışı tehdidi altındadır. Bu nedenle, 1980'ler ve 90'lar boyunca pek çok hükümet, malî sermayenin güvenini korumak için çelişkili maliye ve para politikaları uygulamak zorunda kaldı (Crotty 2000; Rodrik 2003).

Bu yüzden, neoliberal politikalar ve kurumlar, küresel fiilî talebin bütün ana bileşenleri – kitlesel tüketim, üretken yatırımlar, kamu harcamaları – üzerine ciddî kısıtlar yüklemiş bulunmaktadır. Yurt içi talebin yetersizliği karşısında, pekçok ülke, yabancı ve yerli işletmeler için düşük ücretli, düşük vergili ve kamu denetimi ve düzenlemesinden arıtılmış bir ortam yaratarak ihracata dayalı bir büyüme stratejisi uygulamaya kalktı. Bu da, ülkeler arasında, ücret düzeylerinde, vergi oranlarında, kamu harcamalarında ve pek tabiî doğayı ve toplumu koruyucu düzenlemelerde "en kötüye doğru" genel bir yarışa yol açtı (Crotty, Eppstein ve Kelly 1998).

Malî piyasaların serbestleştirildiği ve sermayenin yüksek hareketlilik kazandığı bu koşullar altında, ödemeler dengesinde açıklar veren ülkeler (tabiî ulusal paraları uluslararası rezerv parası olarak kabûl görmüyorsa) bu açıkları kapamak için deflasyonist (daralmacı) makroekonomi politikaları uygulamak yönünde güçlü bir baskı altında kalacaklardı. Öte yanda, başka pek çok ülke de, dış ticaret fazlaları yaratmak ve döviz biriktirmek yoluyla büyük sermaye çıkışlarının ve malî çalkantıların olumsuz etkilerinden korunmaya çalışacaktı. Bu koşullar altında, dünyanın geri kalanındaki fazlaları emme yeteneğine ve isteğine sahip yeterince büyük bir ekonomi olmasaydı, pek çok ülkenin bir fazla üretmek ya da açıklarını azaltmak için aynı anda sürdürdüğü bu çabalar küresel fiilî talepte genel bir çöküşe ve küresel ekonominin bir düşüş sarmalına girmesine neden olacaktı (Eatwell ve Taylor 2000; D'arista 2003).

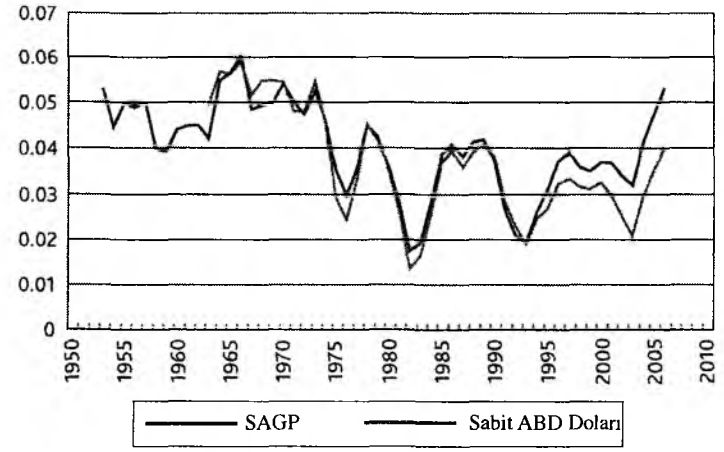
Bu tehlikeli eğilimler henüz büyük ölçekte gerçekleşmemiştir,

çünkü dünyanın en büyük ve hegemonik ekonomisi, yani ABD, dünyanın geri kalanının ticaret açıklarını karşılayan (ve böylelikle ihracatlarını artırmak için pazarlar sağlayan) büyük ve giderek artan cârî açıklar vererek, dünyanın "en son borçlanıcısı ve tüketicisi" olarak hareket etmiştir. Ne var ki, ABD büyük cârî açıklar vermeyi ilânihaye sürdüremez.

ABD'NİN CÂRÎ AÇIKLARI ve NEOLİBERAL KÜRESEL EKONOMİ

Küresel ekonomiyle ilgili incelemelerde, çoğu kez farklı ülkelerin (genellikle gayri safî yurt içi hâsıla ya da kısaltılmış şekliyle GSYİH ile ölçülen) ekonomik çıktısını karşılaştırmak ya da toplamak gerekir. Farklı ülkeler farklı para birimlerine sahip olduğundan, uluslararası GSYİH karşılaştırmalarında farklı ulusal para birilerini ortak bir ölçü birimine çevirmek zorunludur. Bunun için genel olarak başvurulan iki yaklaşım vardır: piyasa kambiyo oranı ve satın alma gücü paritesi. *Satın alma gücü paritesi* farklı ulusal paraları kendi ulusal pazarlarında satın alabildikleri fiilî mal ve hizmet miktarı bakımından karşılaştırarak birbirine çevirir.

Şekil 3.1'de, küresel ekonominin "altın çağ"daki büyümesiyle neoliberalizmin egemenliğindeki dönemdeki büyümesini hem piyasa kambiyo oranı (2000 yılı sabit ABD Doları cinsinden) hem de satın alma gücü paritesi (2000 yılı sabit uluslararası dolar cinsinden) ölçütlerine göre karşılaştırılıyor. 1950 ve 60'lar boyunca dünya ekonomisi yılda yüzde 4 ila yüzde 6 büyümüşken, neoliberalizm döneminin başlarında büyüme hızında dikkate değer bir yavaşlama görülüyor. 1970'lerin sonları ile 1990'larda dünya ekonomisinin büyüme hızı yüzde 2 ile 4 arasına düşmüş. Bununla birlikte, 2003'ten itibaren, satın alma gücü paritesiyle ölçülen büyüme, "altın çağdaki" hızıyla karşılaştırılabilecek düzeye çıkarak yıllık yüzde 5'e yükseliyor. 1990'ların sonlarından beri iki farklı büyüme hızı arasındaki uyuşmazlığın arttığı gözleniyor. Yine de, piyasa kambiyo oranı ölçüsünden hesaplandığında bile, dünya ekonomisinin çarpıcı bir büyüme hızı tutturduğu görülüyor.

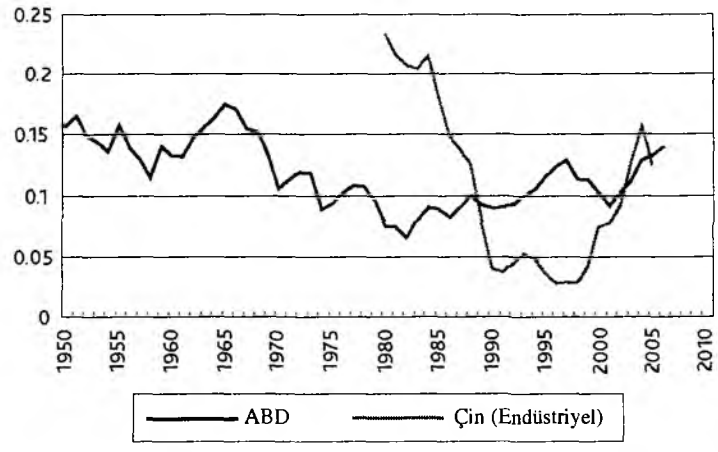

Şekil 3.1 Dünya ekonomisinin büyümesi (3 yıllık ortalamlarla yıllık büyüme oranı) 1951-2006

Kaynaklar: 1960-2006 arası için veriler Dünya Bankası, *World Development Indicators Online* <http://devdata.worldbank.org/dataonline> (1 Ekim 2007 erişimi). Satın alma gücü paritesiyle ölçülen dünya ekonomik büyümesi Madison'ın (2003) verileri kullanılarak 1950'yi kapsar hâle getirilmiştir.

Kapitalist ekonomi sistemi kâr için üretim esasına dayanır. Hızlı bir birikimi başlatmak ve sürdürebilmek için kâr oranlarının görece yüksek ve istikrarlı olması gerekir. Şekil 3.2 [*bkz.: s. 112*] dünyanın en geniş iki ekonomisindeki yani ABD ve Çin'deki şirket kâr oranlarını gösteriyor. ABD'de, 1960'ların ortalarından 1980'lerin başına dek şirketlerin kâr oranları düşmüştür. Bununla birilikte, 1980'lerden beri bu ülkede kâr oranları önemli ölçüde iyileşmiştir. 2002 yılında başlayan genişlemeyle, bu oranlar 1960'lardan beri görülmeyen düzeylere ulaşmıştır. Çin'in sanayi işletmelerinin kâr oranları da 1990'lardaki bir düşük dönemin ardından 2000'li yılların başlarında yüzde 15 civarında bir tırmanma göstermiştir.

Bununla birlikte, öteki merkez ülkeleri için görünüm biraz daha karışıktır. Şekil 3.3'te [*bkz.: s. 113*] Japonya ve Avrupa ülkelerinde mülkiyet gelirlerinin GSYİH içindeki payı verilmiştir. Japonya'da

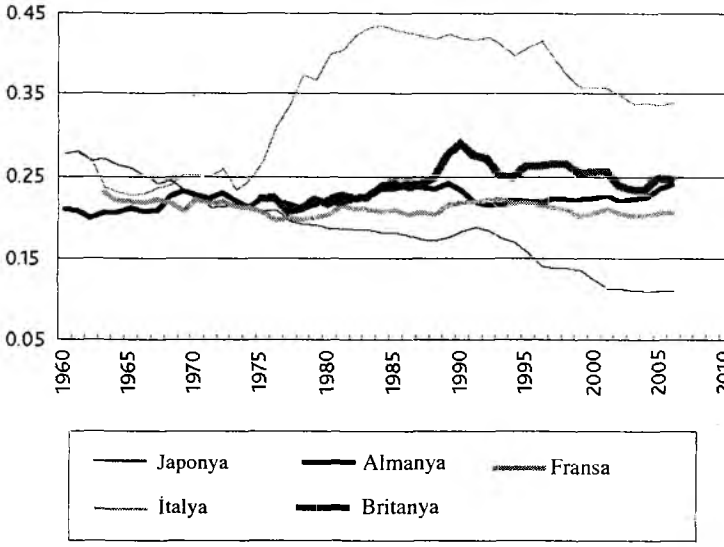

Şekil 3.2 Şirket kârlılığı (vergi öncesi kâr oranı) ABD 1950-2006/Çin 1980-2005

Kaynaklar: ABD'nin kâr oranları *US National Income and Product Accounts* http://www.bea.gov/national/nipaweb7index.asp (15 Ekim 2007 erişimi) adresinden alınan verilere dayanarak hesaplanmıştır.Çin sınaî kâr oranları Çin Ulusal İstatistik Kurumu http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj (15 Ekim 2007) adresinden alınan verilere dayanarak hesaplanmıştır.

mülkiyet gelirlerinin payı uzun dönemli bir gerileme göstermiş ve 1990'larda yaşanan çöküşten beri hâlâ toparlanamamıştır. Britanya'da mülkiyet gelirlerinin payı 1980'ler boyunca önemli ölçüde yükselmiştir, ancak 1990'larla birlikte çıkabileceği en yüksek doruğa ulaşmış gözükmektedir. Söz konusu pay, İtalya'da 1960'larda yaklaşık yüzde 25 iken 1984'te neredeyse yüzde 45'e kadar çıkmış, ancak o tarihten beri azalma eğilimine girmiştir.

Topluca bakıldığında, 2003'ten beri dünya ekonomisi yeni bir evreye girmişe benzemektedir. Dünyanın önde gelen ekonomilerinde şirketlerin kârlılığında güçlü bir iyileşme olmuştur. Dünyanın ekonomik büyümesi hızlanmıştır ve büyüme hızı 1980'ler ve 90'larda gözlenen yavaş büyüme döngüsünü kırmış gibi gözükmektedir. Bu gelişme birçok soru doğurmuştur: Küresel ekonomide hâlihazırdaki hızlanmanın arkasındaki temel koşullar neydi? Bu koşullar ne kadar bir

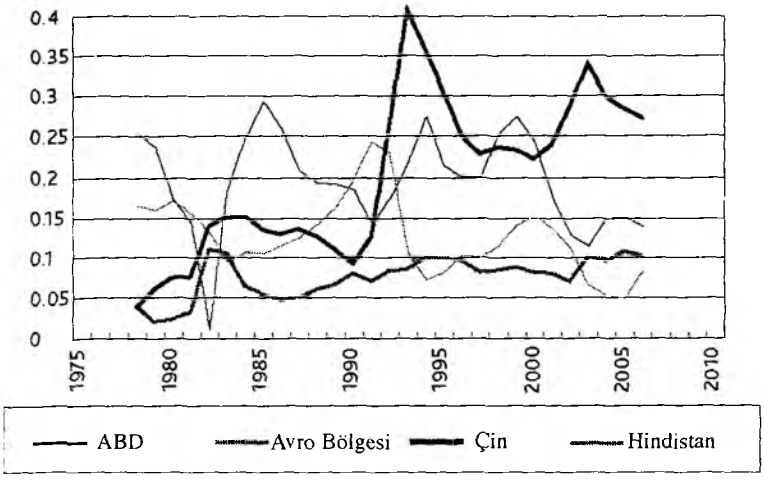

Şekil 3.3 Mülkiyet gelirlerinin GSYİH içindeki payı, Avrupa ve Japonya 1960-2006

Kaynak: OECD, *OECD Economic Outlook Database*
http://lysander.sourceoecd.org/vl=10920984/cl=17/nw=1/rpsv/statsitic/s3_about.htm?jnlissn=16081153 (15 Ekim 2007 erişimi).

süre için geçerli olacaktır? Temel koşulların değişmesiyle, gelecek yıllarda, küresel ekonomi yeni bir istikrarsızlık ve kriz dönemine mi girecek? Öte yandan, küresel kapitalist ekonominin başarılı bir şekilde yeniden yapılandırılması için gerekecek koşullar nedir?

Şekil 3.4'te ABD, Avro Bölgesi, Çin ve Hindistan'ın dünya ekonomisinin (satın alma gücü paritesiyle ölçülen) reel büyümesine katkılarını mukayese ediliyor. Bu katkı da, belli bir süre boyunca bu ekonomilerin GSYİH'lerindeki değişmeleri dünya GSYİH'sindeki değişmeye oranlamakla ölçülüyor. Görüldüğü üzere, ABD 1990'lar boyunca dünya ekonomisinin reel büyümesine yüzde 25 katkı yapmışken, 2000 yılından itibaren bu oran yüzde 15'e gerilemiştir. Avro Bölgesinin katkısı son yıllarda yüzde 5 ila yüzde 10 azalmıştır. 1990'lar-

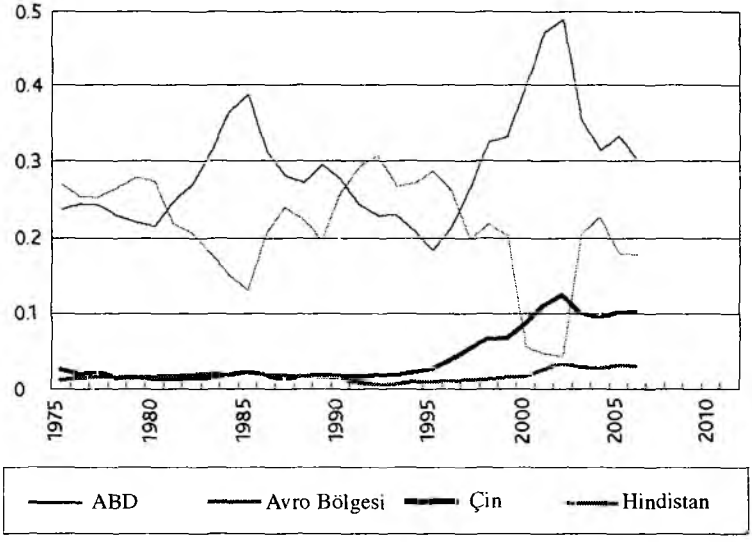

Şekil 3.4 Dünya ekonomik büyümesine katkı (*SAGP*) *(3 yıllık ortalamalar),* 1976/78-2006.

Kaynak: Dünya Bankası, *World Development Indicators Online* <http://devdata.worldbank.org/dataonline>(1 Ekim 2007 erişimi)

dan beri Çin dünya ekonomisinin reel büyümesine yaklaşık üçte bir oranında katkıda bulunurken, Hindistan'ın katkısı da yaklaşık yüzde 10 artmıştır.

Şekil 3.5 dünya ekonomisinin (ABD Dolarının cârî değeri ile ölçülen) nominal büyümesine ABD, Avro Bölgesi, Çin ve Hindistan'ın katkısını gösteriyor. Burada daha farklı bir manzara ortaya çıkıyor. Dünyanın büyük bölümünün (çoğu kez ulusal paraların ABD Doları karşısına büyük değer yitimlerine uğramasına yol açan) deflasyon ve malî krizler içinde kıvrandığı 1990'ların son yılları boyunca ABD'nin dünya GSYİH'inin nominal büyümesine katkısı, 1992-2002 döneminde yüzde 49 ile doruğuna ulaşarak, tavan yapmıştır. Bu yüzden, 1990'ların sonu itibariyle küresel toplam talebin artışının temel itici gücünün ABD olduğu açıktır. Ne var ki, o zamandan beri durum değişmiştir. ABD Dolarının Avro karşısında değer yitirmesiyle, ABD'nin katkısı aşağı yukarı yüzde 30'lara gerilemiştir. Avro Bölge-

Şekil 3.5 Dünya ekonomik büyümesine katkı (cârî ABD Doları) on yıllık ortalamalar, 1966/75-2006

Kaynak: Dünya Bankası, *World Development Indicators Online* <http://devdata.worldbank.org/dataonline> (1 Ekim 2007 erişimi).

sinin katkısı aşağı yukarı yüzde 20'ye, Çin'in katkısı da yaklaşık yüzde 10'a yükselmiştir.

Böylece, ABD ve Çin hâlihazırdaki küresel ekonomik genişlemenin başlıca iki motoru olmuştur. Ne var ki, hem ABD hem de Çin ekonomisi içsel ve dışsal ciddî dengesizliklerle malûldür.

Yukarıda ele alındığı gibi, neoliberal küresel ekonomi toplam talebin yetersizliğinden ve malî istikrarsızlıklardan zarar görmeye eğilimlidir. Bu eğilimler, etkin bir şekilde denetim altına tutulamazsa, neoliberal ekonomiyi bir daralma sarmalına sürükleyecek bir kısır döngüye yol açabilir. Bu açıdan, ABD'nin büyük ve giderek büyüyen cârî açıkları neoliberal ekonomiyi istikrar içinde tutmakta can alıcı önemde bir rol oynamıştır.

ABD'nin cârî açıkları dünyanın geri kalanı için doğrudan talep ya-

Tablo 3.2 Dünya toplam cârî açık ve fazlalarında ülke ya da bölge payları: 1995-2000 2001-2005 2006

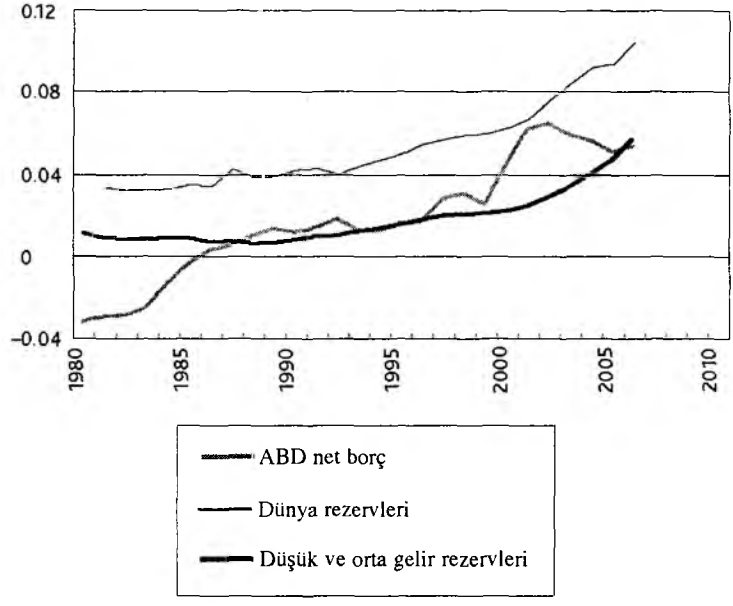
	1995–2000	2001–2005	2006
ABD	–77.8	– 94.1	–89.1
Avro Bölgesi	14.9	5.9	0.8
Japonya	37.6	22.9	17.8
Britanya	–6.1	–5.9	–8.3
OECD'nin kalanı	2.7	9.2	7.2
Çin	6.5	10.1	26.0
(Çin ve Japonya hâriç) Asya	4.3	13.1	10.6
Afrika ve Ortadoğu	0.9	15.4	24.9
Orta ve Güney Amerika	–16.1	0.6	5.4
Orta ve Doğu Avrupa	1.8	6.4	7.3
Dünya (istatiksel uyumsuzluk)	31.3	16.4	–2.5

Kaynaklar: OECD, OECD Economic Outlook Database <htpp//lysander.source-oecd.org/vl=10920984/cl= 17/nv=1/rpsv/statistics/s3_about.htm?jnlissn=16081153> (15 Ekim 2007 erişimi).

ratır. Bu açıklar, küresel aşırı üretim kapasitesinin soğurulmasına yardım eder ve pek çok ekonominin ihracata dayalı büyüme stratejisi izlemesine imkân sağlar. ABD ekonomisinin büyüklüğü ve ithalat yeteneği göz önüne alındığında, bunun küresel toplam talebe ne önemli bir katkı yaptığı açıktır.

Tablo 3.2, büyük ekonomi ya da ekonomik bölgenin dünyanın toplam cârî açık ya da fazlaları içindeki paylarını gösteriyor. 2001 ile 2002 arasında, büyük ekonomiler arasında cârî açık veren sâdece iki ülke vardı: ABD ile Britanya ve ABD dünyanın artı tasarruflarının yüzde 90'ını emmekteydi. Çin ise dünyanın en büyük artı tasarruf kaynağı olarak Japonya'yı yerinden etmişti. Çin ve (Afrika ile Ortadoğu'daki) petrol ihracatçısı ülkeler, dünyanın toplam artı tasarruflarının yaklaşık dörtte birini sağlıyordu. Başka ilginç bir olgu, "dünyanın" da (yani ülkeler arası istatiksel fark ve uyumsuzlukların) bu dönem sonunda büyük bir net borç vericiyken küçük bir borç alıcısına dönüşmesiydi.

Belki bundan da önemlisi, büyük cârî açıklar vermesine paralel

Şekil 3.6 ABD'nin dış borçları ve dünyanın döviz rezervleri (dünya GSYİH'ine oranla) 1980-2006.

Kaynak: Dünya Bankası, *World Development Indicators Online* <http://devdata.worldbank.org/dataonline> (1 Ekim 2007 erişimi).

olarak ABD'nin dış borç yükümlülüklerinin de giderek artmasıdır. ABD'nin dış borçları dünyanın geri kalanı için yatırım aracı yaratmaktadır. ABD'nin biriken cârî açıklarının sonucu olarak dünyanın geri kalanı devâsa bir döviz rezervi stoğu biriktirmiştir.

Şekil 3.6, ABD'nin net dış borcunu, dünya nominal GSYİH'ine oran olarak, dünya toplam döviz rezervleriyle, düşük ve orta gelir düzeyindeki ülkelerin döviz rezervleriyle karşılaştırıyor. Görüldüğü kadarıyla dünya döviz rezervlerinin artışı ABD'nin net dış borçlarının artışıyla büyük ölçüde birlikte yürümüş. Dünya döviz rezervleri 1996'dan 2006'ya 1.6 trilyon dolardan 5 trilyon dolara, dünya GSYİH'si içindeki payı da yüzde 5.4'ten yüzde 10.4'e çıkmış. Düşük

ve orta gelir düzeyindeki ülkelerin döviz rezervlerindeki artış ise ABD'nin dış borçlarındaki artışı daha bile yakından izlemiş. Bu kategorideki ülkeler, 1996'dan 2006'ya döviz yedeklerinin 527 milyon dolardan 2.7 trilyon dolara, dünya GSYİH'sindeki paylarının da dört kat artarak yüzde 1.7'den yüzde 5.6'ya yükseldiğini görmüş. 2002 yılından bu yana, dış borçlarındaki artışı bir ölçüde telafi edecek şekilde ABD'nin dışarıdaki varlık/alacaklarının değerini artırmak üzere doların değer yitirmesine bağlı olarak, ABD'nin net dış borçlarının dünya GSYİH'sindeki payı azalma eğilimi göstermeye başlamış.

Büyük döviz rezervleri sâyesinde, dünyanın geri kalanı (özellikle de Asya, Latin Amerika, Ortadoğu ve Doğu Avrupa'daki şu sözüm ona "yükselen piyasalar"), sermaye kaçışı ve malî kriz tehdidinden daha az korkar oldular ve genişlemeci ekonomik politikalar yürütme yeteneğini bir ölçüde yeniden kazandılar. Çoğu ülkede döviz yedeklerindeki hızlı artış piyasaya para arzını artırmak şeklinde değerlendirildi bu da yatırım ve tüketimi körükleyecek şekilde menkul ve gayrimenkul piyasalarında patlamaya yol açtı.

ABD hâlihazırda GSYİH'sinin yüzde 5'i civarında cârî açık vermektedir. Bu düzeyde bir açık ilânihaye sürdürülemez ve muhtemelen gelecek yıllarda düzeltilecektir. Eğer bir ülke, ilânihaye olarak GSYİH'sinin belli bir oranında cârî açık veriyorsa GSYİH'sine oranla zımnî nihaî borcu, açığın GSYİH'ye oranının, nominal GSYİH büyüme hızına oranlanmasıyla hesaplanır. Bu formüle göre, ABD ilânihaye bir şekilde GSYİH'sinin yüzde 5'i oranında açık verirse, ABD ekonomisinin uzun dönem nominal büyüme oranının yüzde 5 olduğu ve ABD Dolarının değerinin değişmediği varsayımıyla, ABD'nin net borçlarının GSYİH'e oranının zımnen maksimum yüzde 100 oranına ulaşana dek artmaya devam edeceği sonucu çıkar. Bu açık bir tutarsızlıktır. Eğer ABD'nin net dış borçlarının GSYİH'ye oranı sabit dolar değeriyle yüzde 20'de sabitlenecekse, cârî açığının da GSYİH'sinin yüzde 1'ini aşmayacak şekilde azaltılması gerekir.

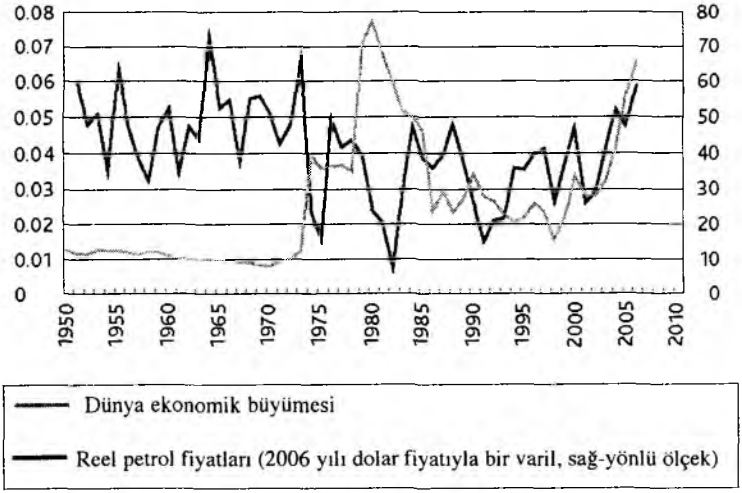
ABD cârî açığının bir yurt içi karşılığı vardır. Cârî hesap bilançosunun ülkenin özel sektör ve kamu sektörü malî bilançolarının toplamına eşit olma mecburiyeti bir muhasebe ilkesidir. Aynı şekilde, özel

sektör malî bilançosu da hane halkı ve iş âlemi malî bilançolarının toplamına eşittir. Öyleyse, ABD'nin büyük bir cârî açık verebilmesi ancak ya ABD hükümetinin ya da ABD özel sektörünün büyük bir malî açık vermesiyle mümkün olabilir. Sonuç olarak, GSYİH'ye ya da Millî Gelire oranla, ya kamu borçları ya özel sektör borçları artmak zorundadır, bu da sonsuza dek sürdürülemeyecek bir eğilimdir.

ABD cârî açığının finanse edilebilmesi için dünyanın geri kalanının aynı büyüklükte tasarruf sağlamaya gönüllü olması gerekir. Dünyanın büyük bölümünün talep yetersizliğinden muzdarip olduğu ve kurtuluşu çâresizce ihracata yönelik büyümede aradığı 1990'ların sonuyla 2000'lerin başında ABD dünyanın geri kalanından artı sermaye sağlamakta pek güçlük çekmemişti. Ne var ki, o zamandan bu yana durum değişmiştir.

ABD'nin uzun bir süre boyunca verdiği cârî açıklar dünyanın toplam talebinin artmasına yardım etmişti. Dünya ekonomisinin hızlı büyümesiyle geçen yılların ardından enerji ve emtia fiyatları yükselme yönünde baskı altında kalırken, küresel aşırı üretim kapasitesi erimişti. Şekil 3.7'de, (satın alma gücü paritesi üzerinden yıllık büyüme oranlarıyla hesaplanan) dünyanın ekonomik büyümesi ile (bir varil petrolün ABD GSYİH deflatörü ile enflasyondan arındırılmış 2000 yılı sabit dolar fiyatı cinsinden) reel petrol fiyatları arasındaki ilişki gösteriliyor.

Buna göre, 1950 ve 60'lar boyunca, dünya ekonomisinin hızlı büyümesinin altındaki temel etmen varil başına 10 dolar civarında seyreden ucuz petrol fiyatları olmuştur. Petrol fiyatlarının 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında gösterdiği yükselişler, ardından gelen ekonomik yavaşlamayı hazırlamıştır. Petrolün varil fiyatı, 1998'den 2006'ya dek dört kattan fazla artarak 15 dolardan 65 dolara çıkmıştır. Petrol fiyatlarındaki mevcut tırmanış dünya ekonomisindeki hızlı büyümenin dünyanın sınırlı miktardaki enerji arz kapasitesi üzerindeki artan baskısını yansıtmaktadır.

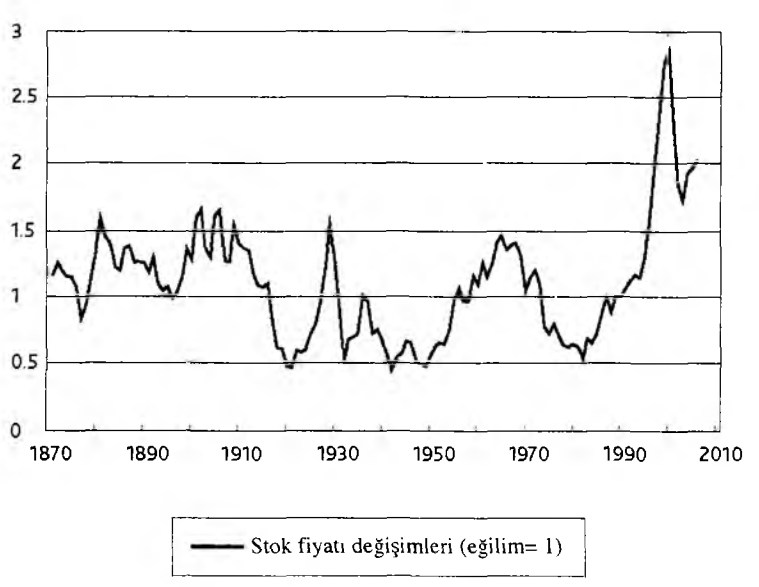
Şekil 3.7 *Reel petrol fiyatları ve dünya ekonomik büyümesi 1950-2006*

Kaynak: Dünya ekonomik büyüme verileri Dünya Bankasından (bkz. Şekil 3.1), petrol fiyatları ilgili veriler ise *The BP Statistical Review of World Energy 2007* http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6848&contentId=7033471 (15 Aralık 2007 erişimi).

Artan petrol ve diğer emtia fiyatları, gerek ABD'de gerek dünyanın geri kalanında hızla artan talebi eş zamanlı olarak karşılamaya yetecek üretim kapasitesi yaratmanın giderek zorlaştığını düşündürüyor. Şâyet, ABD büyük cârî açıklar vermeye ve dünyanın geri kalanının iç talebi de hızla artmaya devam ederse, dünyanın geri kalanının giderek azalan tasarruf fazlaları ABD'nin cârî açıklarını finanse etmeye artık yeterli olmayacaktır. Bunun sonucu ise, ya diğer ülkelerin paralarının ABD Doları karşısında değerlenmesine izin vermesiyle doların değerinin tepe taklak aşağıya inmesi, ya da ulusal paralarıyla dolar arasındaki "döviz çıpasını" korumaya (yani, kendi paralarıyla dolar arasında az çok sâbit bir kuru sürdürmeye) kalkmalarıyla enflasyonun dünya ölçeğinde azması olacaktır.

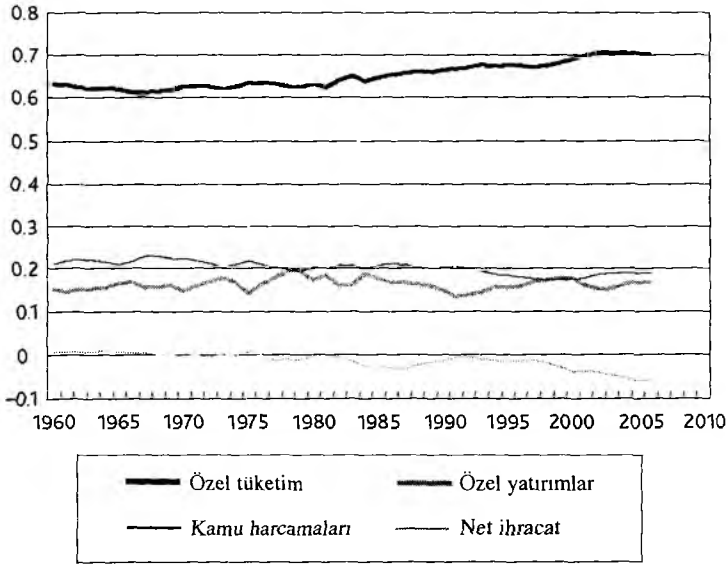
ABD'NİN MAKROEKONOMİK DENGESİZLİKLERİ

ABD, 1990'larda tarihteki en büyük borsa köpüğünü yaşadı. Şekil 3.8, New York Borsasının Standard & Poor's Endeksinin uzun dönem değişimlerini gösteriyor. Şekilde, reel hisse senedi fiyatlarının (yani, ABD GSYİH deflatörü ile enflasyonun etkisinden arındırılmış hisse senetleri endeksinin) 1871-2007 yılları arasındaki uzun dönem eğilimi görülüyor. Görüldüğü gibi, 1990'lardaki köpüğün büyüklüğü daha önceki köpüklerden çok daha fazladır ve işin gerçeği, tarihsel eğilimle karşılaştığında köpüğün sönmesinin henüz tamamlanmamışa benzediğidir. Uzun dönem eğilimine dönmek için hisse senetlerinin hâlihazırdaki fiyatlarının yaklaşık yüzde 50 daha düşmesi gerekecektir.

Şekil 3.8 S&P Endeksindeki ABD GSYİH deflatörü ile enflasyondan arındırılmış hisse senedi fiyatlarının uzun dönem değişimleri, 1871-2006

Kaynaklar: 1949-2006 dönemi hisse fiyatları *ABD Başkanın Ekonomik Raporu* (2007) <http:www.gpoaccess.gov/eop/tables07.html> (15 Ekim 2007 erişimi) adresinden alınmıştır. 1871-1949 arası hisse fiyatları Carter ve d. (2006) kaynağından alınmıştır.

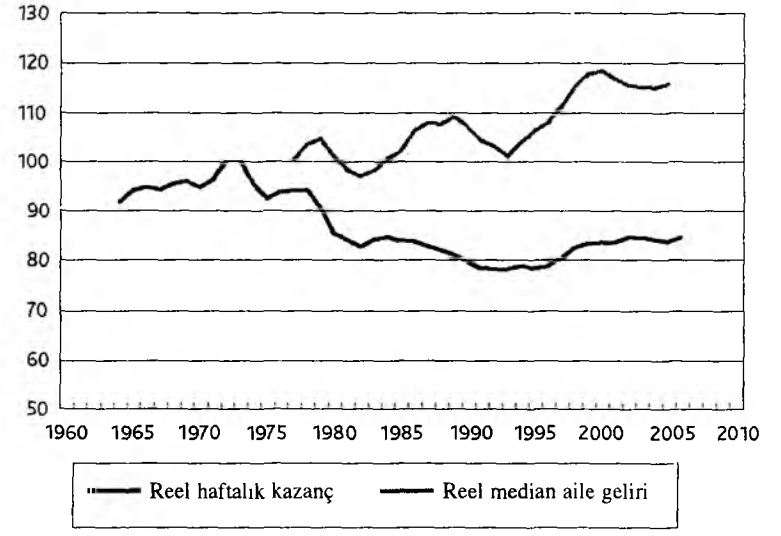
Şekil 3.9 ABD ekonomisinin makroekonomik yapısı (GSYİH payları) 1960-2006

Kaynak: US Natinal Income and Product Accounts
<http//www.bea.gov/national/nipaweb/index.asp> (15 Ekim 2007 erişimi).

1990'ların ikinci yarısında ABD ekonomisinin büyümesi borsanın coşmasıyla tetiklenerek hız kazandı. Para ve maliye otoritelerinin saldırgan müdahaleleri olmasaydı, borsanın 2001'deki çöküşünün ardından ABD ekonomisi derin bir çöküntüye sürüklenebilirdi. ABD'nin kamu genel bilançosu 2000-2003 arasında GSYİH'sinin yüzde 1,4 oranında fazla verirken hızlı bir şekilde eksiye kayarak yüzde 4,6 oranında açık verdi, bir başka deyişle GSYİH'nin yüzde 6'sına varan bir salınım gösterdi. Merkez Bankası kısa dönem faiz oranlarında yüzde 5,5 indirime giderken reel faiz oranlarını da yıllarca sıfır ya da sıfıra yakın düzeylerde tuttu. Bu durumun para arzında yol açtığı muazzam artış, borsanın istikrarını korumaya yardımcı olsa da, kısa bir süre sonra bu sefer konut sektöründe daha da büyük bir köpüğün oluşmasına neden oldu. Konut köpüğü de kendi payına, yeni bir borçlanmayla finanse edilen tüketim patlaması döngüsünü ateşledi.

Şekil 3.9, ABD ekonomisinin 1960 ve 2006 yılları arasındaki makroekonomik yapısını gösteriyor. 1980'lerden itibaren, özel tüketim harcamalarının ABD'nin GSYİH'sindeki payı yüzde 60'lardan yüzde 70'lere çıkmıştır. ABD'nin ekonomik büyümesinden giderek artan büyüklükte dış ticaret açıkları peyda olmuştur. Son yıllarda, yatırımlar GSYİH'nin yüzde 15 ile 18'i arasında oynamış, kamu harcamaları ise yüzde 20'sinin altında kalmıştır. Demek ki, ABD ekonomisinin büyümesi büyük ölçüde tüketim harcamalarının büyümesiyle olmuştur.

Ne var ki, tüketimdeki artış, halkın çoğunluğunun reel gelirlerinde buna karşılık gelen bir artışla birlikte yürümemiştir. Şekil 3.10, ABD tarım dışı özel sektör işçilerinin 1964-2006 dönemi (1982 sabit dolar değeri ve 1973 = 100) reel haftalık kazanç endeksi ile 1977-2005 dönemi (2005 yılı sabit dolar değeri ve 1977 = 100) reel medyan aile gelir endeksini gösteriyor. Buna göre, 1973'ten 1990'lara dek reel ücretler düzenli bir düşüş göstermiştir. 1990'ların sonlarındaki

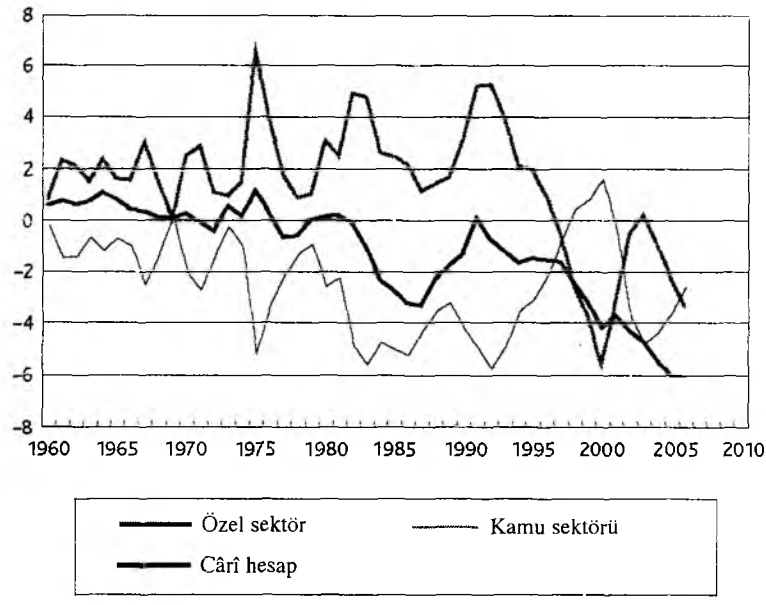
Şekil 3.10 ABD reel ücret ve reel medyan aile gelirleri endeksleri, 1964-2006/1977–2005

Kaynak: *ABD Başkanın Ekonomik Raporu* (2007) <http:www.gpoaccess.gov/eop/tables07.html> (15 Ekim 2007 erişimi).

ekonomik büyümeye bağlı olarak sınırlı bir iyileşme olmasına rağmen, reel ücretlerin hâlihazırda 1960'ların ortasındaki düzeyinin üzerine çıkmadığı ve II. Dünya Savaşı sonrası doruğuna ulaştığı 1972 yılı düzeyinin yaklaşık yüzde 15 aşağısında kaldığı görülmektedir. Reel medyan aile gelirleri ise 1970'lerin sonundan 90'ların başına dek esas olarak durağan kalmış, 1993 ile 2000 yılı arasında yaklaşık yüzde 17 büyümekle birlikte o zamandan beri düşüşe geçmiştir.

Reel gelir ve ücretlerdeki durgunluğa rağmen ABD'de tüketim harcamalarındaki genişleme büyük ölçüde hâne halklarının borçlanması yoluyla finanse edilmiştir. Şekil 3.11, GSYİH'in yüzdesi olarak 1960'tan 2006'ya ABD özel sektörünün, kamu sektörünün ve cârî hesâbının malî bilançolarını (yani, harcanabilir gelir ile tüketim ve yatırım harcamalarının toplamı arasındaki farkı) göstermektedir. Tarihsel olarak, (hâne halklarını ve iş âlemini kapsayan) özel sektörün malî bilançosu artı vermiştir. Ne var ki,bu bilanço 1990'ların sonundan itibaren eksiye düşmüş ve 2000 yılında GSYİH'nin yüzde 5,7'sine denk gelen benzeri görülmemiş bir açık vermiştir. Borsa köpüğünün patlamasının ardından iş âleminin yatırım harcamalarını sert bir şekilde azaltmasıyla özel sektörün genel bilançosu (tarihsel normaline dönmemekle birlikte) yeniden dengeye yaklaşmıştır. Ancak daha sonra yine eksiye düşmüştür ve hâlihazırda GSYİH'nin yüzde 4'üne yakın bir açıkla seyretmektedir. Özel sektörde bilanço açığının büyümesinin ardındaki itici güç hâne halkları kesimidir. ABD hâne halklarının borçları 1990'ların başlarında yaklaşık yüzde 60'lık bir artış göstererek GSYİH'nin yaklaşık yüzde 100'ünü bulmuştur ve mevcut eğilim sürdüğü takdirde 2010 yılına dek GSYİH'nin yüzde 120'sine çıkabileceği beklenmektedir (Godley, Papadimitrou ve Zezza 2007).

ABD hâne halkı gelirleri GSYİH ya da gelire oranla sonsuza dek yükselemez. Konut sektöründeki köpüğün patlamasıyla hâne halkları tasarruflarını artırmak ve borç yüklerini hafifletmek zorunda kalacaktır. Hâne halklarının tasarruf oranı tarihsel ortalamasına dönecek olursa, bu harcamalarında büyük bir azalışa yol açacaktır. ABD hâne halklarının çoğunluğunun reel gelirlerinin azalmasından ya da sâbit kalmasından musdarip olduğu göz önünde tutulduğunda, gelecek yıllar-

Şekil 3.11 ABD Malî Bilançoları: Özel, kamu ve dış ticaret sektörleri, GSYİH'nin yüzdesi olarak 1960-2006.

Kaynak: US Natinal Income and Product Accounts
<http//www.bea.gov/national/nipaweb/index.asp> (15 Ekim 2007 erişimi).

da tüketim harcamalarında hızlı bir artışın nasıl sağlanabileceğini görmek zordur. ABD ekonomisinin işleyişinde tüketim harcamalarının ezici önemi düşünüldüğünde, tüketimin aksaması hâlinde ekonominin derin bir depresyona girmesi bunu da uzun ve inatçı bir durgunluk döneminin izlemesi kuvvetle muhtemeldir.

Merkez Bankasının gücü yardıma koşmaya ve yeni bir büyük kıymet köpüğü yaratmaya yetecek midir? Banka, ekonomik genişlemeyi sürdürmek umuduyla şimdiden bir dizi büyük faiz indirimi yapmıştır. Ne var ki, hisse senetleri ve konut sektörü zâten aşırı değerlenmişken bu yeni büyük kıymet köpüğünün nerede yaratılacağını anlamak zordur. Dahası, hâne halklarının borçlanma düzeyi böylesine yüksek, tasarruf oranı böylesine düşükken, faiz oranlarını düşürmenin

hâne halklarının tüketimini canlandırmakta etkisi çok küçük kalacaktır.

Seçenek olarak, ABD hükümeti tüketimdeki azalmayı kamu harcamalarını artırmak ve daha büyük malî açık vermek yoluyla telafi etmeye çalışabilir. Eğer hâne halkları tasarruf oranı tarihsel ortalamasına geri dönecek olursa, ABD yönetimi, GSYİH'sinin yüzde 5 ya da daha fazlasına karşılık gelen çok yüksek bir malî açık vermek zorunda kalacaktır. ABD'deki mevcut siyasal iklim düşünüldüğünde, yeterli büyüklükte bir açığı öngören etkili bir maliye politikasının geliştirilip geliştirilemeyeceğini ve uygulanıp uygulanamayacağını kestirebilmek kolay değildir. ABD yönetimi ekonomiyi yeniden zıplatacak çok saldırgan genişlemeci politikalar uygulamaya cesaret ederse eğer, büyük ihtimalle çok büyük cârî açıklar vermeye devam edecektir. Oysa, dünya merkez bankaları, dünyanın birçok bölgesinde şimdiden kıymet köpüklerine ve büyüyen enflasyon baskılarına yol açan aşırı döviz yedekleriyle tıka basa dolmuştur. Eğer petrol ihracatçısı ülkeler ve Asya ekonomileri ABD'nin cârî açıklarını finanse etmeye devam etmeyi seçerse, bu, sonunda enflasyonda genel bir yükselişe yol açmak üzere, döviz rezervlerinin daha da artmasına ve şişmesine neden olacaktır. Bu durumda, söz konusu ekonomiler ulusal paralarını ABD Doları karşısında dalgalanmaya ve değerlenmeye bırakmak zorunda kalacaktır. O zaman, doların şu ândaki görece düzenli zayıflaması yerini hızlı bir çöküşe bırakacaktır. Bu gerçekleştiğinde ise dolar dünyanın temel rezerv parası olma statüsünü yitirecek ve ABD de şok tedavisi neymiş, bizzat yaşayarak öğrenecektir.

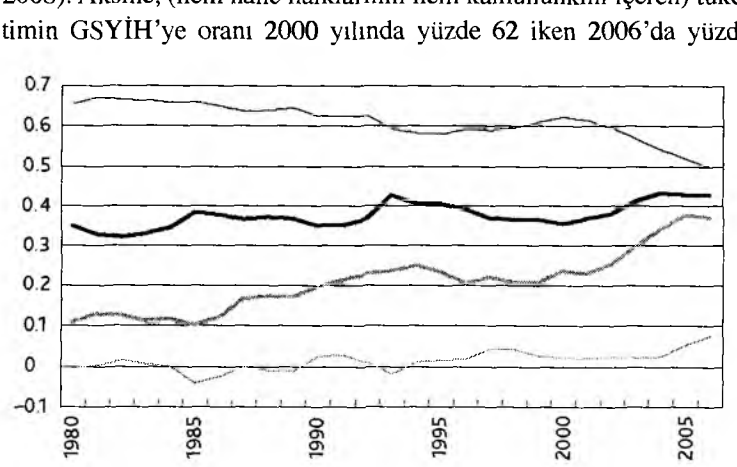
Öyle ya da böyle, ABD artık büyük ve giderek artan cârî açıklar vermeyi sürdüremez. Bu ülke, gelecek yıllarda küresel ekonominin ana motoru olmaktan çıkacak ve muhtemelen göreceli küresel konumunun büyük bir gerilemeye uğradığını görecektir. Esas soru burada ortaya çıkıyor: Küresel ekonominin genişlemesine önderlik etmek üzere, dünyanın büyük ekonomilerinden hangisi ABD'nin yerini alabilir?

Avro Bölgesi ve Japonya uzun vâdeli bir stagnasyon ile boğuşmaya devam etmektedir. Hindistan, Rusya ve Brezilya dünya ekonomi-

sine önderlik etmek için yeterince büyük değildir. Bu durumda en akla yakın aday olarak Çin kalıyor.

ÇİN'İN MAKROEKONOMİK DENGESİZLİKLERİ

Şekil 3.12, 1980'den 2006'ya Çin'in makroekonomik yapısını gösteriyor. 2000 yılından 2006 yılına, yatırımların GSYİH'ye oranı yüzde 35'ten yüzde 43'e çıkmış. İhracatın GSYİH'ye oranı yüzde 23'ten yüzde 37'ye yükselmiş. GSYİH'nin bir payı olarak net ihracat yüzde 2.4'ten yüzde 7.5'a tırmanmış. 2007 yılında Çin'in cârî fazlası 378 milyar dolar gibi müthiş bir rakama ya da ülkenin GSYİH'sinin yüzde 12'si gibi bir orana ulaşmış. Çin'in çok yakında dünyanın en büyük ihracatçısı olarak Almanya'nın yerini alması beklenmekte (Wolf 2008). Aksine, (hem hâne halklarının hem kamununkini içeren) tüketimin GSYİH'ye oranı 2000 yılında yüzde 62 iken 2006'da yüzde

Şekil 3.12 Çin ekonomisinin makroekonomik yapısı (GSYİH payı) 1980-2006.

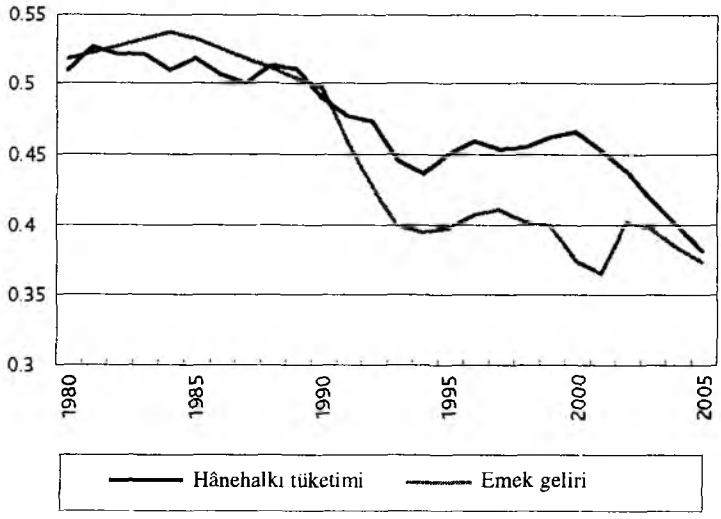
Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Kurumu http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj (15 Ekim 2007 erişimi).

50'ye düşmüş. Bu göstermektedir ki, Çin'in ekonomik büyümesi yatırımlar ve ihracattaki atılımların önderliğinde olmuş.

Çin'in ekonomik büyümesi, ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerdeki keskin artışların eşliğinde gerçekleşti. İşçilerin ve köylülerin gelirlerindeki artış, genel ekonomik büyümenin çok gerisinde ve yaklaşık 100 milyon insan günde (kabaca günde 1 doların satın alma gücüne tekabül eden) iki yüenin altında bir gelirle yaşamaya çalışmak zorunda kaldı. Son yıllarda, sağlık, eğitim ve barınma harcamaları, sıradan emekçilerin bütçesine ağır bir yük bindirecek ve Çin emekçilerinin bu üç temel ihtiyacı (Devrim öncesinin zulüm kaynakları olan emperyalizm, feodalizm ve bürokratik kapitalizm üçlüsü için kullanılan "üç dağ" benzetmesini anıştırmak üzere) "yeni üç dağ" olarak adlandırmalarına yol açacak şekilde katlanarak arttı. Bir hükümet araştırmasına göre, Çin'de kentli nüfusun yaklaşık yarısı, kır nüfusunun ise neredeyse yüzde 90'ı herhangi bir sağlık güvencesinden yoksundur. Bazı yoksul eyaletlerde, hastalıklardan ölenlerin yüzde 60 ile 80'i gibi çok yüksek bir oranının gereken tıbbî tedaviye kavuşabilselerdi kurtulabilecekleri tahmin edilmektedir (Zhu 2005:85-90; Quinlan 2007).

Şekil 3.13, 1990-2005 döneminde Çin'in toplam hâne halkları tüketimini toplam emek gelirleri ile karşılaştırıyor. Görüldüğü üzere, söz konusu dönemde Çin'de toplam emek gelirleri GSYİH'nin yüzde 50'sinden yüzde 37'sine düşüyor, yüzde 13 gibi çarpıcı bir gerileme. Aynı dönemde, GSYİH'nin bir payı olarak hâne halkları tüketimi de yaklaşık aynı miktarda azalıyor. Çinli emekçiler eşitsizliğin artmasından, yaşam maliyetlerinin yükselmesinden ve temel ihtiyaçlarını ve güvenliklerini karşılamanın giderek güçleşmesinden muzdarip olmaya devam ettiği sürece kitlesel tüketimin gerilemeye devam edeceği beklenebilir.

Çin'in şu ânki büyüme modeli ne kadar sürdürülebilir? Çin'in ihraç pazarının yaklaşık yüzde 20'sini ABD oluşturmaktadır. 2007 yılında, Avrupa Birliğinin (Avro Bölgesini, Britanya'yı ve yeni katılan üye ülkeleri içeren) bütünü, Çin'in en büyük ihraç pazarı olarak ABD'nin yerini aldı. Ne var ki, Çin büyük cârî fazlalar verdiği için başka bazı

Şekil 3.13 Çin: Emek gelirleri ve hâne halklarının tüketimi (GSYİH'deki paylar), 1980-2005.

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Kurumu http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj (15 Ekim 2007 erişimi).

ekonomilerin büyük cârî açıklar vermesi zorunludur. Avrupa'nın toplam cârî hesâbı kabaca dengededir. Küresel perspektiften bakıldıkta, Çin'in cârî fazlaları tümüyle ABD'nin cârî açıkları tarafından emilmektedir. Eğer, ABD artık büyük cârî açıklar vermez olursa, yerine bu sefer Avrupa açık vermeye başlamadığı sürece, Çin için büyük cârî fazlalar vermeyi sürdürmek son derece güç olacaktır.

Çin'in aşırı yüksek yatırım düzeyi, enerji ve hammaddeler için muazzam bir talep yaratmaktadır. 2006 yılında dünyanın çelik üretiminin üçte birini, alüminyum ve bakır üretiminin de dörtte birini Çin tüketmiştir. Çin'in petrol tüketimi dünya toplamının yüzde 7'siydi, ancak 2000 yılından bu yana dünyanın toplam ek petrol talebinin üçte biri Çin'den gelmektedir. Küresel enerji ve hammadde maliyetlerinin tırmanışa geçmesinin ardındaki başlıca etmen Çin'in muazzam talebi-

dir. 2003 ve 2008 Ocak ayları arasında dünya enerji endeksi yüzde 170, dünya metaller endeksi de yüzde 180 yükselmiştir (Wolf 2008).

Mevcut yatırım düzeyi daha uzun süre bu şekilde sürdürülürse, Çin dünyanın nihaî talebinin gerektirdiğinden de, dünya enerji ve hammadde arzının karşılayabileceğinden de çok daha büyük bir üretim kapasitesi fazlası ile karşı karşıya kalacaktır. Ülke, o zaman büyük bir ekonomik kriz tehdidiyle karşılaşacaktır. Çin ekonomisinin (sermaye birikimini sürdürmek açısından) daha "sürdürülebilir" bir temelde yeniden yapılandırılması için, iç talep doğrultusunda yeniden yönlendirilmesi ve tüketim harcamalarının ülkenin GSYİH'si içindeki payının artırılması gereklidir.

Çin'in yatırımları ve net ihracatı ekonomisinin genelinden daha hızlı arttığından, şu ânda hâne halklarının ve devletin tüketim harcamaları GSYİH'sinin aşağı yukarı yüzde 45'ine denk düşmektedir. Şâyet yatırımlar (GSYİH'nin yaklaşık yüzde 30-35'i gibi) daha "sürdürülebilir" düzeylere dönecek ve dış ticaret fazlası GSYİH'nin yüzde 0-5'i arasında daha düşük bir düzeye çekilecekse, hâne halklarının ve devletin tüketiminin toplam payının yaklaşık yüzde 20 artarak GSYİH'nin yüzde 65'ine çıkması gerekecektir. Ancak, tüketimin artması için de işçilerin gelirlerinin ve hükümetin toplumsal harcamalarının buna uygun olarak artması gerekir. Bundan da, kapitalist gelirlerden emek gelirlerine ve toplumsal harcamalara doğru, ulusal gelirde GSYİH'inin yaklaşık yüzde 20'sine varan muazzam bir yeniden dağıtıma gidilmesi gerektiği ortaya çıkar ("sürdürülebilir" yatırımın GSYİH'ye oranının hesaplanması için bu bölümün son kısmına bakınız).

Çin'in kapitalist sınıfı böyle muazzam bir ekonomik ve toplumsal yeniden yapılanmayı üstlenecek basireti gösterir mi? Çin Komünist Partisi yönetiminin Çin kapitalizminin uzun vâdeli çıkarlarını anlayacak kadar uzak görüşlü olduğunu varsayalım, bunun için Çinli işçi ve köylülere bâzı tavizler verilmesi zorunlu olacaktır. Parti, uluslararası şirketleri, varlıklı Çinli kapitalistleri ve son yıllarda yerli ve yabancı kapitalistlerle bir takım yakın ilişkiler içine girmiş bulunan eyalet ve il yönetimlerini böyle bir yeniden dağıtımı kabul etmeye zorlayacak

iradeye ve araçlara sahip midir? Çin'in kapitalist seçkinlerinin yanıt bulması gereken zor soruların bâzıları bunlardır.

Çin'in yönetici seçkinlerinin bu güçlüklerin üstesinden gelme isteğiyle gücüne sahip olduğunu ve zorunlu toplumsal reformun gerçekleştirilerek ülkenin yatırım ve ihracattan çok iç tüketime dayanarak büyüyen bir ekonomiye dönüştüğünü düşünelim. O durumda, Çin küresel ekonominin yeni lideri olarak ABD'nin yerini alabilir ve dünyayı *yeni bir altın* çağa götürebilir mi?

Çin'in kapitalizme geçişi neoliberalizmin küresel zaferinde yeri doldurulamaz bir rol oynamıştır. Çin'in muazzam büyüklükteki ucuz emek yedekleri küresel işçi sınıfının pazarlık gücünü kırmada çok önemli bir işlev görmüştür. Ne var ki, kapitalist gelişme Çin'in kendi toplumsal yapısını da değiştirmekte, ülkede geniş bir proleterleşmiş işçi sınıfı ortaya çıkmaktadır.

Çin'in geriye kalan artı emek havuzu şimdi hızla boşalmaktadır. Çin Toplumsal Bilimler Akademisinin yakın zamanlardaki bir araştırması, Çin'in artı (fazla) emek havuzunun 2010 gibi yakın bir gelecekte kuruyabileceğini gösteriyor (Wang ve Yam 2007). Bir demografik araştırma ise Çin'in çalışabilir yaştaki nüfusunun toplam nüfusa oranının 2010, çalışabilir nüfusun mutlak büyüklüğünün de 2015 yılından itibaren azalmaya başlayacağı tahminlerine yer veriyor (Zhang 2005).

Başka ülkelerin tarihsel deneyimleri, kapitalist gelişmenin kırsal artı emek gücünü kuruttuğuna, kapitalistler ile işçiler arasındaki güç dengesinin büyük olasılıkla işçilerin lehine döndürdüğüne delalet ediyor. Çin'de de, hâlâ ekonominin genel büyüme hızının arkasında kalıyor olsa da ücret artışlarının hız kazanmaya başladığına işaret eden bâzı kanıtlar şimdiden görülmeye başlamıştır (Wang ve Yam 2007).

Zamanla, emek arzının daha da azalışı ve göçmen işçilerin ikinci kuşağının kent hayatına alışması ve işçi kimliğiyle ilgili bilinçlerinin artmasıyla işçilerin özgüven ve militanlık düzeylerinin yükselmesi olasıdır. Çinli işçiler er-geç daha güçlü örgütlenip daha etkili bir ekonomik ve toplumsal mücadeleye girişecektir.

Tarih kılavuzluk edecekse eğer, belki bir ya da iki on-yıl içinde Çin işçi sınıfının pazarlık gücünün ve örgütlenme yeteneğinin kapita-

list kâr ve birikim oranları üzerinde ciddî bir basınç oluşturacak bir noktaya ulaşacağına inanabiliriz. Çin işçi sınıfının politik yenilgisi neoliberalizmin yükselişinin yolunu açmıştı. Yeni Çin işçi sınıfının yükselişi de küresel güç dengesini yeniden küresel işçi sınıfının lehine çevirebilir.

EK:

"SÜRDÜRÜLEBİLİR" YATIRIMLARIN GSYİH'YE ORANINI HESAPLAMA

"Sürdürülebilir" düzeyde, yatırım miktarı tamı tamına, sermeye stoğunun ekonomik çıktıdaki artış ile aynı hızda artmasını sağlamaya yeterli net yatırım miktarı ile sâbit sermayedeki aşınmayı karşılayamaya yetecek miktarda olmalıdır. Eğer yatırımlar bu gerekli miktardan fazla olursa, sermaye stoğu sermayenin verimliliğini ve kâr oranlarını düşürecek biçimde, ekonomik çıktı miktarından daha hızlı bir şekilde büyür ki bu durum sonsuza dek sürdürülemez. Buradan, denge düzeyindeki sermayenin GSYİH'ye oranı ile "sürdürülebilir" düzey yatırımların GSYİH'ye oranı arasındaki ilişki ortaya çıkar ki şudur:

> Denge sermayesinin GSYİH oranı = yatırımların GSYİH oranı/(uzun dönem GSYİH büyüme oranı + sâbit sermayenin aşınma oranı)

Çin'in şu hâlihazırdaki sermaye/GSYİH oranı yaklaşık 2,5'tur. Uzun dönem büyüme oranının yüzde 7 (ki bu kesinlikle iyimser bir varsayımdır) ve sâbit sermayenin aşınma oranının yüzde 5 olacağı varsayımıyla, sermaye/GSYİH oranını bugünkü düzeyinde istikrara kavuşturmak için yatırım: GSYİH oranı yüzde 30'a düşmek zorundadır.

4
KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ ÇİN'İN YÜKSELİŞİNE DAYANABİLİR Mİ?

1960'lı yıllar dünyanın "eski" sistem karşıtı hareketlerinin doruğuna işaret etti. (Merkezin proleterleşmiş işçi sınıflarına dayanan) Sosyal demokrat hareketler (esas olarak çevre ve yarı çevrenin işçi ve köylülerinin çıkarlarıyla özlemlerinin cisimlendiği) komünist hareketler ve (çevre ve yarı çevrenin yerli burjuvazisiyle orta sınıflarının önderlik ettiği) ulusal kurtuluş hareketleri dönemsel gerileme ve yenilgiler yaşasalar da, 19. yüzyılın ortalarından yirminci yüzyılın ortalarına dek gittikçe güçlenmişti; 1960'lara gelindiğinde bu hareketler dünya çapında devlet iktidarına gelmişti. 20. yüzyıl ortalarında ABD hegemonyasının pekişmesi, merkezde işçi sınıflarına, çevre ve yarı çevrede halklara verilen önemli tavizleri içeren yeni bir küresel toplumsal uzlaşmaya dayanıyordu.

Daha önceki hegemonik geçişlerde, devletlerarası, kapitalistlerarası çatışmaların yoğunlaşması toplumsal çatışmaların yoğunlaşmasının habercisi olmuştu. 1960'larda ise küresel kapitalist krizi ve ABD ekonomisinin çöküşünü haber verip şekillendiren, işçi sınıfı militanlığının ve "üçüncü Dünya" isyânlarının tırmanması oldu (Silver ve Slater 1999:211–16). Toplumsal tarihin "sür'at kazanmasıyla", modern dünya sistemi kendi toplumsal uzlaşmasının tarihsel alanını tüketiyordu. 1960'ların politik ve ekonomik durumu krize reformcu (yani, küresel düzeyde gelirin yeniden dağıtılmasına ve fiilî talebin genişletilmesine dayanan) bir çözüm getirilmesine izin vermiyordu. Kriz, ancak ya var olan dünya sisteminin devrimci bir tarzda alaşağı edilmesi ve küresel dönüşüm yoluyla, ya da, kapitalist dünya-ekonomisi korunacaksa, küresel kapitalistlerin yitirdikleri mevzilerin en azından

bir kısmını geri kazanmasına olanak veren yeni bir koşullar bütününün oluşturulmasıyla çözülebilirdi.

Immanuel Wallerstein, 1975'te, Altıncı Sorokin Dersinde, iki tarihsel çözüm arasında süregiden mücadeleyi değerlendirerek sonucu belirleyecek çarpışmaların Çin'de, ABD'de ve yarı çevrede cereyan edeceğini ileri sürmüştü (Wallerstein 1979:244–9). Bu çarpışmaların sonucu uzun zaman önce alındı, şimdi bizi ilgilendiren sorun, kapitalist dünya-ekonomisinin o zamandan beriki gelişiminin küresel sınıf mücadelesinin yeni bir yükselişinin koşullarını yeniden nasıl hazırladığı ve yarı çevrenin belirleyici savaş alanı olarak nasıl yeniden öne çıktığıdır.

KAPİTALİST DÜNYA-EKONOMİSİNDE YARI ÇEVRE

Büyük çoğunluğun sömürülmesine dayanan bütün toplumsal sistemler şu soruyla karşılaşır: Sömürülen çoğunluğun birleşik isyânı nasıl önlenebilir? Bu soruna etkili bir çözüm bulmadıkça hiçbir sömürü sistemi uzun ömürlü olamaz. Tarihsel olarak bu sorun, çoğunluğu "daha geniş bir aşağı tabaka ile daha dar bir orta tabakaya" bölmek suretiyle "çözülmüştür". Orta tabaka, hem sömürücüdür hem sömürülür. Yönetici seçkinler, orta tabakanın artı ürünün bir parçasını elde etmesine izin vererek sömürülen çoğunluğun potansiyel politik önderliğini satın alır.

Siyasal bakımdan bir devletlerarası sistem olarak örgütlenmiş olan kapitalist dünya ekonomisi açısından gerekli çözüm daha karmaşıktır. Modern dünya sisteminin karşısındaki sorun iki katlıdır: Her devlet içinde çoğunluğu oluşturan sömürülenlerin birleşik politik isyânı nasıl önlenecektir ve de sistem içindeki nüfusun büyük çoğunluğunu içeren dezavantajlı devletlerin birleşik politik isyânı nasıl engellenecektir? Bu iki katlı soruna da iki katlı bir çözüm bulunmuştur. Her devlet içinde, çalışan nüfus büyük çoğunluk ile görece ayrıcalıklı bir "orta sınıf" ya da "işçi aristokrasisi" arasında bölünür. Bundan başka, sistemik düzeyde, devletler hiyerarşisi üç katmanlı bir yapı üzerine kurulur. (Dünya artı değerinin esas kütlesini elde eden) Merkez dev-

letler ile (kendilerine alakoyduklarından çok daha fazla artı değer üreten) çevre devletler arasında, dünya-sisteminin istikrarı için zorunlu olan yarı çevreyi oluşturan bir grup devlet bulunmalıdır (Wallerstein 1979:22–3).

Ama bir yarı çevre devleti nedir? Hangi devletler yarı çevre devletidir? Başlama noktası olarak, bir yarı çevre devleti, kapitalist dünya-ekonomisi içinde hem sömüren hem de sömürülen bir devlet olarak tanımlanabilir. Merkez devletleri yüksek ücretler-yüksek kâr oranlarıyla, çevre devletleri düşük ücretler-düşük kâr oranlarıyla karakterize olurken, yarı çevre ülkeleri ücret oranları ve kâr oranları bakımından olduğu kadar, ürettikleri ürünler bakımından da bu iki kategorinin arasında yer alır. Yarı çevre ülkelerin çevre ülkelerle ticaretlerinde artı değer elde ederken, merkez ülkelerle ticaretlerinde bu ülkelere artı değer aktardığı düşünülür. Bu durum, bir yarı çevre ülkesinin görece çeşitlilik gösteren bir ekonomiye sahip olduğunu imâ eder. Mukayese edilecek olursa, bir çevre ülkesi dar anlamda (modern ya da piyasa yönelimli sektörde) uzmanlaşmış bir ekonomik yapıya sahip olma eğilimindedir ve genel olarak dış ticaretinde dışarıya artı değer aktarmaktan muzdariptir (Wallerstein 1979:71–2, 97).

Bununla birlikte, yarı çevre kapitalist dünya-ekonomisinin istikrarı bakımından vazgeçilmez bir rol oynadığından, yarı çevre "tanımı" kaçınılmaz olarak tarihsel ve siyasal bir boyut da içerir. On yedinci yüzyılda, kuzeybatı Avrupa merkez hâline gelir ve İspanya ile kuzey İtalya'nın kent-devletleri gerileyerek yarı çevre statüsüne düşerken, çevre, Doğu Avrupa ile Latin Amerika'yı içeriyordu. On dokuzuncu yüzyılda, Latin Amerika aynı statüde kalırken Afrika ile Asya'nın büyük bölümü de çevre ülkeleri olarak kapitalist dünya ekonomisine katıldı. Yarı çevre ise ABD, Almanya, Rusya ve Japonya gibi birkaç "yükselen" ulusal devleti içerecek şekilde genişledi (Wallerstein 1979:26–30).

İkinci Dünya Savaşından sonra yarı çevre grubu büyük bir genişleme gösterdi; yarı çevreyle ilgili 1979 tarihli bir makalesinde, Wallerstein yarı çevre ülkelerinin aşağıdaki listesini çıkardı:

> "Yarı çevre", ekonomik güç ve tarihsel arka plan bakımından birbirinden çok farklı ülkeleri içerir. Latin Amerika'nın ekonomice güçlü ülkelerini içerir: Brezilya, Meksika, Arjantin, Venezüella, muhtemelen Şili ve Küba. Avrupa'nın bütün bir dışçeperini içerir: güney ucunda Portekiz, İspanya, İtalya, Yunanistan; Doğu Avrupa'nın çoğunluğu; kuzey ucunun Norveç ile Finlandiya gibi bâzı parçaları. Bir dizi Arap ülkesini içerir: Cezayir, Mısır, Suudi Arabistan; aynı zamanda İsrail, Afrika'da en azından Nijerya ile Zaire'yi ve Asya'da, Türkiye, İran, Hindistan, Endonezya, Çin, Kore ile Vietnam'ı içerir. Ve eski beyaz İngiliz Uluslar Topluluğunu içerir: Kanada, Avustralya, Güney Afrika, muhtemelen Yeni Zelanda. (Wallerstein, 1979:100)

Üstünkörü bir bakışla, Wallerstein'ın yarı çevre listesinin görünüşte dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu içerdiği hemen görülecektir. Bu ise, yarı çevrenin dünya-sistemini siyasal bakımdan istikrar içinde tutacak görece küçük bir "orta tabaka" olarak nitelenmesiyle çelişen bir durumdur.

Listeyi daha dikkatli incelemek, yarı çevre kümesinin kendi içinde üç alt kümeye ayrılabileceğini gösterir. Birinci alt kümeyi Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kuzey Avrupa'dakiler gibi "zengin" yarı çevre ülkeleri oluşturur. Bunlar, sistem ölçeğindeki işbölümünde açıkça sömüren taraftadır (yani, dış ticaretlerinde genel olarak artı değer transferinden yarar sağlarlar); yarı çevre statüsünde sınıflandırılmaları esas olarak bağımlı ya da "yarı koloni" jeopolitik rollerinden dolayıdır. İkinci olarak, Çin, Hindistan, Endonezya, Vietnam, Nijerya, Zaire gibi, gelir hiyerarşisindeki yerleri bakımından çevre ülkelerinden farkı bulunmayan büyük "az gelişmiş" ülkeler ya da ekonomice "yoksul" yarı çevre vardır. Bunların yarı çevre statüsüne girmesi, toprakça ve nüfusça büyüklüklerinin (kimi zaman hatırı sayılır bir "ileri teknoloji" sektörünü de içeren) görece çeşitlilik kazanmış bir ekonomiye sahip olabilmelerine ve devletlerarası sistemde önemli jeopolitik oyuncular olarak davranmalarına elvermesi sayesindedir. Bu alt küme dünya nüfusunun yaklaşık yarısını içerir.

Son olarak Doğu Avrupa ve Batı Asya'daki benzerleriyle birlikte, Latin Amerika ve Doğu Asya'nın "yeni sanayileşmiş" ülkelerini içeren gerçekten "orta" olan orta tabaka vardır. Bunlar, 1960 ve 70'lerin

kalkınmacı "başarı öyküleri"nin ve modernleşme ideolojisinin asıl bayraktarlarıdır. Bu alt kümenin üyeleri yarı çevrenin "hâli vakti yerinde" olanları diye adlandırılabilir. Merkez kuşağın dışında, (yerli kapitalistler, meslek sahibi/fikir işçisi orta sınıflar, proleterleşmiş işçi sınıfı gibi) potansiyel olarak politik bakımdan güçlü toplumsal grupların çoğu bu kümede yoğunlaşmıştır. "Hâli vakti yerinde" yarı çevredeki "ulusal" ya da "sosyalist" kalkınma, bu toplumsal gruplara somut maddî kazançlar kadar geleceğe ilişkin umutlar da sağlayarak, var olan dünya-sistemine yönelik en tehlikeli politik tehditlerin bir kısmının satın alınarak etkisizleştirilmesine yardım etmiş ve böylelikle kilit önemde bir istikrar rolü oynamıştır.

Bir orta tabakanın sömürücü bir toplumsal sistem içinde gerçekten istikrar sağlayıcı olabilmesinin gerekli iki şartı vardır. Birincisi, bu tabakanın var olan toplumsal sistemden önemli çıkarları olmalıdır. Yani, toplumsal artı üründen hatırı sayılır bir pay almalıdır. Bu genellikle, bu orta tabakanın üyelerinin gelirlerinin geniş çoğunluk için "norm" olan gelire göre bir "orta sınıf" primi içermesi anlamına gelir. Fakat ikinci koşul da, söz konusu orta tabakanın alt tabakaya göre çok fazla geniş olmamasıdır. Orta tabaka çok geniş olduğu takdirde, gerek seçkinlere gerekse de orta tabakanın kendisine sömürebilecek çok az şey kalır. Eğer orta tabaka gerçekten çoğunluk hâline gelirse, orta sınıf priminin hem maddî hem toplumsal değeri muhtemelen azalacak ve orta tabaka üyeliği gerek maddî gerek psikolojik bakımlardan daha az ayrıcalıklı hâle gelecektir. Bu durumda ise yönetici elitlerin sömürülen azınlığın isyânından kaygılanmasına gerek kalmayabilir, çünkü bu durumda karşı karşıya kalacakları şey, çoğunluktaki orta sınıfın birleşik isyânı olabilir.

On sekizinci yüzyıla dek, kapitalist dünya-ekonomisi büyük ölçüde Atlas Okyanusunun iki yakasıyla sınırlıydı. Latin Amerika ile Doğu Avrupa'dan oluşan çevre, Kuzeybatı Avrupa'nın oluşturduğu merkez ile Güney Avrupa'nın oluşturduğu yarı çevreye göre yeterince genişti. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren kapitalist dünya-ekonomisi küresel bir sistem hâline geldi. Asya ile Afrika'nın çevreleştirilmesi

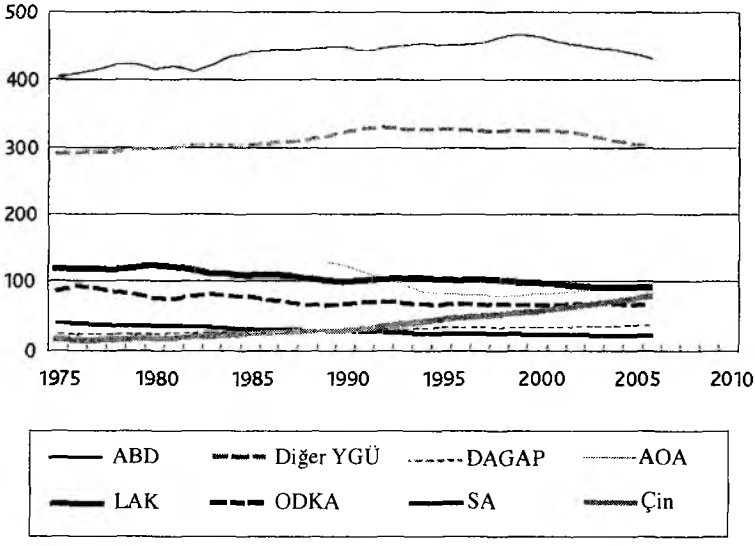
sömürülen çoğunluk "temel"ini önemli derecede büyüttü ve hem merkezin hem yarı çevrenin genişlemesine olanak tanıdı. Aşağı yukarı 1870'lerden sonra, Latin Amerika ve (Rusya'nın öncülüğündeki) Doğu Avrupa yarı çevre statüsüne yükselmişti. İkinci Bölümde Şekil 2.2, 1870 ile 1950 arasında Latin Amerikalı ve Doğu Avrupalı yarı çevre ile Asyalı ve Afrikalı çevre arasında büyüyen gelir aralığını gösteriyor. 1950'ye kadar, kişi başına düşen GSYİH bakımından yarı çevre, çevreye 3'e 1 ile 6'ya 1 arasında üstünlük sağlamıştır. 1950 yılı itibariyle, (Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'dan oluşan) merkez ile (Latin Amerika, Güney ve Doğu Avrupa ile Japonya'dan oluşan) yarı çevre kümelerinin her biri, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 20'şerlik kesimlerini temsil ediyordu. Aynı yıl, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ı çevrede yer alıyordu.

1950'den sonra, eski sömürge ve yarı sömürgelerin devletlerarası sisteme katılması ve (aslında ABD hegemonyasında bir küresel anlaşma olan) "Soğuk Savaş" sâyesinde merkezde olmayan bazı ülkelerin jeopolitik etkisinin abartılı bir önem kazanmasıyla, çok sayıda büyük "Üçüncü Dünya" ülkesinin politik bakımdan yarı çevre statüsüne yükseldiği söylenebilir. Fakat ekonomik bakımdan, "yoksul" yarı çevre dünya ortalamasının çok gerisinde kalmaya ve çevre ile yarı çevrenin toplam nüfusları dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturmaya devam etti. Bu anlamda, kapitalist dünya-ekonomisinin "temeli" yeterince büyük kalıyordu.

O zamandan beri ne oldu? Şekil 4.1, (2000 yılı sâbit uluslararası dolar bazından) dünyanın belli başlı bölgelerinin kişi başına düşen GSYİH endeksini gösteriyor: Çin, ABD, diğer yüksek gelirli ülkeler (YGÜ), (Çin hâriç) Doğu Asya, Güney Asya ve Pasifik (DAGAP), Avrupa ve Orta Asya (AOA), Latin Amerika ve Karayipler (LAK), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) ile Sahra-altı Afrika (SA). Son beş küme yalnızca "düşük ve orta gelir" ülkelerini içeriyor. 1980 ve 90'lar tarihsel olarak hâli vakti yerinde yarı çevre ülkeler açısından "kayıp yıllar" olmuş. 1980'den 2000 yılına dek, Latin Amerika (ortalama dünya GSYH'sinin oranı olarak) gelir endeksinin 120'den 95'e,

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi de 75'ten 64'e gerilediğini görmüş. Doğu Avrupa'nın gelir endeksi 1989'da 129 iken tam bir çöküşle 2000 yılında 82'ye inmiş.

1975 ile 2006 yılları arasında Çin'in gelir endeksi 12'den 75'e fırlamış. "Kayıp yıllar"ın ve "Çin'in yükselişi"nin ortaklaşa etkisiyle Çin şimdi hızla hâli vakti yerinde çevre ülkelerinin düzeyine yaklaşmaktadır. Endeksi 1975'ten 2006'ya dek 24'ten 37'ye çıkmış olan (Hindistan'ın önderliğindeki) Asya'nın geri kalanı da arayı kapatmaktadır. Sâdece Afrika geride kalmış. Çin, Latin Amerika, Doğu Avrupa ile Ortadoğu, hep birlikte dünya nüfusunun yüzde 40'ını oluşturmaktadır. Bunlara Hindistan ile Asya'nın geri kalanı da katılırsa (ki Güney Asya nüfusunun büyük çoğunluğu "orta sınıf" tüketiciler statüsüne

Şekil 4.1 Kişi başına düşen GSYİH Endeksleri, 1975-2006 (dünya ortalaması = 100)

Kaynak: Dünya Bankası, *World Development Indicators Online* <http://devdata.worldbank.org/dataonline> (1 Kasım 2007 erişimi).

yükselecekse olacak olan budur), potansiyel olarak hâli vakti yerinde yarı çevre kümesi dünya nüfusunun üçte ikisinden bile fazlasını oluşturacaktır. Geriye kalan küçük sömürülebilir "temel" bu son derece ağır orta ve yüksek "üstyapıyı" desteklemeyi ve dengelemeyi becerebilecek midir? Yoksa, üstyapının temelini çökertecek kadar ağırlaştığı mı ortaya çıkacaktır? Bu sorulara yanıt aramak için gelin mevcut dünya sisteminin politik yapısının öbür boyutunu inceleyelim: ülkelerin kendi içlerindeki sınıf yapılarını.

KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNDE SINIF YAPILANMALARI

Kapitalist dünya-ekonomisinin işleyiş biçiminin sonuçlarından biri, dünya sisteminin farklı yapısal konumlarında yer alan çalışan sınıflar için birbirinden çok farklı gelir düzeylerinin olmasıdır. Ücret oranı ya da emek gücünün fiyatı, bütün metaların fiyatı gibi, "talep" ve "arz" tarafından belirlenir. Asıl soru şudur: "Talep" ile "arz"ı düzenleyen ve etkileyen toplumsal kuvvetler nelerdir?

Kapitalist dünya-ekonomisi içindeki işbölümü, metaların, sermayenin ve emeğin milyonlarca üretim ve mübadele zinciri aracılığıyla farklı coğrafî bölgeler arasında akmasına neden olur. Bu zincirler, "küresel meta zincirleridir". Her meta zincirinde belli miktarda bir artı değer (toplam katma değer ile üreticilerin yaşamak için ihtiyaç duydukları ürün miktarı arasındaki fark) üretilir. Ne var ki, genel olarak, meta zincirlerinin farklı aşamaları üzerindeki göreli tekel güçlerinin farklılık derecesini yansıtır şekilde, üretilen bu artı değer ülkeler arasında eşitsiz dağılır. Göreli tekeller, eğer belli üreticilerin diğerleri üzerinde teknik, örgütsel ya da politik bir üstünlükleri varsa kurulabilir. Genel olarak, bu eşitsiz dağılımdan merkez ülkeler kazançlı çıkar ve dünyada üretilen artı değerden orantısız derecede büyük bir pay alır. Çevre ülkeler ise zararlı çıkar ve bu artı değerin orantısız derecede küçük bir payını alır.

Bu yüzden, "talep" tarafında, dünya artı değerinin bu oransız dağıtım ve eşitsiz mübadele sistemi, dünya sisteminin farklı yapısal ko-

numlarındaki gelirlerin (ve böylece ücret oranlarının) üst sınırlarını koyar. "Arz" tarafında ise, işçilerin biyolojik olarak belirlenmiş ihtiyaçları mutlak alt sınırları belirler. Bununla birlikte, ücret oranlarının reel ya da toplumsal alt sınırlarını belirleyen şey, sınıf mücadelesi, ya da, kendisi de devletler içinde tarihsel olarak şekillenmiş sınıf yapılarının yansıması olan, işçi sınıflarının pazarlık gücüdür. Bu anlamda, kapitalist dünya ekonomisinde bir devletin hayatta kalabilme gücü, alt ve üst sınırlar arasında yeterli büyüklükte bir manevra alanının bulunup bulunmadığına bağlıdır. İki sınır arasındaki bir "uyuşmazlık", birikimi tahrip eder ve mevcut devlet yapısını potansiyel olarak dağılmaya sürükler.

İşçilerin pazarlık gücü emek örgütlenmesinin değişik biçimlerine göre değişiklik gösterir. Kapitalist dünya ekonomisindeki işçi sınıfları, emeğin nasıl örgütlendiğine ve göreli pazarlık güçlerinin ne olduğuna bağlı olarak incelenecek olursa, çeşitli kümelere ayrılabilir: Yüksek nitelikli "profesyoneller, teknisyenler ve idareciler", tümüyle proleterleşmiş ücretli işçiler, yarı-proleter "göçmen işçiler" ve yarı-proleter köylüler (Wallerstein 1979:102–103).

Yüksek nitelikli "profesyoneller, teknisyenler ve idareciler" kendi emek güçlerinin arzı üzerinde belli bir derecede tekel kontrolüne sahiptir ve emeklerinin nezâret altında tutulması genellikle zordur. Kapitalist sistem için stratejik önemde ekonomik ve toplumsal işlevler görürler. Sadâkatlarını güvenceye almak için kapitalistler bu kesime "sadâkat rantı" ödemek zorundadır ve bu yüzden bunların ücretleri diğer işçilerinkinden hatırı sayılır derecede yüksektir. Bu işçiler görece ayrıcalıklı bir maddî hayat sürdürdükleri ölçüde, kapitalist sınıf ile öteki çalışan sınıflar arasındaki "orta sınıfı" oluştururlar (Wright 1997:19-26).

Tümüyle proleterleşmiş ücretli işçiler, çoğunlukla "formel (kayıtlı) sektör"de tam zamanlı işlerde çalışan, kentsel kesimdeki nitelikli ve yarı nitelikli işçilerdir. Parasal gelirlerini tümüyle ya da hemen hemen tümüyle ücretli emekten elde ederler.

Çoğunlukla yarı zamanlı ya da güvencesiz işlerde çalışan ve sık sık

işsiz kalan kentsel kesimdeki niteliksiz ücretli işçiler yarı-proletaryaya girer. Ücret gelirleri temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez, bu yüzden parasal gelirlerini takviye için, küçük piyasa alış-verişleri ya da küçük meta üretimiyle uğraşmak ya da "informel (kayıt dışı) sektörde" çalışmak zorundadırlar. Çevre ve yarı çevrede, pek çok yarı-proleter işçi zamanlarının bir kısmını kentte bir kısmını kırsal alanda geçiren "göçmen işçiler"dir. Bunların reel gelirlerinin önemli bir bölümü kırsal aile üretiminden gelir.

Kırsal kesimde yaşayan küçük meta üreticileri "köylüler" olarak bilinir. Çevre ve yarı çevrede köylüler ve yarı-proleterler çoğu kez aynı hâneden çıkar. Birçok yarı-proleter ömrünün bir kısmını köylü olarak geçirir ya da aynı şekilde birçok köylü hayatının bir döneminde yarı-proleterlikle geçinir. Çevre ve yarı çevre bağlamında, kentli niteliksiz ücretli işçilerin yerini dolduracak kırsal yedek emek ordusu olarak işlev gördükleri ölçüde, köylüler "yarı-proleter" sayılabilir.

İşçi sınıflarının farklı bölümlerini reel gelirlerine yansıyan pazarlık güçlerine göre sıralayacak olursak, en yüksek pazarlık gücüne ve reel ücrete sahip olanların profesyonel ve idareci işçiler (orta sınıf) olduğu açıktır. Çalışan sınıfların geri kalanına bakıldığında, tümüyle proleterleşmiş ücretli işçiler (proletarya) daha eğitimlidir, daha etkili biçimde örgütlenmiştir, pazarlık gücü daha büyüktür ve daha yüksek reel gelir elde eder. Merkez ülkelerle karşılaştırıldığında, çevre ve yarı çevre ülkeleri, çoğunlukla daha küçük bir profesyonel orta sınıf ve tümüyle proleterleşmiş işçi sınıfı ama çok daha büyük bir yarı-proletarya ile karakterize olur.

Tablo 4.1, ABD'deki çağdaş sınıf yapılanması hakkında Gilbert ile Kahl (1992) ve Wright (1997) tarafından yapılmış iki çalışmayı karşılaştırıyor. Proletarya, dar anlamda tanımlanacak olursa nitelikli ve yarı nitelikli işçileri ya da ABD'nin ekonomik bakımdan aktif nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu içeriyor. Geniş anlamda bir tanım ise (stratejik konumları işgâl eden yüksek nitelikli profesyonel işçilerin istisnasıyla) parasal gelirlerini tümüyle ya da hemen hemen tümüyle ücret gelirlerinden elde eden ve görece yüksek pazarlık gücüne sahip olan herkesi içerecektir. Bu geniş anlamdaki proletarya tanımı nitelik-

li ve yarı nitelikli işçilerden başka alt düzeydeki yönetim ve gözetim rollerinde yer alan çalışanlarla yarı profesyonelleri de içerebilir. Bu şekilde tanımlandığında proletarya ABD nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu kapsar. Eğer sâdece gözetim işlerinde çalışanlar proletaryadan sayılır ve dar ile geniş tanımların ortalaması alınırsa, bu sefer proletarya ABD nüfusunun yüzde 45'ini oluşturur, orta sınıf ise yüzde 20'lik bir kesimi temsil eder. Kapitalist sınıf ve küçük burjuvazinin her biri de toplam nüfusun yüzde 5'erlik dilimlerine karşılık gelir.

Tablo 4.1 ABD'de toplumsal sınıf ve meslek yapısı
(1990, toplam ekonomik bakımdan aktif nüfusun yüzdesi olarak)

Sınıflar (Gilbert ve Kahl 1992)	Sınıflar (Wright 1997)	Meslekler
Kapitalistler, % 1	İşverenler, % 4,7	Yatırımcılar, üst yöneticiler
Üst-orta sınıf, % 14		Orta boy işletme sahipleri
	İdareciler, % 8,3 / Uzman –İdareciler, % 6.0 / Uzmanlar, % 6.9	Orta üst idareciler ve profesyoneller
Orta sınıf, % 30		Alt düzey idareciler ve yarı profesyoneller
	Küçük burjuva % 5.2	Kendi işinde çalışanlar
	Gözetim işçileri % 14.8	Ustabaşılar
İşçi sınıfı,% 30	Nitelikli işçiler, 12.8	Zanaatkârlar
	İşçiler % 41,4	Ustalar, Perakende satış elemanları, dinadamları,
Çalışan yoksullar		Servis işçileri, gündelikçiler, düşük ücretli ustalar, alt düzey dinadamları
Sınıf altı unsurlar, % 25		İşsizler ya da parttaym çalışanlar, sosyal yardımla geçinenler

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri Online http://devdata.worldbank.org/dataonline (giriş 15 Eylül 2007).

Çalışan yoksullar ve sınıf altı unsurlar hakkında Gilbert ve Kahl (1992:315-16) şu yorumu yapar: "Bunlar yoksulluk sınırının hemen altıyla hemen üstü arasında salınırlar, periyodik olarak işsizlik tehdidi altındadırlar ya da hiç iş şansı bulamazlar". Bunların arasından, "nâdiren iş bulanlar ve ömürlerinin çoğunu yoksulluk içinde geçirenler toplumumuzun sınıf altı unsurlarını oluştururlar". ABD toplumunda çalışan yoksullarla sınıf altı unsurların yarı-proletaryayı oluşturduğu kabûl edilebilir.

Tablo 4.2, üç Latin Amerikan yarı çevre ülkesinde, yani Arjantin, Brezilya ve Şili'deki sınıf ve meslek yapılanmasını gösteriyor. Latin Amerika ülkelerinde "verimliliği düşük" sektör denen geniş bir sektör vardır. Verimliliği düşük sektördeki işçiler, (çalışan sayısı 5 kişinin altında olan) mikro-işletmelerdeki, aile işletmelerindeki işçilerle kendi adına ya da ücret almadan aile içinde çalışanları kapsar. Çoğu durumda "düşük verimli" sektörde çalışan bir işçinin geliri dört kişilik bir aileyi yoksulluk sınırının üzerinde yaşatmaya yetmez (ECLAC 1994:25). Eğer yarı-proletarya, mikro-işletme işçilerini, aile işinde çalışanları, kentli işsizleri, tarım işçilerini ve yoksulluk sınırının altında ücret elde eden öbür işçileri içeriyorsa, Arjantin, Brezilya ve Şili'deki *yarı-proletaryanın ekonomik* bakımdan aktif toplam nüfusa oranı sırasıyla yüzde 32, yüzde 47 ve yüzde 43 demektir. Buna yine sırasıyla yüzde 31, 20 ve 26 ile proletarya; yüzde 7, 12 ve 15 ile köylüler; yüzde 17, 9 ve 13 ile küçük burjuvazi izler. Arjantin, Brezilya ve Şili'de orta sınıfın (profesyonel ve teknik işçilerle serbest meslek sahipleri) ekonomik olarak aktif toplam nüfusları yüzde 11, 7 ve 11 iken kapitalist sınıfın oranları sırasıyla yüzde 4, 5 ve 2'dir.

Buna göre, bir ülkedeki proleterleşmenin derecesi o ülkenin dünya-sistemi hiyerarşisindeki yeri ile doğrudan ilişkilidir. ABD'de tam zamanlı çalışan proleter işçiler toplam işgücünün neredeyse yarısını, ücret karşılığı çalışan her çeşitten işçiler ise yüzde 90'ını oluşturur. Latin Amerika'nın yarı çevre ülkelerindeyse, tümüyle proleterleşmiş işçiler işgücünün yüzde 20 ila 30'una, her çeşitten ücretli işçiler de yaklaşık yüzde 70'ine tekabül eder. (Devrimden önceki Çin gibi) Kapitalist dünya-ekonomisinin çevre ülkeleri ise, tipik olarak köylü nü-

Tablo 4.2 Latin Amerika Ülkelerinde Sınıf ve Meslek yapılanması (1990/1992) ekonomik olarak aktif nüfustaki yüzdeleri olarak

	Arjantin	Brezilya	Şili
Kentsel kesim:			
İşverenler	4.4	3.9	1.7
Profesyonel ve teknik işçiler	7.5	6.5	9.9
Profesyonel ve teknik iş sahipleri	3.0	0.9	1.1
İşçiler	35.3	28.9	34.1
İşçiler içinde: yoksul işçiler	4.2	8.7	7.8
Mikro-işletme işçileri	10.3	13.7	10.6
Aile işinde çalışanlar	3.7	4.5	5.4
Kendi hesabına çalışanlar[a]	17.9	15.7	17.8
Kendi hesabına çalışanlar içinde: yoksul işçiler	1.3	6.3	4.8
Kentli işsizler	5.7	3.7	5.1
Kırsal kesim:			
İşverenler	13.0	0.7	0.2
İşçiler		10.2	9.7
Kendi hesabına çalışan işçiler		12.1	5.1

[a] Ücret ödenmeyen aile çalışanları da dâhil.

Kaynak: ECLAC (1994).

fusunun ezici çoğunluğu ve çok küçük bir kentli işçi nüfusu ile karakterize olur.

Merkezde olmayan ülkelerin daha düşük proleterleşme düzeylerine sahip olmaları ölçüsünde, işçiler daha eğitimsiz, daha etkisiz örgütlenmiş ve büyük bir kırsal yedek emek ordusundan gelen daimî bir rekabetin baskısı altında olmaya eğilimlidir. Bu yüzden, bu ülkelerdeki işçiler çoğunlukla daha zayıf bir pazarlık gücüne sahiptir ve merkezdeki işçilere göre önemli derecede düşük reel ücretler alırlar. Çevre ve yarı çevre ülkelerindeki düşük ücretler dünya artı değerinin merkezde toplanmasını mümkün kılar ve ücret maliyetlerinin sistem ölçüsünde düşük tutmaya yardım eder. Ne var ki, uzun vâdede, kapitalist gelişme emek gücünün giderek artan ölçüde kentleşmesiyle birlikte yürümüştür. Başlangıçta bazı kararsızlıklar yaşansa da, kentli işçiler,

şaşmaz bir biçimde, örgütlenmelerine güçlendirmek ve ekonomik, toplumsal, politik haklarını genişletmek için mücadeleye girmiştir. İşçilerin bu mücadelesi, kapitalist dünya-ekonomisi içinde proleterleşme düzeyinin giderek yükselmesine neden olmuştur.

ÇİN'İN SINIF YAPISI

Çin Komünist Partisinin o zamanki genel sekreteri Ciang Zemin, 1 Temmuz 2001'de (ÇKP'nin 80. yılı vesilesiyle) şu kötü nam salan "üç temsil" teorisini resmen ilân etti. Buna göre, Komünist Partinin en ileri üretici güçleri, en ileri kültürü ve halkın en geniş katmanlarının çıkarını temsil ettiği varsayılıyordu. Bu teori, Komünist Partiyi işçi sınıfının öncü örgütü olarak tanımlayan Marksist-Leninist formülün resmen reddedilmesi anlamına geliyordu. Ciang'ın konuşması Parti ile işçi sınıfı arasında görünüşte kalmış son bağları da kopardı. İşin pratik boyutunda, Ciang'ın konuşması (şimdi artık "en ileri üretici güçlerin" temsilcisi oldukları farz edilen) özel kapitalistlerin Partiye kabûlünün yolunu resmen açmıştı.

Çin Komünist Partisi önderliğinin isteğiyle, Çin Toplumsal Bilimler Akademisinden (ÇTBA) bir özel araştırma grubu 1999-2001 döneminde "Çağdaş Toplumsal Yapının Evrimi" konulu bir çalışma yaptı. Söz konusu çalışmanın politik niteliği, Ciang'ın konuşmasının ardından yayımlanan araştırma raporunun önsözünde zımnen ifade edildi:

> ÇTBA Müdürü ve ÇKP Politbüro üyesi Yoldaş Li Tieying, 1998 Ağustos'unda, Sosyoloji Enstitüsünden toplumsal yapıların evrimi hakkına bir çalışma yapılmasını talep etti... Yoldaş Ciang'ın 1 Temmuz'daki önemli konuşmasının ardından genel kamuoyunda toplumsal tabakalaşma konusunda büyük ilgi uyandığından, ilgili makamlar araştırma grubunun elde ettiği inceleme verilerini ve sonuçlarını mümkün olduğu kadar çabuk açıklamasını istedi. (ÇTBA 2001)

Araştırma grubu, Marksist sınıf tahlilini reddediyor ve bir "toplumsal tabakalanma yapısı" tahlilinden yana tavır alıyordu. Şunu savunuyordu:

...sınıf [*cie ci*] kelimesi çoğunlukla geleneksel Marksist sınıf kavramına – yani, üretim araçlarına sahip olup olmadıklarına göre bölünmüş gruplara, çıkarları karşılıklı olarak çatışan ve uzlaşmazlık ve mücadele yoluyla birbiriyle ilişki içinde bulunan gruplara gönderme yapar. Bu sözcük insanlara sert toplumsal çatışmaları, kargaşalığı ve insanın insanla kavgasını hatırlatır ve bâzı bilginlerle bâzı insanlar bu kelimeye düşmandır ve onu kullanmayı reddetmekten yanadır. [ÇTBA 2001]

Anlaşıldığı kadarıyla, araştırma grubu, kimse bunları millete hatırlatmadığı sürece toplumsal çatışmaların ve kargaşalığın olmayacağını ve bunlar yokmuş gibi davranmanın da gayet kabûl edilebilir bir tutum olduğunu sanıyor (ya da umuyor). *Cie ci* münasebetsizliğinden kaçınmak için, araştırma grubu çağdaş Çin toplumunu "örgütsel, ekonomik ve kültürel kaynaklara" erişim imkânlarının farklılığına göre on ana tabakaya ayırıyor (ÇTBA 2002:116). On toplumsal tabaka ve bunların nüfus dağılımı Tablo 4.3'te gösteriliyor.

Tablo 4.3 Çin'in toplumsal tabakalaşma yapısının evrimi, 1978-99 (nüfustaki % olarak)

	1978	1988	1999
Devlet ve toplum idarecileri	1.0	1.7	2.1
İşletmeciler	0.2	0.5	1.5
Özel girişimciler	0.0	0.0	0.6
Profesyonel ve teknik işçiler	3.5	4.8	5.1
Dinadamları	1.3	1.7	4.8
Kendi adına çalışanlar	0.0	3.1	4.2
Satış elemanları ve hizmet işçileri	2.2	6.4	12.0
bunların içinde köylü işçiler	0.8	1.8	3.7
Sanayi işçileri	19.8	22.4	22.6
bunların içinde köylü işçiler	1.1	5.4	7.8
Tarım işçileri	67.4	55.8	44.0
İşsizler ve yarı zamanlı çalışanlar	4.6	3.6	3.1

Kaynak: Çin Toplumsal Bilimler Akademisi Araştırma Grubu, "*Jonguo Muqian Şehui Cigeng Ciegu Yanciu Baogao* (Çin'de Toplumsal Tabakaların Hâlihazırdaki Durumu Üzerine Araştırma Raporu) ed. Xin, Xueyi ve Peilin içinde (2002), s. 115–32.

ÇTBA, Çin'de, orta tabakanın ve girişimci tabakanın durmadan büyümesiyle simgelenen nüve hâlinde bir "modern" toplumsal tabakalar yapısının şekillendiğine inanmaktadır. Akademi, "modern toplumsal tabakalaşmanın yapısının, geleneksel toplum gibi piramit biçiminde değil, en üst ya da görece üst konumlarla en alt konumlarda azınlıkların yer aldığı, buna karşılık toplumun çoğu üyesinin orta ya da orta-üst konumlarda toplandığı, zeytin biçiminde olduğunu" öne sürmektedir (ÇTBA 2002:124).

Araştırma Grubu, 1978'den bu yana (girişimcileri, idarecileri, kendi adına çalışanları, dinadamlarını, profesyonel ve teknik işçilerle toptan ve perakende satış ve servis sektöründe çalışan işçileri kapsayan "orta tabakaların" Çin nüfusunun en hızlı genişleyen kesimini oluşturduğunu iddia etmektedir. Grup, "Çin bir endüstri, enformasyon ve kent toplumu olma yolunda ilerledikçe orta tabakaların büyümeye devam edeceği ve sonunda modernleşmiş Çin'in toplumsal tabakalar yapısı içinde en önemli, en istikrar sağlayıcı toplumsal kuvvet hâline geleceği" tahmininde bulunmaktadır (ÇTBA 2002:125).

Gün gelip de Çin, böyle güzel, böyle "zeytin biçimli" bir orta-sınıf toplumuna dönüşür mü? Daha önce ileri sürüldüğü gibi, – artık değerin bir kesimini elde etme imkânına sahip, yönetici olmayan bir toplumsal grup olarak anlaşılan – orta-sınıfın görece küçük olması gerekir. Artı-değeri paylaşan sınıflar gerçekten nüfusun çoğunluğu hâline gelirse, bu gelişme, sömürüye dayalı toplumsal sistemi istikrara kavuşturmak şöyle dursun, muhtemelen çöküşüne götürecektir.

Tablo 4.3'teki eğilimler incelenince, "orta tabakaların" Çin toplumunun en hızlı genişleyen parçasını oluşturduğu iddiasının, esas olarak, toptan ve perakende satış ile hizmet sektöründe çalışan işçilerin "orta tabakalara" dâhil edilmesine dayandığı görülecektir. Oysa, grubun kendi araştırmasına göre, bu grubun gelirleri "orta tabakalara" dâhil sayılmayan sanayi işçilerininkine göre genellikle daha düşüktür (ÇTBA 2002:127). Bu yüzden, sanayi işçileriyle hizmet sektörü işçilerini emek ücretiyle yaşayan proletarya ve yarı proletarya olarak birlikte gruplandırmak daha mâkûl gözükmektedir. Böyle bir yeniden

gruplandırma ise kişiyi son on-yıllar içinde Çin'in toplumsal yapısında meydana gelen en çarpıcı gelişmenin toplumun hızla proleterleştirilmesi olduğundan başka sonuca götürmez.

Bir rapora göre, Çin'de (tasarruf mevduatları, hisse senetleri, tahviller, evler ve döviz birikimleri şeklinde) özel ellerdeki servetin aşağı yukarı yüzde 70'i, sayıları yaklaşık ancak iki milyon kişiyi bulan, hâlen çalışmakta ya da emekli üst ya da orta düzey hükümet görevlisiyle akrabalarının malıdır. Söz konusu belgenin, Çin Komünist Parti Politbürosuna sunulan bir iç rapora dayandığı iddia ediliyor (Bkz. "*Dalu Guanliao Yong Quanmin Qiçeng Caifu* – Kıta Çin'inin bürokratları bütün halkın zenginliğinin yüzde 70'ine sahip." Website:http://www.donews.com/donews/article/1/19330.html, 1 Kasım 2003 erişimi).

"Devlet ve toplum idarecileri" diye tasnif edilen grubun bürokratik kapitalistler olduğu kabul edilirse, (bürokratik ve özel kapitalistleri içeren) kapitalist sınıfın nüfusun yaklaşık yüzde 3'ünü oluşturduğu görülür. Orta sınıfın, idareciler, profesyonel ve teknik işçilerle dinadamlarının yarısını ya da başka deyişle nüfusun yüzde 9'unu içerdiği kabûl edilebilir. Köylülerin nüfus içindeki oranı yüzde 44, küçük burjuvazinin de yüzde 4'tür.

Sanayi ve hizmet sektörü işçileri arasındaki köylü işçiler (yüzde 12) yarı-proletarya kapsamına girer. Yarı-proletarya, işsizlerle yarı zamanlı çalışanları da içerir (nüfusa oranı yüzde 3, ama muhtemelen gerçek oranının hatırı sayılır miktarda altında hesaplanmıştır). Ek olarak, kentli işçilerin sâdece yaklaşık yarısı, hükümet düzenlemeleri ve iş akitleriyle bir ölçüde korundukları ve bazı haklardan yararlanabildikleri devlet mülkiyetindeki girişimlerde, borsada işlem gören şirketlerde, özel şirketlerde ve yabancı sermayeli şirketlerde çalışan kayıtlı (formel) işçiler sayılabilir. Böylece proletaryanın nüfusun yüzde 12'sini, yarı-proletaryanın da yüzde 28'ini oluşturduğu hesaplanmaktadır.

Tablo 4.4'de, Çin'in sınıfsal yapısı ABD ile Brezilya'nınki ile mukayese ediliyor. Bu iki ülke ile karşılaştırıldığında, Çin'in, daha büyük

bir kırsal köylü nüfusuna, buna karşılık önemli ölçüde küçük birer proletarya ve yarı-proletaryaya sahip olduğu görülüyor.

Tablo 4.4 Merkez ve yarı çevrede sınıf yapıları

Sınıflar	Merkez (ABD, 1990)	Yarı çevre (Brezilya, 1990)	Yarı çevre (Çin, 1990)
Burjuvazi/seçkinler	5	5	3
Orta sınıf	20	7	9
Küçük burjuvazi	5	9	4
Proletarya	45	20	12
Yarı proletarya	25	47	28
Köylüler	/	12	44

Kaynak: Yazarın (Tablo 4.1, 4.2 ve 4.3'e dayanarak) hesaplamaları.

KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİ ÇİN'İN YÜKSELİŞİNE DAYANABİLİR Mİ?

Kapitalist dünya ekonomisi kâr arayışına ve sonsuz sermaye birikimine dayanır. Ne var ki, kapitalist birikim sürecinin ta kendisinden doğan ve kâr oranlarını düşürme yönünde hareket eden yapısal kuvvetler vardır. Merkez ülkelerde, yüksek oranda proleterleşmiş işçi sınıfları toplumsal ve ekonomik mücadeleler için etkili bir tarzda örgütlenebilme yeteneğine sahiptir. Tarihsel olarak onların mücadelesi, kâr oranlarının düşmesine ve birikim krizlerinin ortaya çıkmasına yol açarak ücret ve vergi maliyetlerinin yükselmesine neden olmuştur.

Kâr oranlarını eski hâline getirmek ve sermaye birikiminin önünü yeniden açmak için, merkez ülkelerin kâr oranlarının düştüğü belli bâzı sektörlerden sermayelerini kaydırmaları ve bu sektörleri çevre ve yarı çevredeki ücretlerin ve vergilerin yeterince düşük olduğu coğrafyalara yeniden yerleştirmeleri zorunludur. Bu yüzden, küresel sermaye hareketleri kapitalist dünya ekonomisinin periyodik yeniden yapılandırılmalarında can alıcı bir rol oynar.

Çin küresel sermayenin son yer değiştirmelerinden kazançlı çıkan

başlıca ülkedir. Çin, kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmesini derinleştirmeyi hedefleyen "reform ve açıklık" programını başlattığında, çok büyük bir kırsal artı emek gücüne sahipti ve sınıfsal yapısı sırf merkez ülkelere değil tarihsel olarak hâli vakti yerinde olan yarı çevre ülkelerine göre de çok daha az proleterleşmişti. Öte yandan, kısmen Maocu kendine yeterlilik ve sanayileşme politikalarının başarısı sayesinde, Çin, çoğu yarı çevre ülkesinin günüleyeceği çeşitlilikte ürün üretmesine izin verecek yoğun bir teknolojik yeteneğe sahip bulunuyordu. Çin, "dünyaya açıldığı" ândan itibaren, kendisinden çok önce yarı çevre statüsüne yükselmiş ülkelere karşı tam tekmil bir rekabete girişti. Ücretlerin ve öbür maliyetlerin düşüklüğü sayesinde de bu rekabette avantajlı bir durum elde ederek yeni yerler arayan merkez sermayelerinin başlıca alıcısı oldu.

Tablo 4.5, kıyaslama için seçilmiş bir dizi ülkede imalat sektöründeki ücret oranlarını gösteriyor. Hiyerarşinin tepesinde ABD, Japonya ve Güney Kore gibi merkez ya da "zengin" yarı çevre ülkeler yer alıyor. Latin Amerika ve Doğu Avrupa'nın tarihsel olarak hâli vakti yerinde yarı çevre ülkelerindeki ücret oranları merkez ülkelerdekinin yüzde 10'u ila yüzde 30'u arasında seyrediyor. Hiyerarşinin dibinde ücret oranları merkez ülkelerdekinin yüzde 1'i ila yüzde 5'ine denk gelen Asya'nın yoksul yarı çevre ülkeleri bulunuyor. Çin, kişi başına düşen GSYİH bakımından hâli vakti yerinde yarı çevreye yaklaşırken, ücret oranları bakımından yoksul yarı çevre ülkelerine benzemeye devam ediyor. Merkez ülkelerle Çin arasındaki ücret aralığı neredeyse 20'ye 1'dir. GSYİH ile ücretler arasındaki bu uyuşmazlık Çin'in gelecek on-yıllardaki toplumsal dönüşümü bakımından neleri akla getirir?

Çin dünyanın mamül ürün ihracat merkezi olurken, Çin toplumu da hızlı bir sanayileşme ve kentleşme yaşamaktadır. Çin'in sınıfsal yapısının temelli bir değişim geçirmesi kaçınılmazdır. Proleter ve yarıproleter ücretli işçilerin nüfustaki payı önemli oranda artacak, köylülerin payı önemli oranda azalacaktır. Bir ya da iki nesillik sürede Çin'in proleterleşme derecesi Latin Amerika ya da Doğu Avrupa'daki yarı çevre ülkelerinin bugünkü düzeyine gelecektir. Bunun bir so-

Tablo 4.5 Seçilmiş ülkelerde işçi ücret oranları (2005 ya da veri elde edilebilen son yıldaki ABD doları cinsinden aylık ücret üzerinden)

Ülkeler	Aylık ücret	ABD'deücret % olarak
ABD	2898.2	100.0
Japonya	2650.2	91.4
Güney Kore	2331.4	80.4
Arjantin (2001)	837.5	28.9
Macaristan	732.7	25.3
Çek Cumhuriyeti	612.0	21.1
Polonya (2004)	585.9	20.2
Şili	432.4	14.9
Türkiye (2001)	427.5	14.8
Meksika (2004)	341.9	11.8
Brezilya (2002)	308.7	10.7
Peru	237.8	8.2
Çin (2004)	141.3	4.9
Tayland (2003)	133.5	4.6
Filipinler (2004)	98.8	3.4
Endonezya (2001)	54.1	1.9
Hindistan (2003)	23.2	0.8

Kaynak: ILO (2006), s. 763-838, 933-1031. Ücret oranları Dünya Bankası kur oranları üzerinden ABD Dolarına çevrilmiştir. *World Development Indicators Online*, http://devdata.worldbank.org/dataonline. Ücret oranları aylık olarak belirtilmemişse izleyen formüle göre aylık ücrete dönüştürülmüştür: aylık ücret = haftalık ücret x 4,3 = günlük ücret/8 x haftalık çalışma saati x 4,3 = saat ücreti x haftalık çalışma saati x 4,3.

nucu olarak, Çinli proleter ve yarı-proleter işçiler yarı çevredeki ücret düzeyini ve buna karşılık gelen siyasal ve toplumsal haklarını talep edecektir. Merkez ülkelerle Çin arasında bugün 20'ye 1 olan ücret aralığı, 10'a 1 ya da 5'e 1'e inecektir. Proletarya ile yarı-proletaryanın artan talepleri ve pazarlık gücü Çin'in birikim rejimi üzerinde ağır bir baskı oluşturacaktır. Çin rejimi böyle bir basınca dayanabilir mi ve bunun ne gibi küresel etkileri olabilir? Olası dört senaryo tahayyül edilebilir.

Birincisi Çin başarısız olabilir. Çin'in "kalkınma" yönündeki bü-

yük hamlesinin koca bir balondan başka bir şey olmadığı ortaya çıkabilir. Ülke yeniden çevre ya da yoksul yarı çevre statüsüne düşerken, mevcut birikim rejimi de bizzat kendisinin yarattığı patlayıcı toplumsal basınca artık dayanamaz hâle gelerek çökecektir. Gene de, bu senaryo kapitalist dünya ekonomisi açısından en az zarar verici ihtimal olabilir.

Kapitalist dünya ekonomisi açısından Çin'in yarattığı sorun, muazzam büyüklüğünden kaynaklanır. Bu ülke, bütün merkez ülkelerin toplam emek gücünden ya da tarihsel olarak hâli vakti yerinde yarı çevrenin tamamındakinden daha büyük bir emek gücüne sahiptir. Çin, çok çeşitli meta zincirleri üzerinde tarihsel yarı çevre ülkelerle rekabet etmektedir. Bu rekabet, eninde sonunda iki tarafın kâr ve ücret oranlarının bir denge noktasında buluşmasına yol açacaktır. Bu dengelenme ya yukarı doğru ya da aşağı doğru gerçekleşecektir.

Aşağıda dengelenme senaryosunda (ikinci senaryo), muazzam emek gücüyle Çin'in rekabeti, tarihsel hâli vakti yerinde yarı çevre ülkelerin belli meta zincirleri üzerindeki göreli tekelini tamamıyla sona erdirecektir. Göreli tekelin yerini yoğun rekabete bırakmasıyla geleneksel yarı periferiye düşen katma değer baskılanacak ve tarihsel yarı çevreyi Çin'deki ücretlere yakın daha düşük bir ücret oranını kabûl etmeye mecbur bırakacaktır.

Bu ihtimali göz önüne alan iki Morgan Stanley iktisatçısı Andy Xie ile Denise Yam şunu ileri sürdüler:

> Artan ürün yelpazesi ve değer zincirinde yukarı doğru hareketiyle Çin muhtemelen uluslararası bir oyuncu olacaktır... Dip çizgi, Çin'in artı emeğinin, ücretlerde önemli bir enflasyona yol açmaksızın dünya imalat sektörünü emebilmesine izin verecek şekilde, OECD ülkelerinin imalat sektöründeki artı emek gücünün toplamının üç katı olmasıdır. Bizce, Çin'in fiyatları küresel fiyatlar hâline gelmektedir ve Asyalı öbür üreticilerin bu fiyatları kabûl etmekten başka çâresi yoktur. (Yam ve Xie 2002)

Xie'nin (2002) belirttiği gibi, "öbür Doğu Asya ülkeleri deflasyona gitmeksizin aynı hayat standartlarını koruyamaz. Bu bağlamdaki deflasyonun verimlilik kazançlarıyla ilgisi yoktur; bu deflasyon, sürdü-

rülemez hayat standartlarının bedelini ödemek için mevcut zenginliğin değerini düşürmek anlamındadır".

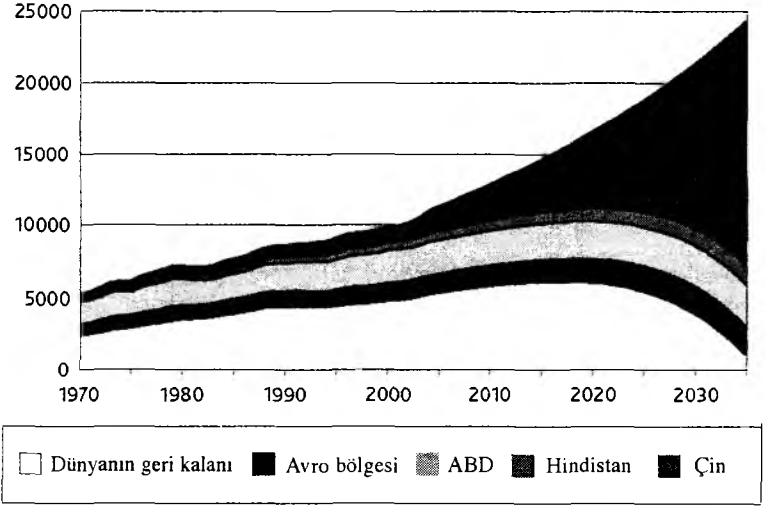
Fiiliyatta, ikinci senaryo tarihsel olarak hâli vakti yerinde yarı çevrenin çevre statüsüne düşmesi demektir. Senaryo, kapitalist dünya ekonomisi bakımından tehlikeli imâlar içermektedir. Hâli vakti yerinde yarı çevre, "orta tabaka" olarak dünya sisteminde yeri doldurulamaz bir rol ifa etmektedir. Şâyet hâli vakti yerinde yarı çevre katmanı ortadan kalkar ve artık çevrenin ya da yoksul yarı çevrenin bir parçası olmaktan başka bir şey ifade etmez olursa, tepedeki merkez ülkeler, çevre ve yoksul yarı çevrenin potansiyel olarak birleşik direniş ve isyânıyla yüzyüze kalacağından, dünya sisteminin politik bakımdan son derece istikrarsızlaşması olasıdır.

Dahası, çevre statüsüne gerileyen yarı çevre devletleri, kaçınılmaz olarak kendi topraklarında son derece patlayıcı politik durumlarla karşı karşıya kalacaktır. Görece daha proleterleştirilmiş işçi sınıfları yarı çevre düzeyinde ücretler ve toplumsal siyasal haklar talep edecektir. Oysa, söz konusu devletler aynı anda hem görece yüksek ücretler verip hem de öbür çevre ya da çevre statüsüne gerilemiş yarı çevre ülkeleriyle dünya pazarında rekabet etmeye dayanamayacaktır. Bütün yarı çevre kuşağı devrim ve siyasal kargaşa tehdidi altında kalacaktır.

Üçüncü senaryo, dengelenmenin yukarıya doğru gerçekleşmesidir. Çin, "modernleşme" hedefine ulaşmayı başarabilir ve güvenli, hâli vakti yerinde bir yarı çevre ülkesi olur. Aynı zamanda da tarihsel olarak hâli vakti yerinde yarı çevre ülkeleri bâzı meta zincirleri üzerindeki tekellerini koruyabilirler. Bunun sonucunda Çin'deki ücret oranları yükselir ve yarı çevre ülkelerdeki oranlara çıkar. Ne yazık ki, kapitalist dünya ekonomisi açısından, bu senaryo da ikinci senaryo kadar tehlikelidir. Sorun, gene Çin'in muazzam büyüklüğündedir. Şâyet, Çinli işçiler genel olarak yarı çevre oranları düzeyinde ücret alırlarsa, Çin nüfusunun büyüklüğü nedeniyle, tüm hâli vakti yerinde yarı çevre işçilerinin artı değerden aldıkları pay, iki kattan fazla artacaktır. Bu da, dünyanın geri kalanına düşen artı değer payının önemli ölçüde azalacağı anlamına gelir.

Yukarı doğru dengelenmenin kapitalist dünya ekonomisi için çok pahalıya geleceği ortaya çıkıyorsa, diyelim Çin'in yükselmesi öbür yarı çevre ülkelerin gerilemesi pahasına gerçekleşsin, bu durumda ne olur? Bir başka deyişle, Çin'in (ve Hindistan'ın) yükselerek tarihsel olarak hâli vakti yerinde yarı çevrenin yerini almayı başardığı bir senaryoyu tahayyül edelim. Bunun mevcut dünya sistemi üzerinde olası etkileri ne olurdu?

Immanuel Wallerstein, *Geçiş Çağı* kitabında dünya ekonomisinin gelecekteki genişlemesinde, "Kuzey"in küresel sermaye akışlarının ana kütlesini çekmeye devam edeceğini, "Güney"de ise yatırımların muhtemel öncelik alanlarının Çin ile Rusya olacağını öngörmüştü. Bu öngörüden yola çıkarak şunu sordu: Bütün yatırımlar dağıtıldıktan sonra, dünyanın öbür yarısı için ne kalacaktır (Wallerstein 1996:232)?

Şekil 4.2 Dünya enerji tüketimi: gerçekleşmiş ve beklenen (milyon ton petrol eşdeğeri), 1970-2035

Kaynak: Gerçekleşmiş dünya enerji tüketim verileri Dünya Bankası, *World Development Indicators Online* <http://devdata.worldbank.org/dataonline> (1Kasım 2007 erişimi) adresinden alınmıştır.

Hâlihazırda gözlenen sermaye akımlarıyla daha tutarlı olması için Rusya'nın yerine Hindistan'ı koyduktan sonra tek yapılması gereken, özünde aynı soruyu sormaktır.

Bunu dünyanın elde edilebilir enerji kaynakları perspektifinden ortaya koymak açısından, Şekil 4.2 Çin, ABD, Avro Alanı, Hindistan ile dünyanın geri kalanının 1970–2035 yılları arasındaki gerçekleşmiş ve beklenen enerji tüketimlerini gösteriyor. Çin'in beklenen tüketimi, 1999–2004 dönemindeki eğilim oranına dayanarak, yani, yılda yüzde 7.9 büyüyeceği tahminiyle, dünya enerji arzı da yüzde 2.6'lık büyüme eğilim oranına dayanarak hesaplanmış. ABD, Avro Alanı ile Hindistan'ın beklenen enerji tüketimleri de yine 1999–2004 dönemi eğilim oranlarına dayanıyor. Bu eğilimler veri alındığında, dünyanın geri kalanının 2017 yılından itibaren enerji tüketimini giderek daha da azaltmak zorunda kalacağı, 2035 yılına varıldığında ise Çin, Hindistan, ABD ve Avro Alanının dışında kalan dünya için fiilen hiç elde edilebilir enerji kalmayacağı görülüyor. Böyle bir senaryonun hakikaten gerçekleşmesi kesinlikle imkânsızdır. Kaldı ki, Şekil 4.2'de her şeye rağmen dünya enerji arzının görülebilir gelecekte büyümeye devam edeceği varsayılıyor. 6. Bölümde ileri sürüleceği gibi, bunun fazla "iyimser" bir senaryo olduğu gösterilebilir.

5
KÂR ve BİRİKİM:
SİSTEMİK DÖNGÜLER ve SEKÜLER EĞİLİMLER

Kitabın 1. Bölüm'ünde, kapitalist dünya ekonomisinin işleyiş ve genişlemesinin devletlerarası rekabet ile hegemonik güçler arasında bir dizi dinamik dengenin kurulmasına bağlı bulunduğu savunuldu. Devlet-sermaye ilişkisinin kâr elde etme ve sermaye biriktirme açısından yeterince elverişli olabilmesi için, çoklu siyasal yapılar arasındaki rekabet vazgeçilmez bir gerekliliktir. Ne var ki, devletlerarası dizginsiz bir rekabet sistemin bir bütün olarak uzun vâdedeki ortak çıkarlarına zarar verebilir ve herkesin birlikte yıkımına yol açabilir. "Küçük hesapların zorbalığını" engellemek için, geçici olarak devletlerarası rekabetin dar çıkarları üzerine çıkabilecek ve "sistem düzeyindeki sorunlara sistem düzeyinde çözümler" sağlayacak bir hegemonik gücün zaman zaman ortaya çıkması gerekir (Arrighi ve Silver 1999:28).

On dokuzuncu yüzyıldan önce, "sistem düzeyindeki sorunlar" esas olarak (merkez ülkeler arasında büyük savaşları önlemek için) Avrupa çapında güç dengesini ve "barışı" kurup güçlendirmeyi içerirdi. On dokuzuncu yüzyıldan beri ise, kapitalist dünya ekonomisinin büyüklüğünün ve karmaşıklığının artmasıyla sistem düzeyindeki sorunlar, küresel toplumsal uzlaşının kurulması kadar küresel ekonominin işletilmesi ve düzenlenmesini de kapsamaktadır. Sistem düzeyindeki bu sorunlara etkili bir şekilde eğilebilmek için hegemonik gücün gereken politik ve ekonomik yetenekle donanmış olması gerekir. Gerekli (ama yeterli olmayan) bir koşul olarak, hegemonik devlet "küresel olarak etkili şiddet araçları ile evrensel olarak kabûl edilen ödeme araçları" üzerinde en büyük denetime sahip olmalıdır (Arrighi ve d. 1999:38). Yeterince uzun bir süre devam edebilmesi için her ikisi

üzerindeki denetim de, hegemonik devletin hem ekonomik çıktının mutlak büyüklüğü hem de teknolojik üstünlük tarafından belirlenen üretim kapasitesinin üstünlüğüne dayanmalıdır.

Ne zaman bir hegemonik güç kapitalist dünya ekonomisi üzerinde fiilî "liderliğini" kursa, sermaye birikimi için, maddî üretim ve ticarette çoğunlukla birkaç on-yıl boyunca süren görece hızlı bir genişleme dönemine yol açan, elverişli koşullar yaratıldı. Ne var ki bu genişleme, sistemin, içindeki "toplumsal olarak geçerli birimler"in sayısı ve bunlar arasındaki alış-verişin yoğunluğu ile ölçülen, "hacmi ve dinamik yoğunluğunun" artmasına yol açtı (Arrighi ve Silver 1999:30). Genişleme, mevcut hegemonya ile özdeşleşmiş eski tekellerin gücünü kırarak ve kurulu hegemonya ile özdeşleşmiş devlet ve işletmelerden çok yeni devletler ve işletmelerin yararına olan yeni kâr fırsatları yaratarak, yeni devletlerin ve yeni kapitalist işletmelerin ortaya çıkmasının koşullarını yarattı. Genişleme, aynı zamanda, sistem çapında oluşturulmuş mevcut toplumsal uzlaşma içinde yer almayan ama mevcut toplumsal anlaşmalara meydan okuyacak kadar güçlenen yeni toplumsal kuvvetlerin doğmasına da neden oldu.

Böylece, er ya da geç, devletlerarasındaki, kapitalistler arasındaki ve toplum içindeki çatışmalar yeniden baş gösterecek ve şiddetlenecekti. Çatışmaların mevcut hegemonyanın düzenleme yeteneğinin ötesinde şiddetlenmesiyle, kurulu hegemonik yapı "sistemik kaos"a girdi. Sistem ölçeğinde sermayenin getiri oranı düştü ve kapitalistler kârlılıktaki düşüşe, sermayelerinin daha büyük bölümünü "likit" biçimde (yani, hareketli malî sermaye olarak) tutmakla karşılık verdi. Düşüşe geçmiş hegemonya, karşılaştığı krize geçmişte hareketli malî sermeye üzerinde devam eden hâkimiyetinden yararlanarak yanıt vermiştir. Dahası, devletler, kapitalistler ve toplumsal sınıflar arasındaki çatışmalar da malî birikimden elde edilen kârları geçici olarak şişirdi. Malî genişleme, düşüşe geçmiş olan hegemonyanın gücünü ve zenginliğini bir süre için yeniden şişirmesine ve kendisine yönelik meydan okumaları etkisizleştirmesine yardımcı oldu. Ne var ki, bütün toplumsal gruplardan çektiği gelir ve serveti hareketli malî sermaye-

yi kontrol edenlere yeniden dağıtmakla, malî genişleme, kaçınılmaz biçimde, sonunda kurulu hegemonyayı bastıracak ve "sistemik kırılmaya" yol açacak temeldeki çelişkileri genişletmek ve derinleştirmek yönünde hareket etti.

"Maddî genişleme" ile "malî genişleme" arasında ardı ardına gelen nöbet değişimleri, Giovanni Arrighi'nin "sistemik birikim döngüleri" dediği bir seri oluşturdu. Sistemik kırılmalar, dünya sisteminin "hacminin ve dinamik yoğunluğu"nun mevcut hegemonik yapının örgütsel yeteneğinin kaldıramayacağı kadar büyüdüğüne delalet eder. İşler bu noktaya geldiğinde, kapitalist dünya ekonomisinin başarılı biçimde yeniden yapılandırılabilmesi için daha büyük bir sistem düzeyinde örgütsel yeteneğe sahip yeni bir hegemonya kurulmak zorundadır. Sistemin hacmi ve yoğunluğu gittikçe büyürken, sistemi düzenleme yeteneğine sahip hegemonik devletin toprak büyüklüğü ve örgütsel yetenekleri de giderek büyümek zorundadır. Felemenk Birleşik Eyaletleri güç belâ bir ulus-devlet oluştururken, Britanya dünyanın her yanında imparatorluk mülklerine sahip bir ulusal devlet, ABD ise toprak büyüklüğüyle alışılmış tipteki Avrupa ulus-devletlerini cüce bırakan kıta büyüklüğünde bir devletti. Kapitalist dünya ekonomisinin genişliğine ve derinliğine büyümesiyle geleneksel kent-devletleri ve ulus-devletler hegemonya yarışında bir rol oynayamayacak kadar "küçük" kaldılar (Arrighi ve d. 1999:37–8).

Kıta büyüklüğünde bir devlet ya da devletler bloğu, devletlerarası rekabet zorunlu koşulunu tahrip etmeksizin kapitalist dünya ekonomisine uyum gösterebilecek mümkün olan en büyük siyasal birimdir. Kapitalist dünya ekonomisi birbirini izleyen genişlemeler yoluyla tarihsel sınırlarından birine ulaşmış gibi gözüküyor. Hacmi ve yoğunluğu artık kıta büyüklüğünde bir devletten daha küçük herhangi bir politik birim tarafından fiilen düzenlenemeyecek ölçüde büyümüştür ve bu hacim ve yoğunluğun büyümeye devam etmesiyle, sistemin fiilen düzenlenmesi için muhtemelen kıta büyüklüğündeki bir birimden hatırı sayılır ölçüde daha büyük bir birim gerekecektir. Öte yandan, böyle büyük bir birim de sahip olacağı ezici politik gücüyle devletlerara-

sı rekabete fiilen son verip sonsuz sermaye birikimine dayalı bir sistemin zorunlu koşullarından birini ortadan kaldırabilir. Bu ikilemin mevcut sistemin tarihsel çerçevesi içinde çözülemeyeceği ölçüsünde, kapitalist dünya ekonomisinin çöküş ânına yaklaşıyoruz.

FELEMENK HEGEMONYASININ YÜKELİŞİ ve DÜŞÜŞÜ

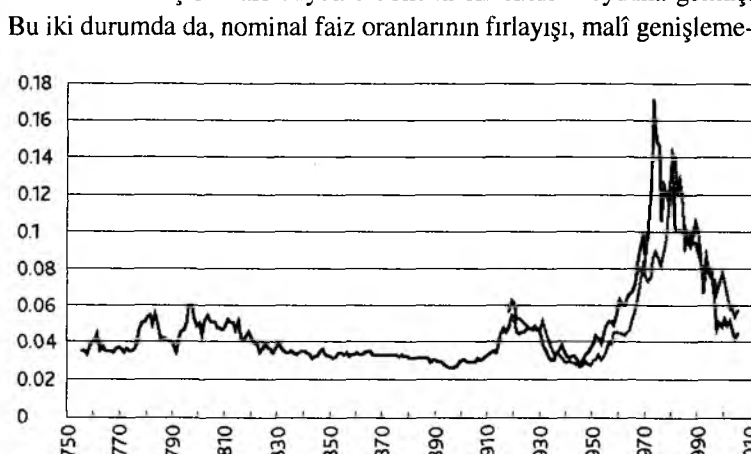
Otuz Yıl Savaşlarının (1618-48) sonucu, İspanyolların bir "Avrupa İmparatorluğu" kurma çabasının nihaî başarısızlığını ilân etti. İspanyol imparatorluğuna karşı uzun sürmüş mücadeleye Felemenk Birleşik Eyaletleri önderlik etmişti. Westfalya Andlaşması (1648) güçler dengesine dayanan bir Avrupa devletlerarası sistemini resmîleştirdi.

Birleşik Eyaletler, tarihçilerce tam anlamıyla modern bir devlet sayılmaz. Bununla birlikte, on yedinci yüzyıldaki (Baltık ticaretindeki tekeli ve gemi yapımcılığındaki önderliğine dayanan) ticarî ve malî gücü başlangıçtaki kapitalist dünya ekonomisinde komuta mevkiîni işgâl etmesine yeterliydi. Ne var ki (Britanya ve Fransa gibi) yeni ortaya çıkan ulus-devletler bir kez imparatorluk fetihlerinin tehdidinden kurtulunca, (Felemenk tüccarlarının kendi iç pazarlarına ve sömürgelerine girmesini yasaklayan) merkantilizm ve deniz aşırı yayılma yoluyla Felemenk'in zenginlik ve güç kaynağının altını oyma imkânı buldu. Büyük ulus-devletler kuvvetlenirken, Felemenk, en basitinden, hegemonya oyununda kalmasına yetecek toprak büyüklüğüne ve insan gücüne sahip değildi. 1650'ler ve 70'lerdeki üç İngiliz-Felemenk savaşının ardından, Felemenk Cumhuriyeti geri dönüşsüz bir şekilde Britanya'nın küçük askerî ortağı durumuna indirgendi.

Felemenk'in ticarî ve diplomatik üstünlüğünün parçalanmasına rağmen, Amsterdam Avrupa'nın malî merkezi olarak kaldı. On sekizinci yüzyılın başlarındaki görece barışçıl yıllar boyunca, Amsterdam değerli metaller biçiminde bol miktarda likit sermaye biriktirdi. Devletlerarası mücadelenin yeniden şiddetlendiği 1740'tan sonra, Felemenk mükemmel bir malî genişlemenin meyvelerini topladı. "Bütün Avrupa devletleri Felemenk tefecilerinin önünde kuyruğa girmişti"

öyle ki, bir ara İngiliz Hazinesinin toplam borcunun dörtte biri Felemenk'in elindeydi (Braudel 1984: 246-7).

Şekil 5.1, 1756'dan 2006'ya kadar İngiliz Devlet Tahvilleriyle, 1919 ile 2006 arasındaki ABD şirket bonolarının getirileri üzerinden nominal faiz oranlarının uzun dönem hareketini gösteriyor. 18. yüzyılın ortalarından günümüze, nominal faiz oranlarında üç büyük yükseliş olduğu görülüyor. Birincisi, Felemenk malî krizi ve Napolyon savaşlarının cereyan ettiği 1770'lerle 1810'lar arasında gerçekleşmiş. İkincisi 1910'lar ve 20'ler arasında, Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen malî spekülasyonların likit sermaye talebine tavan yaptırdığı kısa ömürlü savaş sonrası büyüme dönemi sırasında meydana gelmiş. Bu iki durumda da, nominal faiz oranlarının fırlayışı, malî genişleme-

Şekil 5.1 Nominal faiz oranlarının uzun dönem hareketi: Britanya 1756-2006/ABD 1857-2006

Kaynaklar: İngiliz Devlet Tahvilleri (British Consols) ile ilgili veriler Mitchell (1988) s. 878 ile *UK National Statistics Online* <http:www.statistics.gov.uk> (1 Aralık 2007 erişimi) adresinden alınmıştır. ABD şirket AAA bonolarının faiz oranları Carter ve d. (2006) ile : *ABD Başkanın Ekonomik Raporu* (2007) <http:www.gpoaccess.gov/eop/2007/B73.xls> (1 Aralık 2007 erişimi) adresinden alınmıştır.

nin sonlarına doğru ve kurulu hegemonya sistemik kırılma evresine girmekteyken gerçekleşmiş. Ne var ki, üçüncü büyük yükselişin meydana geldiği 1970 ve 80'lerde, ABD hâlâ malî genişlemesinin ve hegemonik gerileyişinin ilk aşamasındaydı. Bu dönemdeki çok yüksek nominal faiz oranları, büyük ölçüde, görülmemiş yükseklikteki enflasyon oranlarını yansıtıyordu. Nominal faiz oranlarının davranışındaki farklılık sistemin işleyişindeki önemli değişikliklerin yansımasıdır.

PAX BRİTANNİCA'NIN YÜKSELİŞ ve DÜŞÜŞÜ

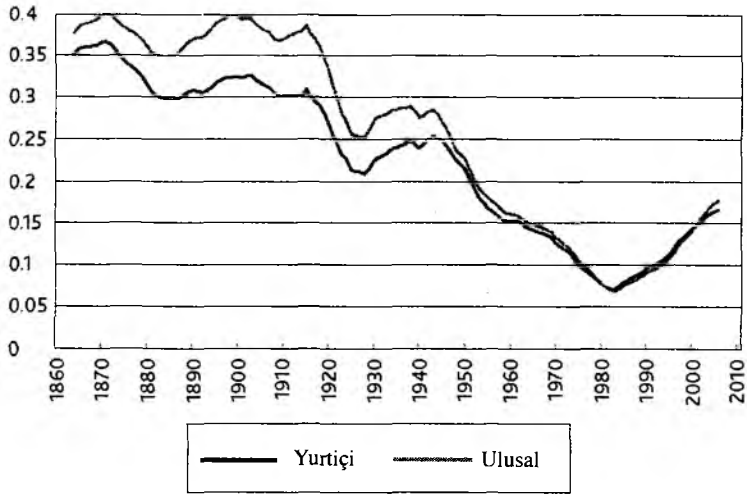
Kapitalizm kâr için üretime ve sermaye birikimi peşinde koşmaya dayanan bir ekonomik sistemdir. Kapitalist genişleme dönemleri artan ve görece yüksek olan kâr oranlarıyla, buna karşılık birikim krizi dönemleri de azalan ve görece düşük kâr oranlarıyla ayırt edilir. Kâr oranı, kârın sermaye stoğuna oranı olarak tanımlanır ki o da kâr payı ile çıktı-sermaye oranına bağlıdır:

kâr oranı = kâr/sermaye stoğu = (kâr/çıktı) x (çıktı/sermaye)

Bu bölümde, kâr bütün mülkiyet gelirleri ya da çıktı değeri eksi ücret ve vergi maliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Bölüm sonundaki Ek, bu bölümde kullanılan kâr oranlarının hangi kaynaklardan alındığını ve nasıl hesaplandığını göstermektedir.

Şekil 5.2, 1855–2006 arasındaki dönemde Britanya kapitalist ekonomisindeki kâr oranı için iki ölçüyü gösteriyor. Bunlardan biri sâdece yurt içi kârını ("yurt içi kâr oranı"), öbürü, Britanyalı kapitalistler tarafından hem yurt içinde hem de ülke dışında elde edilen kârları içeriyor. Her ikisi de, kısa dönemli dalgalanmaların etkisinden arındırmak için, onar yıllık hareket ortalamaları olarak sunuluyor.

1815 Viyana Barışıyla Britanya, Avrupa'daki güçler dengesinin tartışmasız efendisi hâline geldi. İzleyen yüzyıl, Avrupa'da Karl Polanyi'nin "yüzyılın barışı" dediği bir dönem olacaktı. 1849'dan itiba-

Şekil 5.2 Kâr oranının uzun dönem hareketi, Britanya 1855-2006 (onar yıllık ortalamalar)

Kaynak: Yazarın hesaplamaları (veri kaynakları ve düzenlemesi için bkz. 5. Bölümün Eki).

ren Britanya, ülke sanayinin kullandığı hammaddelerin fiyatını ucuzlatan ve pazarlarını Avrupa ile ABD ihraç mallarına açan bir tek yanlı serbest ticaret ilân etti. 1830'dan 1860'a dek, sistem ölçeğinde bir maddî genişlemeye yol açan bir "bereket (üretkenlik) döngüsü" yaşandı.

İngiliz hegemonyası, sanayideki tekeline ve küresel sömürge imparatorluğuna dayanıyordu. Ne var ki, Britanya önderliğindeki maddî genişlemenin ta kendisi sanayileşmenin yayılmasına yol açtı. (Demiryolları gibi) Yeni teknolojiler büyük ölçüde sermaye yoğun yatırımlar gerektiriyordu. Yoğunlaşan fiyat rekabetiyle sâbit yatırımların maliyetlerinin yükselmesi arasında sıkışan kâr oranları düşerek 1873-96 yılları arasındaki "Büyük Bunalım"a yol açtı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki Büyük Bunalım sırasında Britanya dünyanın imalathanesi olmaktan çıkarken, yeni endüstriyel güç-

ler olarak Almanya ile ABD belirdi. Bununla birlikte, kapitalist dünya ekonomisinin yeniden genişlemeye başlamasıyla Britanya dünyanın malî "çamaşırhanesi" olarak konumunu yeniden pekiştirdi. Birinci Dünya Savaşından önceki 15 yıl Avrupalılarca Edward *belle époque*'ü [Fr. Güzel çağ] diye bilinirdi. Büyük bölümü ABD'de olmak üzere denizaşırı İngiliz yatırımları tırmanışa geçti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Britanya'nın ulusal varlıklarının yaklaşık yarısını denizaşırı yatırımları oluşturuyordu (Arrighi, Barr ve Hisaeda 1999:132-3; Arrighi ve d. 1999:58-68).

Şekil 5.2, Britanya'nın kâr oranının 1870'ler boyunca önemli ölçüde düştüğünü gösteriyor. Ardından gelen malî genişlemenin, özellikle yurt dışı yatırımlardan edilen kârlarda olmak üzere Britanya'nın kâr oranını çarpıcı şekilde yeniden şişirdiği görülüyor. 1890'lardan 1910'lara, yurt dışı yatırımlar ulusal kâr oranına yaklaşık yüzde 10'luk bir katkı yapmış. Ne var ki, bu malî genişlemenin, Britanya'nın hegemonya oyununun nihaî kırılma noktasına gelmeden önceki son sahnesi olduğu anlaşıldı. 20. yüzyılın geri kalanı boyunca gerek Britanya'nın kâr oranı gerekse de Britanya hegemonyası geri döndürülemez düşüşler yaşadı.

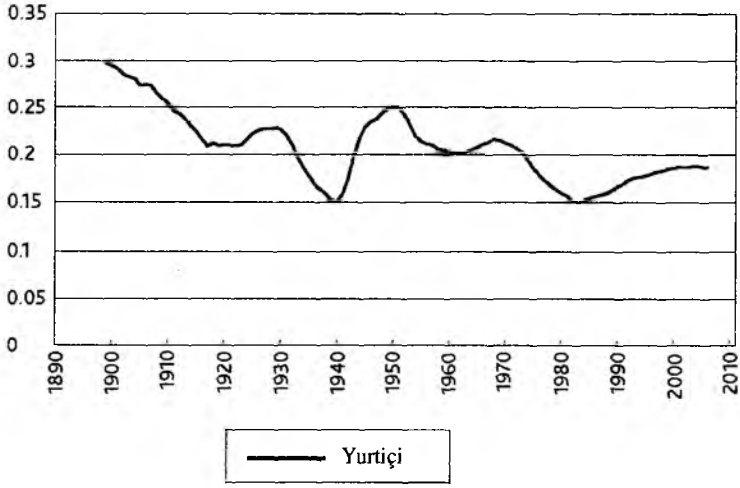
Buhar gemileri ve demiryollarının ulaşım ve nakliyede yarattığı devrimle, Britanya kıta Avrupa'sından geleneksel yalıtılmışlığını yitirdi ve sömürge imparatorluğunu savunmak için daha yüksek maliyetlere katlanmak zorunda kaldı. Silâh üretiminin sanayileşmesi savaşın finansal maliyetini yükseltti ve Almanya ile ABD gibi yükselen endüstriyel güçlere yaradı. Birinci Dünya Savaşında, Britanya artık Avrupa'da bir gücü diğerine karşı denge unsuru olarak kullanmaktan ibaret düşük maliyetli geleneksel stratejisine başvuramadı ve kendi askerlerinden oluşan muazzam bir orduyu savaşa sürmek zorunda kaldı.

Savaş boyunca, Britanya yurtdışı varlıklarını likidite etmek zorunda kaldı, bu da, malî hâkimiyetinde onarılamaz bir tahribata neden oldu. Önemli ölçüde zayıflayan Londra, artık dünya parasal sistemini düzenlemesine yetecek malî kaynaklardan yoksundu ve ABD kay-

naklı tahripkâr sermaye akımlarını etkisizleştiremiyordu. 1930'ların Büyük Bunalımının başlamasıyla, Britanya altın standardını terk etti ve tek taraflı serbest ticaret uygulamasına son verdi. İkinci Dünya Savaşından sonra, geleneksel Avrupa ulus-devletleri hegemonya oyununda saf dışı kaldılar. Kapitalist dünya ekonomisinin liderliğine kıta ölçekli bir askerî-sınaî kompleksten daha azı yetersiz kalıyordu (Arrighi ve d. 1999:72–9).

PAX AMERICANA'NIN YÜKSELİŞİ ve DÜŞÜŞÜ

Şekil 5.3, ABD ekonomisinde kâr oranının onar yıllık hareket ortalamalarıyla 1890–2006 arasındaki uzun dönem hareketini gösteriyor. ABD kâr oranları 20. yüzyılın başlarına düşme eğiliminde girmiş. 1920'lerin kısa vâdeli "us-dışı coşku"sunu 1930'ların çöküşü izlemiş.

Şekil 5.3 Kâr oranının uzun dönem hareketi, ABD 1890-2006 (onar yıllık ortalamalar)

Kaynak: Yazarın hesaplamaları (veri kaynakları ve düzenlemesi için bkz. 5. Bölümün Eki).

ABD ekonomisini Büyük Bunalımdan çıkaran, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki muazzam devlet harcamaları ve ulusal çapta uygulanan ekonomik plan oldu. Savaştan sonra da, son derece büyümüş devlet sektörü ve Keynesgil makroekonomi politikalarının etkin biçimde uygulanması kâr oranının görece yüksek bir düzeyde istikrar bulmasına yardım etti.

İkinci Dünya Savaşından sonra, ABD, öbür büyük güçler karşısında tartışılmaz sınaî, malî ve askerî kudretinin tadını çıkardı. Felemenk ve Britanya hegemonyaları zamanında, kapitalist dünya ekonomisinin liderliği, esas olarak, büyük güçler arasındaki "güç dengesini" idare etmeye ve kapitalist dünya ekonomisi içinde işbölümünün genişlemesi için görece güvenli bir ortamı korumaya bağlıydı (serbest ticaret). Buna karşılık, ABD hegemonyası altında liderliğin rolü, "Batılı" işçi sınıflarının ve Batılı olmayan halkların giderek büyüyen meydan okumalarına karşı koyabilmek için bir küresel toplumsal uzlaşmanın kurulmasını da içerecek şekilde genişlemişti.

Biraz önce 3. Bölüm'de irdelendiği gibi, ABD'nin önderliğindeki küresel "new deal" kapsamında merkez ülkelerin işçi sınıflarının yanı sıra çevre ve yarı çevredeki yerli kapitalistlerle orta sınıflar da küresel toplumsal uzlaşmaya dâhil edildiler. Sosyalist kamp ve "Üçüncü Dünya" ile sosyalist ve ulusal kalkınmacı projelerin uygulanması için belli bir alan kalmasına izin veren bir jeopolitik uzlaşmaya varıldı. Küresel yeni düzen "altın çağ"ın büyük genişlemesinin toplumsal temelini oluşturdu.

Ne var ki, 1960'ların sonuna gelindiğinde sistem büyük bir ekonomik ve politik krizin içine düştü. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarındaki dünya ölçekli büyük ekonomik alt üst oluşlar sistem düzeyindeki fiilî talepteki kırılmalardan kaynaklanmıştı. Buna karşılık, 1960 ve 70'lerin dünya ölçeğindeki alt-üst oluşlarının ardındaki başlıca etmen, merkezin ve yarı çevrenin işçi sınıflarının artan pazarlık gücüydü.

ABD'nin hegemonik konumu, Batı Avrupa ile Japonya'nın ekonomik toparlanmasıyla daha da zayıfladı. Ülke dışına büyük sermaye çı-

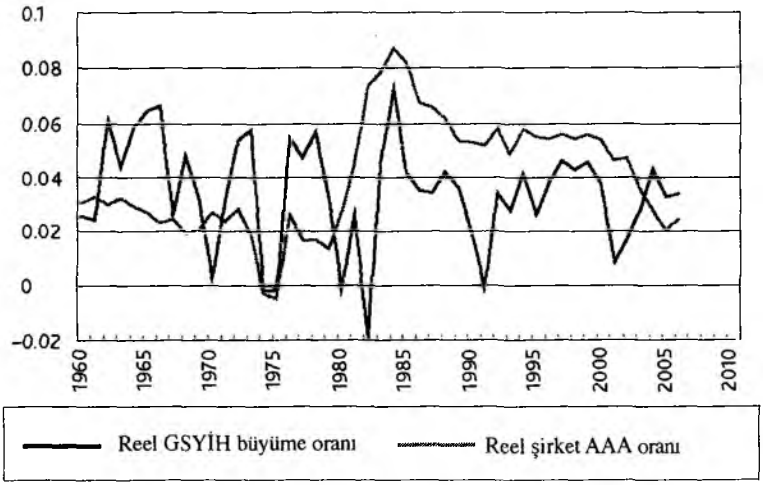
kışları ve verdiği dış ticaret fazlalarının ortadan kalkması, ABD'nin altın yedeklerini eritti ve en sonunda ABD hükümetini her basılan ABD Dolarının altın karşılığı bulunması demek olan altın standardından vazgeçmek zorunda bıraktı. Bretton Woods Sisteminin sâbit kambiyo kurlarının yerine dalgalı kur rejiminin benimsenmesiyle de, yeni bir küresel malî istikrarsızlık dönemi başlamış oldu.

ABD, Batı Avrupa ile Japonya karşısında mevzi yitirirken, Vietnam'da da toplumsal olduğu kadar malî bakımdan da pahalıya ödediği bir yenilgiye uğradı ve "küresel yeni anlaşmayı" ayakta tutmayı sürdüremez hâle geldi. ABD hegemonyasının tarihsel gerilemesi başlamıştı. 1970'lerden 90'lara dek birbiri ardından gelen yönetimler ABD'nin hegemonik gücünün gerileyişini yavaşlatmaya çabaladılar. ABD hegemonyasının kötüye giden tâlihini tersine çevirmek için üç strateji izlendi. İlk olarak, ABD kendilerini "politik ortaklar" olarak tanıyarak Batı Avrupa ile Japonya'nın artan ekonomik gücünü nötralize etmek için çaba sarfetti. İkinci olarak, çevre ve yarı çevre devletlerinin büyük çoğunluğu karşısındaki askerî üstünlüğünü korumak amacıyla, nükleer silâhların yayılmasını önlemek için etkin gayret gösterdi. Üçüncü olarak, ABD, kâr oranlarını yeniden yükseltmek ve küresel ekonomide yitirmiş olduğu mevzilerin bir kısmını yeniden kazanmak için küresel bir neoliberal ajandanın uygulanması için bastırdı (Wallerstein 2006).

Hem neoliberal stratejinin hem de dünyanın geri kalanı karşısında yeniden tartışılmaz bir askerî üstünlük kurma çabasının bir parçası olarak ABD, (Merkez Bankası aracılığıyla), Reagan yönetimi sırasında muazzam artış gösteren askerî harcamalarını finanse etmek için hareketli küresel sermayeyi çekebilmek amacıyla faiz oranlarını ciddî ölçüde artırdı. Daha önceki hegemonik geçişlerde faiz oranlarının fırlaması ancak sistemik kırılmanın nihaî evresinde meydana gelmişken, hâlihazırdaki geçişte nominal ve reel faiz oranlarının tırmanması ABD'nin hegemonik gerileyişinin erken evresinde meydana gelmişti. Bu durum, ABD'yi giderek artan biçimde aleyhine dönmekte olan kuvvet ilişkilerini tersine çevirmek için "önleyici" hareketlere giriş-

meye zorlayan (daha önceki hegemonik geçişlere göre çok daha güçlü bir hâl almış olan) dünyadaki sistem karşıtı hareketlerin baskısını yansıtmaktadır.

Şekil 5.4, ABD'deki reel (yani, ABD GSYİH deflatörü ile enflasyondan arındırılmış AAA şirket bonolarının faiz oranlarıyla ölçülen

Şekil 5.4 Ekonomik büyüme ve reel faiz oranları, ABD 1960-2006

Kaynak: *ABD Başkanın Ekonomik Raporu* (2007)
<http:www.gpoaccess.gov/eop/tables07.html> (1 Kasım 2007 erişimi).

enflasyonun etkisinden arındırılan) faiz oranlarını ABD ekonomisinin büyüme oranlarıyla mukayese ediyor. Buna göre, 1960'lar ve 70'lerde ABD'deki reel faiz oranları genellikle ekonomik büyüme oranlarının çok altında kalmış. 1980'den sonra, faiz oranları hem mutlak anlamda hem de ekonomik büyüme oranlarına göre tırmanışa geçmiş.

ABD kâr oranında sınırlı bir iyileşme sağlamayı başarmıştı. Ne var ki, "malî genişleme", gelir ve zenginliği emeğe karşı sermayenin, borçlulara karşı kredi verenlerin lehine yeniden dağıtarak gerek ülke-

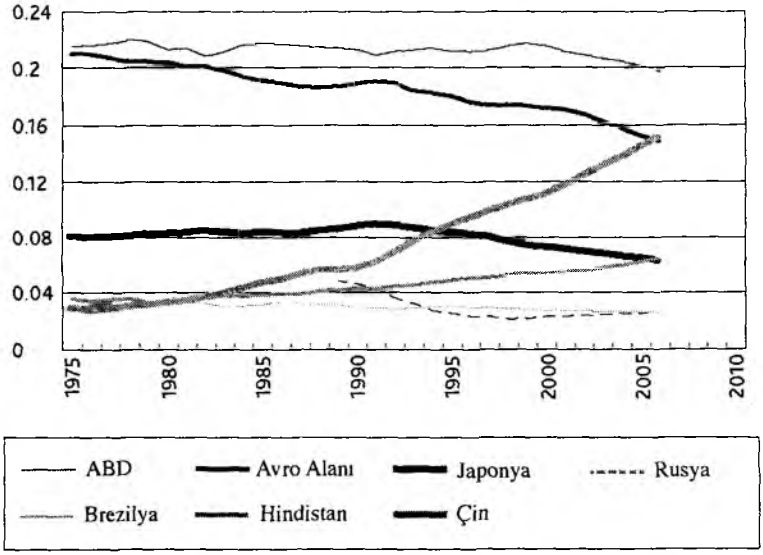
lerin kendi içlerindeki gerek dünya ölçeğinde ülkeler arasındaki eşitsizliklerin hızla artmasına yol açtı. 1990'ların sonuna doğru, neoliberal proje hem merkezde hem yarı çevrede giderek güçlenen bir direnişle karşılaştı. 2001 Arjantin malî krizinin ardından neoliberalizm dünyanın büyük bölümünde inandırıcılığını yitirdi. Önemli bir gelişme olarak, o zaman dek neoliberalizm için önemli bir toplumsal taban oluşturan Latin Amerika'nın kentli orta sınıfları, birbiri ardına gelen malî krizlere kurban gittikten sonra neoliberal projeden desteğini çekmeye başlamıştı. Öte yandan, kentli alt-proletarya (kentli işçi sınıfının en aşağı katmanları) politik olarak daha iyi bilenmiş ve daha iyi örgütlenmişti. O zamandan itibaren, Latin Amerika, neoliberalizme ve ABD emperyalizme karşı küresel mücadelede bir mevzi olarak öne çıktı.

Maliyede, faiz oranı borcun büyüme oranını temsil eder (elbette, borçlunun faiz ödemelerini kendi tasarruflarından karşılamaması durumunda). Bu yüzden, eğer reel faiz oranı ekonomik büyüme oranından daha yüksekse, borç/gelir oranı, borçlulara daha da ağır bir yük bindirecek şekilde, sonu gelmez biçimde büyüme eğilimine girer. Bu eğilim denetim altında tutulamazsa, aileler, işletmeler, devletler arasında yaygın iflaslara yol açarak genel bir ekonomik çöküşle sonuçlanabilir. Gerçekten de, ABD'nin reel faiz oranlarının tırmanışı hemen ardından Latin Amerika, Afrika ve Doğu Avrupa genelinde borç krizlerine neden oldu. 1980'lerden 90'lara, küresel ekonomi sıklığı ve şiddeti giderek artan malî krizlere maruz kaldı. Daha önceki hegemonik geçişlerde, benzer bir durumlar manzumesi sistemik kırılmalara neden olmuştu.

Ne var ki, 20. yüzyılın başlarındaki sistemik kırılmadan sonra kapitalist dünya ekonomisi benzer bir kırılmaya daha artık dayanamaz. O zamandan beri, hegemonik güç küresel ekonomiyi etkin bir şekilde işletmek için yeni bir sorumluluk üstlenmiştir. Sistemin öylece çökmesine izin vermek yerine, ABD, büyüyen sistemik dengesizliğe büyük ve artan câri açıklar vererek, yani, fiilen küresel ekonomiye "likidite" pompalayarak yanıt verdi. 2002'den itibaren ABD'nin faiz

oranları şiddetli bir düşüş göstermiş ve bu düşüş dünyanın ekonomik büyümesinin hızlanmasıyla birlikte meydana gelmiştir.

ABD'nin câri açıkları neoliberal küresel ekonominin istikrarına katkı sağlasa da, bu büyük açıklar ABD'den Çin ve Rusya gibi potansiyel rakiplerine servet aktarmış ve ekonomik gerilemesinin hızlan-

Şekil 5.5 Dünya GSYH'sindeki paylar 1975–2006

Kaynak: *Dünya Bankası, World Economic Indicators Online* http://devdata.worldbank.org/dataonline (1 Kasım 2007 erişimi).

masına katkı yapmıştır. Şekil 5.5, en büyük 3 merkez ekonomisi (ABD, Avro Alanı, Japonya) ile en büyük 4 "yükselen piyasa"nın (şu "BRIC" grubu denen, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) dünya GSYİH'si içindeki (2000 yılı uluslararası dolar cinsinden satın alma gücü paritesiyle ölçülen) paylarını gösteriyor. Dünya GSYİH'sindeki payını 1975'ten 2000'e dek yüzde 21–22 arasında istikrarlı bir şekilde korumayı beceren ABD, o tarihten bu yana bu payın yüzde 20'nin

altına düştüğünü görmüş. 2000 yıllarının başlarına doğru, Çin ile Hindistan'ın küresel ekonominin ana oyuncuları hâline geldiği açıkça görülüyor. Çin, şimdi ABD'yi geride bırakarak dünyanın en büyük ekonomisi olma yolundadır.

Bush, 2001 yılında başkanlık görevini devralırken ABD'nin yönetici seçkinlerinin (adına "yeni muhafazakârlar" denen) bir bölüğü, *status quo*nun [mevcut vaziyet, – *ç.n.*] devam etmesine izin verildiği takdirde ABD'nin önünde sonunda ve geri dönülmez olarak dünyadaki ekonomik ve politik hâkimiyetini yitirmesinin sâdece bir zaman sorunu olduğunu açıkça görmüştü. ABD iktidar seçkinlerinin karşılaştığı tercih şöyleydi. Ya gerileyişi kabûl edip idare etmekle yetinilecek ve mevcut jeopolitik çıkarların olabildiğince fazlasını korumayı umarak bir sonraki potansiyel hegemonyanın kurulmasına yardımcı olunacaktı. ABD dünya hegemonyasına yükselirken Britanya bunu yapmıştı. Ya da, ABD, başarısızlık durumunda daha sert bir gerilemenin ve uzun vâdeli ekonomik, politik ve askerî hasarların riskini göze alıp, elinde kalan son kozunu – askerî gücünü – kullanarak dünyadaki hegemonyasını kurtarmak ve pekiştirmek için son bir kumar oynayacaktı.

ABD, Bush yönetiminde ikinci yolu seçerek Irak'ı işgâl etti. Yeni muhafazakârlar çabuk ve muzaffer bir savaşın sonucunda Irak'ta kararlı bir şekilde ABD yanlısı olacak istikrarlı bir hükümet (yani bir kukla devlet) kuracaklarını umuyorlardı. Bunun becerilmesiyle ABD Orta Doğu ve onun kilit önemdeki stratejik kaynağı, yani petrol üzerinde kesin bir denetim sağlayacaktı. Hele bunun bir de görece düşük bir maliyetle becerilmesi hâlinde, ABD hegemonyasının Batı Avrupa, Rusya ve Çin gibi bütün potansiyel rakiplerinin olduğu kadar, bütün potansiyel nükleer silâh sahibi devletlerin gözünün kurdu da güzelce kırılmış olacaktı.

Artık yaygın bir şekilde kabûl ediliyor ki, ABD'nin Irak macerası temel stratejik hedeflerine ulaşmada başarısız oldu. ABD işgâlinin en güçlü düşmanını yıkması ve bölgedeki sözüm ona "ılımlı" Arap rejimlerinin meşruiyetini ağır biçimde sarsmasıyla, İran'ın Orta Doğu'daki

stratejik etkisi büyük ölçüde güçlendi. Bu arada, Kuzey Kore nükleer silâh yapabilme yeteneğini kazanmış, Batı Avrupa jeopolitik bağımsızlığı üzerinde yeniden hak iddia etmeye, Rusya da bir küresel güç olarak yeniden ortaya çıkmaya başlamıştı (Wallerstein 2006).

Irak'ın kendisi şimdi çeşitli mezhep grupları ile hayatta kalabilmesi kısmen İran'ın rızasına bağımlı olan Şii hâkimiyetinde bir hükümet arasında bölünmüştür. Daha büyük bir istikrarsızlık ve kargaşaya yol açmadan ABD'nin ordusunun ana gövdesini bu ülkeden geri çekip çekemeyeceği belli değildir. Öte yandan, ana çarpışma gücü Irak'ta bağlı kaldığı sürece, ABD başka bir ciddî saldırı savaşı yürütme yeteneğini ve iradesini büyük ölçüde yitirmiştir. Bush'un maceraları ABD emperyalizminin elinde kalan stratejik harekât alanını boşa harcamıştır.

ABD küresel jeopolitiği ve ekonomiyi düzenleme yeteneğini yitirdiğinden artık sistem düzeyindeki sorunlara sistem düzeyinde çözümler sağlayabilecek bir konumda değildir. Mevcut dünya sistemi yeni bir sistemik liderliğe çâresizce ihtiyaç duymaktadır.

KÂR ve BİRİKİM: SEKÜLER EĞİLİMLER

Kapitalist dünya ekonomisi, bütün öbür doğal ya da toplumsal sistemler gibi, sistemin süreçlerinin sistemin kendisinin dengesini bozacak ölçüde çığrından çıkmasını önleyen bir takım mekanizmalarca düzenlenir. Sistem içindeki hareketlerle karşı-hareketler arasındaki karşılıklı etkileşimler ve dengeden sapmalarla dengenin yeniden kurulmaları arasındaki nöbet değişiklikleri, çoklu döngüsel ritimler oluşturur. Kapitalist dünya ekonomisinin dinamik dengesini korumasında vaz geçilmez rol oynayan bu döngüsel ritimlerden birisi de, birbiri ardından gelen sistemik birikim döngüleri dizisidir.

Bununla birlikte, bu döngüler sırf kendilerini yeniden üretmekle kalmaz. Hareketler ve karşı-hareketler sistemin temeldeki parametrelerinin değişmesi sonucunu doğurur. Parametrelerin değişmesiyle, sistemin dengesi, belli bâzı seküler eğilimler yaratarak hareketli bir

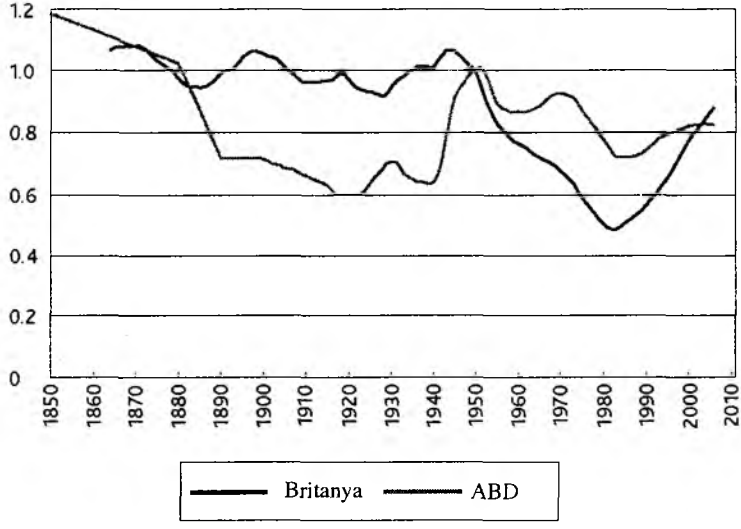
zeminde korunur. Bu seküler eğilimler er ya da geç belli sınırların ötesine geçer. Sınırlar bir kez aşıldı mı, sistemin parametreleri öylesine değişir ki döngüsel ritimlerin sistemi tekrar dengeye getirmesi artık mümkün olmaz. Sonuç olarak, sistem kendisini bitirecek krizine ya da yarılma aşamasına girmiş olur (Wallerstein 2003: 59–60).

Bu sistemik süreçler anlayışı, bütün toplumsal sistemlerin tarihsel olduğunu söyleyen tarihsel materyalist önermeyle tutarlıdır. Bu önermeden, kapitalizmin ancak belli bâzı tarihsel koşullar altında geçerli olan özgül bir tarihsel sistem olduğu ve kendisine temel oluşturan bu belli tarihsel koşullar değişince yerini yeni bir toplumsal sisteme bırakması gerektiği çıkar. Marx, *Kapital*'de ünlü hipotezi "kâr oranlarının düşme eğilimi yasası"nı ileri sürmüştü. Kapitalizm içinde üretici güçlerin gelişmesinin "sermayenin organik bileşiminin" yükselme eğilimiyle karakterize olduğunu bunun da kâr oranlarının düşmesine yol açtığını öne sürdü. Uzun vâdede, kâr oranlarının düşme eğilimi sermaye birikiminin altını oyacak ve kapitalizmin tarihsel varlık nedenini ortadan kaldıracaktı (Marx 1967 [1894] (C. III):211–66).

Uygulamada, Marx'ın ortaya koymaya çalıştığı şey, kapitalist teknolojik değişimin, sermaye/emek oranının emeğin verimliliğinden daha hızlı artmasına yol açacak şekilde, emekten tasarruf eden, sermaye yoğun bir eğilim taşıdığıydı. Bu da uzun vâdede çıktı/sermaye oranının (ya da sermayenin verimliliğinin) düşmesine neden olacaktı.

Şekil 5.6, 1850-2006 döneminde Britanya ve ABD ekonomilerinde çıktı/sermaye oranının uzun vâdeli hareketini gösteriyor. Çıktı/sermaye oranları onar yıllık hareketli ortalamalarla gösteriliyor. Britanya'da çıktı/sermaye oranı 1850'ler ile 1950'ler arasında büyük ölçüde sâbit bir eğilim etrafında dalgalanmış. Oran 1950'lerden 1980'lere keskin bir düşüş göstermiş ama o zamandan bu yana da sağlam bir düzelme gösteriyor. ABD'deki çıktı/sermaye oranı 1850'lerden 1910'lara düşüş eğilimindeymiş. 1950'lerde sertçe yükselmiş, ondan sonra yine düşme eğilimine girmiş ama şu sıralar 20. yüzyıl başlarındakine göre hayli yüksek düzeylerde kalmış. Öyle ki, (kimisi birkaç on-yıl süren) belli dönemler boyunca çıktı/sermaye oranı düşme eğili-

mi göstermiş. Ne var ki, 19. yüzyılın ortalarından günümüze uzanan bütün döneme baktığımızda ne Britanya'nın ne de ABD'nin çıktı/sermaye oranlarında düşme ya da yükselme yönünde açık bir uzun vâde eğiliminden söz edilebilir.

Şekil 5.6 Çıktı/sermaye oranının uzun vâdeli hareketi,

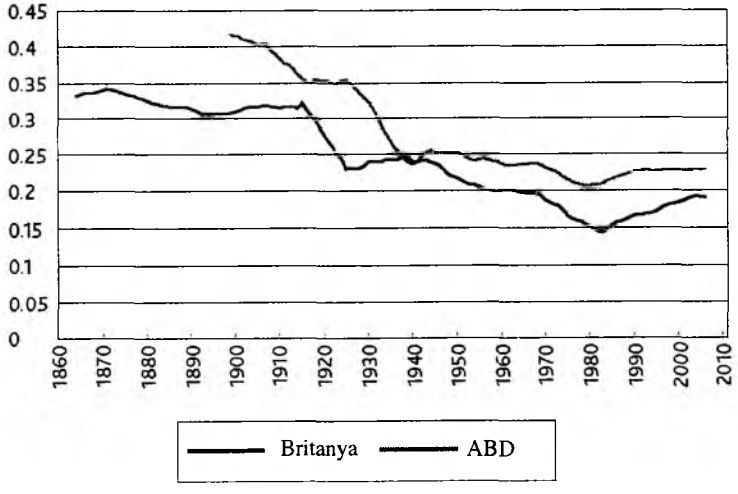
Britanya 1855-2006/ABD 1850-2006 (Onar yıllık ortalamalar)
Kaynak: Yazarın hesaplamaları (bkz. Veri kaynakları ve hesaplar için 5. Bölüm Eki)

Marx gibi, Wallerstein da kapitalizmi belli bâzı tarihsel koşullar altında var olup işleyen bir özgül tarihsel toplumsal sistem olarak görür. Wallerstein'a göre, kapitalist dünya ekonomisi sermaye birikimine dayanır. Sermaye birikimi de kendi payına üç seküler eğilim doğurur: (çalışan sınıfların pazarlık gücünün büyüme eğiliminden doğan) artan ücret maliyetleri, (hem kapitalistlerin hem işçilerin gitgide daha fazla devlet hizmeti talep etmelerinden kaynaklanan) artan vergi maliyetleri ve artan çevre maliyetleri. Bu üç seküler eğilim kendi sınır değerlerine yaklaştıkça, sermaye birikimi, mevcut dünya sisteminde

yapısal bir krize yol açacak şekilde, giderek şiddetlenen yapısal baskılar altında kalır ve giderek sürdürülemez hâle gelir (Wallerstein 1995:142–7; 1998:35-64; 2003:45-68).

Kâr, çıktının değerinden ücret ve vergi maliyetlerinin düşülmesinden sonra kalan şey ise, ücret ve vergi maliyetlerinin artması kâr paylarının azalmasına yansıyacaktır. Şekil 5.7, onar yıllık hareketli ortalamalar üzerinden, Britanya ve ABD'deki kâr paylarının uzun dönemli hareketini gösteriyor. Kâr payları 19. yüzyılın sonlarından 1980'lere dek, her iki ülkede de açıkça düşme eğimli göstermiş. Bu, Wallerstein'ın ücret ve vergi maliyetlerinin yükselmesi yönündeki seküler eğilimle ilgili iddiasıyla uyumlu bir gelişmedir. Bu, aynı şekilde, Britanya hegemonyasından ABD hegemonyasına geçişin yeni bir küresel toplumsal uzlaşmayı içerdiği iddiasıyla da tutarlılık gösterir.

Ne var ki, neoliberal karşı saldırıyla birlikte 1980'lerden bu yana,

Şekil 5.7 Kâr paylarının uzun dönemli hareketi, Britanya 1855-2006/ABD 1890-2006 (Onar yıllık ortalamalar)

Kaynaklar: Yazarın hesaplamaları (bkz. Veri kaynakları ve düzenlemeyle ilgili 5. Bölüm'ün Eki).

ABD ile Britanya kâr paylarında belli bir iyileşme yaşamıştır. Neoliberal iyileşmenin kıymet-i harbiyesi nedir? Bu iyileşme, önceki yerleşik uzun dönem düşüş eğiliminden kesin bir kurtuluşu mu temsil etmektedir, yoksa, kâr oranı ve kâr paylarının seküler düşüşlerine geri dönmeden önce gösterdikleri geçici bir sapmadan başka bir şey değil midir? Kapitalist dünya ekonomisinde kâr oranlarının ve kâr paylarının gelecekteki muhtemel yönü ne olacaktır?

SİSTEM DÜZEYİNDEKİ SORUNLARA SİSTEM DÜZEYİNDE ÇÖZÜMLER?

Neoliberal dönemde, çalışanların ekonomik ve toplumsal haklarına karşı pekçok saldırıya rağmen, kapitalist sınıflar ücret ve vergi maliyetlerini düşürmede ancak sınırlı bir başarı elde ettiler. Britanya'da hem kâr oranı hem kâr payı 20. yüzyılın başlarındaki düzeylerinin altında kaldı. ABD'de de hem kâr oranı hem kâr payı 20. yüzyılın ortalarındaki düzeylerinin altında kaldığı gibi, neoliberal saldırılar sayesinde sağlanan iyileşmenin de duraksamaya girdiği gözleniyor.

Bu kitabın 3. Bölümünde neoliberal küresel rejimin uzun süre yaşayamayacağı öne sürülmüştü. Post neoliberal rejim, dünyanın çalışan sınıflarının mücadelesi için daha elverişli koşullar yaratabilir. İmalat ve hizmet sanayilerinin merkez ülkelerden kapitalist dünya ekonomisinin başka bölgelerine yerleştirilmesi (özellikle Çin ve Hindistan olmak üzere) çevre ve yarı çevre ülkelerde daha büyük işçi sınıflarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Post neoliberal dönemde, çevre ve yarı çevrede büyüklüğü artanı ve daha etkin biçimde örgütlenen işçi sınıfları daha geniş ekonomik ve toplumsal haklar talep edecek, bu da küresel ücret ve vergi maliyetlerini yukarı çekecektir.

Gelecek on-yıllar içinde merkez ülkelerdeki işçi sınıfları mevcut ekonomik ve toplumsal haklarını korumayı ve bir ölçüde artırmayı başarırsa, mevcut demografik eğilim doğrultusunda, merkez ülke hükümetleri sağlık ve emeklilik harcamalarını önemli ölçüde yükseltmek zorunda kalabilir. Bu da kapitalistlerin vergi maliyetlerinin yükselme-

sine ya da kamu borçlarının sürdürülemez düzeyde artmasına yol açacaktır.

Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), mevcut demografik eğilim doğrultusunda, sağlık bakım ve emeklilik ödemelerinin 2005–2050 aralığında Japonya'da GSYH'nin yüzde 7'sine, ABD'de yüzde 6'sına, Avrupa Birliği'nde de yüzde 4'üne çıkarılmak zorunda kalınacağını öngörüyor:

> Gelecek 10–15 yıl içerisinde bütün önemli sanayi ülkelerinde, nüfustaki payı giderek küçülmekte olan bir işçi sınıfı, balon gibi şişen bir bakıma muhtaçlar kesimini desteklemeye başlamak zorunda kalacaktır. Emeklilik, sağlık bakım ve öbür sosyal devlet kazanımlarını hâlihazırdaki düzeyde devam ettirebilmek için, ilerleyen yaşlarla bağlantılı toplam harcamaların gelecek 40 yıl boyunca önemli ölçüde artırılması gerekir. Açıktır ki, harcamalardaki bu artışı finanse etmek için vergilerin de hatırı sayılır ölçüde artması gerekecektir. Yok eğer, buna alternatif olarak fazladan harcamaların borçlanmayla finanse edilmesi yoluna gidilirse, hükümetlerin borç oranları, Avro Bölgesinde GSYH'nin yüzde 60'ı gibi, bugünkü tavanlarının çok üzerine tırmanabilir (BIS 2007:25–6).

Standard and Poor's'un simülasyonuna göre, hâlihazırdaki demografik eğilim ve malî tutum veri alındığında, 2050 yılına dek, hükümetlerin borçlanma oranının Almanya'da yüzde 221, Fransa'da yüzde 235, Britanya'da yüzde 160, ABD'de yüzde 239 ve Japonya'da yüzde 700'den fazla artması beklenmelidir. Bütün bu hükümet borçları ıskarta tahviller* statüsüne düşecektir (Standard's and Poor's 2005).

Immanuel Wallerstein'ın deyişiyle, 20. yüzyılın sonlarında kapitalist dünya ekonomisi "kişi başına görece düşük olsa da pek çok kişiyi kapsayan Üçüncü Dünya'nın ve görece az sayıda kişiyi kapsasa da kişi başına oldukça büyük olan Batılı işçi sınıflarının birleşik talebi" ile uyum sağlamakta zâten büyük zorluk çekmekteydi (bkz. Arrighi

* Iskarta (çöp) tahviller (junk bonds): Maliye terminolojisinde, getirisi görece yüksek ama riski büyük (ödenip ödenmeyeceği veya ne kadarının ne zaman ödeneceği şansa ya da borçlunun insafına kalmış) "düşük kaliteli" bono ve tahviller için kullanılan niteleme. – *ç.n.*

ve Silver 1999:14). Mevcut dünya sisteminin sâdece merkez işçi sınıflarının değil aynı zamanda Çin'in, Hindistan'ın ve merkezde yer almayan öbür bölgelerin yeni proleterleşmiş işçi sınıflarının taleplerine de az çok yanıt verebilecek yeni bir toplumsal anlaşma inşa edebilme ihtimali nedir? Kapitalist dünya ekonomisi, oldukça çok sayıda kişiye "kişi başına oldukça büyük" ne teklif edebilir?

Kapitalist dünya ekonomisi, bol ve ucuz fosil yakıtlar ve çevreye yüklediği maliyetleri gözlerden kaçırmayı becerebilmesi sayesinde, 20. yüzyılda hayranlık verici bir ekonomik büyüme sağlamayı başardı. Ne var ki, gelecek bölümde inceleneceği üzere, şimdi artık, gerek dünya petrol üretiminin doruğuna ulaşmış ve yakında düşüşe geçmeye başlayacağına, gerekse de küresel çevresel maliyetlerin artık insanlığın bir tür olarak varlığını tehlikeye atacak noktaya ulaşmış bulunduğuna ilişkin inandırıcı kanıtlar vardır. Küresel ısınma, mevcut dünya sistemindeki dur-durak bilmeyen birikim arayışının ciddî çevresel sonuçlarından sâdece birisidir.

Tarihsel olarak, kapitalist dünya ekonomisi, birbirini izleyen hegemonik güçlerin liderliği aracılığıyla sistem düzeyindeki sorunlara sistem düzeyinde çözümler sağlamayı becermiştir. Küresel toplumsal ve çevresel sorunlara sistem düzeyinde çözümler getirme yeteneğine sahip yeni bir hegemonik güç bu sefer de tam zamanında ortaya çıkacak mıdır?

ABD, hegemonyasının doruğundayken kapitalist dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılması çabalarına önderlik etti, ki bu da sonuçta kendi hegemonyasını pekiştirmeye yaradı. Ne var ki, yaratılan bereket döngüsü 1960'lardan sonra bir kısır döngüye dönüştü. Dünya sisteminin hacim ve yoğunluğu ile (ABD önderliğindeki genişleme sayesinde büyümüş ve güçlenmiş olan) yeni toplumsal kuvvetler ABD'nin düzenleme yeteneğinin ötesinde büyüdü. ABD'nin dünya sistemi içindeki göreli konumunu korumak için giriştiği çabalar, dünya sisteminin bir bütün olarak çıkarlarıyla çatışma içine girdi. Yerine yenisi kurulmadan, eski toplumsal anlaşma dağılmaya başladı.

Gelecek yıllarda, ABD dünyanın önder ekonomik gücü olmaktan çıkacak ve ABD Doları dünyanın başlıca rezerv parası olma statüsünü

yitirecektir. ABD bazı ileri teknoloji alanlarında liderliğini sürdürebilir ve askerî gücünün görülebilir bir gelecek için dünyanın en büyüğü olarak kalması muhtemeldir. Ancak, bir yandan nükleer silâhların daha da yayılması, bir yandan da (Irak Savaşı deneyiminin gösterdiği gibi) seferber edebileceği askerî personel sayısının kısıtlılığı, ABD'nin kitlesel imha potansiyelinin nötralize olmasına yol açacaktır. Bununla birlikte, buradaki asıl mesele ABD'nin devletlerarası sistemdeki göreli konumu değildir, asıl mesele, ABD'nin yeni küresel meydan okumalara karşı sistem düzeyinde etkili çözümler sağlayabilme yeteneğini ve kararlılığını yitirmiş olmasıdır.

Dünyada geleceğin hegemonyası olarak ABD'nin yerini alma potansiyeline sahip bir coğrafî bölge var mıdır? 20. yüzyılla birlikte, geleneksel ulus-devletler hegemonik iktidar oyunu için zâten fazlasıyla "küçük" kalmıştı. Eğer olacaksa, geleceğin hegemonik gücü en azından, kıtasal ya da neredeyse kıtasal büyüklükte olmalıdır. Nüfus ve toprak büyüklüğü açısından sâdece Çin, Avrupa Birliği, Hindistan, Rusya ve Brezilya bu ölçüte uyar.

Yaygın biçimde, bir sonraki hegemonik gücün Çin olacağı düşünülmektedir ve bu ülke dünyanın en büyük ekonomisi olmak üzere ergeç ABD'yi geride bırakacaktır. Ancak, başka bakımlardan Çin'in zayıflığı dikkatlerden kaçmayacak ölçülerdedir. Çin, askerî bakımdan zayıftır; ordusu ve donanması ABD ya da Rusya'nınkilerle boy ölçüşemez ve teknolojik olarak ağır biçimde Rusya'ya bağımlıdır. Çin ordusu artık ABD'yi 38. paralelin gerisinde yenmiş olan o devrimci ordu değil, yaygın yolsuzluklar ve iç zulümle karakterize olan alışıldık tipte bir burjuva ordusudur. Çin, temel bilimsel araştırmalar ve özgün teknolojik yenilikler bakımından ABD, Batı Avrupa ve Japonya'nın gerisinde kalmıştır. En önemlisi de, bütün büyük ülkeler arasında nüfusa oranla sahip olunan kaynaklar arasındaki en kötü dağılım Çin ile Hindistan'ın payına düşmüştür.

Tablo 5.1, dünyanın başlıca bölgelerinin ekolojik ayakizleri ile biyo-kapasitelerini gösteriyor. Ekolojik ayakizi, standart küresel hektar cinsinden ifade edilen nüfusun tüketimini karşılamak ve ortaya çıkardığı atıkları soğurmak için gereken biyolojik olarak verimli toprak ve

su alanlarının miktarını ölçer (WWF, ZSL, ve GFN 2006:38). Bu ölçüyle değerlendirildiğinde, yeryüzünün ekolojik sistemleri üzerindeki insan talebi, şimdiden, ekolojik sistemlerin kendilerini yenileyebilme kapasitesinin ötesine geçmiştir. 2003 yılında, dünyanın toplam ekolojik ayakizi, biyo-kapasitesini yüzde 25 oranında aşmıştır. Bir başka deyişle, bir bütün olarak insan türü, artık yeryüzünün ekolojik sınırları içinde yaşamamaktadır. Kuzey Amerika dünyanın ortalama biyo-kapasitesinin 5 katı büyüklüğünde bir ekolojik ayakiziyle, ekolojik sistemler üzerindeki insan talebinde başı çekmektedir.

Çin ile Hindistan, gerçi Çin'inki hızla artıyorsa da, dünya ortalamasının altında bir ekolojik ayakizine sahiptir. Ne var ki, Çin'in biyo-kapasitesi dünya ortalamasının sâdece yüzde 45'i, Hindistan'ınki de sâdece yüzde 22'si kadardır. Fosil yakıtları ve nükleer enerji atıklarını soğurmak için gereken toprak alanı hesaba katılmadığında bile, Çin ile Hindistan'ın enerji dışı ekolojik ayakizi dahi biyo-kapasitelerinin üzerindedir. Yani, hiç fosil yakıt ve nükleer enerji tüketmeyecek olsalar bile, Çin ile Hindistan kendi topraklarında, tarım, otlatma, ormancılık

Tablo 5.1 Dünyanın başlıca bölgelerinin ekolojik ayakizi, 2003 (kişi başına küresel hektar)

Bölgeler (ülkeler)	Eko-ayakizi (Toplam)	Eko-ayakizi (Enerji-dışı)	Biyo-kapasite
Çin	1.6	0.84	0.8
Hindistan	0.8	0.54	0.4
Afrika	1.1	0.84	1.3
Orta Doğu ve Ortaasya	2.2	0.85	1.0
Asya–Pasifik	1.3	0.71	0.7
Latin Amerika ve Karayipler	2.0	1.4	5.4
Kuzey Amerika	9.4	3.35	5.7
Avrupa Birliği	4.8	1.91	2.2
Avrupa'nın kalanı	3.8	1.47	4.6
Dünya	2.23	1.09	1.78

Kaynak: WWF, ve GFN (2006) s. 28-37.

ve balıkçılık faaliyetlerini hâlihazırdaki düzeyde dahi sürdürmeye yetecek kaynağa sahip değildir. Bu yüzden, bu iki ülkenin hegemonik güç düzeyine çıkmak için bir şansı olacaksa, bu ancak, dünyanın geri kalanının kaynaklarını yoğun bir ölçekte sömürmeleri koşuluyla mümkün olabilir. Bu ise, bu iki ülkeyi hiç vakit yitirmeden, şimdiye dek dünya ortalamasını da kendi biyo-kapasitelerini de kat kat aşan bir tüketim düzeyini sağlamak üzere bu sömürüden yarar sağlamış olan Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ile çatışmaya götürecektir. Oysa, bir bütün olarak dünya, ekolojik sınırını çoktan aşmış bulunmaktadır ve Çin ile Hindistan'ın bu şekilde "yükselmesine" zor dayanacaktır.

Bütün büyük güçler arasında, küresel bir çevreci gündemin öncülüğünü yapmakta en etkin olanı Avrupa Birliği'dir. Ne var ki, Tablo 5.1'in gösterdiği gibi, AB'nin kendi küresel ayakizi öyle fazla övgüyü hak etmemektedir. AB'nin ekolojik kaynak talebi kendi biyo-kapasitesinin 2.2, dünya ortalamasının 2.7 kat üzerindedir. AB henüz tekil bir politik kimlik değildir görünür gelecekte olması da pek ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Aslına bakılırsa, üç politik-ekonomik blok arasında bölünmüştür: Avro Bölgesi, Doğu Avrupalı yeni üye ülkeler ve (hâlâ ABD ile bir "özel ilişki" sürdürmeye çalışan) Britanya. AB, küresel iktidarını korumasına izin verecek birleşik bir askerî güçten de yoksundur ve gelecek on-yıllarda küresel ekonomideki ağırlığının artmaktansa azalması daha olasıdır.

Hindistan, Çin'in bütün yapısal zaaflarını paylaştığı gibi, daha küçük bir ekonomiye sahiptir. Rusya korkutucu bir askerî güce ve geniş fosil yakıt rezervlerine sahiptir, ancak nüfusu yaşlanmakta ve azalmaktadır. Brezilya zengin doğal kaynaklara hükmetmektedir ama sınaî, teknolojik ve askerî yetenekler bakımından öbür büyük güçlerle aşık atamaz. Rusya ve Brezilya'nın ekonomilerinin göreli büyüklüğü, küresel ekonomik liderlikte bir rol oynamalarına izin vermeye yetecek boyutlarda hâlâ değildir.

Demek ki, kıtasal büyüklükteki ülkelerin hepsi de bir takım yapısal ve üstesinden gelinemez zayıflıklarla malûle benzemektedir. Hiçbiri de, kapitalist dünya ekonomisine liderlik edebilmek şöyle dursun, diğer büyük güçler üzerinde dört başı mamur ve tartışılmaz bir üstün-

lük kurabilme şansına sahipmiş gibi gözükmemektedir. Görünüşe göre, kapitalist dünya ekonomisi kıtasal büyüklükte bir devletin bile gereken düzenleme yeteneğini sağlayabilecek kadar büyük olmadığı bir noktaya kadar gelişmiş bulunmaktadır.

Böyle bir gelişmenin olası sonuçları nelerdir? Birincisi, bu, kapitalist dünya ekonomisinin etkili bir şekilde düzenlenmesinin kıta büyüklüğündeki birkaç politik birimin ittifakı gibi, daha bile büyük bir politik birimi gerektirdiği anlamına gelebilir. Böyle bir ittifakın gerçekten kurulabildiğini ve bir politik kimlik olarak etkili bir şekilde işlediğini düşünelim, bu oluşum devletler-arası rekabeti fiilen ortadan kaldıracak ve bir dünya devleti hâline gelecek kadar büyük ve güçlü olmaz mıydı? O zaman, bu dünya devletinin kontrolünü artık hangi toplumsal grup ele geçirmişse, bu gücü sermaye birikimini desteklemek yerine engellemek için kullanamaz mıydı? Öyle olduğu takdirde, bu, kapitalist dünya ekonomisinin sonunu, nihaî çöküşünü getirmez miydi?

Diğer seçeneği, böyle bir ittifakın kurulamadığını düşünelim. O zaman da, kapitalist dünya ekonomisinin artık sistem düzeyindeki sorunlara sistem düzeyinde çözümler getirerek kendini yeniden yapılandıramadığı bir durumla karşı karşıya bulunmakta devam edeceğiz. O takdirde de, kapitalist dünya ekonomisi bir politik yapı tarafından yukarıdan müdahaleyle sona erdirilmeyecek ama kendi kendine parçalanıp gidecektir.

EK:
KAPİTALİST DÜNYA EKONOMİSİNDE KÂR ORANINI HESAPLAMAK

Bu bölümde, kâr oranı, kârın sermaye stoğuna oranlanmasıdır. Kâr çıktının (ürünün) değerinden ücret ve vergi maliyetinin çıkarılmasından sonra kalan miktardır. Bütün bu kavramlar aşağıdaki istatistikî kategorilerle ölçülür:

- *Çıktı* = Net Yurtiçi Gelir
- *Ücret Maliyeti* = Çalışanların Tazminatı (ya da İstihdamdan kay-

naklanan gelir) + yüzde 50 x Mülk sahiplerinin geliri ya da Diğer Gelirler (ya da Kendi için çalışmaktan sağlanan gelir)

- *Vergi maliyeti* = Ürün ve Üretim üzerine konan vergiler eksi Sübvasiyonlar ya da Üretim ve İthalat üzerine konan vergiler eksi Sübvansiyonlar (ya da Harcamalar üzerine konan vergiler eksi Sübvansiyonlar)
- *Sermaye Stoğu* = İş Âlemi Net Sâbit Varlıklar Stoğu ya da Konut dışı Özel Net Sâbit Varlıklar Stoğu

Aşağıda on dokuzuncu yüzyıl ortalarından günümüze dek Britanya ile ABD'nin kâr oranı, kâr payı ve çıktı-sermaye oranı serilerini oluşturmakta kullanılan veri kaynakları ve hesaplama usulleri yer alıyor.

Britanya 1948–2006

Veriler UK (Birleşik Krallık) *National Statistic Online* < http://wwww.-statistics.gov.uk> (15 Aralık 2007 erişimi). Net yurtiçi gelir, faktör maliyetlerindeki brüt katma değer ile ürün ve üretim üzerine konan vergilerin toplamından sübvansiyonlarla sâbit sermaye tüketiminin çıkarılmasıyla bulunur.

Faktör maliyetlerindeki brüt katma değer, çalışanların tazminatı, diğer gelirler (girişimci geliri) ve ürün ve üretime konan vergiler eksi sübvansiyonların alındığı kaynak: UK *National Accounts:* "GDP by Category of Income" <htpp://www.statistics.gov.uk./Statbase/tsdataset.asp?vink=574&More=N&All=Y>

Sâbit sermaye tüketiminin kaynağı: UK *Capital Stocks Tables for Publication*: "Consumption of Fixed Capital by Sector and Assets at Current Prices"

<htpp://www.statistics.gov.uk./StatBase/TSDTimezone.asp?-vink=574&Pos=&ColRank=1&Rank=272>

İş âlemi net sâbit sermaye stoğu, ekonomideki toplam net sermaye stoğundan merkezî hükümet, yerel yönetimler ve hâne halklarına ait net sermaye stoğunun (bütün sâbit varlıkların) çıkarılmasıyla bulunur. Veriler UK *Capital Stocks Tables for Publication*: "Net Capital

Stock by Sector and Assets at Current Prices" http://www.statistics.gov.uk/Statbase/TSDTimezone.asp?vink=capstk&Pos=&ColRank=1&Rank=272.

Britanya 1855–1948

Net yurtiçi gelir, faktör maliyetleriyle gayri safi yurtiçi hâsılayla harcama vergilerinin toplamından sübvansiyonlarla sermaye tüketiminin çıkarılmasıyla bulunur.

Faktör maliyetleriyle gayri sâfî yurtiçi hâsıla, sermaye tüketimi, çalışmanın getirdiği gelir ve kendi adına çalışmanın getirdiği gelirin alındığı kaynak: *British Historical Statistics* (Mitchell 1988:823-30), *National Accounts*, Table 4 "Gross National Product at Factor Cost and its Component Incomes at Current Prices – United Kingdom 1855-1980".

Harcama üzerine konan vergiler eksi sübvansiyonlar (faktör maliyetlerine göre düzeltilmiş) şu kaynaktan alınmıştır: Mitchell (1988:831-5), *National Accounts*, Table 5, "Gross National Product and National Income by Category of Expenditure at Current Prices – United Kingdom 1830-1880".

Yukarıdaki serileri 1948-2006 döneminin mütekabil serileriyle karşılaştırılabilir kılmak için düzeltmeler yapılır.

1850 ile 1948 arası sermaye stok endeksi, (Mitchell (1988:864-8), *National Accounts*, Table 14B, "Capital Stock – United Kingdom 1850-1980" kaynaklarından alınan toplam net stok kullanılarak hazırlanmıştır.

Britanya yurtdışı net geliri:

Britanya'nın "ulusal kârı", yukarında tanımlandığı şekilde kâr ile yurtdışından sağlanan net gelirin toplamı olarak tanımlanır.

1948-2006 arası için net yurtdışı gelirleri şu kaynaktan alınmıştır: *The United Kingdom Economic Accounts*, "National Accounts Aggregates"http://www.statistics.gov.uk/StatBase/TSDTimezone.asp?vlnk=capstk&Pos=&ColRank=1&Rank=272>.

1855-1948 arası için net yurtdışı mülkiyet gelirleri şu kaynaklardan alınmıştır: Mitchell (1988:823-30), *National Accounts*, Table 4, "Gross National Product at Factor Cost and Its Components at Current Prices – United Kingdom 1855-1980)".

ABD 1929–2006

Veriler US Bureau of Economiv Analysis http://www.bea.gov (15 Aralık 2007 erişimi) adresinden alınmıştır.

Net yurtiçi gelir şu kaynaktan alınmıştır: US *National Income and Product Accounts*, Table 1.7.5. "Relation of Gross National Product, Net National Product, National Income, and Personal Income" http://www.bea.gov/national/nipaweb/TableView.asp?SelectedTable=43&FirstYear=2005&LastYear=2007&Freq=Qtr.

Çalışanların tazminatı, envanter değerlendirme ve sermaye tüketim düzeltmeleriyle birlikte mülk sahipliği gelirleri, üretim üzerinden alınan vergiler ve ihracat eksi sübvansiyonların alındığı kaynak: US *National Income and Product Accounts*, Table 1.12, "National Income by Type of Income" http://www.bea.gov/national/nipaweb/TableView.asp?SelectedTable=53&FirstYear=2005&LastYear=2007&Freq=Qtr

1925-2006 arası için konut-dışı özel sâbit varlıkların cârî maliyetinin alındığı kaynak: US *Fixed Assets Tables*, Table 4.1, "Current-Cost Net Stock of Private Nonresidential Fixed Assets by Industry Group and Legal Form of Organization," Line 1 <http://www.bea.gov/national/FA2004/TableView.asp?SelectedTable=26&FirstYear=2001&LastYear=2006&Freq=Year>.

1850-1929 ABD Çıktısı

Çıktı Endeksi *Historical Statistics of the United States: Earliest Times to the Present* (Carter ve d.2006:3-23), Table Ca 9-19, "Gross Domestic Product: 1790-2002", Series Ca 10 kaynağından alınan nominal GSYH kullanılarak hazırlanmıştır.

1890–1929 ABD'de Ücretler

Toplam ücretler, tarım sektöründeki ücretlerle tarım-dışı sektördeki ücretlerin toplamına eşittir. Tarım sektöründeki ücretler tarım sektörü istihdamıyla tarım çalışanlarının yıllık kazançlarının çarpımına eşittir. Aynı şekilde, tarım-dışı sektördeki ücretler de bu sektörde çalışan sayısıyla tarım-dışı sektör çalışanlarının yıllık kazançlarının çarpımına eşittir.

1890–1929 Tarım ve tarım-dışı sektör istihdamı şu kaynaktan alınmıştır: Carter ve d.(2006:2-82), Table Ba 470-77.

1900–29 arasında tarım çalışanlarının ortalama yıllık kazancı şu kaynaktan alınmıştır: Lebergott (1964:525), Table A–18, "Annual Earnings, 1900–1960, Full-Time Employees, by Industry," Column "Agriculture". 1890–1899 arası için tarım çalışanlarının kayıtlı aylık ücretlerinin 12 ile çarpılmasıyla hesaplanır, Lebergott (1964:539), Table A-23, "Farm Laborers, Average Monthly Earnings with Board, *1890-1899*", *Line* "*United States*".

1890–1929 arası tarım-dışı sektördeki çalışanların ortalama yıllık kazancının alındığı kaynak: Carter ve d.(2006:2–265), Table Ba 4280-82, "Daily and Annual Earnings of Employees – All and Non-Farm: 1860-1929," Series Ba 4282.

Toplam ücret serilerini 1929–200 ücret maliyeti serileriyle uyumlu kılmak için gereken uyarlamalar yapılır.

1890–1929 ABD'de Vergiler

Toplam dolaylı vergiler, merkezî hükümet, eyalet yönetimleri ve yerel yönetimler tarafından konan ve toplanan dolaylı vergilerin toplamına eşittir. Merkezî hükümetin dolaylı vergileri, gümrük ve ülke içi gelirlerin toplamından gelir ve kurumlar vergilerinin çıkarılmasıyla bulunur. 1890–1929 arası gümrük ve ülke içi gelirleri Carter ve d.(2006:5–82), Table Ea 588-93, "Federal Government Revenue, by Source: 1789-1939," sırasıyla Ea 589 ve Ea 590 Serilerinden alınmıştır. 1916'dan önce federal düzeyde gelir ve kurumlar vergisi yoktu. 1916–1929 arası federal gelir ve kurumlar vergileri Carter ve d.

(2006:5–86) Table Ea 594-608 "Federal Government Internal Tax Revenue, by Source: 1863-1940," sırasıyla Ea 595 ve Ea 596 Serilerinden alınmıştır.

1902, 1913, 1922 ve 1927 yılları için eyalet yönetimlerinin ve yerel yönetimlerin dolaylı vergileri toplam devlet dolaylı vergilerinden federal (merkezî) hükümetin dolaylı vergilerinin çıkarılmasıyla bulunur. Toplam devlet dolaylı vergileri, devletin toplam gelirlerinden gelir ve kurumlar vergilerinin ve (emekli sandıkları kesintileri ve öbür katkılarda dâhil) sigorta kurumlarının katkılarının düşülmesinden sonra kalan miktardır. Toplam gelir, gelir ve kurumlar vergileri toplamı ile sigorta kurumlarının katkıları Carter ve d. (2006:5-13) Table ea 24-51, "Total Government Revenue, by Source: 1902–1995," sırasıyla Ea 24, Ea 31 ve Ea 45 Serilerinden alınmıştır.

1890–1900 arası için eyalet ve yerel yönetimlerin dolaylı vergilerinin bu yönetimlerin toplam gelirleriyle aynı olduğu varsayılmıştır. Carter ve d. (2006:5-6), Table Ea-A, "Government Revenues,by Level of Government-Per Capita and as a Share of Gross National Product: 1800–1900," kişi başına eyalet ve kişi başına yerel yönetim gelirleriyle ilgili tahminler verir. ABD'nin toplam nüfusu Carter ve d. (2006:1–30), Table Aa 9–14, "National Population and the Demographic Components of Change: 1790–2000,", Aa 9 Serilerinden alınmıştır. Bu yüzden, eyalet ve yerel yönetim dolaylı vergileri, kişi başına gelirin ABD nüfusu ile çarpılmasıyla hesaplanır.

Nirengi noktası olarak seçilen yılların arasında kalan yıllar için eyalet ve yerel yönetimlerin dolaylı vergilerinin sâbit nominal artış oranlarıyla arttığı varsayılır. Bu vergilerin 1927 ile 1929 arasında nominal GSYH ile aynı oranda arttığı kabûl edilir.

Dolaylı vergi serilerini 1929–2006 vergi maliyet serileriyle uyumlu kılmak için gereken uyarlamalar yapılır.

1850–1925 ABD Sermaye Stoğu

1896–1949 arası için, ABD ekonomisindeki yeniden üretilebilir nitelikteki net somut varlık stoğu Goldsmith tarafından hesaplanmıştır. Bu

hesaplamalar şu kaynakta yayımlanmıştır: Goldsmith, Brady ve Mendershausen (1956:14), Table W-1, yapıların, tarım-dışı ikamet amaçlı kullanılan yapıların, devlet yapılarının ve üreticilere ait dayanıklı donanım ve avadanlığın cârî değerleri sırasıyla 3,4 , 9 ve 11 numaralı sütunlarda verilmiştir. Konut (ikametgâh)-dışı özel net sâbit varlık stoğu, yapıların toplam değerinden tarım-dışı ikamet amaçlı kullanılan yapılarla devlet yapılarının değerinin çıkarılıp kalan miktara üreticilere ait dayanıklı donanım ve avadanlığın değerinin eklenmesiyle bulunur.

Goldsmith'in serilerini 1925–2006 sermaye stok serileriyle uyumlu kılmak için gereken uyarlamalar yapılmış ve bu iki seri 1925 yılı itibariyle bağlantılandırılmıştır.

Goldsmith, ABD ekonomisinin, 19 yüzyılda nirengi noktası seçilen belli yıllardaki (1805, 1850, 1880, 1890 ve 1900) yeniden üretilebilir somut servetini de hesaplamıştır. Bu hesaplamalar, Goldsmith (1952:306), Table 1, "Composition of Reproducible Tangible Durable Wealth of U.S., 1805-1948" çalışmasında yayımlanmıştır. Konut-dışı özel sâbit varlıkların net stoğu (cârî fiyatlarla), tarımsal yapı ve donanımlar (5. ve 6. sütunlar) ile tarım-dışı iş âlemine ait yapı ve donanımların (10. ve 11. sütunlar) toplamı olarak tamımlanır. Bu bölümde, Goldsmith'in 1850, 1880 ve 1890 yılları için yaptığı hesaplamalar kullanılmıştır.

6

SONSUZ BİRİKİMİN SONU

Bütün insan toplumları, yaşamak, yeniden üremek ve gelişmek için doğal çevreleriyle maddî alış-verişte (yani, maddî üretim ve tüketim ilişkilerinde) bulunmak zorundadır. Kapitalizm ya da kapitalist dünya ekonomisinde benzersiz olan, maddî üretim ve tüketim faaliyetlerinin kâr arayışına ve sermayenin sonsuz birikim yönündeki hareketine tâbi oluşudur.

İnsanî maddî üretim ve tüketim, doğadan alınan maddî kaynakların insan ihtiyaçlarını ve arzularını karşılamak üzere işlenmesini ve dönüştürülmesini içerir. Maddî kaynaklar (ırmaklar ve göllerdeki su, biyolojik kaynaklar ve gün ışığı gibi) yenilenebilir olanlarla (fosil yakıtlar, mâdenler, toprağın verimli üst katmanı ve yeraltı suları gibi) yenilenemez olanlar şeklinde ayrılır. İnsan faaliyetleri, insanlar için yararlı olmayan ve doğal çevreyi etkileyen yan ürünler (yani maddî atıklar) de üretir. Bâzı atıklar, işleyişini fazla etkilemeksizin, çevre tarafından özümsenip yeniden dolaşıma sokulabilir. Fakat özümsenemeyen ve yeniden dolaşıma sokulamayan atıklar, yararlı kaynaklar üretme yeteneğini azaltarak ve insanın yaşaması için daha az elverişli kılarak, çevreye zarar verecektir.

Yenilenemeyen kaynakların toplam miktarının (anlamlı bir tarihsel zaman dilimi açısından) sınırlı olduğu açıktır. Yenilenebilir kaynakların toplam miktarı ise (güneş sisteminin ömründen daha uzun ömürlü olamayacaksa da) sonsuz denilebilecek bir zaman ufku açısından sınırsız olmakla birlikte, her belirli zaman dilimi için insan kullanımı bakımından elde edilebilirliği çevrenin yenileme kapasitesiyle sınırlanmıştır. Son olarak, yine her belirli zaman dilimi için, çevrenin za-

rar görmeden özümseyip yeniden doğal çevrime katabileceği atık miktarı da sınırlıdır.

Bu yüzden, her insan toplumu eğer sürdürebilir bir temelde işleyecekse (uzun dönemde hayatta kalabilmesi buna bağlıdır), çevrenin yeniden üretebileceğinden daha fazla yenilenebilir kaynak kullanmamalı ve çevrenin makul bir zaman süresi içinde özümseyip zararsız hâle getirebileceğinden daha fazla atık üretmemelidir. Yenilenemeyen kaynakların toplam miktarı sınırlı olup hangi tüketim hızıyla harcanırsa harcansın eninde sonunda tükeneceğinden, sürdürülebilir bir toplum yenilemeyen kaynakları hiç kullanmamaya gayret etmelidir. Ancak, bir toplum, yenilenemeyen bir kaynağı, tüketim oranı söz konusu kaynağın tükenme oranına eşit ya da bu orandan daha küçük oranda olacak şekilde küçük ve giderek azalan miktarlarda tüketirse, prensipte sürdürülebilir bir toplum olacaktır. Örneğin, mevcut tüketim düzeyinde yüz yıl yetecek kadar demir rezervine sahip olan bir toplum, tüketim düzeyini her yıl yüzde 1 oranında azaltacak şekilde davranabilirse, ilke olarak, bu daima azalan demir tüketimi sonsuza dek devam edebilir.

Kapitalizmin hüküm sürdüğü tarih dönemi boyunca, hem yenilenebilir hem yenilenemez kaynakların tüketimi giderek daha büyük ölçeklere çıkmış ve kapitalist dünya ekonomisinin ortaya çıkardığı maddî atık miktarı insan türünün varlığını tehlikeye sokacak şekilde yeryüzünün ekolojik sistemini çöküşün eşiğine getirmiştir. Bu yüzden, var olan biçimiyle kapitalizmin sürdürülemez bir sistem olduğu çok açıktır. Buna rağmen, mevcut toplumsal sistemin savunucuları ve ana akımdan çevreciler, ekolojik sürdürülemezliğin kapitalizmin temel hareket yasalarının kaçınılmaz sonucu olmadığını iddia etmektedir. Onlar, kapitalizmin ıslah edilebileceğine ve kâr peşinde koşmayı ve sermaye birikimini terk etmeye gerek kalmaksızın ekolojik sürdürülebilirliği başaracak şekilde "çevresel verimliliğin" sağlanabileceğine inanmaktadır.

Bu bölümde "sürdürülebilir kapitalizm" hakkındaki bu inancın bir hüsnükuruntudan başka bir şey olmadığı ortaya konacaktır. Ne yazık

ki, kapitalizm varlığını ve işleyişini sürdürdükçe, çevreye gittikçe daha da artan ciddî ve yoğun zararlar vermeye devam edecektir ve bu zararların bir bölümünün onarılamaz nitelikte olduğu da ortaya çıkabilir. Bu bakımdan, Çin'de hâlihazırda süregiden dur-durak bilmez sermaye birikimi sâdece bu ülkenin kendi doğal çevresini hızla tahrip etmekle kalmayıp, aynı zamanda küresel çevre krizinin gelişmesini de büyük ölçüde hızlandırmıştır. Ağır biçimde bozulmuş çevre koşulları, mevcut toplumsal sistemin yaklaşan çöküşünden sonra insanî örgütlenmenin ortaya çıkabilecek olası biçimlerine ciddî maddî kısıtlamalar dayatacaktır.

KAPİTALİZM SÜRDÜRÜLEBİLİR Mİ?

Görece karmaşık her insanî ekonomik örgütlenme, işbölümü ve emek ürünlerinin mübadelesini içermek zorundadır. İşbölümü ve mübadele (ayrı ve farklı meta sahipleri arasındaki mübadele şeklinde) piyasa ilişkileri aracılığıyla gerçekleşebilir. Ama işbölümü (devlet, din, gelenekler ya da demokratik planlama yoluyla) piyasa dışı ilişkilerle de düzenlenebilir. Aslına bakılırsa, kapitalizm öncesi tarih boyunca işbölümü ve mübadele esas olarak piyasa dışı ilişkiler aracılığıyla yürütülmüştür. Piyasanın işbölümü ile mübadelenin hâkim ve evrensel biçimi hâlini aldığı tek ekonomik sistem kapitalizmdir.

Kapitalizmde piyasanın hâkimiyeti, kapitalizmin tarihsel olarak bir dünya ekonomisi, yani, tekil bir politik otoriteye bağlı olmayan bir işbölümü sistemi olarak kurulmuş olmasının sonucudur. Bu yüzden, devletlerin arasındaki ekonomik mübadeleler ve sistemik işbölümü dünya pazarının aracılığıyla gerçekleşir. Teorik olarak, üretim araçlarının devlet mülkiyeti altında olduğu devletlerden oluşan bir kapitalist dünya ekonomisi mümkündür. Ancak gerçeklikte, kapitalist dünya ekonomisinin var olduğu dönemin büyük bölümünde birçok devlette, hâkim mülkiyet biçimi özel mülkiyet olmuştur.

Piyasa ilişkilerinin sistem düzeyindeki hâkimiyeti, kapitalist dünya sisteminde yer alan devletlere amansız bir rekabeti dayatır. Devlet-

ler içinde özel mülkiyetin hâkim olması yüzünden, sistem düzeyindeki rekabet basıncı, devletler içinde ve arasında özel işletmeler ve kişilerin birbiriyle rekabetiyle daha da güçlenir. Dünya pazarının rekabetçi baskısı altında bireyler, işletmeler ve devletler birbirleriyle daimî ve yoğun bir rekabete tutuşur. Bu rekabette hayatta kalabilmek ve üste çıkabilmek için pazar paylarını korumak ve genişletmek amacıyla, her oyuncu, elindeki artı değerin hatırı sayılır bir bölümünü sermaye birikimi için ayırmak zorundadır. Bunu yapamayanlar piyasa rekabeti tarafından bertaraf edilir.

Sermaye birikimi dürtüsü maddî kaynak tüketimini ve maddî atık üretimini nasıl etkiler? Sermaye biriktirmek için (birey, şirket ya da devlet olarak) kapitalistler, potansiyel olarak kâr getirecek işler için kullanılacak üretim araçları ve işgücüne bir miktar sermaye yatırmak zorundadır. Eğer, sermaye/emek oranı (fizikî ya da teknik olarak) üretim araçlarının işgücüne oranı) sâbit ise sermaye birikimi nüfusun işgücünün artışından daha büyük bir hızla artamaz. Aksi takdirde, kâr oranını düşürecek ve krize sürükleyecek şekilde, sermaye birikimi yedek emek ordusunu kısa sürede tüketir.

Elde edilebilir işgücü ile kısıtlanmaktan kurtulmak ve yedek emek ordusunu yeniden oluşturabilmek için sermaye-emek oranı yükselmek zorundadır. Sermaye-emek oranının yükselmesi emeğin makineler ve diğer üretim araçlarınca ikame edilmesini gerektirir: "emek araçları, makineler biçiminde, insan gücünün yerine doğal güçlerin ikame edilmesini zorunlu kılar" (Marx, (1967[1867]: 364). Sermaye-emek oranının yükselmesiyle enerji ve öbür doğal kaynakların tüketimi nüfustan daha hızlı artma eğilimine girer.

Dahası, kapitalist üretim genişledikçe, artı değerin gerçekleşmesi (yani, piyasadaki fiilî talebin fiilî arza eşitlenmesi) için, nüfusun tüketiminin de buna uygun olarak artması gerekir. Tüketim malları gittikçe daha incelikli hâle gelip en son teknolojinin ürünü oldukça, tüketim de daha "sermaye yoğun" bir hâl alıp, enerji ve öbür maddî kaynakların daha fazla kullanılmasını gerektirir.

Kapitalist dünya ekonomisinin merkez ülkelerinde adına "hizmet-

ler" denen şeyler GSYİH'nin üçte ikisinden fazlasını oluşturur. Kimileri, ekonominin giderek daha fazla "hizmetler" sektörüne yönelmesiyle, kapitalizmin giderek "maddîlikten uzaklaştığını" bunun da, maddî kaynakların tüketimini artırmayan bir sermaye birikimini mümkün kılacağını iddia etmektedir. Aslında, ulaştırma ve telekomünikasyon gibi kimi hizmetler maddî üretim sektörünün uzantısıdır ve son derece sermaye yoğun niteliktedir. Toptan ve perakende ticaret, finans, sigortacılık ve emlakçılık gibi kimi hizmetler ise, kendi başlarına bir artı değer üretmeyip gelirlerini başka sektörlerde üretilmiş artı değerin yeniden dağıtımından elde etmeleri bakımından, "üretken olmayan sektörler"dir. Kamu idaresi ve (sağlık bakımı ve eğitim gibi) diğer kamusal hizmetler toplumsal bakımdan yararlı ancak kâr amacıyla yürütülmeyen işlerdir. Bunların gelirleri kapitalistler için doğrudan kâr yaratmaz. Hizmetler sektöründe yer alan (örneğin reklâmcılık ve danışmanlık gibi) profesyonellik ve uzmanlık işleri, eğlence, turizm, oteller, lokantalar, özel okul ve hastaneler ise bu alanlara yatırım yapan kapitalistler için artı değer yaratır. Ama bu sektörler de faaliyetleri için binalar, büro malzemeleri, donanım, enerji gibi maddî girdiler ve maddî tüketim gerektirir.

Yani, hizmet sektörleri ya maddî üretimin uzantısıdır ya da girdiler ve işleyiş açısından maddî üretime bağımlıdır. Hizmet sektörlerinin büyümesi, maddî üretim sektörlerinde de bir büyüme olmaksızın gerçekleşemez. Dahası, merkez ülkelerdeki sözüm ona "maddîlikten uzaklaşma", büyük ölçüde, maddî üretimin çevre ve yarı çevreye yeniden yerleştirilmesinin ve çevre ve yarı çevreden merkeze artı değer aktarılmasının yansımasıdır. Bu tür bir maddîlikten uzaklaşma küresel ölçekte hayata geçirilemez.

Demek ki, kapitalist birikim dürtüsü kaçınılmaz olarak enerji ve diğer maddî kaynakların tüketiminin artmasına yol açar. Küresel kapitalist ekonomi hâlihazırda enerji ve hammaddeler için çok büyük ölçüde yenilenemez kaynaklara bağımlıdır ve bunun sürdürülemez bir durum olduğu açıktır. Yeniden dolaşıma kazandırılmak ve yenilebilir kaynaklarla ikame edilmek yoluyla, yenilenemez kaynakların tüken-

mesi yavaşlatılabilir ama yenilenemez kaynakların yeniden dolaşıma kazandırılması asla tam olarak başarılamaz ve birçok alanda yenilenebilir kaynaklar yenilenemez kaynakları ikâme edemez (örneğin, pek çok durumda, tarımdan elde edilen ikâmeleri metal ya da plastik ürünlerin yerini tutamaz). Gerek yenilenemez gerekse de yenilenebilir kaynakların kullanımı, kaçınılmaz biçimde, çevrenin özümseme yeteneğini aşan miktarda atık üretilmesine yol açar (Hueseman 2003).

Çevre sorunlarına teknik çözüm bulma çabaları, (Termodinamiğin ikinci yasası gibi) temel fizik yasalarından kaynaklanan kısıtlara tâbidir. Dahası, her teknik çözüm, insanın doğa hakkındaki bilgisinden ve anlayışından kaynaklanmak zorundadır ve bu bilgi ve anlayış da kaçınılmaz olarak sınırlıdır. Ekolojik sistemin değişik parçaları arasındaki karmaşık ilişkilerin ve etkileşimlerin çoğu bilgimizin dışındadır. Yani, belli bir çevresel etkiyi amaçlayan ya da belli bir kaynak kısıtının üstesinden gelmeyi hedefleyen her teknik çözümün, kaçınılmaz olarak, beklenmeyen ve istenmeyen yan etkileri olacaktır. Fosil yakıtlarla ilgili deneyimimizin göstermiş olduğu gibi, başlangıçta hiçbir kusuru olmayan yararlı bir teknoloji olarak gözüken şeyler, uzun vâdede potansiyel felâketlere pekâlâ yol açabilir.

Sanayileşmeden önce, insan toplumları ekolojik sistemin işleyişi üzerinde ancak sınırlı bir etki yapabilirken, bu yan etkiler de çoğunlukla önemsiz ya da yerel çevrelerle sınırlıydı. Ama artık, insanlığın ekonomik etkinliği küresel ekolojik sistemi ciddî ölçüde bozabilecek raddeye gelmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan, ekolojik sorunlara getirilecek her teknik karşılık, potansiyel olarak çok daha büyük beklenmedik olumsuz sonuçlara yol açabilir. Teknik değişikliklerin varsayılan yararlarının potansiyel olumsuz sonuçlarının yol açacağı zararı gidermeye yetmeyeceği dönüm noktasına pek çok alanda şimdiden ulaşmış olabiliriz.

Sürdürülebilir kapitalizm yalnız teknik bakımdan yapılabilir olmamakla kalmayıp, aynı zamanda kapitalist dünya ekonomisinin kurumsal yapısı bakımından da imkânsızdır. Çevre sorunları kapitalistlerin özel değerlendirmelerinde hesaba katmadıkları toplumsal maliyetleri

temsil eder. Tek tek kapitalistlerin çevreyi temizlemek ya da alternatif kaynaklar geliştirmek gibi dertleri yoktur. Bu "dışa yükleme" sorunu ulus-devletler içinde devlet düzenlemeleriyle bir ölçüde hafifletilebilir. Ne var ki, kapitalizm, küresel kapitalistlerin bir bütün olarak kolektif çıkarlarını fiilen temsil edecek bir dünya yönetiminden yoksun bir dünya ekonomisidir. Aksine, her kapitalist devletin başlıca kaygısı, küresel rekabette üste çıkabilmek için kendi ulusal birikim oranını âzamîye çıkarmaktır. Küresel çevreyi düzenleyecek fiilî bir mekanizma yoktur. Belli konularda bazı uluslararası anlaşmalara varılabilse bile, tek tek devletler bu anlaşmaları görmezden gelmek, hiçe saymak ya da kılıfına uydurarak etkisiz kılmak yönünde güçlü ayartmalarla karşı karşıyadır. Kapitalist kurumsal yapının verili çerçevesinde, "ekolojik verimlilikte" (birim çıktı başına ekolojik etkinin azaltılmasında) sağlanacak her teknik kazanım, dur durak bilmez sermaye birikimi tarafından kısa süre içinde kadük bırakılacaktır.

KAPİTALİZMİN SÜRDÜRÜLEMEZLİĞİ: BİR KANIT

Bu kısımda kapitalizmin sürdürülebilirliğine matematiksel bir kanıt getirilmektedir. Kanıtlama için ileri düzey matematik teknikleri kullanılmamıştır ve dayandığı akıl yürütme lise düzeyinde matematik bilgisine sahip herkes tarafından kolayca takip edilebilir. Ama matematikten fazla hazzetmeyen okurlar bir sonraki kısma atlayabilir.

Sermaye birikimi (ekonomik büyüme ile bunun çevre üzerindeki etkisi arasındaki ilişki NBT formülü diye bilinen Önerme (6.1)'de gösterilen tanınmış formüldür:

$$E = N*B*T \qquad (6.1)$$

Formüldeki E toplam çevresel etki, N nüfus, B "bolluk" ya da kişi başına ekonomik çıktı, T de, teknoloji ya da her birim çıktı başına düşen çevresel etki anlamındadır.

Sermaye birikimi yönündeki dizginsiz hareketiyle, kapitalizm ko-

şullarında nüfus ve "bolluk" artma eğilimindedir. Bu yüzden, N*B sonsuz olarak artmaya eğilimlidir. Öte yandan, ekolojik sürdürülebilirlik, yenilenemez kaynakların tüketiminin azaltılmasını, yenilenebilir kaynakların tüketiminin çevrenin yenileme kapasitesinin altına çekilmesini ya da bu kapasiteye eşitlenmesini ve üretilen atık miktarının da çevrenin özümseme kapasitesinin altına indirilmesini ya da bu kapasiteye eşitlenmesini gerektirir. Bu, bu gereksinmelerle uyumlu düzeydeki durağan bir "E" ile gösterilebilir. Eğer "E" durağan kalacak ve N*B sonsuza dek artacaksa, bu ancak T sonsuza dek küçülebilirse mümkün olabilir. Yani, her birim ekonomik çıktı başına düşen ekonomik etki sıfıra yaklaşmalıdır.

Gerçeklikte pek çok farklı çevresel etki çeşidi vardır (çeşitli yenilenemez kaynakların bitmesi, çeşitli yenilenebilir kaynakların kendini yenileme kapasitesinin tüketilmesi, çeşitli maddî atıkların üretilmesi). Çevrenin bir bütün olarak sürdürülebilir olabilmesi için bu çeşitli çevresel etkilerin sâdece bâzılarının değil hepsinin durağan kılınması gerekir (ve yenilenemez kaynakların tüketimi için etki oranı mutlaka azaltılmaya devam edilmelidir).

Bâzı kullanımlar için, bâzı kaynakların başka bâzı kaynaklarla makul maliyetlerle ikamesi mümkün olabilir. Ne var ki bu kaynaklardan herhangi biri tükenir ama tüketimi artmaya devam ederse, ona ikame edilen kaynak da er-geç tükenecektir. Bu yüzden, uzun vâdeli sürdürülebilirlik için, yerine başkası konulabilen kaynaklar için bile etkinin durağan kılınması ya da azaltılması zorunludur.

$$E = (E_1, E_2, E_3, \ldots E_i, \ldots E_n) \qquad (6.2)$$

Önerme (6.2) "n" çeşit çevresel etki bulunduğunu ve ekolojik sürdürülebilirliğin aşağıdaki koşulun yerine gelmesini gerektirdiğini ifade eder:

$$\text{i için} = 1, 2, 3, \ldots n, \Delta E_i \leq O \text{ ve } E_i \leq [\max] E_i \qquad (6.3)$$

Burada ΔE_i, "i'inci" çeşit çevresel etkinin zaman içindeki değişimini; [max] E_i de, "i'inci" çeşit çevresel etkinin, kaynağın bolluğu ve ekolojik sistemin işleyişi tarafından belirlenen bir sâbit olan, maksimum sürdürülebilirlik düzeyini gösterir.

$$E_i = \Sigma_{j=1}{}^{m}E_{ij}Q_j \qquad (6.4)$$

Burada Q_j, "j" sanayiinin (j = 1, 2, 3, ... m) ekonomik çıktı düzeyini; E_{ij}, j sanayiinin ekonomik çıktısının birim başına "i'inci" çeşit çevresel etkisini gösterir.

Her "j" sanayi için (j = 1, 2, 3, ... m), "n" çeşit çevresel etkiden en az birinin, j sanayiinin ekonomik çıktısının birim başına bir minimum pozitif etkisi olduğunu varsayalım:

$$\begin{aligned} i = 1, 2, 3, \ldots n \text{ için, } [\min]\, E_{1j} > 0 \text{ ve/veya } [\min]\, E_{2j} > 0 \\ \text{ve/veya } [\min]\, E_{nj} > 0 \end{aligned} \qquad (6.5)$$

Yani, teknoloji ne kadar değişirse değişsin fizik yasaları ya da başka kısıtlar yüzünden E_{ij} bir [min] E_{ij}'nin altına düşemez.

$$Y = P*B = \Sigma_{j=1}{}^{m}P_jQ_j \qquad (6.6)$$

Y, toplam ekonomik çıktı düzeyi, P_j (j için = 1, 2, 3, ... m), "m" sayıda ekonomik etkinliğe uygulanan fiyat endeksidir.

Şimdi, sonsuz sermaye birikiminin sonsuza dek devam ettiği takdirde ne olacağını düşünelim. Önerme (6.6)'dan, Y sonsuza yaklaşacak şekilde büyüdüğünde, "m" sayıda ekonomik etkinlikten en az birinin, Q_j'nin de, sonsuza yaklaşacak şekilde büyümek zorunda olduğu sonucu çıkar. Önerme (6.5) de, sonsuza yaklaşacak şekilde büyüyen her "j" sanayi için, [min]Eij > 0 olduğundan, "n" çeşit çevresel etkiden en az birinin de, $E_{ij}Q_j$, sonsuza yaklaşacak şekilde büyümek zorunda olduğunu gösterir. Bu durumda, Önerme (6.4) gereğince,

herhangi bir "j" sanayiinde $E_{ij}Q_j$ sonsuza yaklaşacak derecede büyüdüğü takdirde, E_i de sonsuza yaklaşacak derecede büyüyecektir. Eğer böyle olursa da Önerme (6.3) gereği ekolojik sürdürülebilirlik zorunluluğu çiğnenmiş olacaktır. Bu yüzden, sonsuz sermaye birikimi kaçınılmaz olarak ekolojik sürdürülebilirliği ihlâl edecektir.

Yukarıdaki akıl yürütmedeki temel varsayım, ekonomik etkinliğin (sanayi) hepsi ve her biri için, ekonomik çıktının birim başına pozitif etkisinin en azından bir çeşit ekolojik etki olarak tanımlanabileceğidir. Bu varsayım ne derece gerçekçi ve ne derece anlamlıdır?

Varsayımın (tarım, madencilik, imalat, bayındırlık ve kamu hizmetleri, inşaat, ulaştırma ve iletişim gibi) bütün maddî üretim sektörleri için geçerli olduğu açıktır. Bütün maddî üretim sektörleri, insan ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak üzere doğal kaynakları fiziksel ve kimyasal dönüşümlere uğratmayı içerir. Bir maddî ürünün istenen fiziksel ve kimyasal özellikleri veriyken, gereken fiziksel ve kimyasal dönüşüm süreçleri fizik yasalarınca belirlenmiş ve kısıtlanmıştır, bundan da, bu dönüşümler için minimum miktarda bir enerji ve minimum miktarda belli hammaddeler gerekeceği çıkar. Örneğin, bir nesnenin ağırlığı ve hızı (yani, belli bir zaman süresinde kat ettiği mesafe) veriliyken, bu nesneyi bir yerden bir yere taşımak için gereken minimum enerji miktarı fizik yasalarınca belirlenmiştir. Dahası, tamamen yeniden dolaşıma kazandırmanın imkânsızlığı veriyken, fiziksel ve kimyasal dönüştürme süreçlerinden belli bir minimum maddî atık miktarının doğması kaçınılmazdır.

Hizmet sektörlerine bakıldıkta, bu sektörlerden bâzılarının maddî üretim sektörlerinin uzantısı olduğuna, bâzılarınınsa ihtiyaç duydukları maddî girdiler için maddî üretim sektörlerine bağımlı bulunduğuna işaret edilmişti. Ekonomik çıktının Gayri Safî Yurtiçi Hâsıla gibi alışıldık ölçüleri ciddî kavramsal ve teknik sorunlarla malûldür. Ölçtüğü varsayılan etkinlikler (yani, piyasa için üretilen mal ve hizmetler) için bile en fazla çok kaba bir endeks olmaktan öte gidemez. Şu hizmet sektörleri denen kesim için güvenilir ve anlamlı bir nicel ölçü geliştirmek özellikle güçtür. Örneğin, finans sektöründe "reel çıktı" ve

emek verimliliği nasıl ölçülebilir? Bununla birlikte, konumuz için, hizmet sektörlerinin faaliyet gelirlerinin (enflasyonun etkisinden arındırıldıktan sonra) fiziksel üretim araçları (bina ve donanım) ve işgücü biçimindeki maddî girdileri artırmadıkça ilânihaye büyümeye devam edemeyeceğine işaret etmek yeter. Bu yüzden, hizmet sektörlerinin ekonomik çıktısı artmaya devam edecekse, bu sonunda maddî üretim sektörlerinde karşılıklı bir artışı, dolayısıyla da çevresel etkide de bir artışı zorunlu kılacaktır.

Tersine, eğer birisi kalkıp da kapitalizmin (ve sonsuz sermaye birikiminin) ekolojik bakımdan sürdürülebilir olabileceğini iddia ederse, o birisi, en azından tek bir sanayi kolunun hiçbir çeşitten çevresel etkisi hiç büyümeksizin sonsuza dek büyüyebildiğini ispat etmek zorundadır. Bu da yetmez, bu şekilde çevresel etkisi artmadan sonsuzca büyüyen bir sanayi gösterilebilse bile, o sanayiin büyümesi sonucunda ona girdi sağlayan başka sanayilerin hiçbirinin çevresel etkisinin de büyümeyeceği, bununlan da kalmayıp, söz konusu sanayiin büyümesiyle sağlanan ek gelirden faydalanan insanların çevre üzerinde pozitif etki bırakacak hiçbir ürünün tüketimini artırmayacağı da garanti edilmelidir. Açıktır ki böyle bir sanayi ya da ekonomik etkinliğin var olması mümkün değildir.

YENİLENEMEZ ENERJİ

Dur-durak bilmez sermaye birikimiyle geçen yüzyılların ardından, kaynakların tüketimi ve atık üretimi artık ekolojik sistemi toptan çöküşle, canlı türlerini toplu yok oluşlarla tehdit edecek düzeylere gelmiştir. Bu bölümün geri kalanında mevcut küresel çevre krizinin çeşitli yönleri tartışılacaktır: Enerji, mineral kaynakları, gıda ve küresel iklim değişikliği.

Kapitalist dünya ekonomisi, toplam enerji arzının yaklaşık yüzde 90'ı için yenilenemez enerji kaynaklarına bağımlıdır. Dünya toplam birincil enerji arzının yüzde 35'ini petrol, yüzde 25'ini kömür, yüzde 21'ini doğalgaz, yüzde 6'sını da nükleer enerji oluşturur. Yenilenebi-

lir enerji kaynakları arasında, yenilenebilir yakıtlar ve atıklar (odun, öbür biyo-kütleler, hayvansal ürünler, kentsel atıklar, sanayi atıkları) yüzde 10'unu, hidroelektrik yüzde 2.2'sini, öbür yenilenebilenler (güneş, rüzgâr, jeotermal, gelgit ve dalga enerjileri) de sâdece yüzde 0,5'ini oluşturur (UEA 2007).

Dünya enerji arzının yüzde 80'ini fosil yakıtlar (petrol, kömür, doğalgaz) sağlar. Fosil yakıtlardan sağlanan enerjinin yaklaşık üçte biri elektrik üretiminde, bir başka yüzde 10'u (ısıtma, yemek pişirme vs. için) konutlarda ve hizmet sektörlerinde kullanılır. (Pratik zorlukları olsa da) İlke olarak, elektrik üretiminde kullanılan fosil yakıtların yerine nükleer ya da yenilenebilir enerji kaynakları konabilir. Hizmet sektörlerinde ve konutlarda kullanılan enerji de nükleer ya da yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen elektrikle karşılanabilir. Ne var ki, başka alanlarda fosil yakıtların başka kaynaklarla ikame edilmesi kolay değildir ve bu yakıtlar kapitalist dünya ekonomisinin işleyişi için vazgeçilmez önemdedir.

Otomobil ve kamyonlara dayanan mevcut ulaştırma sistemi için petrol zorunludur. Demiryolları elektrikli trenlerle işletilebilir, kısa mesafeli karayolu ulaşımında elektrikli arabalar kullanılabilirse de hava ve deniz yoluyla yapılan kıtalararası uzun mesafe ulaşımı (muhtemel çok pahalı nükleer gemilerin istisnasıyla) bütünüyle petrole bağımlıdır. Kıtalararası uzun mesafeli ulaşım olmadan da, küresel işbölümünü ona dayandıran kapitalist dünya ekonomisi çöker.

Tarım, madencilik ve inşaat sektörlerine kullanılan ağır makineler için petrolden vazgeçilemez. Petrol, doğalgaz ve kömür, gübre, plastik ve öbür kimyasalların üretiminin zorunlu girdileridir (Heinberg 2006:4-7). Yüksek sıcaklıklar, yüksek basınçlar gerektiren sınaî işlemlerin çoğu kömür ve doğalgaza bağımlıdır. Dünya çelik üretiminin üçte ikisi için kömür, hem yakıt, hem de zorunlu üretim girdisidir. Fosil yakıtlar olmasa, sâdece küresel ekonomi büyük bir enerji kaynağını yitirmekle kalmaz, aynı zamanda modern sanayi ve tarımın büyük bölümü işlemez hâle gelir.

Fosil yakıtlar yenilenemez kaynaklardır ve sonsuz sermaye biriki-

me tarafından kaçınılmaz olarak bitirileceklerdir. Giderek yaygınlaşan kanaate göre, dünya petrol üretimi muhtemelen doruğuna ulaşmıştır ve yakında geri dönüşsüz biçimde düşüşe geçecektir. Colin J. Campbel'e göre, küresel petrol keşifleri 1960'larda doruğuna ulaşmıştır. 1980'den beri, her yıl keşfedilen yeni petrol rezervleri yıllık tüketimin altında kalmaktadır ve yeni keşfedilen petrol miktarı ile tüketilen petrol miktarı arasındaki bu açık büyüme eğilimindedir. Küresel alışılmış petrol üretimi muhtemelen 2005 yılında varabileceği en yüksek düzeye ulaşmıştır. (Ağır hampetrol, derin-deniz petrolleri, kutup petrolleri ve sıvılaştırılmış gazlar gibi) Alışılmamış petrol kaynaklarının önemli bir katkı sağlaması olası değildir. Bütün sıvı petrol türevlerinin küresel üretiminin 2010 yılı civarında doruğuna ulaşacağı beklenmektedir (Campbell 2005).

Heinberg (2006:23), bu günden 2030 yılına dek petrolün doruk yapacağı tarihler konusunda yapılan araştırmaların bir özetini verir. Bağımsız araştırmaların çoğunun petrolün doruğa ulaşacağı tarihle ilgili tahminleri 2015 yılından öncesini işaret eder, bu tarihten sonrası için tahminde bulunan kuruluşların çoğunluğu ise ABD hükümeti ya da petrol sanayii ile ilişkili kuruluşlardır. Almanya merkezli Enerji İzleme Grubunun yaptırdığı yakın tarihli bir araştırma (2007a), dünya petrol üretiminin doruğunun kapıda olduğunu göstermektedir.

Doğalgaz üretiminin doruğuna ulaşması da, muhtemelen petrol üretiminin doruğa ulaşmasının hemen ardından gerçekleşecektir. Laherrere (2004), doğalgaz üretiminin doruğuna 2003 yılı civarında ulaşılacağını tahmin etmektedir. Campbell (2005:209-16), dünya doğalgaz üretiminin 2025 yılına dek doruğuna ulaşacağını, 2045'e kadar yüksek düzeylerde seyredeceğini, sonrasında sert bir düşüşe geçeceğini öngörmektedir. 2050 yılına dek, toplam petrol ve doğalgaz üretiminin 2010'daki doruk düzeyinin yaklaşık yüzde 40 aşağısına gerileyeceği beklenmektedir.

Genel kabûle göre, dünya kömür rezervleri görece boldur ve mevcut üretim oranıyla 150 yıl kadar dayanacaktır. Ne var ki, Enerji İzleme Grubunun (2007b) yakın tarihli bir araştırması küresel kömür üre-

timinin 2025 yılı dolaylarında doruğuna ulaşacağı sonucuna varmıştır. Hollanda merkezli Enerji Kurumu tarafından yaptırılan bir başka araştırma, küresel ekonomik olarak işlenebilir kömür rezervlerinin hızla tükendiğini ve kömür üretim maliyetlerinin tüm dünyada düzenli bir şekilde yükselmekte olduğunu gösteriyor (bkz. Heinberg 2007). Üstelik, kömür tüketimi, öbür enerji kaynaklarına göre, sağladığı enerjiye oranla doğaya daha fazla sera etkisi yaratan gazlar ve öbür kirleticiler salmaktadır. Sera gazlarının yayılımını küresel ölçekte azaltmak için dünya çok yakında kömür tüketimini azaltmaya başlamak zorunda kalacaktır.

Nükleer elektrik üretiminde yenilenemez bir kaynak olan uranyum (iki izotoptan oluşan U-235 ve U-238) kullanılır. Mevcut teknolojideki nükleer reaktörler, zenginleştirilmiş uranyum elde etmek için U-235 kullanan yakıcı reaktörlerdir. U-235 bol bir kaynak değildir, doğal olarak oluşmuş uranyum mevcudunun yalnızca yüzde 0.7'sini oluşturur. Enerji İzleme Grubuna göre, dünyada varlığı kanıtlanmış uranyum rezervleri mevcut tüketim oranıyla otuz yıl içinde tükenmiş olacaktır, olası bütün uranyum kaynaklarının tükenmesi ise yetmiş yılda tamamlanacaktır. Elektrik üretimi için sâdece nükleer enerjiye dayanılacak olunursa, üretim oranının altı kat artırılması gerekecek, bu durumdaysa elde kalan uranyum sâdece on yıl kadar yetecektir. Yeni nükleer reaktörleri inşa etmenin uzun zaman alması da, nükleer enerjinin büyümesini daha da sınırlayan bir başka etmendir.

Her tür nükleer enerji, ciddî çevre ve güvenlik sorunlarına neden olur. Radyoaktif etkileri binlerce yıl devam eden nükleer atık sorununun iyi bir çözümü yoktur. 1986'daki Çernobil faciasından beri büyük bir nükleer kaza meydana gelmemiş olsa da, nükleer enerji çok geniş ölçekte kullanılacak olunursa, insan hataları kaçınılmaz olacak ve bunun sonucunda çıkacak kazalar, etkisi uzun süre geçmeyecek felâketli sonuçlar doğuracaktır.

Az sayıda ülke (ABD, Britanya, Fransa, Japonya ve Rusya), (nükleer silâh yapımında da kullanılan) plutonyum üretmek için U-238 ve U-235'i birleştiren hızlı-üretken reaktörleri denedi. Hızlı-üretken re-

aktörler çok az U-235 kullandığından, başarılı olunursa, dünya uranyum rezervlerinden elde edilebilecek potansiyel enerji arzını çarpıcı biçimde artırabilirler. Ne var ki, hızlı-üretken reaktörler geleneksel reaktörlere nazaran çok daha ciddî güvenlik sorunları yaratır. Plutonyumun yeryüzünde bulunan en zehirli madde olduğu kabûl edilir. Bir kaza durumunda atom bombası gibi patlayabilir. Hızlı-üretken reaktörlerde soğutucu olarak kullanılan sıvılaştırılmış sodyum, su ya da hava ile temâs ettiğinde patlar. Bu sorunlar yüzünden hızlı-üretken reaktörlerin yapımı ve idamesi pahalıya çıkar ve bakım-onarım için uzun süreliğine kapatılmaları gerekir. Dünyanın en büyük hızlı-üretken reaktörü olan Fransız Superphenix reaktörü hizmete açıldığı on yıl içinde bir yıldan daha kısa bir süre boyunca işleyebilmiştir (Heinberg 2004: 132-9; Kunstler 2005: 140-46; Trainer 2007:119-24).

Nükleer füzyon, güneşin içinde meydana gelen enerji tepkimesidir ve insanlar tarafından hidrojen bombasında elde edilmiştir. Ne var ki, nükleer füzyonun ekonomik amaçlarla kullanılabilmesi için tepkimenin kontrol edilmesi gerekir. Bir füzyon tepkimesi başlatmak için 200 milyon Celcius derece sıcaklık sağlanması gerekir, oysa dünyada bu derecede ısıya dayanacak malzeme yoktur. Şimdiye dek bilim insanları farklı işlemlerle nükleer füzyon gerçekleştirebilecek bir reaktör geliştirmeye çalıştılar. Ancak denenen her işlem, tepkimenin kendisinin üreteceğinden daha fazla enerji kullanılmasını gerektirdiği gibi, tepkimenin süresi de bir saniyenin bir kesirinden uzun olmadı (Craig, Vaughan ve Skinner 1996:205-207; Heinberg 2004: 157-60).

2006 yılında, Avrupa Birliği, ABD, Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore ile Rusya, 10 milyar avroya ya da normal bir termik santralden doksan kat pahalıya mal olacak (normal bir enerji santralinin altıda biri büyüklükte) bir deneysel nükleer füzyon reaktörü kurmak üzere anlaştılar. Araştırmacılar, 2045 yılına kadar nükleer füzyon reaktörlerinden ticarî amaçlı elektrik üretimine başlayabileceklerini umuyorlar (*Financial Times* 2006).

Nükleer füzyonunun teorik olarak fiilen sınırsız miktarda enerji sağlayacak bir kaynak olduğu iddiası zaman zaman öne sürülse de,

mevcut hâliyle nükleer füzyon teknolojisi girdi olarak lityum kullanmaktadır. Lityum da yenilenemez bir kaynak olup pek bol bulunmamaktadır. Şu ânda, birgün gelip nükleer füzyonun başarılıp başarılamayacağı da kesin değildir. Hâlihazırdaki girişimler en sonunda nükleer füzyon yoluyla net pozitif enerji sağlamayı başarabilecek olsa bile, muhtemelen bu ekonomik olarak uygulanamayacak ölçüde pahalıya gelecektir.

YENİLENEBİLİR ENERJİ: ELEKTRİK

Yenilenemez enerji kaynaklarının tükenmesi ve küresel iklim değişikliğine bir çâre bulma zorunluluğu yüzünden, dünya eninde sonunda enerji arzında esas olarak yenilenebilir kaynaklara bağımlı olmak durumunda kalacaktır. Yenilenebilir enerjiler genellikle elektrik enerjisine dönüştürülür. Kimya sanayilerinin hammaddesi ve sıvı ya da gaz yakıtlar şeklinde fosil yakıtların yerini tutma potansiyeline sahip tek yenilenebilir enerji, biyo-kütledir. Sıvı ve gaz yakıtlar sorunu bir sonraki kısımda ele alınacaktır.

Yenilenebilir enerjiler genel olarak fosil yakıtlardan ve nükleer enerjiden daha az çevre sorununa yol açar. Yenilenebilir enerjilerin bitimsiz olmasına karşılık, belli bir zaman süresi içinde elde edilebilecek miktarı sınırlıdır. Fosil yakıtların ve nükleer enerjinin aksine, yenilenebilir enerjiler hacim ve ağırlıkça daha düşük yoğunluktadır. Bu yüzden, yenilenebilir kaynaklardan enerji üretmek için çoğunlukla geniş arazi parçalarına ihtiyaç vardır. Bu arazi ihtiyacı, elde edilebilecek yenilenebilir enerji miktarına fiziksel sınırlar getirir. Üstelik, yenilenebilir enerjiler, birincil enerji kaynağı olarak kendilerini güvenilmez kılan kesintililik ve değişkenlikleriyle tanınır. Bütün bu sorunlar yüzünden, yenilenebilir enerjiler fosil yakıtlardan genellikle daha pahalıdır (Boyle 2004; Hayden 2004; McCluney 2005a; Mobbs 2005:107-42; Trainer 2007).

Yenilenebilir enerjilerden hidroelektrik, jeotermal, gelgit ve dalga enerjilerinin fiziksel potansiyelleri sınırlı olup dünya ölçeğinde önem-

li bir enerji arz kaynağı olmaları pek muhtemel değildir (Trainer 2007: 107-11). Kaldı ki, hidroelektrik ciddî çevre sorunlarına da neden olabilir (Boyle 2004:77-182; Heinberg 2004:149-50, 190-91; Kunstler 2005: 119-21). Lighfoot ile Green (2002), yenilenebilir kaynakların fiziksel potansiyeline ilişkin araştırmalarına 2100 yılına dek hidro, jeotermal ve okyanus (gelgit ve dalga) kaynaklarının enerji arz potansiyelini yaklaşık 21 EJ (*ekstra jul ya da* 10^{18} *jul*, 1 EJ = 23.88 milyon ton petrol eşdeğeri) olarak hesaplamışlardır, ki bu da, 2005 yılı toplam dünya enerji tüketiminin aşağı yukarı yüzde 6'sına karşılık gelmektedir.

Dünyanın gelecekteki enerji arzına çok büyük bir katkı yapacak fiziksel potansiyele sahip yegâne yenilenebilir kaynaklar rüzgâr ve güneş enerjileridir. Bu kaynaklar için tahsis edilebilecek arazi miktarıyla ilgili olarak Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli III. Çalışma Grubunun yararlandığı aynı hesaplamalardan yararlanarak, dünyanın toplam işlenilmeyen arazi miktarının yüzde 1'inin (ya da 390.000 kilometrekaresinin) güneş enerjisinden elektrik üretmek, rüzgâr hızının saniyede 5,1 metreden yüksek olduğu dünyadaki toplam arazinin yüzde 4'ünün de rüzgârdan elektrik üretmek için kullanıldığını varsayalım. Lightfoot ile Green (2002), 2100 yılına dek, şu ân kullanılmayan arazilerde güneş enerjisinden sağlanacak potansiyel elektrik miktarının 163 EJ, bütün çatı-üstü panellerinden elde edilecek güneş enerjisinden sağlanacak potansiyel elektrik miktarının 15 EJ ve rüzgârdan sağlanacak elektrik miktarının da 72 EJ olacağını hesaplamıştır. Güneş ile rüzgâr enerjileri hep birlikte, yılda toplam 250 EJ elektrik üretecek bir fiziksel potansiyele sahiptir, ki bu da, 2005 yılındaki nihaî enerji tüketiminin yaklaşık yüzde 75'ine eşittir.

Lightfoot ile Green varsayılan kullanılabilir arazi miktarının hatırı sayılır ölçüde abartılmış olabileceğine işaret ederler. Söz konusu toprakların çoğu çok uzak bölgelerde yer almaktadır, bu yüzden elverişli olmayabilir ya da ulaşıma izin vermeyebilirler. Çöllerde, kum fırtınaları ve büyük miktardaki toz özellikle ciddî sorunlar açabilir. Güneş panellerini ya da yansıtıcılarını tozdan, kumdan ya da öbür pislikler-

den temiz tutmak için yoğun miktarlarda enerji, emek ve tatlı su girdisi gerektirir (Lightfoot and Green 2002; Green, Baski, and Dilmaghani 2007). Yani, güneş ve rüzgâr enerjisinin pratikteki sınırları muhtemelen yukarıda verilen teorik sınırların çok altında kalacaktır.

Güneş ve rüzgâr kesintili enerji kaynaklarıdır, bu yüzden birincil (ya da "ana yük"* elektrik kaynağı olarak kullanılamaz. Mevcut elektrik şebekelerinde, rüzgâr ve güneşten elde edilen elektrik, ciddî sorunlara yol açmadan kurulu elektrik üretim kapasitesinin yüzde 20'sine ya da fiilî elektrik üretiminin yüzde 10'una dek ulaşabilir. Bu sınırların ötesinde, güneş ve rüzgârdan elde edilen elektriğin daha fazla artırılması, geniş ölçekli elektrik depolama tesisleri gerektirir (Ligtfood and Green 2002). Enerjinin daha sonra elektrik üretmek üzere ısı şeklinde depolanabildiği güneş termal teknolojisinde değişkenlik sorunu görece idare edilebilir bir sorundur. Isı depolama görece ucuzdur ve daha az enerji kaybına yol açar. Ne var ki, güneş enerjisi değişkenlik sorunundan tümüyle korunmuş değildir. Kimi zaman, bulutlu hava günlerce hattâ haftalarca sürebilir. Güneş termal enerjisinin önemli sorunlarından biri de kış performansının özellikle zayıf olması ve kış mevsimindeki elektrik üretiminin yaz dönemindekinin beşte birine dek düşebilmesidir (Trainer 2007:47–57).

En son teknolojilerden yararlanan "akıllı şebekeler" geliştirmekle bu sorunlar hafifletilebilir ama tamamen ortadan kaldırılamaz. Büyük ölçekli elektrik depolamada ciddî güçlükler vardır ve dönüştürme zaaflarından dolayı önemli enerji kayıpları meydana gelir (Green, Baski ve Dilmaghani 2007; Trainer 2007:101–106).

Yenilenebilir enerjilerle ilgili fiyat ve maliyet verileri çoğunlukla kafa karıştırıcı ve yanıltıcıdır. Fiyatların ve maliyetlerin sübvanse edilmiş olup olmadığı ve hesaplamalara hangi kalemlerin katılıp hangilerinin katılmadığı her zaman açık değildir. Bir başka sorun, yenilenebilir enerjinin maliyetinin üretimin yerine duyarlı olmasıdır. İlk tesisler genellikle en verimli yerlere kurulmuştur. Oysa, yenilenebilir enerji-

* Ana yük: Bir elektrik şebekesinde sistemi işler durumda tutabilmek için gereken en düşük elektrik miktarı. – *ç.n.*

ler geniş ölçekte üretilecek ve kapitalist toplumun temel enerji kaynağı olarak hizmet edecekse, yenilenebilir enerji projelerine yapılacak yatırımlar devlet sübvansiyonlarına gerek olmadan normal kâr oranlarını kazanabilmeli ve daha az verimli yerlerde de üretim yapılabilmelidir.

Yenilenebilir enerji üretiminin bir başka kafa karıştırıcı yönü, farklı kapasite kullanım oranlarıyla ilgilidir. Fosil ya da nükleer yakıtlardan elektrik üretimi çoğunlukla yüzde 80 ile 90 arasında bir kapasite kullanım oranına sahiptir. Oysa rüzgâr ve güneş enerjisinden elektrik üretmek, en üretken tesislerde bile yaklaşık yüzde 30 kapasite kullanım oranıyla mümkün olmakta, ortalama olaraksa, rüzgâr ve güneş elektriğinde kapasite kullanım oranı yüzde 25 ya da daha altında kalmaktadır. Bu yüzden, alışılmış yakıtlarla yenilenebilir enerjiler arasında yapılacak bir mukayesede farklı kapasite kullanım oranlarının etkisi göz önüne alınarak düzeltilmelidir. Doruk kapasiteye dayanarak yapılacak bir mukayese çok yanıltıcı olacaktır. Yenilenebilir enerjinin potansiyelleri ve maliyetleri hakkında gazetecilerin verdiği haberler bu konulara açıklık getirmekten genellikle uzaktır.

Trainer (2007), Avustralya fiyatlarına dayanarak rüzgâr ve güneş enerjilerinin doğrudan sermaye maliyetlerini hesapladı. Bu hesaplamalar, kabaca 0,70 ABD Doları = 1 Avustralya Doları paritesi üzerinden ABD dolarına çevrildi. Trainer'ın hesaplamaları kullanılarak rüzgâr ve güneş enerjisinden elektrik üretimiyle, kömür santrallerinden elektrik üretiminin maliyetleri karşılaştırılabilir. Tablo 6.1'de bu karşılaştırma görülmektedir. Tablo 6.1'deki maliyet, 25 yıl boyunca günde 24 saat, yılda 365 gün durmadan çalışan 1.000 megavat üretim kapasiteli bir kömür santralinin ürettiği kadar elektrik üretmek için gereken toplam maliyeti gösterir. Bu maliyet ölçüsü, bizi, yukarıda ifade edilen kapasite kullanım oranlarıyla uğraşmaktan kurtarır. Kömür santralinden üretilen enerjinin toplam maliyeti kilovat-saatlik elektriğin toptan satış fiyatı olan 0.05 ABD Doları cinsinden hesaplanır.

Kömür santrallerinin yüzde 80 kapasite kullanım oranına, rüzgâr ve güneş santrallerinin ortalama yüzde 25 kapasite kullanım oranına

Tablo 6.1 Alternatif kaynaklardan elektrik üretimi maliyet tahminleri.
(1000 megavat kömür santrali eşdeğeri, tesis ömrü boyunca milyar ABD Doları)

Enerji kaynağı	Sermaye maliyeti	Yakıt maliyeti	İşletme ve dağıtım	Kâr ve vergiler	İletim maliyeti	Toplam maliyet
Kömür santrali	1.3	22	2.8	4.7	0	11.0
Rüzgâr	4	0	2.8	15	3.3	25.1
Güneş termal (Fresnel)	5	0	2.8	18.8	4	30.6
Güneş termal (silindirik)	19.4	0	2.8	72.8	14.3	109.3
Güneş FV (çatı-üstü)	53.7	0	2.8	0	0	56.5
Güneş FV (santral)	42.1	0	2.8	158.2	30.4	233.5

Kaynak: Yazarın hesaplamaları (varsayımlar için metne bkz.). Sermaye maliyeti tahminleri Trainer'a (2007) dayanmaktadır.

sahip olduğu varsayılır. Örneğin, hem kömür, hem rüzgâr tesislerinden sağlanan 1.000 megavatlık üretim kapasitesinin doğrudan sermaye maliyeti 1 milyar dolar olarak hesaplanır. Ne var ki, rüzgâr enerjisinin kapasite kullanım oranı yüzde 25 olduğundan, bu kaynaktan bütün yıl tam gün çalışan bir kömür santralinin ürettiği kadar elektrik üretebilmek için, 4.000 megavatlık bir üretim kapasitesi ya da 4 milyar dolarlık rüzgâr enerjisi tesisi kurulması gerekir.

Bütün enerji santrallerinin yıllık kâr ve vergilerinin, sermaye maliyetinin yüzde 15'i kadar olduğu varsayılır. Toplam kâr ve vergiler, yıllık kâr ve vergilerin 25 ile çarpılmasıyla elde edilir. Eğer rüzgâr ve güneş başlıca elektrik kaynakları olacaksa, elektriğin çoğu iletim maliyetlerinin yüksek olacağı yerlerde üretilmek zorunda olacaktır. Rüzgâr ve güneş santralleri için iletim maliyetlerinin başlangıçta üretilen elektriğin yüzde 15'i olacağı varsayılır.

Bütün maliyet bileşenleri hesaba katıldığında, rüzgâr enerjisi alışılmış elektrik kaynaklarının iki katından daha pahalıdır. Çatı-üstü fotovolta güneş panelleri yaklaşık beş kat daha pahalıdır (çatı-üstü güneş enerjisi hâne halklarının kullanımı için düşünülmüştür, bu yüzden sıfır kâr içerir). Güneş termal (silindirik) ve güneş pili santralleri on

ile yirmi kat pahalıdır. Silindirik teknoloji, hâlihazırdaki en gelişmiş güneş termal teknolojisidir. Çizgisel Fresnel yansıtıcılarının kullanılması güneş termal elektriğinin maliyetinin önemli ölçüde azaltma potansiyeline sahiptir. Ancak, şimdiye dek önerilen Fresnel yansıtıcıları henüz uygulamada sınanmamıştır ve bütün maliyet hesaplamaları spekülatif niteliktedir. Bu yüzden, Tablo 6.1'de verilen Fresnel yansıtıcılı güneş termal elektriğiyle ilgili maliyet tahminlerinin gerçekçi olmayacak derecede iyimser olduğu ortaya çıkabilir.

Ne kadar pahalı olunca çok pahalı olur? Tablo 6.2 eşdeğer petrol ve elektrik fiyatları ve GSYİH içindeki örtük enerji harcamaları payları cinsinden enerji maliyetlerini gösteriyor. Bütün dünyanın nihaî enerji tüketiminin petrol biçiminde olması sağlansa, dünyanın toplam enerji harcamaları dünya GSYİH'inin sâdece yüzde 4'üne mal olurdu. Buna karşılık, elektrik tüketimi çok daha masraflıdır. Dünyanın ni-

Tablo 6.2 Enerji maliyeti tahminleri (yaklaşık olarak, 2000 yılı sâbit dolar fiyatlarıyla)

Enerji çıktısı	Petrol eşdeğer fiyatı (varil başı $)	Elektrik eşdeğer fiyatı (varil başı $)	Dünya GSYİH[a] içindeki enerji harcamaları payları
Petrol	30[b]	0.02	% 4
Alışılmış elektrik	79	0.05[c]	% 12
Rüzgâr	180	0.1	% 26
Güneş termal (Fresnel)	220	0.14	% 32
Güneş FV (çatı-üstü)	406	0.26	% 60

[a] Nihaî enerji tüketim yoğunluğunun GSYİH'nin her 1.000 doları için 0,2 ton petrol eşdeğeri olduğu varsayılır (2005 yılında, dünyanın fiilî nihaî enerji tüketim yoğunluğu GSYİH'nin her 1.000 doları için 0.22 ton petrol eşdeğeri idi).

[b] 2000 yılında dünyada petrolün ortalama varil fiyatı 28.5 dolar idi. 1 ton petrol eşdeğeri 7,33 varil petrole eşittir.

[c] 2000 yılında büyük sanayi kullanıcıları için ABD'deki elektrik fiyatı kilovat-saat başına 4,6 sent idi. Bir ton petrol eşdeğeri 11.630 kilovat-saate eşittir.

Kaynak: (Tablo 6.1'e dayanarak) yazarın hesaplamaları.

haî enerji tüketiminin elektrik biçiminde olması sağlansa, toplam enerji harcamaları dünya GSYİH'sinin yüzde 12'sini bulurdu.

Dünyanın toplam brüt tasarrufları (yani, toplam dünya gelirlerinden özel ve kamu tüketimleri ya da dünya gelirinin sermaye yatırımları için kullanılabilecek kısmı düşüldükten sonra kalan miktar) dünya GSYİH'sinin yaklaşık yüzde 20-25'idir. Dünyanın net tasarrufları ise dünya GSYİH'sinin yaklaşık yüzde 10-15'i arasındadır. Eğer dünyanın nihaî enerji tüketimi rüzgâr elektriğinden sağlanacak olsaydı, örtük enerji harcamaları dünya GSYİH'sinin yüzde 26'sına ulaşırdı, yani, dünyanın ekonomik etkinliğinin dörtte biri doğrudan ya da dolaylı olarak enerji arzına tahsis edilmiş olurdu (elektrik depolamanın ve destek üretim kapasitesinin pahalı maliyeti bile hesaba katılmadan). Bu (2000 yılı sâbit dolar fiyatıyla),petrolün varilinin 180 dolar olmasının doğuracağı sonuçla aynı sonucu doğururdu. Alışılmış elektrik kaynaklarına kıyasla dünya GSYİH'sinde enerjinin payındaki bu artış, dünyanın net tasarruflarının tamamının enerji yatırımlarında tüketildiği anlamına gelirdi. Bu kadar ağır bir yük, toplum kaynaklarını enerji arzına yönlendirerek öbür zarurî mal ve hizmetleri fedâ etmek zorunda bırakırdı.

Dünyanın nihaî enerji tüketimi Fresnel güneş termal elektriğinden sağlanacak olsa, eşdeğer petrol fiyatı varil başına 220 dolar olur ve dünyanın toplam enerji harcamaları GSYİH'sinin yüzde 32'sine çıkardı. Bu, açıkça mümkün olmayacak derecede pahalıdır. Öbür güneş teknolojileri ise söz konusu bile edilemeyecek kadar masraflıdır.

Rüzgâr ve güneş enerjilerinin kesintililik ve değişkenlik sorunlarıyla son derece yüksek sermaye maliyetleri, bu kaynakların gelecekteki dünya enerji arzına sınırlı bir katkıdan daha fazlasını yapabilmesini ihtimal dışı bırakıyor. Bu sorunlara ek olarak, yenilenebilir enerjilerin üretiminin fiilen fosil yakıtlarla diğer yenilenemez mineralleri girdi olarak kullanmaya bağımlı olduğuna da işaret edilmelidir. Bu yüzden, yenilenebilir enerjilerin kullanımının genişleme potansiyeli yenilenemez kaynakların arzının kısıtlılığı tarafından da engellenebilir (Kuntsler, Baski ve Dilmaghani 2007).

YENİLENEBİLİR ENERJİ: LİKİT ve GAZ YAKITLAR

Nükleer, rüzgâr, güneş, hidro ve öbür birçok yenilenebilir enerji, sâdece elektrik üretmek için kullanılabilir. Ama, dünyanın nihaî enerji tüketiminin sâdece yüzde 16'sını elektrik oluşturur. Oysa, likit (petrol) ve gaz yakıtlar, dünyanın nihaî enerji tüketiminin sırasıyla yüzde 43 ile yüzde 16'sını oluşturur. Dünya ulaştırma, sanayi ve tarım sektörlerinde kullanılan ana enerji kaynakları olan likit ve gaz yakıtlar, kimya sanayileri için de zorunlu bir girdidir. (Elektrik üretiminde kullanılan doğalgaz ve demiryolu ulaşımında kullanılan petrol gibi) Petrol ve gazın bâzı kullanımları yenilenebilir kaynaklardan elde edilen elektrikle ikame edilebilirse de, daha önce ele alındığı gibi, bâzı alanlarda petrol ve gazın yerine hiçbir şey konamaz. Yani, bu soruna etkili bir çâre bulunamazsa, likit ve gaz yakıtların kıtlığı dünya ekonomisinin genişlemesi üzerinde bağlayıcı bir kısıt oluşturabilir.

Biyo-kütle, etanol ve metanol biçiminde likit ve gaz yakıt üretiminde kullanılabilen tek yenilenebilir enerji kaynağıdır. Ne var ki, geniş ölçekli biyo-kütle üretimi çevresel bakımdan yıkıcı ve sürdürülemez niteliktedir. Büyük miktarlarda kimyasal gübre ve su gerektirir ve ciddî ölçüde toprak erozyonuna yol açar. Tarım şirketleri biyo-kütle yetiştirmek için, yağmur ormanlarını tahrip ederek, suları kirletip tüketerek, biyo-çeşitliliği azaltarak ve küresel ısınmayı hızlandırarak, ormanları, dağ yamaçlarını ve bataklıkları ekili alanlara çevirdiler. Biyo-kütlenin hem yetiştirilmesi hem de yararlı yakıta dönüştürülmesi büyük miktarlarda enerji gerektirir, buna karşılık biyo-kütlenin verdiği enerji düşüktür ve mısırdan üretilen etanol gibi, bâzıları negatif enerji çıktısı bile verir, yani, mısırdan etanol üretmek için, bu yolla elde edilen etanolün kendisinin sağladığı enerjiden daha büyük miktarda enerji kullanılması gerekir (Heinberg 2006:93-8; Friedemann 2007).

Biyo-kütleden yakıt üretme potansiyeli, dünyanın kullanılabilir verimli toprakları bakımından da kısıtlanmıştır. Dünyanın ekili alanlarının bütününün (1,5 milyar hektar) biyo-kütle üretimi için kullanıldı-

ğını ve geniş ölçekli üretimin birim hasadının hektar başına 7 ton kuru ağırlık olduğunu varsayalım, bu durumda, dünyanın toplam hasadı 10,5 milyar ton olacaktır. Bu 210 EJ büyüklüğünde bir enerji içeriğine tekabül eder ve 85 EJ'lik etanol ya da 2.030 milyon ton petrol eşdeğeri üretiminde kullanılabilir (Trainer 2007:75). Oysa, dünyanın hâlihazırdaki nihaî petrol ve gaz tüketimi 4.668 milyon ton petrol eşdeğeridir. Yani, dünya hiç yiyecek üretmeyip bütün ekili alanlarını biyo-kütle üretmek için ayırsa bile, bu yolla üreteceği yakıt dünyanın petrol ve gaz tüketiminin yarısından az olacaktır. Daha gerçekçi bir şekilde, dünyanın ekili alanlarının yüzde 20'si biyo-kütle üretimine ayrılacak olsa, üretilecek yakıt dünyanın bugünkü petrol ve gaz tüketiminin yüzde 9'unu karşılamaya yetecektir.

Dünyanın ekili alanları, ormanları ve otlakları zâten yoğun bir şekilde kullanılmakta olduğundan, ekili alanları daha da genişletmek son derece güçtür. İşin gerçeği, yeni ekili alanlar açmak, erozyondan ve toprağın verimsizleşmesinden kaynaklanan ekili alan kaybını telafi etmeye zar zor yetmektedir. Dikkatli bir araştırmadan sonra Trainer, likit ve gaz yakıtlar sorununun "yenilenebilir enerjinin geleceğine en açık ve en ağır kısıtları" koyduğu sonucuna varmıştır. "Likit yakıt ve gaz talebinin son derece küçük bir kesirinin biyo-kütle kaynağından sağlanabileceği" dışında bir ihtimal yoktur (2007:73, 91).

Genellikle, yenilenebilir kaynaklardan elde edilen elektriğin gelecekte dünya ekonomisinin başlıca enerji kaynağı olabilecek hidrojen yakıt hücrelerinin üretiminde kullanılabileceğine inanılır (Hawken, Lovins ve Lovins 2000; Stipp 2001). Ne var ki, son araştırmalar, hidrojenin fiziksel doğasının geniş ölçekli bir hidrojen ekonomisine izin vermeyeceğini göstermektedir (Heinberg 2004:146–9; Kunstler 2005:110–116; Trainer 2007:93-100).

İlk olarak, hidrojen yakıt hücrelerinin üretimi platin gibi nâdir bulunan kaynaklar kullanır. Yani, yakıt hücrelerinin geniş ölçekli kullanımı nadir bulunan kaynaklar tarafından kısıtlanabilir. Hidrojen çok hafiftir. Belli bir miktarda enerji sağlamak için çok büyük hacimde hidrojen gerekir ve bu hidrojen, ek yerlerinden, sübaplardan ve mühürlerden kolayca kaçak yapabilir. Bu durum, hidrojenin saklanması-

nı ve taşınmasını son derece pahalı kılar ve genel enerji dönüşü son derece düşük kalır. Kırk tonluk bir kamyonla ancak 300 kilogram petrole eşdeğer hidrojen taşınabilir. Aynı kamyon, sıvılaştırılırsa, üç tondan biraz daha az petrole eşdeğer hidrojen taşıyabilir ama hidrojeni sıvılaştırmak da büyük enerji harcaması gerektirir. Depolama sarnıçları çok ağır ve pahalıdır, sarnıçların kendi ağırlığı depolanan hidrojenin ağırlığından 115 kat fazladır. Elektriği hidrojene, hidrojeni tekrar elektriğe dönüştürmede, sıvılaştırma ya da dolum işlemlerinde, nakliyat ve depolamada meydana gelecek enerji kayıpları hesaba katıldığında, üretilen elektriğin ancak yüzde 10 ya da en fazla yüzde 20'si nihaî tüketimde kullanılabilecektir.

SONSUZ BİRİKİMİN SONU MU?

Küresel kapitalist ekonomi fosil yakıtlara son derece bağımlıdır. Petrol, doğalgaz ve kömür üretimi doruklarına ulaşıp düşüşe geçerken, küresel sermaye birikimi ağır bir baskı altında kalacaktır. Nükleer enerji ile yenilenebilir enerjiler bir takım ciddî ve başa çıkılmaz güçlüklerle karşı karşıyadır. Gelecekte, dünya enerji arzında daha büyük rol oynamaları ihtimal dâhilindeyse de, fosil yakıtların yerini tam anlamıyla almaları mümkün değildir. Uygun ve sürekli büyüyen bir enerji arzı olmaksızın, kapitalist dünya ekonomisinin kesintisiz yayılması sona erecektir.

Şekil 6.1, 1965-2050 yılları arasında dünyanın (milyon ton petrol eşdeğeri olarak) gerçekleşmiş ve beklenen birincil enerji tüketimini göstermektedir. Gerçekleşmiş dünya enerji tüketimiyle ilgili veriler, Dünya Bankası, *The BP Statistical Review of World Energy* ve ABD Enerji Enformasyon İdaresi kaynaklarından alınmıştır. Gelecekteki petrol ve gaz üretim düzeyleri, İrlanda Doruk Petrol ve Gaz Araştırmaları Derneği'nin (ASPO 2007) projeksiyonlarına dayanmaktadır. Dünya petrol üretiminin 2010 yılında doruk yapması ve ardından gerilemeye başlaması beklenmektedir. 2050 yılına dek, petrol üretiminin doruk düzeyinin üçte birine düşeceği tahmin edilmektedir. Projeksiyonlara göre, dünya gaz üretimi 2045 yılına dek büyüyecek ardından

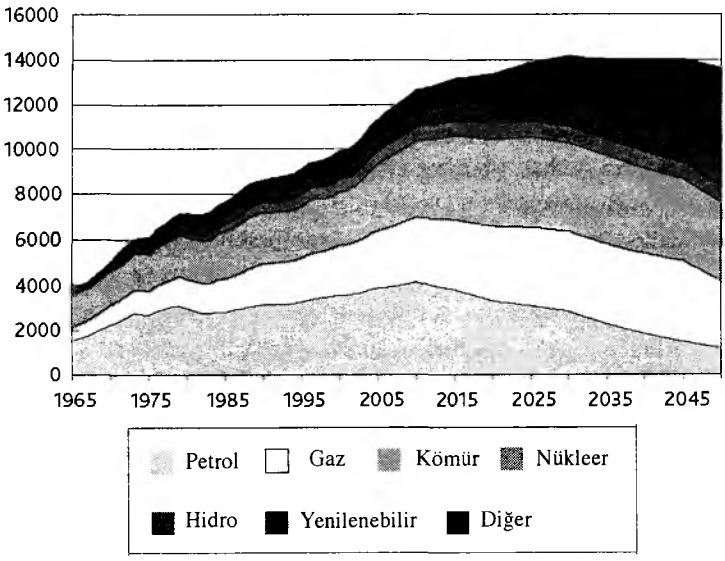
sert bir düşüşe geçecektir.

Kömürün gelecekteki üretim düzeyleri Alman Enerji İzleme Grubunun (2007b) projeksiyonlarına dayanmaktadır. Dünya kömür üretiminin 2025'e dek büyümesi, 2025-35 arasında çok yavaş azalma göstermesi, 2035 yılından itibaren de azalmanın hız kazanması beklenmektedir. Nükleer ve hidroelektrik enerjilerin, Uluslararası Enerji Ajansı'nın referans senaryosuna (UEA 2007) uygun şekilde, 2030 yılına dek büyüyeceği öngörülmektedir. Nükleer enerjinin uranyum kaynaklarının azalmasından, hidroelektriğin de en verimli üretim alanlarının tüketilmesi ve yarattığı ciddî çevre sorunlarından dolayı engellenmesiyle, her iki kaynağın da 2030'dan itibaren sâbit kalacağı düşünülmektedir.

Yenilenebilir (jeotermal, güneş, rüzgâr ve biyo-kütle) enerjilerin dünya üretimi 1970'ler boyunca yıllık ortalama yüzde 6,3, 80'lerde yüzde 2,9, 90'larda 3,1 ve 2000–2004 arasında yüzde 4,3 oranında büyümüştür. Yenilenebilir enerjilerin 2004–2030 arasındaki ortalama yıllık büyüme hızının yüzde 7'ye yükseleceği varsayılmaktadır. Büyüme hızının 2030'larda yüzde 6'ya, 2040'larda da yüzde 5'e gerilemesi beklenmektedir.

Öbür enerji kaynakları, yakılabilir atıklarla geleneksel biyo-kütleleri içerir. 1971 ile 2004 arasında bu enerji kaynakları basitçe, Dünya Bankasının dünyanın toplam birincil enerji tüketimi rakamından petrol, gaz, kömür, nükleer enerji, hidroelektrik (termal eşdeğer) ve yenilebilir enerjilerin toplamının çıkarılmasıyla hesaplanmıştır. Öbür enerjilerin 2004 ile 2050 arasında büyümeye devam etmesi beklenmektedir. Yenilenebilir enerjilerin ve öbür enerjilerin toplamı, Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2030 yılındaki yenilebilir enerji üretimiyle ilgili iyimser beklentilere yer verdiği seçenek senaryosu ile uyumludur (UEA 2007).

Bu projeksiyonlara göre, fosil yakıtların küresel üretimi 2025 yılına doğru doruk yapacaktır, toplam birincil enerji tüketiminin de 2030 yılına dek doruğuna ulaşıp ardından düşmeye başlaması beklenmektedir. 2050 yılına dek, fosil yakıtların küresel tüketimi doruk düzeyinin dörtte üçü ya da bir başka deyişle aşağı yukarı 1990'lardaki düzeyler-

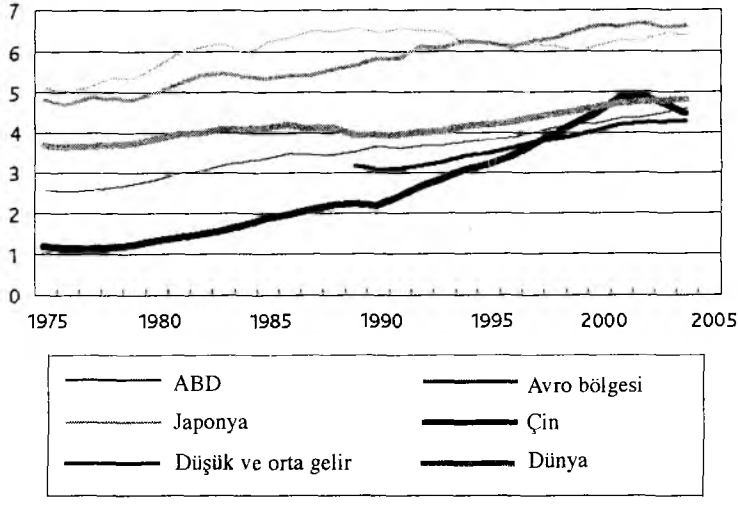
Şekil 6.1 Dünya birincil enerji tüketimi: gerçekleşmiş olan ve beklenen (milyon ton petrol eşdeğeri), 1965-2050

Kaynaklar: Yazarın hesaplamaları (varsayımlar için metne bkz.). Gerçekleşmiş dünya toplam birincil enerji tüketimi verileri Dünya Bankası, *World Development Indicators Online* <http// devdata.worldbank.org/dataonline> (1 Kasım 2007 erişimi); petrol, gaz, nükleer enerji ve hidroelektrik verileri *The BP Statiscal Review of World Energy 2007* <http//www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6848&contentId=7033471> (15 Aralık 2007 erişimi), yenilenebilir enerjiler Us Energy Information Administration <http//www.eia.doe.gov/fuelrenewable.html> (15 Aralık 2007 erişimi).

de seyredecektir. Küresel iklim değişikliğiyle etkili bir tarzda mücadele edebilmek için fosil yakıtların tüketiminde daha ciddî kısıntılara gidilmesi gerekeceği daha sonra tartışılacaktır. Yani, Şekil 6.1'de verilen projeksiyonların fazla iyimser olduğu ortaya çıkabilir.

Dünyanın ekonomik çıktısı, dünyanın toplam birincil enerji tüketimi ile her birim enerji tüketimi başına düşen GSYİH miktarı olarak tanımlanan dünya ortalama enerji verimliliğinin çarpımına eşittir. Şekil 6.2, seçilmiş bâzı ülkelerin 1975–2004 arasındaki (2000 yılı uluslararası dolar fiyatlarıyla her bir kilogram petrol eşdeğeri başına dü-

şen GSYİH) enerji verimliliğini gösteriyor. Esas olarak ABD ile düşük ve orta gelir ülkelerinin verimliliklerindeki iyileşmeye bağlı olarak, dünya ortalama enerji verimliliği 1990'dan beri artış göstermektedir. 1975 ile 2004 arasında, dünya enerji verimliliği ortalaması yılda ortalama yüzde 1,3 artmış. Çin'in enerji verimliliği 1980'ler ve 90'larda artmış ancak 2002 ile 2004 arasında düşmüş.

Şekil 6.2 Enerji verimliliği, 19675–2004

Kaynak: Dünya Bankası, *World Development Indicators Online* <http//devdata.worldbank.org/dataonline> (1 Kasım 2007 erişimi)

Japonya ile Batı Avrupa dünyanın enerji verimliliği en yüksek ekonomileri olmuş. Ne var ki, Japonya'nın enerji verimliliği 1990'ların başından beri iyileşme göstermemiş, Batı Avrupa'nın ekonomik verimliliği de 2000'lerden beri durgunluğa girmiş. Japonya ile Batı Avrupa'nın hâlihazırdaki eğilimleri uzun vâdede dünya ortalama enerji verimliliğinin her kilogram başına düşen GSYİH'sinin 7 dolarını geçmesinin zor olabileceğine işaret ediyor.

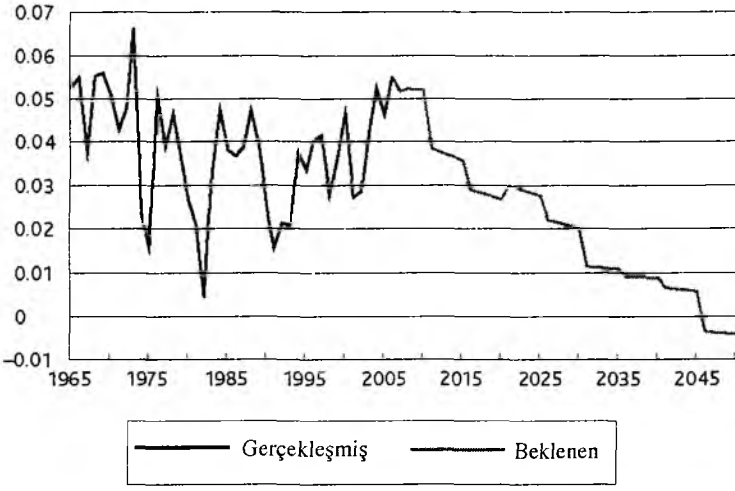
Enerji verimliliğinin iyileşme menzili sınırsız değildir. Birincisi,

enerji verimliliğinin iyileştirilebileceği sınır fizik yasalarına tâbidir. Bütün ekonomik etkinlikler belli fiziksel ya da kimyasal dönüşümler içerdiğinden, fizik yasaları gereği bu dönüşümlerin gerçekleşmesi için zorunlu olarak kullanılması gereken bir asgarî enerji miktarı vardır.

Enerji verimliliğine yapılacak yatırımlar da azalan verimler yasasına tâbidir. Başlangıçta, (ekonomi ya da enerji anlamında) çok az ya da hiç maliyetle görece yüksek verimlilik ilerlemeleri sağlanabilir, ancak zaman geçtikçe, belli bir miktarda verimlilik iyileşmesi için gereken finans ya da enerji yatırımlarının miktarı artar (Heinberg 2004: 160–64). Stern ile Cleveland (2004), gelişmiş kapitalist ülkelerde enerji verimliliğinde gözlenen iyileşmenin büyük ölçüde düşük kaliteli yakıtlardan daha yüksek kaliteli yakıtlara geçişten kaynaklandığını, bu yüzden gelecekte verimlilikte daha ileri iyileşmelerin sınırlı kalabileceğini öne sürüyor.

Kimileri, gelişmiş kapitalist ülkelerde enerji kullanımının hayat standartlarını etkilemeksizin 4 kat azaltılabileceğini ileri sürüyor (Hawken, Lovins ve Lovins 2000). Fakat Trainer, bunu savunanların akıl yürütmelerinin ve örneklerinin çoğunun yüzde 50 ile 75 arasında bir indirimi akla getirdiğine ve yüzde 50'lik bir azalmanın akla yatkın olduğuna işaret ediyor (2007:115–17). Lightfoot ile Green dünya ekonomisinde enerji verimliliğinin iyileşmesinin uzun dönemdeki teknik potansiyelini her sektör için ayrı ayrı inceleyen bir araştırma yürüttüler ve âzamî potansiyel enerji verimliliğinin, 1990 yılındaki ortalama dünya enerji verimliliğinin yüzde 250'si ile yüzde 330'una kadar çıkabileceği sonucuna vardılar. Verimlilik potansiyelinin bütününün 2100 yılından önce gerçekleştirileceği varsayılacak olursa, 1990 ile 2100 yılları arasında yıllık ortalama verimlilik iyileşme oranı yüzde 0.8 ile yüzde 1,1 arasında olacaktır.

Şekil 6.3, dünyanın 1965'ten 2050'ye gerçekleşmiş ve beklenen ekonomik büyüme oranlarını gösteriyor. Projeksiyonlara göre, 2006'dan 2050'ye enerji verimliliğindeki iyileşme oranı yıllık ortalama yüzde 1.5 olacak, ancak azalan verimler yasası uyarınca enerji verimliliğine yapılan yatırımların getirisinin azalmasıyla bu oran zaman-

Şekil 6.3 Dünyanın ekonomik büyümesi: gerçekleşmiş ve beklenen (yıllık GSYİH büyüme oranı), 1965-2050

Kaynaklar: Yazarın hesaplamaları (varsayımlar için metne bkz.). dünya ekonomisinin gerçekleşmiş büyüme oranlarının kaynakları için Şekil 3.1'e bkz.).

la düşecektir. Bu oranla, 2005 yılına dek, enerji verimliliği bugününün yaklaşık iki katına çıkarak (2000 yılı uluslararası dolar fiyatlarıyla) kilogram başına GSYİH'nin 10 dolarına ulaşacaktır. Bu varsayımların da fazla iyimser olduğu ortaya çıkabilir. Fosil yakıtlarda doruğa ulaşıldıktan sonra, yenilenebilir enerjiler dünya enerji arzında daha önemli rol oynayacaktır. Yenilenebilir enerjilerin enerji getirisi genellikle fosil yakıtlarınkinden daha azdır. Üstelik, kömür ya da biyo-kütleyi, likit ve gaz yakıtlara ya da elektriği, depolama amacıyla hidrojene ya da başka biçimlere dönüştürmek büyük enerji kayıplarına yol açacaktır. Yani, fosil yakıtların azalmasıyla, enerji verimliliği iyileşmek şöyle dursun, daha kötüye gidebilir.

Şekil 6.3, dünya petrol üretiminin doruğa ulaşmasının ardından dünyanın ekonomik büyümesinin yıllık yüzde 3 oranın altına gerileyerek sert bir düşüş göstereceğine işaret ediyor. Dünya kömür üretiminin doruk noktasının geride bırakılmasının ardından ise dünya ekono-

misinin büyüme oranı yüzde 1'in de altına inecektir (bu, muhtemelen kişi başına dünya GSYİH'sinin negatif büyüme göstereceğini imâ etmektedir). Nihayet, dünya doğalgaz üretiminin keskin bir düşüşe geçeceği 2045 yılından sonra dünyanın ekonomik çıktısı mutlak ölçülerle gerileyecektir. 2050 yılından sonra ise, fosil yakıtların azalmaya devam etmesi, eskiyen nükleer ve hidroelektrik santrallerinin yerinin tam olarak doldurulamaması ve yenilenebilir enerjilerin genişleme potansiyelinin tüketilmesiyle, (eğer hâlâ varlığını koruyor ise) kapitalist dünya ekonomisi daimî bir gerileme sürecine girecektir.

MİNERAL KAYNAKLARI

Sınırsız büyüme ve birikim peşindeki bir küresel kapitalist ekonomi, sâdece sürekli büyüyen enerji arzı değil, aynı şekilde, mineral kaynakları, su ve gıda gibi başka kaynakların da sürekli büyüyen arzını ister.

Mineral kaynaklar, modern sanayiin zorunlu girdileridir. Metal-dışı minerallerin genellikle bol olduğu kabul edilirken, metallerden, her biri yerkabuğunun ağırlığının en azından binde birini oluşturan sâdece altı tânesi (silikon, alüminyum, demir, magnezyum, titanyum ve manganez) jeo-kimyasal olarak "bol bulunan" mineraller arasında sayılır. Öbür bütün metaller, jeo-kimyasal bakımdan kıttır. Bu kıt bulunan metallerden her birinin toplam miktarının yüzde 99,9 ile yüzde 99.99 arasındaki kısmı sıradan kayaların içinde dağınık hâldedir; sâdece çok küçük bir bölümü mâden ocağı şeklinde bulunur. En zengin kayalardan mineral çıkarmak, en düşük verimli maden ocağına oranla, on ila yüz kat fazla enerji harcaması gerektirir. Bu yüzden, ekonomik açıdan yalnızca mâden ocaklarından mineral çıkarmak anlamlıdır (Craig, Vaughan ve Skinner 1996:209–98).

Tablo 6.3, dünyadaki 32 temel metalin hâlihazırdaki üretim oranlarını, (mevcut rezervleri ve muhtemelen işlenebilir rezervleri içeren) rezerv durumlarını ve (potansiyel olarak işlenebilir bütün kaynakları içeren) kaynak durumlarını gösteriyor. Hâlihazırdaki üretim oranlarıyla bu 32 temel metalden 14'ü yüzyıldan kısa sürede tükenecektir.

Tablo 6.3 Dünya metalik mineral kaynakları

Metallar	Kaynaklar (10^6)	Rezerv durumu (10^6)	Üretim (10^6)	Yıllara göre tükenme[a]		
				Mevcut oran	Ekonomik büyüme	Kaynakla
Altın	V.A.	0.09	0.00245	37	27	V.A.
Antimon	V.A.	3.9	0.117	33	25	V.A.
Arsenik	11	1.65	0.0546	30	23	80
Bakır	1,600	940	14.9	63	41	57
Berilyum	0.08	0.016	0.000114	141	66	136
Bizmut	V.A.	0.68	0.0052	131	64	V.A.
Boksit	75000	32000	165	194	79	116
Civa	0.6	0.24	0.001	240	88	129
Çinko	1900	460	10.1	46	32	78
Demir	800,000	370,000	1520	243	89	123
Galyum	i	V.A.	0.000063	V.A.	V.A.	290
Germanyum	V.A.	V.A.	0.00009	V.A.	V.A.	V.A.
Gümüş	V.A.	0.57	0.0203	28	22	V.A.
İndiyum	V.A.	0.006	0.000455	13	11	V.A.
Kadmiyum	6	1.8	0.018	100	55	102
Kalay	V.A.	11	0.28	39	29	V.A.
Kobalt	15	13	0.0524	248	90	96
Krom	12000	797	18	44	31	134
Kurşun	1500	140	3.28	43	31	116
Lityum	14	11	0.0204	539	124	135
Magnezyum	12000	3600	4.3	837	145	204
Manganez	V.A.	5200	9.79	531	123	V.A.
Molibden	18.4	19	0.163	117	60	59
Nâdir top. element.	V.A.	150	0.105	1429	171	V.A.
Nikel	130	140	1.5	93	53	50
Platin	0.1	0.08	0.000434	184	77	86
Renyum	0.011	0.01	0.000043	233	87	91
Tantal	V.A.	0.15	0.00191	79	47	V.A.
Titanyum	20000	1300	5.2	250	90	385
Tungsten	V.A.	6.2	0.0765	81	48	V.A.
Vanadyum	63	38	0.0425	894	148	172
Zirkonyum	60	72	0.87	83	49	43

[a] Seçenek senaryolar: Rezervlerin hâlihazırdaki üretim oranlarıyla tükenmesi; rezervlerin yılda yüzde 2'lik bir üretim artışı varsayıldığında tükenmesi; kaynakların yılda yüzde 2'lik bir üretim artışı varsayıldığında tükenmesi.

Kaynak: US Geological Survey (2006).

Dünyanın kaynak tüketimi yılda yüzde 2 büyümeye devam ederse, bu sefer, 25 temel metalin potansiyel olarak işlenebilir bütün kaynakları yüzyıldan daha kısa bir sürede, 17 temel metalin de 150 yıldan daha kısa bir sürede bitecektir.

Yenilenebilir ve nükleer kaynakları kullanarak enerji üretmenin ön koşulu, gereken sermaye yapısını ve donanımı üretme yeteneğinde bir modern sanayi sektörünün varlığıdır. Oysa, bol ve çok çeşitli bir mineral arzı olmaksızın fosil yakıtlar sonrasındaki dünya gereken yapı ve donanımları üretme yeteneğinde olmayabilir ve enerji üretme kapasitesi bu yüzden sınırlı kalabilir.

ENERJİ, SU ve GIDA

Tarım, bütün insan uygarlığının temelidir. Kırsal nüfus hâlâ dünya nüfusunun aşağı yukarı yüzde 50'sini oluşturmaktadır. Oysa, dünya GSYİH'sinin ancak yüzde 4'ünü tarım oluşturmaktadır ve ileri kapitalist ülkelerde tarımda istihdam edilen emek gücü toplam emek gücünün yüzde 4'üne düşmüştür (*The Economist* 2006:244). Bu rakamlar tarımın dünyamız için önemini doğru yansıtmamaktadır.

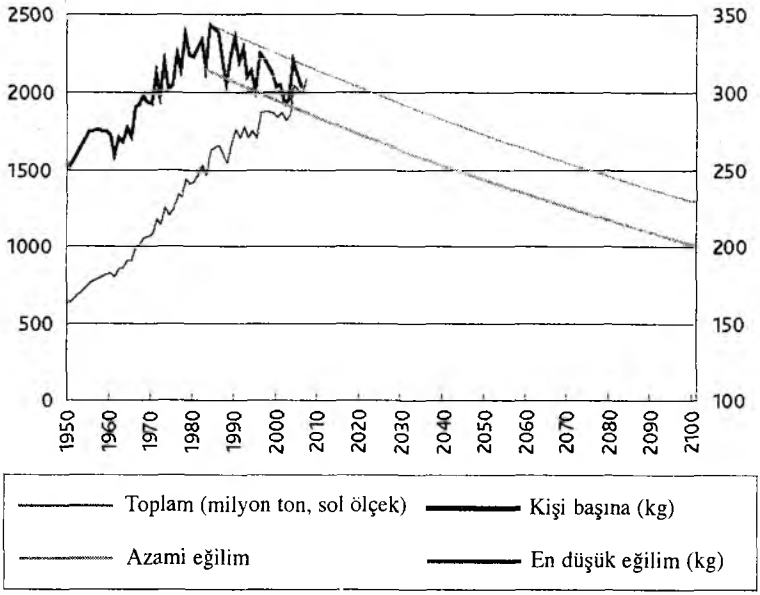
20. yüzyılın ikici yarısı boyunca, dünya gıda üretiminde ve nüfusta hızlı bir artışa tanık oldu. Modern tarımın "başarısı" makineleşmeye, (gübreler ve tarım ilâçları gibi) kimyasal girdilere, sulamaya ve (kimyasal gübrelere ve sulamaya karşı verimkâr) yüksek verimli tohumlara dayanır. Modern tarım ucuz petrol ve doğalgaz üzerine bina edilmiştir ve bu yüzden sürdürülebilir değildir. Kimyasal gübre ve haşere ilâçlarının üretimi, makinaların işlemesi, paketleme, ürünlerin nakledilmesi için petrol ve gaza bağımlıdır. Ek olarak, modern tarım aşırı derecede su ve enerji yoğun bir sektördür. Geleneksel Asya tarımında 1 kalorilik gıda üretmek için çok küçük miktarda (0,1 kaloriden az) bir enerji girdisi gerekirdi. 1910 gibi geç bir tarihe kadar, ABD tarımı fosil yakıtlarla gıda üretiminde bire birlik bir verim elde edebiliyordu. Günümüzün modern tarımında ise tek bir kalorilik gıda üretmek için on kalorilik fosil yakıt kullanımı gerekiyor (McCluney 2005a).

Su, tarım için bir başka zorunlu girdidir. Yüksek verim sağlayabilmek için, modern tarım geniş ölçekli ve sürekli sulamaya bağımlıdır. Dünya çapında tarımsal sulama için gereken su miktarı her yirmi yılda bir ikiye katlanmaktadır ve kullanılan bütün suyun yaklaşık yüzde 70'ini oluşturmaktadır. Dünyanın ekili alanlarının yaklaşık yüzde 11'inde sürekli sulama yapılmaktadır ve bu şekilde sulanan araziler dünya gıda arzının yüzde 40'ını sağlamaktadır. Dünya çapında yeraltı sularının tüketilmesi, artık yılda 160 milyar metreküpe dayanmıştır. Dünyanın başlıca yeraltı su kaynakları tamamen biterse, gıda üretimi sert bir düşüş gösterecektir. Dünyadaki büyük ırmaklar tarım için bir başka önemli su kaynağıdır. Ama küresel ısınma ve buzulların çekilmesiyle, ırmaklardan akan sular yüzde 25 azalabilir (Goldsmith 2005; Kunstler 2005: 157–61).

Modern tarımın her unsuru artık azalan verimlerden muzdariptir. Mekanik tarla sürümü, kimyasal gübre kullanımı ve geniş ölçekli mono-kültür toprak erozyonunu artırmaktadır. Haşereler tarım ilâçlarına karşı kalıtsal direnç geliştirmektedir. Sürekli sulama, kök boğulmasına, tuzlanmaya ve yeraltı sularının tükenmesine yol açmaktadır. Toprağın verimsizleşmesi ve kentlerin büyümesi yüzünden, dünyada işlenmiş toprakların toplam alanı doruğuna ulaşmış ve artık düşüşe geçmiştir. Kapitalist şirketlerin ve devletlerin, genetiğiyle oynanmış tohumlar gibi, getirmeye çalıştığı "çözümler" daha bile büyük çevre felâketlerine yol açma tehlikesi yaratmaktadır (Goldsmith 2004; Pfeiffer 2006; Heinberg 2006: 49–54).

Şekil 6.4, dünyadaki toplam ve kişi başına düşen tahıl üretimini gösteriyor. Dünyada kişi başına düşen tahıl üretimi 1984'te doruğuna ulaşmış. Toplam tahıl üretimi büyümeye devam etmiş ancak, büyüme hızı 1960'lardan beri düşmüş. Hâlihazırdaki eğilimle, 21. yüzyılın ikinci yarısında kişi başına tahıl üretimi yılda 200 ila 250 kilogram düşecektir. Bu, dünya çapında açlığa yol açabilecek bir düzeydir. Ayrıca, süreğen aşırı avlanma yüzünden, balıkçılığı imkânsız kılarak dünya nüfusunu önemli bir protein kaynağından yoksun bırakmak üzere, dünyanın balık stoklarının 2050 yılından önce çökeceği tahmin edilmektedir (Harvey 2006).

Erozyon, toprağın verimsizleşmesi, yeraltı sularının tükenmesi ve biyo-çeşitliliğin azalması sürdükçe, bir noktadan sonra dünya gıda üretimi sert ve geri dönüşsüz bir düşüşe geçecektir. Modern tarımın fosil yakıtlara bağımlılığı yüzünden, dünya petrol ve doğalgaz üretimi-

Şekil 6.4 Dünya tahıl üretimi, 1950-2006 (fiilî), 1984-2100 (eğilim)

Kaynak: Earth Policy Institute, "Grain Harvest Indicator" <http//www.earth-policy.org/indicators/Grain7index.htm> (1 Aralık 2007 erişimi).

nin yaklaşan düşüşü dünya gıda üretiminin çökmesine yol açabilir. Gıda üretiminde genel bir çöküş insan uygarlığının temelini yıkacaktır. Yani, tarımın fosil yakıtlar sonrasındaki dünyanın zayıf halkasını oluşturduğu düşünülebilir.

Uzun vâdede, dünya gıda üretiminin ve nüfusun sürdürebilir düzeyleri muhtemelen şimdiki düzeylerinin çok daha altına inecektir. Sürdürülebilir olması için dünya nüfusunun 2-3 milyar arasına düşmesinin gerekebileceğini öne sürenler vardır (MC Cluney 2005b).

ÇİN ve KÜRESEL ÇEVRE KRİZİ

Çin'de nüfus ile çevre arasındaki ilişkiler yüzyıllar boyunca kırılgan olmuştur. Çin'de kişi başına düşen ekilebilir toprak miktarı dünya ortalamasının üçte biri, tatlı su miktarı ise sâdece dörtte biri kadardır. Çin'in biyolojik kapasitesi sâdece 0,8 hektar, yani dünya ortalamasının yüzde 45'idir (bkz. Tablo 5.1). Çin'in kırılgan ekolojik sistemi, şimdi ülkede süregiden kapitalist birikim sürecinin yoğun ve hızla büyüyen baskısı altındadır ve kelimenin gerçek anlamında çöküşün eşiğindedir.

Çin'in çevresel koşullarıyla ilgili bazı temel gerçekler şunlardır:

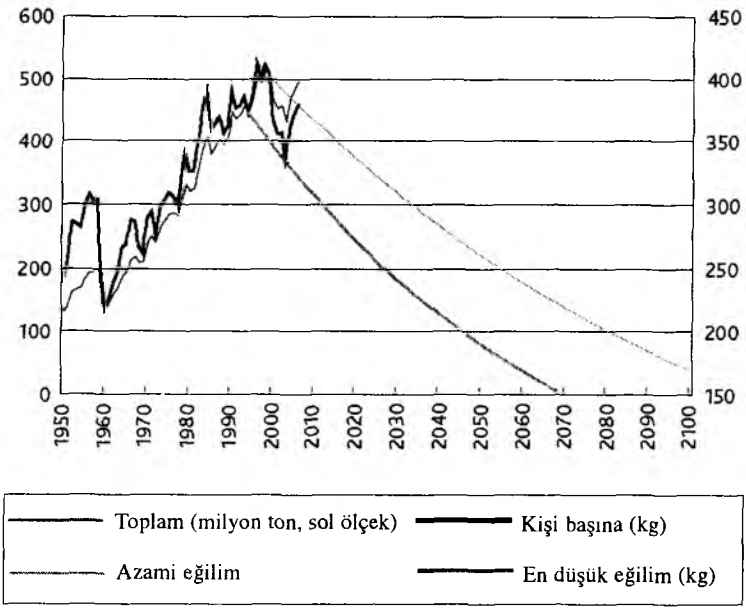
- Dünyanın en kirli on kentinden yedisi Çin'dedir. Hava kirliliği her yıl 300,000 vakitsiz ölüme yol açmaktadır. "Gelişmekte olan ülkeler" arasında hava kirliliğinden kaynaklanan toplam ölümlerin yüzde 40'ı bu ülkede olmaktadır. Çin topraklarının aşağı yukarı üçte biri asit yağmurlarından etkilenmektedir.
- Çin'in yedi büyük ırmak sistemindeki suyun aşağı yukarı yüzde 60'ı, kalite bakımından 4. derecede ya da daha altında sınıflanmaktadır, bir başka deyişle insanların temâsına uygun değildir. Göllerin yüzde yetmiş beşi şu ya da bu derecede, kimyasal gübrelerin ve sanayi atıklarının karışmasından kaynaklanan organik kirlilik altındadır. Sanayiden kaynaklanan atık suyun aşağı yukarı üçte biri, yerleşim yerlerinin kanalizasyon atıklarının da yaklaşık üçte ikisi, hiçbir işlemden geçirilmeksizin ırmaklara ve göllere boşaltılmaktadır.
- 550 milyonluk bir nüfusa ve ülkenin tarım alanlarının üçte ikisine, ama tatlı su kaynaklarının sâdece beşte birine sahip olan Kuzey Çin'de su kıtlığı özellikle ciddî bir sorundur. Kuzey Çin Yaylasında yeraltı su düzeyi yılda 1,5 metre hızıyla düşmektedir. Bu bölgedeki yeraltı suları tükenirse, bunun tarım ve nüfus üzerindeki etkisi yıkıcı olacaktır.
- Çin'in toplam arazisinin yüzde 28'ini ya da 2,7 milyon kilometrekaresini oluşturan çöllere hâlihazırda yılda 10.400 kilometrekare yeni çölleşen alan eklenmektedir.
- Erozyon, tuzlanma ve kirlenme yüzünden Çin'in ekilebilir topraklarının yüzde 40'ı verimsizleşmektedir. 13-16 milyon hektarlık ta-

rım alanı kimyasal ilâçlarla, 20 milyon hektarlık tarım alanı da ağır metallerle kirletilmiştir.

- Çin tarımının su kıtlığı ve kirlenmeden, erozyon ve toprağın verimsizleşmesinden, kimyasal girdilerin azalan verimlerinden ve kolektif dönemde inşa edilen fiziksel altyapının eskimesinden dolayı zarar görmesi yüzünden, tahıl üretimi durgunluğa girmiştir. Çin'de kişi başına düşen tahıl miktarı 1996 yılında doruğa ulaşmış olup o zamandan bu yana azalmaktadır (bkz. Şekil 6.5). [Wen ve Li 2006]

Son yıllarda küresel çevre krizinin daha da kötüleşmesinde Çin'in hızlı ve hırslı kapitalist birikim süreci önemli bir etmen olmuştur.

Çin, şimdiden dünya enerji tüketiminde yüzde 15'lik paya sahiptir. Bu hızla devam ettiği takdirde, dünya enerji tüketiminin 15 yıl

Şekil 6.5 Çin'in tahıl üretimi, 1950-2006 (gerçekleşen) 1996-2100 (eğilim)

Kaynak: Çin Ulusal İstatistik Kurumu <http//www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj> (1 Aralık 2007 erişimi).

sonra yaklaşık yüzde 30'u, 30 yıl sonrada yarısından fazlası Çin'de yapılacaktır. Bu açık şekilde imkânsızdır! Çin'in enerji tüketiminin hızlı büyümesi fosil yakıtların ve öbür yenilenemez kaynakların tükenmesini büyük ölçüde hızlandırmış ve bu ülkeyi küresel ısınmanın başlıca sorumlularından biri kılmıştır.

Çin, enerji tüketiminin yüzde 70'ini kömürden karşılamaktadır. Kömür öbür fosil yakıtlardan daha fazla sera gazları salar. 2004 yılında Çin, dünya toplamının yüzde 18'ine tekabül eden 4,7 milyar ton karbondioksit saldı. 2002 ile 2004 arasında Çin'in karbondioksit salımı yılda yüzde 14 oranında büyüdü ve bu gidişle dünyanın en büyük karbondioksit salıcısı olarak 2007 ya da 2008 yılında ABD'yi geride bırakacağı bekleniyordu (Financial Times 2007). Çin'in saldığı karbondioksit miktarının yılda yüzde 10 ortalamayla artması hâlinde 2020 yılına gelindiğinde bütün ileri kapitalist ülkelerin bugün saldığı karbondioksit miktarının iki kat fazlasını, tek başına bu ülke salıyor olacaktır.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Küresel çevre krizinin bütün yönleri arasında en âcil ve potaniyel olarak en yıkıcı olanı iklim değişmesidir. En son düzenlenen Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), insan etkinliklerinin (fosil yakıtlar kullanımı ve tarım) sera gazlarının atmosferde küresel yoğunlaşmasına yol açtığını ve küresel ısınmaya katkı yaptığına dair kesin kanıtlar sundu (IPPC 2007).

IPCC raporuna göre, mevcut eğilimin sürmesi hâlinde, sellere, kuraklıklara, tarımda verimliliğin düşmesine, deniz düzeylerinin yükselmesine ve canlı türlerinin yoğun toplu yok oluşlarına yol açmak üzere, dünyanın ortalama sıcaklığı bu yüzyılın sonuna dek 1.1 ila 6.4 santigrad derece yükselecektir. Eğer küresel sıcaklık ortalaması bu yüzyıl içinde 2 dereceden fazla ya da sanayi öncesi dünyadaki düzeyine göre 2,5 dereceden fazla yükselirse, dünyanın eko-sistemleri çökmeye başlayabilir. Okyanuslar ve karasal biyosfer, durdurulamaz bir küre-

sel ısınmaya yol açarak, net karbon üreticileri hâline gelir. Dünyanın önde gelen yeryüzü sistemi bilimcilerinden James Lovelock, IPCC raportörüne, dünyanın büyük bölümünün çöl ve çalılık alanlara dönüşeceğini, okyanusların büyük bölümünde hayatın biteceğini ve yoğun toplu ölümlerin dünya nüfusunun yüzde 80'den fazlasının yok olmasına yol açacağını anlatmıştır (IPCC 207a ve IPCC 2007b; Leake 2007).

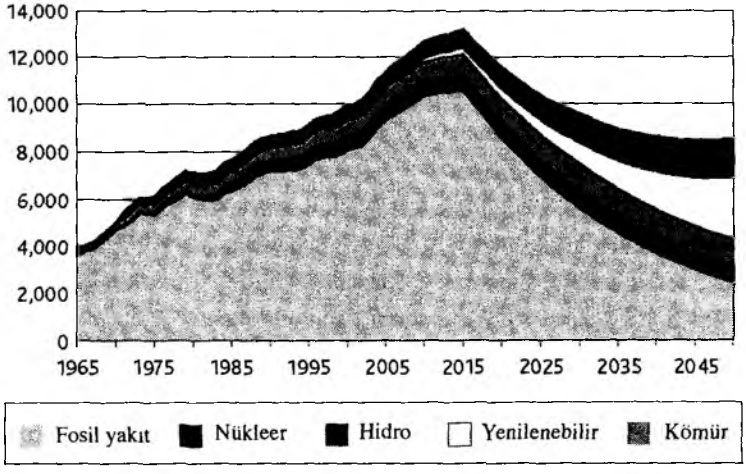
Küresel sıcaklık ortalamasının sanayi öncesindeki düzeyinin 2–2,4 derece üzerine çıkmasını önlemek için karbondioksidin atmosferdeki yoğunlaşmasını 350–400 milyonda bir parçanın (mbp), karbondioksidе eşdeğer bütün sera gazlarının yoğunlaşmasını da 445–490 mbp'nin altında tutmak zorunludur. Bunun için de küresel karbondioksit salımının 2015 yılından önce doruğuna ulaşması ve bu târihten sonra, 2000 yılındaki düzeyine göre yüzde 50–85 oranında azalması gerekir (IPCC 2007c).

IPCC (2007c), bu salım hedeflerini tutturmanın 2050 yılına dek dünya GSYİH'inin yüzde 5'ine mal olacağını ve dünyanın ekonomik büyümesini yılda yüzde 0,1 oranında azaltacağını tahmin etmektedir. Bu maliyet tahminleri inanılmaz ölçüde düşüktür. Yukarıda ileri sürüldüğü gibi, iyimser senaryolar uyarınca bile, yenilenebilir ve nükleer enerjiler ekonomik büyümeyi 21. yüzyıl ortalarına dek desteklemeye yetecek kadar enerji üretmeyi başaramayacaktır. Yani, IPCC tahminleri, ancak küresel ekonominin bir yandan karbon salımını önleme ve karbon yalıtımı yoluyla sera gazları sorunu önlenirken bir yandan da fosil yakıtların üretiminde önemli artışlar sağlanabilmesi durumunda anlamlı olabilecektir (gerçekten de IPCC fosil yakıtların üretiminde doruğun yaklaşmakta olduğunu tamamen gözardı etmektedir).

Oysa, küresel petrol üretimi çok yakında, doğalgaz ve kömür üretimi de muhtemelen 2025 yılı civarında doruğa çıkacaktır. Karbon tutma ve yalıtma teknolojisi sınanmamıştır, kanıtlanmamıştır ve muhtemelen çok sorunlu olacaktır. Bu teknoloji sâdece büyük enerji istasyonlarına uygulanabilir, bu yüzden salınan bütün karbondioksidin üçte birinden fazlasını tutamaz. (Eski enerji santralleri gibi) Zâten mev-

cut olan tesislere söz konusu teknoloji uygulanamaz, bu yüzden (derhal uygulamaya sokulduğu varsayılsa bile) teknolojinin dikkate değer bir etki sağlaması on-yıllar süren bir gecikmenin ardından mümkün olacaktır. Karbon tutma ve yalıtma son derece pahalı olup enerji maliyetini yüzde 40 ila yüzde 100 artırabilir. Daha önemlisi, dünyada bu şekilde tutulup yalıtılan karbondioksidi depolamaya yetecek uygun alanlar bulunamayabilir ya da bulunsa bile, daimî olarak sızdırmazlıkları sağlanamadığı takdirde, tutulan karbondioksit depolandığı yerlerden sızarak eninde sonunda tekrar atmosfere karışacaktır (Trainer 2007: 110–21).

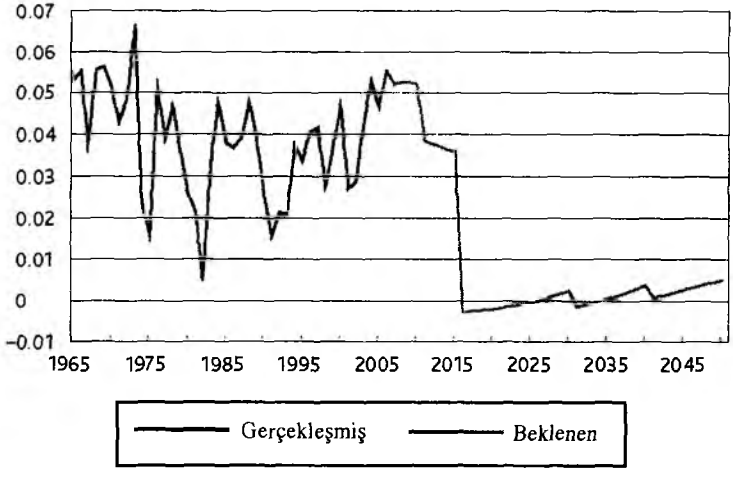
Gerçekçi olmak gerekirse, iklim değişikliğini durdurmak için fosil yakıtların küresel kullanımında radikal kısıntılar yapılması gerekecektir. Yenilenebilir ve nükleer enerjilerin sınırlılıkları göz önünde tutulduğunda, bu, dünyanın ekonomik çıktısında çarpıcı azalmalar olaca-

Şekil 6.6 Dünya birincil enerji tüketimi (milyon ton petrol eşdeğeri, karbondioksit eşdeğerleri 450 mbp'de istikrarlı)

Kaynaklar: Yazarın hesaplamaları (varsayımlar için metne bkz.). Dünya enerji tüketiminde gerçekleşmiş veriler için bkz. Şekil 6.1).

ğı anlamına gelir. Şekil 6.6 ile Şekil 6.7, IPCC raporuna göre küresel sıcaklık ortalamasında (sanayi öncesi döneme göre) yaklaşık 2 derecelik bir artışa yol açmak için gereken atmosferdeki karbondioksit eşdeğeri yoğunluğunu aşağı yukarı 450 mbp'de istikrara kavuşturma zorunluluğunun yerine getirildiği takdirde dünyanın birincil enerji tüketiminin ve dünya ekonomisinin büyümesinin nasıl bir seyir izleyeceğine ilişkin projeksiyonları gösteriyor. Küresel fosil yakıt tüketiminin 2015'te doruğa ulaşması ve ardından 2050 yılına doğru, 2000 yılındaki düzeyinin yüzde 30'una gerilemesi bekleniyor. Yenilenebilir enerjiler, nükleer enerji ve enerji verimliliğinin Şekil 6.1 ve Şekil 6.3'te gösterilen oranlarda büyüyecekleri varsayılmıştır. Şekil 6.7'de görüldüğü gibi, fosil yakıt kullanımının doruğuna ulaşıldığı 2015 yılından sonra dünyadaki ekonomik büyüme çökecek ve kapitalist dünya ekonomisi fiilen daimî bir depresyon içine girecektir.

Şekil 6.7 Dünya ekonomik büyümesi (karbondioksit eşdeğerleri 450 mbp'de istikrarlı)

Kaynaklar: Yazarın hesaplamaları (varsayımlar için metne bkz.). Dünya ekonomik büyümesinde gerçekleşmiş oranlar için kaynak, bkz. Şekil 3.1).

Gelişmiş kapitalist ülkelerde sera gazları salımını azaltmak için tasarlanan Kyoto Protokolü büyük ölçüde başarısızlığa uğramıştır. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin en son raporuna göre, 1990 yılındaki duruma kıyasla 2005 yılında ABD yüzde 16, Avustralya da yüzde 26 oranında daha fazla sera gazı salmıştır (ABD Protokolü hiç onaylamamış, Avustralya ise ancak bu yakınlarda onaylamıştır). Avrupa Birliği içinde ise sâdece Britanya, Almanya, Fransa ile İsveç Kyoto hedeflerini tutturma yolundadır (Terra 2007).

Küresel ısınmaya çözüm bulmaya yönelik yeni küresel girişimler ciddî engellerle karşılaşacaktır. ABD, Çin ve Hindistan gibi dünyanın en büyük sera gazı yayıcıları bu konuda bir şey yapmaya gönülsüzdür. Çevre ve yarı çevreninin salım azaltmaktan doğan kayıplarını merkez ülkeler telafi etmeyi kabûl etmedikçe, yeni bir iklim anlaşmasına ulaşma ihtimali çok zayıftır. Kyoto Protokolün yerine yeni bir iklim anlaşması zamanında uygulamaya konulsa ve dünyanın başlıca sera gazı salıcıları katılmaya ikna edilse bile, bütün önemli ulusal devletlerce üzerinde anlaşma sağlanabilecek hedeflerin çok küçük ve çok geç kalmış olduğu ortaya çıkabilir.

Örneğin, çok etkili Stern Raporu (Stern 2007) karbondioksit eşdeğerlerin atmosferdeki oranını 450 mbp'de tutma hedefinin şimdiden ulaşılabilir olmaktan çıktığını ileri sürerek artık 550 mbp oranının hedeflenmesi gerektiğini savunuyor. 550 mbp hedefi gelişmiş kapitalist ülkelerin salımının 2000 yılı düzeyine göre yüzde 60 azaltılmasına karşılık gelir (küresel olarak ise sera gazları salımı 2000 yılına göre yüzde 30'dan daha küçük bir oranda azalmış olacaktır). Bu, Britanya Kraliyet Çevre Kirliliği Komisyonunun tavsiye ettiği uzun dönem salım azaltma hedefidir (Spratt ve Sutton 2007). ABD, Çin ve Hindistan'a kıyasla, Britanya, iklim değişikliğe karşı küresel mücadelede bir "önder" ülke olarak temayüz etmektedir. Ancak, biraz önce tartışıldığı ve bir sonraki bölümde daha esaslı ele alınacağı üzere, 550 mbp'lik bir hedef, fiiliyatta insanlığın toplu intiharı anlamına gelecektir. Ne tür bir iklim anlaşmasına varılırsa varılsın, küresel ekonomik ve politik gerçeklik, sulandırılmış biçimiyle bile hiçbir anlaşamanın tam anlamıyla ve etkili bir tarzda uygulanamayacağını gösteriyor.

Son kanıtlar yeryüzünün kendini düzenleme sisteminin şimdiden bozulmaya başlamış olabileceğini düşündürüyor. (Yüzde 15'lik karbon emme potansiyeliyle) Dünyanın en büyük karbon teknesi olan Güney Okyanusu fiilen karbona doymuş durumdadır (McCarthy 2007). Kuzey Buz Denizinde yüzen buz tabakası beklendiğinden daha büyük bir hızla eriyor (Spratt 2007). Bu yeni bulgular IPCC tarafından kullanılan mevcut iklim modellerinin çeşitli geri besleme etkilerini muhtemelen fazla küçümsemiş olabileceğini ve küresel iklimin istikrara kavuşturulması için çok daha büyük çabalar harcanması gerektiği gibi, IPCC raporlarının imâ ettiğinden çok daha düşük sera gazları hedefleri belirlenmek zorunda olunduğunu akla getiriyor.

Dur-durak bilmez sermaye birikimiyle geçen yüzyıllar insanlığı kendi kendini ortadan kaldırma yoluna sokmuştur. Artık, insanlığın ve uygarlığın bekâsı söz konusudur. Kapitalizmin tarihsel çerçevesi bu krizden kaçınmaya ya da bu krizin üstesinden gelmeye uygun değildir. İnsan toplumunu ekolojik olarak sürdürülebilir temeller üzerinde yeniden kurmak için, sonsuz kâr ve birikim peşinde koşan bir ekonomik sistem değil, insanların temel ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinde, kullanım için üretim temeline dayanan bir ekonomik sistem olmalıdır.

7

ZORUNLULUK ÂLEMİYLE ÖZGÜRLÜK ÂLEMİ ARASINDA: 21. YÜZYILIN TÂRİHSEL İMKÂNLARI

Çelişkilerin gitgide daha büyük dalgalanmalara yol açacak şekilde hâd safhaya vardığı bir ân gelir. Yeni bilimin dilinde bu kaosun başlangıcı anlamına gelir... o da çatallanmalara [yol ayrımlarına *–ç.n.*] *yol açar... Çatallanmadan sonra, diyelim 2050 ya da 2075'ten sonra, sâdece bir kaç şeyden emin olabiliriz. Artık bir kapitalist dünya ekonomisinde yaşıyor olmayacağız. Onun yerine, başka bir yeni düzen ya da düzenler, başka bir tarihsel sistem ya da sistemler içinde yaşıyor olacağız. Ve böylece, muhtemelen yeniden bir kez daha göreli bir barışı, istikrarı ve meşruiyeti tanıyacağız. Fakat bu, şimdiye dek bildiğimiz barış, istikrar ve meşruiyetten daha iyisi mi olacak, yoksa daha mı kötüsü? Bu sorunun yanıtı, hem bilinmiyor, hem de bize kalmış.* [Wallerstein 2000:435–53]

Bu kitabın birinci bölümünde bütün toplumsal sistemlerin tarihsel olduğu *savunuldu*. Bir *toplumsal sistemin* varlığı ve işleyişi bir takım tarihsel koşullara bağlıdır. Ne var ki, (kısmen yürürlükteki toplumsal sistemin normal işleyişinin bir sonucu olarak) temel oluşturan bu tarihsel koşullar kaçınılmaz olarak değişmeye eğilimlidir. Temeldeki toplumsal koşullar er-geç öylesine dönüşmüş olur ki, artık yürürlükteki toplumsal sistemle uyumlu olmaktan çıkar. Böylece, yürürlükteki toplumsal sistem tarihsel olarak yaşama gücünü yitirir ve yerini farklı bir toplumsal sisteme bırakmak zorunda kalır. Kapitalizm ya da kapitalist dünya ekonomisi de bu kurala istisna değildir. Kapitalizm toplumun artı ürününün azınlıktaki bir sömürücü sınıfça el konulup kontrol edildiği sömürücü ve baskıcı bir toplumsal sistemdir. Fakat kapitalizm, el konulan artı ürünün önemli bir kısmının maddî üretimi büyütmek ve sermaye birikimi için kullanılmasıyla öbür sömürü sistemlerinden farklılık gösterir. Kapitalizm sonsuz kâr arayışı ve sermaye birikimine dayanan benzersiz bir toplumsal sistemdir.

Sermaye birikiminin sürdürülebilir temelde ve giderek büyüyen

ölçeklerde gerçekleşebilmesi için, kâr ve kâr oranı (bireyler, şirketler ya da devletler biçiminde olsun) kapitalistleri düzenli biçimde sermaye birikimine yönelmeye motive edecek ölçüde büyük olmalıdır. Kâr, çıktının değerinden ücret, vergi ve çevre maliyetlerinin çıkarılmasından sonra kalan miktardır. Yani, kapitalizmin işleyebilmesi ve genişleyebilmesi için ücret, vergi ve çevre maliyetlerinin yeterince düşük olması gereklidir.

Dünya sisteminin çoklu ve birbiriyle rekabet eden politik yapılardan oluşması bu maliyetlerin düşük kalması için zorunlu bir politik koşuldur. Yani, kapitalizm bir devletlerarası sistem ya da bir dünya ekonomisi olmak zorundadır. Kapitalist dünya ekonomisi üç katlı bir yapı içinde örgütlenmiştir: Merkez, çevre ve yarı çevre. Dünyanın sömürülen çoğunluğunu birbirinden farklı iki bloğa ayırıp sömürücü merkeze karşı birleşik bir isyâna girişmelerini önlemek için yarı çevre devletlerinden oluşan bir orta tabakanın varlığı zorunludur.

Düzenden ve denetimden yoksun devletlerarası rekabet kısa sürede dünya sisteminin dağılmasına yol açardı. Bu yüzden devletlerarası rekabet, bu rekabeti düzenlemeye ve sistemin uzun vâdeli, ortak çıkarlarını gözetmeye gücü yeten bir hegemonik gücün düzenli aralıklarla yükselişiyle dengeye kavuşturulmalıdır. Öte yandan bu hegemonik güç devletlerarası rekabeti bastıracak kadar da güçlü olmamalıdır. Öyle olsaydı, kapitalist dünya ekonomisi bir dünya imparatorluğuna dönüşecek biçimde yozlaşır ve artık sonsuz sermaye birikimince yönetiliyor olmaktan çıkardı.

Kapitalist dünya ekonomisi 16. yüzyılda ortaya çıktı ve o zamandan bu yana bütün dünyayı kapsayacak şekilde genişledi. Kapitalist dünya ekonomisinin yükselişi Çin imparatorluğunun gerilemesine ve dağılmasına yol açtı. Çin, 19. yüzyılda modern dünya sistemine eklemlenecek son büyük coğrafî alanlardan biriydi. O zamandan beri, Çin ile kapitalist dünya ekonomisi arasındaki ekonomik etkileşim görece sınırlı kalmış ve işin aslında Çin, mevcut dünya sistemi için bir "stratejik yedek" işlevi görmüştü.

Çin Devriminin zaferiyle, Çin hegemonik güç statüsü iddiasına

girme potansiyeline sahip, kıta büyüklüğünde tam bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı. Ardından, gerek Çin gerek dünya sistemi içindeki sınıf mücadelesi bu ülkede kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden kurulmasının yolunu açtı. 1960 ve 70'lerdeki birikim krizi mevcut dünya sisteminin yapısal krizinin başlangıcı oldu. Sistemin elde kalan "stratejik yedekleri" (Çin, Hindistan ve dünyanın elde kalan kaynakları ve ekolojik alanı) sistem çapındaki birikimi yeniden canlandırmak için hizmete koşuldu. Ne var ki, bunu yapmakla sistem, kendini yeniden düzenlemek ve yeniden yapılandırmak için muhtaç olduğu son bakir alanları da tüketmiş oldu.

Kapitalist dünya ekonomisi geliştikçe, dünya emek gücünün giderek artan bir kesimi proleterleşmiş işçi sınıflarına dönüştü. Kapitalizmin gelişmesi işçi sınıflarının ekonomik ve politik mücadeleler örgütlemesinin koşullarını da hazırladı. Uzun vâdede, işçi sınıflarının büyüyen örgütlenme yeteneği ücret ve vergi maliyetlerinin yükselmesine yol açarak kapitalist kârlılığa zarar verdi. Daha eskilerde, kapitalist dünya ekonomisi siteme yeni ucuz emek arzı sağlamak üzere art arda coğrafî yayılmalar yaparak ücret ve vergi maliyetlerinin artmasını önlemeyi ya da yavaşlatmayı becermişti. Ne var ki, şimdi artık dünya çapında proleterleşme ileri bir evreye ulaşmıştır. Bu durumda Çin ve Hindistan'ın proleterleşme potansiyelleri, küresel ücret ve vergi maliyetlerini daha fazla kâr ve birikim arayışını imkânsız kılacak derecede yükselterek, küresel kapitalist sınıflarla işçi sınıfları arasındaki güç dengesini kökünden değiştirebilir.

Çin'in ve Hindistan'ın "yükseliş"leriyle yarı çevre, dünyanın ekonomik çıktısının esas kütlesini olduğu kadar dünya nüfusunun çoğunluğunu da barındıran bir jeopolitik blok hâline gelecektir. Yarı çevrenin geleneksel üç katlı yapıyı alt üst ederek yükselmesi, muhtemelen mevcut dünya sistemi için temelli biçimde istikrar bozucu bir etki yaratacaktır. Bu dünya sistemi bütün yarı çevre ülkelerinin katıldığı birleşik bir isyâna dayanamaz. Öte yandan, artık bunu yapmak çok pahalıya mal olduğundan, mevcut dünya sistemi yarı çevreyi sistem içinde memnun etmeye de güç yetiremez.

Kapitalist dünya ekonomisi genişledikçe, birbirini izleyen hegemonik güçler de giderek artan ölçülerde toprakça daha büyük, örgütlenme ve askerî bakımdan daha güçlü olmuştu. 20. yüzyıla dek, kıta büyüklüğündeki devletlerin hemen hemen hepsi hegemonik güç olma yarışında kalmıştı. ABD hegemonyasının (sistemin uzun vâdeli, ortak çıkarlarını korumadaki istek ve yeteneğinin durmadan azalmasında gözlenen) gerilemesine rağmen, sistemin fiilî liderliğini üstlenmek üzere bu ülkenin yerini alacak durumda bir başka devlet yoktur. Gerek Çin gerek öbür potansiyel hegemonik güç adayları başa çıkılmaz çelişki ve zaaflarla malüldür. Hiçbiri de, "sistem düzeyindeki sorunlara sistem düzeyinde çözümler" sunma yeteneğinde değildir. Ya dünya sistemi potansiyel yeni liderlik için tarihsel imkânlarını tüketmiştir ve bu yüzden sistemik dağılmaya mahkûmdur ya da yeni liderlik, ardından bir dünya hükümeti hâline gelip mevcut dünya sisteminin sonunu getirecek olan, çok sayıda kıta büyüklüğündeki devletin bir ittifakı biçimini almak zorunda kalacaktır.

Kapitalist dünya ekonomisi, ekolojik sürdürülebilirliğin gereklerivle temelden uyuşmaz şekilde, maddî üretim ve tüketimin kesintisiz olarak genişlemesine dayanır. Maddî kaynakların tüketilmesi ve yeryüzünün ekolojik sisteminin kirletilmesi, artık ekolojik sistemi çöküşün eşiğine getirmiştir, insanlığın ve uygarlığın hayatta kalması tehlike altındadır.

Özetlersek, artık çok sayıda ekonomik, toplumsal, jeopolitik ve ekolojik kuvvet mevcut dünya sisteminin, yani, kapitalist dünya ekonomisinin nihaî çöküşünü getirmek üzere bir araya gelmektedir. Bu kuvvetlerin hepsi ileri aşamalarına varmıştır ve Wallerstein'ın göstermiş olduğu gibi, bu çöküş gözlerimizin önünde gerçekleşecektir, hâlen gerçekleşmektedir ve pekâlâ pek çok okurun kendi ömürleri içinde sonuca ulaşmış olabilir.

İnsanlık ve insan uygarlığı mevcut dünya sisteminin çöküşünü atlatabilecek midir? Yanıt evet ise, kapitalizmin yerini hangi sistem ya da sistemler alacaktır? Geleceğin toplumsal sistemi ya da sistemleri kapitalizmden miras alınan koşullarca nasıl sınırlanacaktır? Bu sınırla-

malar altında kendi tarihimizi nasıl yapacağız? Daha önceki sınıflı toplumlar kadar kapitalizmden de köklü biçimde daha eşitlikçi ve daha demokratik bir toplum hâlâ erişebileceğimiz bir şey midir? Kitabın geri kalan kısmında tahlil edilecek, tartışılacak, üzerinde düşünülecek ve tahayyül edilecek sorular bunlardır.

2010–2050: GEÇİŞ

Wallerstein, "Barış, İstikrar ve Meşruiyet, 1990–2025/2050" başlıklı makalesinde (1994; yeniden basımı Wallerstein 2000 içinde:435–53), dünya ekonomisinin 1990'lardaki alt-üst oluşlarının ardından kapitalist dünya ekonomisinin 2025 yılı dolaylarına dek sürebilecek yeni bir genişleme dalgası yaşayacağını öne sürmüştü. Ne var ki, gelecek (şimdi içinde bulunduğumuz) genişleme, sekiz önemli husus bakımından (1943 ile 1973 arasındaki) daha önceki genişlemelerden farklı olacaktı. Şimdi, Wallerstein'ın öne sürdüğü bu sekiz hususu ele alalım ve dünya sisteminin 1990'lardan beri gösterdiği gerçek gelişmenin ışığında değerlendirelim.

Birincisi, ABD ekonomisinin gerileyişi, bir kutbunda muhtemelen Çin'i de ortak olarak kabul eden Japonya-ABD "ortak yönetiminin", öbür kutbunda muhtemelen Rusya ile de güç birliği yapan Batı Avrupa'nın bulunduğu iki kutuplu bir dünyanın doğmasına yol açacaktır. Bu iki kutup arasındaki şiddetli çatışmalar, sistemin sistemik krizlerle başa çıkma yeteneğini azaltacaktır.

İkincisi, "devam eden" yatırımların ABD, Batı Avrupa, Japonya, Kore ve Kanada'yı içeren çok geniş bir merkez ve merkeze yakın bölgeyi kapsaması gerekirken, dünyanın "yeni" yatırımları muhtemelen Çin ile Rusya'da yoğunlaşacak, "Güney"in geri kalanının payına çok az şey kalacaktır.

Üçüncüsü, "Kuzey" ile "Güney" arasında demografik olduğu kadar ekonomik uçurumun daha da genişlemesiyle, Güneyden Kuzeye yoğun bir göç baskısı olacaktır. 2025'e doğru, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'da nüfusun büyük bir bölümü, düşük ücretli kent-

sel işlerde yoğunlaşan ve politik haklardan yoksun olan "Güneyli" kökenlilerden oluşacaktır. Sonuç olarak, kapitalist dünya ekonomisinin merkez kuşağı, kendisini on dokuzuncu yüzyıldaki duruma benzer şekilde, aşağıdaki "tehlikeli sınıflardan" gelen politik bir tehdit altında bulacaktır.

Dördüncüsü, merkez bölge, dünya sisteminin istikrarının temel direği olan orta tabakayı ve kalifiye işçileri evcilleştirmenin yüksek maliyetini artık karşılayamaz olacaktır. Orta tabakanın ve toplumsal olarak "kalifiye" işçi sınıfları olarak kabûl edilen kesimlerin sayısını azaltmak ve yaşam standartlarını düşürmek yönünde yoğun ve giderek artan baskılar olacaktır. Kapitalist dünya ekonomisi ya bir birikim kriziyle ya da orta tabakanın politik isyânıyla yüzleşmek ikilemiyle karşı karşıyadır. Beşincisi, kapitalist dünya ekonomisi ekolojik alanının sınırlarına ulaşmış bulunmaktadır. Wallerstein bu durumun olası üç sonucu bulunduğunu ileri sürer: Dünya sisteminin politik çöküşü; ekolojik temellerin dünyanın fizik olarak dayanabileceğinin ötesinde tüketilmesi; ya da "temizlemenin" toplumsal maliyetlerinin ciddî oranda yükselmesi.

Altıncısı, kapitalist dünya ekonomisi coğrafî yayılmanın ve "kırların boşaltılmasının" sınırlarına yaklaşmış bulunmaktadır. Bu, sistem çapında ücret maliyetlerinin yükselmesine ve sermaye birikimi üzerinde ciddî bir daraltıcı baskının oluşmasına yol açacaktır.

Yedincisi, sistem "Güney"in hızla büyüyen orta tabakalarının ekonomik taleplerini karşılamayı ertelemeye artık devam edemez, ama bu tabakaları lâyık olduklarına ve hak ettiklerine inandıkları asgarî tüketim düzeylerinde yaşatmanın yüksek maliyetine de güç yetiremez.

Son olarak, (akılcı reformizm ya da bitimsiz birikim sürecine zarar vermeksizin tehlikeli sınıflara sınırlı tavizler bağışlamak şeklinde) "liberalizm"in gerileyişi ve (otorite ve otoriteryanizm karşıtlığı şeklinde) demokratikleşmenin yükselişi, dünya sisteminin en önemli politik direğini ortadan kaldırmıştır.

Önceki bölümlerdeki tartışmalara dayanarak, birikimin sistem çapındaki gelişmesinin Wallerstein'ın düşündüğünden de kısa ömürlü

olacağına inanabiliriz. ABD Dolarının dünyanın başlıca rezerv parası statüsünü yitirmesi ve dünya petrol üretiminin geri dönüşsüz bir gerilemeye girmesiyle, hâlihazırdaki küresel büyümenin 2010 yılı dolaylarında sona ermesi mümkündür.

Şu ânda harekete geçmiş bulunan çeşitli sistemik eğilimler gelecek on-yıllarda muhtemelen devam edecek ve şiddetlenecektir. Yükselen ücret, vergi ve çevre maliyetlerinin baskısı artıp yoğunlaşacaktır. Yarı çevrenin ekonomik ve politik yükselişi merkez devletlerinin elinde kalan üstünlüklerini ciddî biçimde sıkıştıracaktır. Kârlılık sistem çapında ağır bir çöküntüye uğrayacaktır. Sermaye birikimine dayanan bütün sistem önce gittikçe istikrarsızlaşacak, ardından bir ân gelip tamâmen işlevsiz kalacaktır.

Mevcut dünya sisteminin yerini almak üzere ne tür bir yeni bir sistem ya da sistemlerin ortaya çıkması olasıdır? Çeşitli hususların göz önüne alınması gerekir. İlk olarak, kapitalizm sonrası dünyada üretim araçları üzerinde baskın mülkiyet tipinin ne olacağı sorunu vardır. Kâr ve birikime dayanan bu ekonomik sistem yaşayabilir bir seçenek olmaktan çıktıkça, kolektif emek süreçleri gerektiren büyük ölçekli üretim tesisleri üzerinde bir çeşit toplumsal, kamusal ya da cemaatçi sahiplik muhtemelen uygulanabilir tek mülkiyet biçimi olarak ortaya çıkacaktır. Öte yandan, kapitalist büyük ölçekli üretimin çöküşüyle, dünyanın pek çok bölgesinde insanlar, kişiler ya da aileler temelinde, kendine yeten geçimlik üretim yoluna dönebilirler.

İkincisi, kaynak tahsisinin baskın biçimin ne olacağı sorunu vardır. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, entelektüel solda yer alan birçokları geleceğin sosyalist toplumunda kaynak tahsisi sorununun piyasalar aracılığıyla hâlledilmesi ve bireyler ve işletmeler arasında rekabetin devam etmesi gerektiğine inanmıştı. Bu "piyasa sosyalistlerine" göre, planlama makamları doğru kararlar verebilmek için gereken yeterli ve kesin bilgiyi asla edinemeyeceğinden, merkezî planlamaya (ya da kaynak tahsisinin politik ve toplumsal kararlara göre yapılmasına) dayanan her türlü ekonomik sistem kaçınılmaz olarak verimsiz olacaktır. Oysa, heteredoks iktisatçıların yaygın biçimde kabûl

ettiği, bâzı neoklasik iktisatçıların da itiraf etmeye mecbur kaldığı gibi, kapitalist piyasa ekonomisi, merkezî planlamanın enformasyon sorunundan hiç de aşağı kalmayan hattâ daha bile kötü olan çeşitli "piyasa arızalarından" muzdariptir. Yani, kuramsal düzeyde, "mükemmel olmayan" bir piyasa ekonomisinin ne olursa olsun merkezî planlamadan daha "verimli" olacağı hiç de kesin değildir.

İş ekonomik büyümeyse, 2. Bölümde ele alındığı gibi, savaş sonrası "altın çağ"da tarihsel sosyalist devletler kapitalist dünya ekonomisinin geri kalanıyla aynı oranlarda büyümeyi başarmıştı. Yani, en azından, piyasaya dayanan bir ekonomik sistemin, sermaye birikimini ve "verimliliği" geliştirmek açısından merkezî planlamaya dayanan bir sistemden zorunlu olarak daha iyi olduğuna ilişkin susturucu bir kanıt bulunmamaktadır.

Kaldı ki, kapitalist dünya ekonomisinin yaklaşan sonu karşısında "verimlilik" ve sermaye birikim konuları artık geçerliliğini de yitirmiştir. Kapitalizm sonrası dünyada en önemli ve ezici sorun, bir ekonomik sistemin hem ekolojik bakımdan sürdürülebilir olup hem de insanların temel ihtiyaçlarını karşılamayı başarıp başaramayacağıdır. Bu açıdan ise, tarihsel sosyalist devletlerin (ve bugünkü Küba'nın) görece düşük maddî kaynaklarla halkın temel ihtiyaçlarını karşılamakta son derece etkili olduklarını vurgulamak zorunludur.

Kaynak tahsisinde piyasa ilişkilerinin hâkim biçim olduğu bir ekonomik sistem, insanlık tarihinde kural olmaktan çok bir istisnadır. Piyasa ilişkileri ancak kapitalist dünya ekonomisinin egemenliğinde evrensel ve hâkim ilişkiler olmuştur. Bütün piyasa oyuncuları arasındaki rekabet, bütün bireyleri, şirketleri, devletleri durmadan kâr ve sermaye biriktirmeye icbar eden esas itici güç olmuştur. Ekolojik sürdürülebilirliğin dur-durak bilmez sermaye birikimiyle kesinlikle uyuşmaz hâle gelmesiyle, kapitalizm sonrası toplum, kaynak tahsisinin esas olarak piyasa tarafından değil politik ve toplumsal kurumlar tarafından yapılacağı şekilde yeniden örgütlenmelidir. Yani, kapitalizm sonrası ekonomi bir çeşit "planlı ekonomi" olmak zorundadır.

Üçüncü olarak, kapitalist dünya ekonomisinin yerini tek bir küre-

sel sistemin mi yoksa çoğul "dünya sistemlerinin" mi alacağı sorunu geliyor. Bir dünya sistemi, bütün zorunlu üretim ve tüketim araçlarının sistem içinden sağlanabileceği ölçüde gelişmiş olan bir işbölümü sistemidir. Kapitalist dünya ekonomisinin çökmesiyle, küresel işbölümü sisteminin dağılması ve birkaç ya da birçok daha küçük "dünya sistemlerine" gerilemesi mümkündür. O durumda, bu sistemler arasındaki ticaret, lüks ya da zorunlu olmayan malların "uzun mesafe" ticaretiyle sınırlı kalacaktır. Öte yandan, küresel çevre krizinin derinleşmesiyle 21. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanlık benzeri görülmemiş felâketlerle karşılaşabilir. İnsanlığın ve uygarlığın hayatta kalması, dünyadaki insanların bir araya gelmeyi, tarihsel sınırlarının ötesine geçebilmeyi ve küresel bir işbirliği sistemi aracılığıyla bu büyük krizin üstesinden gelmeyi becerebilip beceremeyeceğine bağlıdır.

Dördüncü sorun, kapitalizm sonrası sistem ya da sistemlerin az çok eşitlikçi ve demokratik olup olmayacağına ilişkindir. Kabaca bakıldıkta, farklı sonuçlar için çalışan iki politik kudret vardır. Sömürücü seçkinler, kuşkusuz aynı derecede ya da daha baskıcı bir başka tarihsel sistem kurmak için çalışacaktır. Stratejik hedefleri "hiçbir şeyin değişmemesi için her şeyi değiştir"mektir. Bu hedefe karşı, dünyanın sömürülen ve ezilen çoğunluğunun tarihsel görevi, daha eşitlikçi daha demokratik bir tarihsel sistem kurmak için sistem karşıtı hareketlerin yeni bir ailesini örgütlemektir (Wallerstein 2000:453). Sömürücü elitlerin mi yoksa sömürülen çoğunluğun mu üstün geleceğine bağlı olarak, sonuç ya (bugünkü Kuzey Kore'ye benzeyebilecek) bir yeni-feodalizm ya da (eskinin sosyalist devletleri ya da bugünkü Küba ile büyük benzerlikler taşıyacak) bir sosyalizm olacaktır.

Yaklaşan dünya-tarihsel mücadelede hangi sonucun üstün gelmesi olasıdır? Dünyanın ezilen ve sömürülenleri açısından dolaysız tarihsel koşullar, bâzı bakımlardan daha önceki tarihsel sistem geçişlerindeki koşullara kıyasla daha olumludur. Birincisi, kapitalist dünya ekonomisinin uzun dönemli gelişiminin sonunda, dünyanın emek gücünün büyük bölümü proleterleşmiş, politik ve ekonomik bakımdan güçlü bir örgütlenme yeteneği kazanmıştır. İkincisi, sınıf mücadelesi-

nin uzun dönemli gelişiminin ve sistemin yönetici seçkinlerinin bu mücadeleye verdiği "liberalizm" biçimindeki stratejik yanıtın sonucunda, merkez ülkelerde olduğu kadar yarı çevrenin bir bölümünde de, çalışan nüfusa bâzı politik ve ekonomik haklar sağlayan biçimsel "liberal demokrasi", görece güçlü kurumlar oluşturmuştur. Üçüncüsü, dünya sisteminin ölümcül krizi yaklaşırken dünya genelinde daha eğitimli ve politik olarak daha bilinçli hâle gelmiş olan işçi sınıfları müthiş bir politik örgütlenme potansiyeline sahiptir.

Sistemin seçkinlerinin bu geçişi kendi sınıf perspektiflerine göre düzenlemek için bütün ekonomik, politik ve kültürel güçlerini kullanacakları kesin olmakla birlikte, yukarıda saydığımız bu üç tarihsel gelişme, ezilenlerin ve sömürülenlerin bu manevraları büyük ölçüde boşa çıkaracak, hâlihazırda ellerinde bulundurdukları büyük kaynaklardan yoksun bırakacak ve mevcut dünya sisteminin sona ermesinden sonra bu sınıfların maddî ve politik ayrıcalıklarını muhtemelen ciddî biçimde sınırlayacak yeteneğe ulaşmış olduğunu düşündürmektedir.

Aslına bakılırsa, kapitalist dünya ekonomisinin bâzı seküler eğilimlerinin 21. yüzyılın ilk yarısı boyunca işlemeye devam etmesiyle, dünyanın ezilen ve sömürülenlerinin kolektif politik kudreti muhtemelen daha da artacaktır. Eğer dünyanın çeşitli bölgelerindeki işçi sınıfları var olan politik ve toplumsal haklarını korumayı ve bir şekilde daha da genişletmeyi başarırsa, gittikçe daha fazla temel üretim aracının demokratik biçimde seçilmiş politik ve toplumsal kurumların denetimine geçmesiyle, 21. yüzyılın ortalarına doğru bütün dünyada çeşitli sosyalist ekonomi biçimlerinin hâkim duruma gelmesi gayet akla yatkındır.

21. yüzyılın sosyalizmi yaşayacak ve işleyecek mi? 21. yüzyılın dünya devrimi daha demokratik, daha eşitlikçi ve uzun ömürlü bir tarihsel sistemin doğumuna yol açacak mı? Bu, şu iki sorunun yanıtına bağlıdır. Birincisi, küresel çevre krizi artık bir bütün olarak insanlığın hayatta kalıp kalmayacağını kuşkulu hâle getiren bir noktaya ulaşmıştır. Biraz sonra tartışılacağı gibi, büyük küresel ekolojik felâketleri önlemek için şimdiden çok geç kalınmış olabilir. Yani, gelecek dünya

sosyalizminin (ya da sosyalizmlerinin) yaşayıp ayakta kalıp kalamayacağı, en başta, bu sosyalizmin, uygarlığın en iyi, en önemli kazanımlarını koruyarak yaklaşan felâketlerden kurtulmak üzere içinde insanlığı birleştirip en iyi potansiyellerini harekete geçirmesini sağlayacak zorunlu toplumsal çerçeveyi yaratıp yaratamayacağına bağlıdır. İkincisi, insanlığın ve uygarlığın kurtulacağı varsayımıyla, felâket sonrasındaki dünyada insanların maddî yaşam koşulları (ya da "üretici güçler") bir "sınıfsız toplum" ya da daha önceki tarihsel sistemlerden çok daha demokratik ve eşitlikçi bir toplum için yeterince elverişli olacak mıdır?

ZORUNLULUK ÂLEMİ: İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ve KÜRESEL FELÂKETLER

Atmosferdeki karbondioksit (CO_2) oranı, sanayileşme öncesinde (1750 yılında) 280 milyonda bir parçadan (mbp) hâlihazırda 383 mbp düzeyine yükselmiştir. Bütün uzun ömürlü sera gazlarını hesaba katınca, Kyoto Protokolünde tanımlandığı şekilde atmosferdeki CO_2 eşdeğeri şimdi 445 mbp'ye dayanmıştır. Soğutma etkisine sahip ancak atmosferde daha kısa süre kalan aerosolleri hesaba katınca, toplam CO_2 eşdeğeri 375 mbp'de kalıyor. Konuyla ilgili yazında en sık kullanılan bu üçüncü ölçüdür ve bu kısımda da aksi belirtilmedikçe bu ölçü kullanılacaktır.

Son yıllarda, CO_2 salımı beklenenden daha hızlı artmıştır. Son 17 yılda atmosferdeki CO_2 yoğunluğu 30 mbp yükselmiştir. Oysa, son bir milyon yılda 30 mbp'lik bir artış için bin yıldan fazla süre gerekmişti. Şimdilerde atmosferde yıllık ortalama CO_2 artışı 2 mbp'dir küresel ortalama sıcaklık da on yılda 2 santigrad derece hızıyla artmaktadır. Küresel sıcaklık ortalaması sanayi öncesi döneme göre 0,8 derece artmıştı (verili CO_2 düzeyi yüzünden 0,6 derece daha yükseleceği beklenmektedir) ve son bir milyon yılın en yüksek düzeyine ulaşmasına 1 derece kalmıştır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) benimsediği modellere göre, atmosferdeki CO_2 oranı 445–90

mbp'ye çıkarsa, küresel ortalama sıcaklık muhtemelen sanayileşme öncesindeki düzeyin yüzde 2-2,4 derece üzerine yükselecektir (IPCC 2007c). 2 derecelik bir sıcaklık artışıyla Asya, Afrika, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika ve Avustralya genelinde yaygın hasat düşüşleri, kuraklıklar, çölleşmeler ve seller meydana gelecektir. Bitki ile hayvan türlerinin muhtemelen yüzde 15 ila yüzde 40'ı yok olacaktır. Ama daha da önemlisi, 2 derecelik bir ısınma, dünyayı muhtemelen "dönüm noktalarının" ötesine götürecek bir dizi iklim tepkisi başlatacak bir "tehlikeli insan müdahalesi" oluşturacaktır. Bu dönüm noktaları aşıldığında, küresel ısınma insan denetiminden çıkıp kendi kendine devam eden bir süreç hâline gelecek ve yeryüzündeki canlı türlerinin çoğunu yok edebilecek muazzam felâketlere yol açacaktır.

Potansiyel iklim karşı etkileri, kutup buz tabakasında geniş ölçekli erimeyi, okyanuslarda asitlilik düzeyinin tehlikeli biçimde yükselmesini, önemli tundra kayıplarını, karada ve okyanuslarındaki karbon çevrimlerinin ciddî ölçüde büyümesini içerir. Buz tabakasının erimesi, geniş okyanus ve kara alanlarının güneş ışınlarını yansıtacağı yerde soğurmasına yol açarak küresel ısınmayı hızlandırabilir. Öbür karşı etkiler de yeryüzünün karasal ekolojik sistemlerini sera gazlarını emen alanlar olmaktan çıkarıp bu gazların net salıcısı hâline getirecektir.

2 ila 3 derece arasında bir ısınmayla Amazon'un yağmur ormanları kuraklık ve büyük yangınlarla mahvolarak savanaya dönüşebilir. Önemli ve giderek büyüyen miktarda karasal arazi yaşanmaz olacaktır. Dünya gıda arzı ciddî biçimde tehlikeye girecektir. Yüz milyonlarca belki de milyarlarca mülteci yarı tropik bölgelerden orta enlemlere göç edecektir.

Üç milyar yıl önce, Pliyosen döneminde, dünyanın ortalama sıcaklığı kendi dönemimizde sanayi öncesi çağdaki ortalamadan 3 derece kadar yüksekti. Bu jeolojik dönemde kuzey yarıküredeki buz tabakası tamamen ortadan kalkmıştı ve deniz düzeyi bugünkünden 25 metre daha yüksekteydi. Atmosferdeki CO_2 düzeyi bugünküne benzer biçimde 360–400 mbp arasındaydı.

James Lovelock'a göre, atmosferdeki CO_2 miktarı 500 mbp'nin

üzerine çıkarsa, okyanuslardaki bitkisel hayatın çoğunluğunu oluşturan ve dünyanın en büyük karbondioksit arıtıcıları olan yosunlar (algae) ölmeye başlayacaktır. Yeryüzünün kendini düzenleme mekanizmasının bozulmasıyla küresel sıcaklıklar birdenbire 6 derece yükselip sanayi öncesi çağdaki düzeyin yaklaşık 8 derece üzerine çıkabilecektir. Bu takdirde de sâdece, Kanada, Sibirya ve Kuzey Avrupa ile Antartika yakınlarındaki birkaç yer insan yerleşimine uygun kalacaktır.

Dünyanın önde gelen iklimbilimcilerinden David Hansen, şu ânkinin 2–3 derece üzerine çıkan bir küresel ısınmanın felâketlere yol açacak şekilde deniz düzeyinin 25 metre kadar yükselmesine ve ABD'nin batısı, Güney Avrupa, Orta Doğu ile Afrika'da korkunç kuraklıklara yol açacağı uyarısında bulunmuştur. Bu durum, ardından Kuzey Buz Denizindeki donmuş metanın erimesine yol açacaktır, ki daha önce böyle bir erime, yeryüzünde canlı türlerinin yüzde 90'ından fazlasının yok olduğu 55 milyar yıl öncesinde meydana gelmiştir (Spratt 2007; Spratt ve Sutton 2007).

Kapitalist dünya ekonomisi altında böyle korkunç felâketleri önleme şansı ne kadardır? IPCC raporuna (2007c) göre, atmosferdeki CO_2 eşdeğerini 445–90 düzeyinin altında tutmak için dünyadaki karbondioksit salımı 2015 yılından önce doruğa ulaşmalı ve 2050 yılına dek 2000 yılı düzeyinin yüzde 50-85 altına inmelidir. Bunun artık erişilemez bir hedef olduğuna inananların sayısı giderek artmaktadır. Şimdilerde IPCC raporları "gerçekçi" bir hedef olarak daha çok 550 mbp düzeyine odaklanmaktadır. Biraz önceki tartışmalarda 550 mbp düzeyinin insanlığın kolektif intiharından başka bir anlama gelmeyeceği ileri sürülmüştü. Kaldı ki, (başta ABD, Çin ve Hindistan'dakiler olmak üzere) dünyanın yönetici seçkinlerinin bir bölüğü bu konuda hiçbir mecburî hedefi kabûl etmeyeceklerini ortaya koymuştur.

IPCC raporları politik uzlaşma ürünüdür ve son araştırma sonuçlarının çoğunu dikkate almamaktadır. Bu raporlar büyük ölçüde matematiksel modelleme yoluyla değerlendirilebilen görgül kanıtlara dayanmakta olup başka tip kanıtları ihmâl etme eğilimindedir. Ama artık, IPCC raporlarının iklim değişikliğinin hızını ve büyüklüğünü

muhtemelen ciddî biçimde hafife almış olduğunu düşündüren yeni ve ikna edici kanıtlar ortaya konmuştur. Bu yeni kanıtlar geri dönüşsüz dönüm noktalarını şimdiden geride bırakmış olabileceğimiz anlamına gelmektedir.

IPCC modellerine (2007a) göre, Kuzey Buz Denizinin yaz mevsimindeki buz tabakası 21. yüzyılın sonuna dek erimeyecektir. Oysa, gerçek durumda deniz buzu öyle hızlı erimektedir ki topyekûn dağılması şimdiden kaçınılmaz olmuştur. 1960'lardan bu yana Kuzeyin yaz buz tabakası hacminin yüzde 80'ini yitirmiştir. 1979 ile 2005 arasında, buz tabakasının yaz yayılımı (buzun hacmi kabûl edilen buzlarla kaplı alan) on-yılda yüzde 7 hızıyla azalmıştır. Oysa sâdece 2005 ile 2008 arasında, yaz mevsimindeki deniz buz tabakası yüzde 22 oranında ortadan kalkmıştır. Hâlihazırdaki tahminler, Kuzey Buz Denizinin yaz mevsimi buz tabakasının tamâmen ortadan kalkmasının 2013 ile 2030 yılı arasında gerçekleşeceği yönündedir.

Kuzey Buz Denizinin buz tabakasının yitip gitmesi, Kuzey Kutbu bölgesinin ısınmasına ve yüzyılın bitiminden önce deniz yüzeyinin birkaç metre yükselmesine yol açmak üzere Grönland'ın buz katmanının önemli bir bölümünün on-yıllar içinde yok olup gitmesine neden olacaktır. Bu gelişme, yaklaşık 700 milyon kişiyi etkileyecek ve aralarında Tokyo, Şangay, Hong Kong, Mumbai, Kalküta, Karaçi, Buenos Aires, St. Petersburg, New York ve Londra'nın bulunduğu dünyanın en fazla nüfuslu 20'nin üzerindeki kentinin su baskınları tehdidi altında kalmasına yol açacaktır. Buna karşılık, IPCC raporu (2007a), 21. yüzyıl boyunca deniz düzeyindeki yükselmenin 0,6 metreyi aşmayacağı tahmininde bulunmaktadır.

IPCC'nin atmosferdeki sera gazlarının artışının etkisinin ne olacağına ilişkin hesaplamaları iklim duyarlılığına ilişkin "en iyimser" tahmine dayanmaktadır. Bu tahmine göre, atmosferdeki CO_2 eşdeğerinin ikiye katlanarak 280 mbp'den 560 mbp'ye çıkması için küresel sıcaklık ortalamasının 3 Celsius derece artması gerekecektir (gerçi IPCC sıcaklık artışının 4,5 derece olma ihtimalini gözardı etmemektedir).

IPCC tahminleri, kara ve okyanus karbon çevrimleri ve donmuş

toprakların erimesi gibi birçok uzun vâdeli geri besleme etkilerini hesaba katmamıştır. Bu uzun vâdeli geri besleme etkileri hesaba katılırsa, yüzyıllar üzerinden hesaplanan iklim duyarlılığının 3 derecedense 6 derece olması olasıdır. İklim duyarlılığı 6 derece olursa, küresel sıcaklık ortalamasının sanayileşme öncesi döneme göre 2 dereceden daha fazla yükselmesini önlemek atmosferdeki CO_2 eşdeğerini 350 mbp'de de sâbitlemeyi gerektirir ki, bu eşiği kırk yıl önce aşmış bulunuyoruz.

Kuzey buzlarının hızla erimesi, sonuçları insan denetiminden çıkacak olan zincirleme tepkimelere yol açacak kritik dönüm noktasını şimdiden geride bırakmış olabileceğimizi düşündürüyor. Kuzey Buz Denizinin buzları en az 20 yıl önce erimeye başlamıştı, ki o zamanlar küresel sıcaklık ortalaması sanayi öncesi düzeyinin 0.5 derece kadar üzerindeydi. Küresel ısınmanın yüzde 0,5'in üzerine çıkmasını önlemek için atmosferdeki CO_2 eşdeğeri 320 mbp'yi geçmemelidir (Spratt 2007).

Dünya fosil yakıt tüketimi, hâlihazırda yılda yaklaşık 7.5 milyar ton karbon içeriğine tekabül eden yaklaşık 28 milyar ton karbondioksit salmaktadır. Fosil yakıtlardan kaynaklanan salım miktarı hâlihazırda yılda yüzde 3 oranında artmaktadır. İnsan kaynaklı öbür salımların miktarı yılda yaklaşık 2.5 milyar ton karbon etmektedir. Yani, insan kaynaklı toplam karbon salımı şimdilerde yılda yaklaşık 10 milyar tonu bulmuştur. Yeryüzünün kara ve denizdeki "karbon teknelerinin" yılda soğurabildiği karbon miktarı salınan miktarın yarısına bile ulaşmayıp, yaklaşık 4 milyar tonda kalmaktadır. Soğurulamayan bu 6 milyar tonluk karbon miktarı, atmosferdeki karbondioksit miktarının yılda 2 mbp artmasına yol açmaktadır.

Dünya, fosil yakıtlardan salınan sera gazlarını şu ândan itibaren azaltmaya karar verse ve 2050'ye kadar kalan aşağı yukarı 40 yıl içinde bu miktarı tedricen yüzde 80 oranında azaltmış olsa bile (ki kapitalist dünya ekonomisinin mevcut politik gerçekleri karşısında bu gerçekleşmesi son derece zor bir senaryodur), bu süre zarfında atmosfere 40 mbp sera gazı daha salmış olacaktır. Bu durumda IPCC'nin kabûl ettiği iklim duyarlılık derecesine göre, atmosferde 420 mbp'ye

ulaşan CO_2 miktarıyla yaklaşık 2 derecelik bir küresel ısınma ihtimal dışı olmaz (daha doğrusu büyük ihtimal dâhilindedir). Üstelik, uzun vâdeli iklim duyarlılığı açısından 3 derecelik bir küresel ısınmaya dahi neden olabilir. Bu kısmın başında 3 derecelik bir ısınmanın tahammül edilemez olacağına ilişkin söylenenler hatırlanırsa, çeşitli karşıt etkiler aracılığıyla 2 derece senaryosunun 3 derece senaryosuna dönüşmesi çok mümkündür.

Sırf CO_2 eşdeğer miktarını şu ândaki düzeyinde sâbitleyebilmek için, 6 milyar ton fazladan karbon salımını ortadan kaldırmak ya da fosil yakıt salımlarını derhal yüzde 80 oranında azaltmak ve böylece azalmış salımı sonu belirsiz bir süre için aynı düzeyde tutmak gerekir. Dünya fosil yakıt tüketimini derhal kesse, (tarım ve bayındırlık gibi) öbür insan etkinlikleri yılda yaklaşık 2.5 milyar ton karbon salmaya devam edecektir. Karbon arıtıcıları hesaba katıldığında, bu durumda, atmosferdeki CO_2 eşdeğer miktarını yaklaşık yılda 0.5 mbp azalarak atmosferden temizlenen karbon miktarı, yılda 1.5 milyar ton olur. Eğer (uzun dönemli küresel ısınmanın sanayi öncesi düzeyine göre 2 derecenin üzerine çıkmasını önlemek üzere) atmosferdeki CO_2 miktarını 350 mbp düzeyinde istikrara kavuşturmak amaçlanıyorsa, bütün dünya fosil yakıt tüketimini derhal durdurmalı ve altmış yıl boyunca da bu yakıtları hiçbir biçimde kullanmamalıdır.

Bu tahlilden ve dayandığı katı fiziksel gerçeklerden hangi sonuçlar çıkarılabilir? Her şeyden önce, insanlık küresel kapitalizmi bir ân önce devirmek için çaba göstermesinin zorunlu olduğu. İnsanlığın topyekûn kendi kendini imha etmesi ihtimaliyle karşılaştırıldığında feodalizm bile kapitalizmden iyidir, ama elbette kesinlikle bir çeşit sosyalizm tercih sebebidir.

Bu başarılamazsa, kitabın bütününde savunulduğu gibi, 21. yüzyıl ortalarından pek de uzak olmayan bir tarihte, kapitalist dünya ekonomisi bizzat kendi hareket yasalarının sonucu olarak dağılacaktır. Ne var ki, o zamana kadar küresel felâketleri engelleyebilmek için çok vakit yitirilmiş olacaktır. Muhtemelen, 21. yüzyıl ortalarına dek dünyanın birçok ülkesinde sosyalist yönetimler kurulmuş olacaktır. Ne var ki, artık bu sosyalist hükümetlerin görevi felâketleri engellemek

değil, artık gerçekleşmeye başlamış bulunan bu felâketlerden kurtulmak için çabalamak olacaktır.

Kuraklıklar, taşkın ve seller, deniz düzeyinin yükselmesi, geniş bölgeleri insanlar için yaşanmaz kılacaktır. Tropik ve yarı tropik bölgelerden daha yukarı enlemlere doğru yüz milyonlarca (belki milyarlarca) kişiyi kapsayan muazzam göç hareketleri olacaktır. Bu arada, dünya nüfusu fosil yakıtlara bel bağlamayan yeni üretim ve tüketim yolları benimsemek zorundadır. Küresel ekonominin organik tarım ve yenilenebilir enerjiler temelinde tamâmen yeniden yapılandırılması gerekecektir. Yeniden kırlara dönüş başlayacak ve dünya emek gücünün büyük bir bölümü tarıma geri dönecektir. Bütün bu dönüşümlerin birkaç on-yıl içinde gerçekleştirilmesi zorunlu olacaktır.

Böyle kökten ve devâsa bir değişim, müthiş bir kargaşa ve büyük bir dehşet eşlik etmeksizin nasıl başarılacaktır? Bunun için tek umut, 21. yüzyılın ortasından hemen sonra dünyanın sosyalist yönetimlerinin tek bir dünya yönetimi oluşturmak için birleşmeyi becerebilmesi olacaktır. Bu yönetim, küresel nüfus hareketini, kaynakların küresel tahsisini ve iklim değişikliğinin felâketli sonuçlarının etkilerini hafifletmeye yönelik küresel gayretleri demokratik ilkelere, toplumsal bakımdan ussal ölçütlere ve dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan her insan grubunun ihtiyaçlarına eşit öncelik vermeye dayanan bir tarzda koordine edecektir. Çok önemli bir husus da, sosyalist dünya yönetiminin aynı zamanda, sonunda dünyanın ekolojik olarak taşıma kapasitesine uygun düzeye ininceye dek dünya nüfusunun düzenli bir şekilde ve uzun vâdeye yayılarak azalmasına nezaret etmesi olacaktır.

21. YÜZYILDAN SONRASI – ÖZGÜRLÜK ÂLEMİNE DOĞRU MU?

Bütün toplumsal sistemlerin tarihsel olduğu fikrine dönelim. Bu fikir sâdece sınıflı toplumun özgül bir örneği olan kapitalizm için değil, uzlaşmaz sınıflara bölünmüş bütün insanî toplum biçimleri için doğrudur.

Bütün insan toplumlarında, toplumun toplam üretiminin bir bölü-

mü nüfusun zarurî ihtiyaçlarını karşılamak, bir başka bölümü de üretim sürecinde tüketilen maddî girdileri yerine koymak için kullanılmak zorundadır. Bunlar, toplumun zorunlu üretimini oluşturur. Maddî üretici güçlerin gelişmesiyle, toplam toplumsal ürün yavaş yavaş artmış ve zorunlu ürün miktarını aşmıştır. Böylece, nüfusun bir azınlığının doğrudan üretken emek sürecinden âzade olarak dinsel, politik, kültürel ve bilimsel işlerde uzmanlaşması mümkün olup, insanlık uygarlık çağına girmiştir.

O zamandan beri de, insan toplumları uzlaşmaz toplumsal sınıflar arasında bölünmüştür. Nüfusun büyük bölümü üretken emek harcamayı sürdürürken, artı ürüne nüfusun azınlıktaki kesimini oluşturan yönetici seçkinlerce el konmuştur. Kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda, yönetici seçkinler bu artı ürünü esas olarak lüks tüketim ve (saltanat sarayları ve anıtkabirlerin inşası, ordu beslemek, savaş, dinsel kurbanlar vesaire) öbür israfçı etkinlikler için kullanmıştır.

Oysa, kapitalist toplumda artı ürünün büyük bir bölümü genellikle sermaye birikimi için kullanılır. Sermaye biriktirme eğilimi, maddî üretimin muazzam ölçekte genişlemesine yol açmıştır. Marx ile Engels, kapitalizmde maddî üretici güçlerin gelişmesinin geleceğin sınıfsız toplumu (yani, komünizm) için zorunlu maddî ve toplumsal koşulları hazırlayacağına inanmışlardı. Bu yüzden, "toplumsal üretim sürecinin son uzlaşmaz biçimi" olan kapitalizm, insanlığın "tarih öncesinin" de sonu olacaktı (Karl Marx, "*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın Önsözü" 1977[1859]).

Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'de klasik Marksist iddiayı şöyle özetlemişti:

> Toplumun bir sömüren bir sömürülen sınıfa, bir hâkim bir mahkûm sınıfa bölünmesi eski zamanlarda üretici güçlerin yetersiz ve sınırlı gelişiminin zorunlu sonucuydu. Toplam toplumsal emek ancak herkesin varlığı için kıt kanaat zorunlu olanı birazcık aşan bir ürün ortaya koyabildiği sürece, bu yüzden toplumun büyük çoğunluğunun hepsinin ya da neredeyse hepsinin emeği gerektiği sürece, zorunlu olarak o toplum sınıflara bölünür. Münhasıran emeğe köle olan büyük çoğunlukla yan yana, doğrudan emekten kurtulmuş olan ve toplumun genel işlerine bakan bir sınıf ortaya çıkar: emeğin yönetimi, devlet

işleri, hukuk, bilim, sanat vb. Bu yüzden, sınıflara bölünmenin temelinde işbölümü yatar. Fakat bu, sınıflara ayrılmanın şiddet ve soygunculuk, hile ve sahtekârlık yoluyla gerçekleşmesini engellemez. Hâkim sınıfın bir kez üstünlük kazandı mı iktidarını çalışan sınıfın zararına pekiştirmesini, toplumsal önderliğini kitlelerin yoğun bir sömürüsüne çevirmesini engellemez.

Ancak, eğer bu bakımdan sınıf ayrılıklarının bir tarihsel mazereti varsa da, bu sâdece belirli bir dönem için, sâdece belli toplumsal koşullar altında geçerlidir. Üretimin yetersizliğine dayanır. Modern üretici güçlerin tam anlamıyla gelişmesiyle bertaraf olacaktır. [aktaran Tucker 1978:714]

Yani, Engels'e göre, insan toplumlarının uzlaşmaz sınıflara bölünmesi tarihsel bakımdan kaçınılmazdı ve "belli bir tarihsel mazereti vardı". Maddî üretici güçlerin gelişmesi görece düşük kaldıkça, "büyük çoğunluğun" etkin vakitlerinin tamamını ya da neredeyse tamamını toplumun zorunlu ihtiyaçlarını karşılayan üretken emekte harcaması kaçınılmazdı. Bundan da, görece yaratıcı etkinliklerle ve toplumun "genel işleriyle" uğraşabilmek üzere nüfusun sâdece küçük bir bölümünün üretken emekten serbest kalabileceği çıkar. Hâkim sınıf üstünlüğü bir kez kazanır kazanmaz toplumsal önderliğini çalışan kitlelerin yoğun sömürüsüne dönüştürür. Böylece, zihinsel emek ile fiziksel emeğin birbirinden ayrılması sınıflı toplumların varlığının temeli olur.

Ne var ki, "modern üretici güçlerin tam anlamıyla gelişmesiyle", yeni bir ekonomik koşullar bütünü oluşacaktır. Emeğin toplumsal üretkenliği öyle bir raddeye ulaşacaktır ki, büyük çoğunluğun doğrudan üretken emekten büyük ölçüde kurtulup, bilim ve sanatlarda çeşitli yaratıcı işlerle uğraşması ve toplumun genel işlerine katılması mümkün olacaktır. Zihinsel ve fiziksel emek ayrımı bir kez "bertaraf" oldu mu, "üretim araçlarının ve ürünlerin, bununla birlikte de politik hâkimiyetin, kültür üzerindeki tekelin ve entelektüel önderliğin toplumun belli bir sınıfının elinde tutulması sâdece gereksizleşmekle kalmayıp, aynı zamanda ekonomik, politik ve entelektüel bakımlardan gelişmenin önünde engel olacaktır" (aktaran Tucker 1978:714).

Benzer şekilde, *Kapital*'in 3. Cildinin 48. Bölümünde, Marx "zorunluluk âlemi" ile "özgürlük âlemi" arasındaki farkı ve özgürlük âleminin genişlemesinin tarihsel koşullarını tartışır:

> Gerçekte özgürlük âlemi ancak, emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlendiği alanın bittiği yerde fiilen başlamış olur; demek ki bu âlem, eşyanın doğası gereği fiilî maddî üretim alanının ötesinde bulunur. Tıpkı vahşî insanın, gereksinmelerini karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden-üretmek için doğayla boğuşmak zorunda olması gibi, uygar insan da aynı zorunluluk içersindedir ve bunu da bütün toplumsal biçimlenişler içersinde, akla gelen her türden üretim tarzları altında yapmak durumundadır. İnsanın gelişmesiyle birlikte, duyduğu gereksinmeler artacağı için bu fiziksel gereksinmeler alanı da genişler, ama aynı zamanda, bu gereksinmeleri karşılayan üretici güçler de artar. Bu alanda özgürlük ancak doğanın kör güçlerinin önüne katılmak yerine, doğayla karşılıklı ilişkilerini rasyonel bir biçimde düzenleyen ve doğayı ortak bir denetim altına sokan toplumsal insan, ortaklaşa üreticiler tarafından gerçekleştirilebilir; ve bu, en az enerji harcamasıyla ve insan doğasına en uygun ve en lâyık koşullar altında başarılabilir. Ama gene de bu, bir zorunluluk âlemi olmakta devam eder. Gerçek özgürlük âlemi, kendi başına bir amaç olarak insan enerjisinin gelişmesi, bunun ötesinde başlar; ama bu da ancak temelindeki bu zorunluluklar âlemi ile serpilip gelişebilir. İşgününün kısaltılması onun temel önkoşuludur.*

Yani, işgününün kısaltılması, "özgürlük âleminin" ya da bireylerin tam anlamıyla özgür gelişim için kullanabilecekleri zamanın genişlemesinin ön koşuludur. İşgününün uzunluğu ise iki etmene bağlıdır: fiziksel zorunluluk ya da "ihtiyaçlar" alanı ve emeğin toplumsal verimliliğini belirleyen "üretici güçler".

Marx, "ihtiyaçların" artmasından söz etti. Modern kapitalizmin tatmin edilmez tüketiciliğini kesinlikle tahmin etmemişti. Aksine, Marx'a göre, ihtiyaçlar bir yandan bireylerin fiziksel ve zihinsel potansiyelinin gelişmesinin gerekleri, öte yandan insanlar ile doğa arasındaki maddî alışverişin "rasyonel düzenlenmesi" tarafından yönetilir. Bu ihtiyaçlar toplumsal olarak belirlenip rasyonel bir tarzda düzenlendiğinden, belirli sınırlara tâbidir. Buna karşılık, Marx açıkça emeğin toplumsal üretkenliğinin sınırsız olduğuna inanıyordu. Bundan da, üretici güçler geliştikçe zorunluluk âleminin gitgide daralacağı, özgürlük âlemininse gitgide genişleyeceği sonucu çıkar.

---

* Burada kullandığımız çeviri: "*Kapital, Çev.:* Alaattin Bilgi, Üçüncü Cilt, 2. Baskı, Sol Yayınları, Şubat 1990, s. 720."den aynen aktarılmıştır. "– *ç.n.*

Marx ile Engels'in kapitalist "üretici güçler"in muazzam yıkıcılığını tahayyül edebilmeleri olası değildi. Sınıfsız komünizmin geçerli seçeneğinin insanlığın topyekûn kendini imhası olabileceğini kesinlikle düşünmediler. Yaklaşan küresel felâketlerin ışığında, insan toplumunun gelecekteki gelişmesinde "tarih öncesinin sona ermesi" ve özgürlük âleminin muazzam genişlemesi yönündeki Marksist beklenti artık ne derece geçerlidir?

İklim değişikliğinin felâketli sonuçları önlenemezse, bütün insanlık hayatta kalmak için mücadele etmek zorunda kalacaktır. Bununla birlikte, hayatta kalma mücadelesi en iyi entelektüel ve ahlâkî potansiyellerimizi serbest bırakırsa, o zaman, insanlık sosyalist bir dünya hükümetinin yönetiminde, kapitalist uygarlığın ve modern bilimle teknolojinin en önemli kazanım ve başarılarını muhafaza ederek görece düzenli bir tarzda bu krizden sağ çıkmayı başarabilir.

Kapitalizm koşullarında, emek üretkenliğinin görünüşte kesintisiz büyümesi fosil yakıtlar ve öbür yenilenemez kaynakların sürdürülemez biçimde tüketilmesiyle başarılmıştır. Geleceğin sosyalist toplumunda emek üretkenliği esas olarak yenilenebilir kaynaklar ile nüfus arasındaki maddî ilişki tarafından belirlenecektir. Eğer, gelecek sosyalizm kapitalizm çağında geliştirilmiş olan doğa hakkındaki insan bilgisini en iyi biçimde kullanmayı ve daha da geliştirmeyi becerebilirse ve küresel nüfus yavaş yavaş dünyanın tahammül kapasitesinin altına inerse, o zaman, 21. yüzyıl sonlarında ya da biraz daha sonra, nüfus ile kaynaklar arasında görece elverişli bir denge yeniden kurulabilir. Böyle bir temel üzerinde, geleceğin sosyalist toplumu geç kapitalist dünya ekonomisindeki düzeyiyle karşılaştırılabilir hattâ daha bile yüksek bir ortalama emek üretkenlik düzeyi tutturabilir.

Bu olursa, insanlık özgürlük âlemine doğru büyük tarihsel yürüyüşüne yeniden başlayacak duruma gelecektir.

Kaynakça

Arrighi, Giovanni. 1994. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London: Verso.

——, Iftikhar Ahmed, and Miin-wen Shih. 1999. "Western Hegemonies in World-Historical Perspective," in Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver et al., *Chaos and Governance in the Modern World System*, pp. 217–70. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

——, Kenneth Barr, and Shuji Hisaeda. 1999. "The Transformation of Business Enterprises," in Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver et al., *Chaos and Governance in the Modern World System*, pp. 97–150. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

——, Po-keung Hui, Ho-fung Hung, and Mark Selden. 2003. "Historical Capitalism, East and West," in Giovanni Arrighi, Takeshi Hamashita, and Mark Selden (eds), *The Resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 Year Perspective*, pp. 259–333. London and New York: Routledge.

——, Po-keung Hui, Kirshnendu Ray, and Thomas Ehrlich Reifer. 1999. "Geopolitics and High Finance," in Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver et al., *Chaos and Governance in the Modern World System*, pp. 37–96. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

——, and Beverly J. Silver. 1999. "Introduction" and "Conclusion," in Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver et al., *Chaos and Governance in the Modern World System*, pp. 1–36, 271–90. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

ASPO (The Association for the Study of Peak Oil and Gas Ireland). 2007. *Newsletter No. 83*, November 2007 <http://www.bp.com/productlanding.do ?categoryId=6848&contentId=7033471> (accessed November 15, 2007).

Author and date unknown. "*Dalu Guanliao Yong Quanmin Qicheng Caifu*" (The Mainland China's bureaucrats own seven-tenths of all people's wealth). <http://www.donews.com/donews/article/1/19330.html>, accessedNovember 1, 2003).

Ball, Joseph. 2006. "Did Mao Really Kill Millions in the Great Leap Forward?", September 2006 http://monthlyreview.org/0906ball.htm (accessed May 7, 2007).

BIS. Bank of International Settlements. 2007. *77th Annual Report*. Basel, June 24, 2007. Website: <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2007e.htm> (accessed September 15, 2007).

Boyle, Godfrey (ed.). 2004. *Renewable Energy: Power for A Sustainable Future*. Oxford: Oxford University Press in Association with The Open University.

BP (British Petroleum). *The BP Statistical Review of World Energy 2007* <http://www.bp.com/productlanding.do?categoryId=6848&contentId=7033471> (accessed December 15, 2007).

Bramall, Chris. 1993. *In Praise of Maoist Economic Planning: Living Standards*

and Economic Development in Sichuan since 1931. Oxford: Clarendon Press.

——. 1996. *Sources of Chinese Economic Growth 1978–1996*. Oxford: Oxford University Press.

Braudel, Fernand. 1984. *Civilization and Capitalism*, volume 3 ("The Perspectiveof the World"). New York: Harper and Row.

Brown, Lester R. 2003. *Plan B: Rescuing a Planet under Stress and a Civilization in Trouble*. New York and London: W. W. Norton & Company.

Campbell, Colin J. 2005. *Oil Crisis*. Brentwood, Essex, UK: Multi-Science Publishing Company Ltd.

Carter, Susan B. et al. 2006. *Historical Statistics of the United States: Earliest Times to the Present*, Millennial Edition. New York: Cambridge University Press.

CASS (Research Group of the Chinese Academy of Social Sciences). 2001. *Dangdai Zhongguo Shehui Jieceng Yanjiu Baogao* (A Report on the Study of Contemporary China's Social Strata). Beijing: *Shehui Kexue Wenxian Chubanshe* (Social Sciences Literature Press).

——. 2002. "Zhonguo Muqian Shehui Jieceng Jiegou Yanjiu Baogao" (A Research Report on the Current Structure of Social Strata in China), in Ru Xin, Lu Xueyi, and Li Peilin (eds), *Shehui Lanpishu 2002: Zhongguo Shehui Xingshi Fenxi yu Yuce* (Social Blue Book 2002: Analyses and Predictions of China's Social Conditions), pp. 115–32. Beijing: *Shehui Kexue Wenxian Chubanshe* (Social Sciences Literature Press).

Chang, Jung and Jon Halliday. 2005. *Mao: the Unknown Story*. New York: Knopf.

Cheng, Zhidan. 2005. "Guanyu Sannian Kunnan Shiqi de Ruogan Wenti" (On Some Issues during the Three Diffi cult Years). <http://zhidao.baidu.com/question/426728.html> (accessed September 1, 2007).

Chossudovsky, Michel. 1998. *The Globalisation of Poverty*. London and Atlantic Heights, NJ: Zed Books Ltd.

Craig, James R., David J. Vaughan, and Brian J. Skinner. 1996. *Resources of the Earth: Origin, Use, and Environmental Impact* (2nd edn). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Crotty, James. 2000. "Trading State-Led Prosperity for Market-Led Stagnation: from the Golden Age to Global Neoliberalism." The Political Economy Research Institute of University of Massachusetts Amherst, Published Study 7 http://www.peri.umass.edu/fi leadmin/pdf/published_study/PS7.pdf (accessed September 19, 2007).

——, Gerald Epstein, and Patricia Kelly. 1998. "Multinational Corporations in the Neo-Liberal Regime," in Dean Baker, Gerald Epstein, and Robert Pollin (eds), *Globalization and Progressive Economic Policy*, pp. 117–143. Cambridge: Cambridge University Press.

D'arista, Jane. 2003. "Financial Architecture in the 21st Century?" in Ann Pettifor (ed.), *Real World Economic Outlook*, pp. 202–210. New York: Palgrave Macmillan.

Earth Policy Institute. "Grain Harvest Indicator" <http://www.earth-policy. org/Indicators/Grain/index.htm> (accessed December 1, 2007).

Eatwell, John and Lance Taylor. 2000. *Global Finance at Risk: the Case for Inter-*

national Regulation. New York: The New Press.

ECLAC (Economic Commission for Latin America and the Caribbean). 1994. *Social Panorama of Latin America*. Santiago, Chile: United Nations Economic Commission for Latin America and Caribbean.

The Economist. 2006, *Pocket World in Figures* (2007 edn). London: Profi le Books Ltd.

Energy Watch Group. 2006. *Uranium Resources and Nuclear Energy*. EWGSeries No. 1/2007, December 2006 <http://www.energywatchgroup. org/fi leadmin/global/pdf/EWG_Uraniumreport_12-2006.pdf> (accessedJanuary 1, 2007).

——. 2007a. *Crude Oil: the Supply Outlook*. EWG-Series No. 3/2007, October 2007 <http://www.energywatchgroup.org/fi leadmin/global/pdf/EWG Oilreport_10-2007.pdf> (accessed November 1, 2007).

——. 2007b. *Coal: Resources and Future Production*. EWG-Series No. 2/2007, March 2007 <http://www.energywatchgroup.org/fi leadmin/global/pdf/EWG_Oilreport_10-2007.pdf> (accessed April 1, 2007).

Felix, David. 2001. "Why International Capital Mobility Should Be Curbed, and How It Could Be Done." Paper prepared for "Financialization of the Global Economy" Conference, December 7–8, 2001 <http://www.peri.umass.edu/fi leadmin/pdf/fi nancial/fin_Felix.pdf> (accessed January 15,2003).

Financial Times, 2006, "Ten-Year Quest for Safe Nuclear Power Launched," November 22, p. 2.

——, 2007, "Carbon Emissions to Rise 59 Per Cent," May 22, p. 2.

Friedemann, Alice. "Peak Soil: Why Cellulosic Ethanol, Biofuels Are Unsustainable and a Threat to America." *Cultural Change*, April 10, 2007. Reprinted by ASPO USA, *Peak Oil News*, April 15, 2007 <http://www.aspousa. com> (accessed April 15, 2007).

Gilbert, Dennis and Joseph A. Kahl. 1992. *The American Class Structure*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.

Godley, Wynne, Dimitri B. Papadimitriou, and Gennaro Zezza. 2007. "The U.S.

Economy: What's Next?" *The Levy Economics Institute Strategic Analysis*, April 2007 <http://www.levy.org/pubs/sa_apr_07.pdf> (accessed May 1, 2007).

Goldsmith, Edward R.D. 2005. "Farming and Food Production under Regimes of Climate Change," in Andrew McKillop with Sheila Newman (eds), *The Final Energy Crisis*, pp. 56–73. London and Ann Arbor, MI: Pluto Press.

Goldsmith, Raymond W. 1952. "The Growth of Reproducible Wealth of the United States of America from 1805 to 1950," in Simon Kuznets (ed.), *Income & Wealth of the United States: Trends and Structure* (*Income & Wealth Series* II of International Association for Research in Income and Wealth),pp. 247–328. Baltimore, MD: The Johns Hopkins Press.

——, Dorothy S. Brady, and Horst Mendershausen. 1956. *A Study of Savings in the United States*, Volume III. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Green, Chris, Soham Baksi, and Maryma Dilmaghani. 2007. "Challenges to a Climate Stabilizing Energy Future." *Energy Policy* 35:616–26.

Green, Duncan. 1995. *Silent Revolution: the Rise of Market Economics in Latin America*. London: Cassell.

Greenhill, Romily. 2003. "Globalization and Its Consequences," in Ann Pettifor (ed.), *Real World Economic Outlook*, pp. 20–49. New York: Palgrave Macmillan.

Harvey, Fiona. 2006. "Scientists Warn of Fish Stocks Collapse." *Financial Times*, November 3, 2006, p. 7.

Hawken, Paul, Amory Lovins, and L. Hunter Lovins. 2000. *Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution.* New York and Boston, MA: Little,Brown and Company.

Hayden, Howard C. 2004. *The Solar Fraud: Why Solar Energy Won't Run the World.* Pueblo West, CO: Vales Lake Publishing, LLC.

Heinberg, Richard. 2004. *The Party's Over: Oil, War and the Fate of Industrial Societies.* Gabriola Island, BC: New Society Publishers.

——. 2006. *The Oil Depletion Protocol: A Plan to Avert Oil Wars, Terrorism andEconomic Collapse.* Gabriola Island, BC: New Society Publishers.

——. 2007. "Peak Coal: Sooner Than You Think." <http://www.energybulletin.net/29919.html> (accessed December 15, 2007).

Hinton, William. 2006. *Through a Glass Darkly: U.S. Views of the Chinese Revolution.* New York: Monthly Review Press.

Huesemann, Michael H. 2003. "The Limits of Technological Solutions toSustainable Development." *Clean Technology and Environmental Policy* 5:21–34.

Hunt, E.K. 2002. *History of Economic Thought: A Critical Perspective* (updated 2nd edn). Armonk, NY and London: M.E. Sharpe.

IEA (International Energy Agency). 2007. *Key World Energy Statistics* <http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2007/key2007.pdf> (accessed September 1, 2007).

ILO (International Labour Offi ce). 2006. *Yearbook of Labour Statistics 2006.* Geneva: International Labour Offi ce.

IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). 2007a. "Climate Change 2007: The Physical Science Basis (Summary for Policy Makers). Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change." <http://www.ipcc.ch>(accessed April 1, 2007).

——. 2007b. "Climate Change 2007: Climate Change Impacts, Adaptation and Vulnerability (Summary for Policy Makers). Working Group II Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fourth Assessment Report." <http://www.ipcc.ch> (accessed July 1, 2007).

——. 2007c. "Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change (Summary for Policy Makers). Working Group III Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fourth Assessment Report." <http://www. ipcc.ch> (accessed October 1, 2007).

Kotz, David M. 1997. *Revolution from Above: the Demise of the Soviet System.* London and New York: Routledge.

Kunstler, James Howard. 2005. *The Long Emergency: Surviving the Converging Catastrophes of the Twenty-First Century.* New York: Atlantic Monthly Press.

Laherrere, Jean. 2004. "Future of Natural Gas Supply." Contribution to the Third International Workshop on Oil & Gas Depletion, Berlin, Germany, May 24–25,

2004 http://www.hubbertpeak.com/laherrere/IIASA2004.pdf (accessed October 1, 2006).

Leake, Jonathan. 2007. "Fiddling with Figures while the Earth Burns: The Latest Initiatives to Stop Global Warming Won't Save Us, James Lovelock Tells Jonathan Leake." *Times Online*, May 4, 2007 <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/uk/science/article/1751509.ece> (accessed May 4, 2007).

Lebergott, Stanley. 1964. *Manpower in Economic Growth: the American Record since 1800*. New York, San Francisco, CA, Toronto, and London: McGraw- Hill Book Company.

Li, Minqi. 1994. *Capitalist Development and Class Struggle in China* (available at <http://www.econ.utah.edu/~mli/index.htm>).

——. 2003. "Reading Wallerstein's *Capitalist World-Economy*—And the China Question in the First Half of the 21st Century." in Gong Yang (ed.), *Sichao: Zhongguo Xin Zuopai jiqi Yingxiang* (Currents of Thought: China's New Left and Its Infl uences), Beijing: China Social Sciences Press.

——. 2005. "The Rise of China and the Demise of the Capitalist World- Economy: Historical Possibilities of the 21st Century", *Science & Society*, 69(3):420–48 (July).

Lightfoot, H. Douglas and Christopher Green. 2001. "Energy Effi ciency Decline Implications for Stabilization of Atmospheric CO2 Content." Centre for Climate and Global Change Research, Report No. 2001-7, McGill University, Montreal, Canada <http://www.mcgill.ca/ccgcr> (accessed October 1, 2006).

——. 2002. "An Assessment of IPCC Working Group III Findings in *Climate Change 2001: Mitigation* of the Potential Contribution of Renewable Energies to Atmospheric Carbon Dioxide Stabilization." Centre for Climate and Global Change Research, Report No. 2002-5, McGill University, Montreal, Canada <http://www.mcgill.ca/ccgcr> (accessed October 1, 2006).

Lu, Aiguo. 2000. *China and the Global Economy since 1840*. London: Macmillan Press Ltd.; New York: St. Martin's Press, Inc.

Maddison, Angus. 2003. *The World Economy: Historical Statistics*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.

Mao, Tsetung (Zedong). 1969. *Mao Zedong Sixiang Wansui* (Long Live the Mao Zedong Thought), a collection of Mao Zedong's writings and talks between 1950 and 1968, compiled by Red Guards organizations during the Cultural Revolution. Researchers have considered the collection to be generally authentic and reliable. See Li Xiaohang, "Wenge Shiqi Qunzhong Zuzhi Bianyin de Maozedong Sixiang Wansui Kaolue" (A Short Survey of 'Long Live the Mao Zedong Thought' Compiled by Mass Organizations during the Cultural Revolution)" <http://www.people.com.cn/GB/shizheng/819 8/30446/30451/2210827.html>.

——. 1976. *Mao Zhuxi Guanyu Wuchanjieji Wenhua Geming de Zhongyao Zhishi* (Important Propositions of Chairman Mao on the Proletarian Cultural Revolution), edited by Lu Shi. Henan: Henan Federation of Trade Unions; Hunan: The Propaganda Department of the Chinese Communist Party Hunan Province Committee <http://www.gongnong.org/jnmzd/ jmmao0212070015.htm> (accessed September 19, 2007).

——. 1977. *Mao Zedong Xuanji* (Selected Works of Mao Zedong), volume 5. Beijing: *Renmin Chubanshe* (The People's Press).

Marx, Karl. 1977[1859]. "Preface to *A Contribution to the Critique of Political Economy*." Moscow: Progress Publishers.

——. 1967[1867]. *Capital: A Critique of Political Economy*, volume I ("The Process of Capitalist Production"). New York: International Publishers.

——. 1967[1894]. *Capital: A Critique of Political Economy*, volume III ("The Process of Capitalist Production as a Whole"). New York: International Publishers.

McCarthy, Michael. 2007. "Earth's Natural Defenses against Climate Change Beginning to Fail." May 18 <http://www.truthout.org/issues_06/052107EC. shtml> (accessed May 18, 2007).

McCluney, Ross. 2005a. "Renewable Energy Limits," in Andrew Mckillop with Sheila Newman (eds), *The Final Energy Crisis*, pp. 153–75. London and Ann Arbor, MI: Pluto Press.

——. 2005b. "Population, Energy, and Economic Growth," in Andrew Mckillop with Sheila Newman (eds), *The Final Energy Crisis*, pp. 176–85. London and Ann Arbor, MI: Pluto Press.

Meisner, Maurice. 1999. *Mao's China and After: A History of the People's Republic*. New York: The Free Press.

Mitchell, Brian R. 1988. *British Historical Statistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mobbs, Paul. 2005. *Energy Beyond Oil*. Leicester, UK: Matador Publishing.

Moore, Jason W. 2007. "Silver, Ecology, and the Origins of the Modern World, 1450–1640," in Alf Hornborg, J. R. McNeill, and Joan Martinez-Alier (eds). *Rethinking Environmental History: World-System History and Global Environmental Change*, pp.123–42. Lanham, MD, New York, Toronto,and Plymouth, UK: Altamira Press, A Division of Rowman & Littlefi eld Publishers, Inc.

Navarro, Vicente. 1993. "Has Socialism Failed? An Analysis of Health Indicators under Capitalism and Socialism." *Science & Society* 57(1):6–30 (Spring).

OECD, *OECD Economic Outlook Database* http://lysander.sourceoecd.org/vl=10920984/cl=17/nw=1/rpsv/statistic/s3_about.htm?jnlissn=16081153 (accessed October 15, 2007).

Petras, James and Henry Veltmeyer. 2001. *Globalization Unmasked*. Halifax: Fernwood Publishing Ltd.; London and New York: Zed Books.

Pettifor, Ann. 2003. "Making Sense of Our World: 1970–2003," in Ann Pettifor (ed.), *Real World Economic Outlook*, pp. 5–19. New York: Palgrave Macmillan.

Pfeiffer, Dale Allen. 2006. *Eating Fossil Fuels: Oil, Food and the Coming Crisis in Agriculture*. Gabriola Island, BC: New Society Publishers.

Quinlan, Joe. 2007. "Why We Should Not Bank on the Chinese Consumer." *Financial Times*, October 3, p. 24.

Rawski, Thomas G. 1975. "The Growth of Producer Industries, 1900–1971," in Dweight H. Perkins (ed.), *China's Modern Economy in Historical Perspective*, pp. 203–34. Stanford, CA: Stanford University Press.

——. 1980. "Choice of Technology and Technological Innovation in China's Economic Development," in Robert F. Dernberger (ed.), *China's Development Expe-*

rience in Comparative Perspective, pp. 191–228. Cambridge, MA and London: Harvard University Press.

Riskin, Carl. 1975. "Surplus and Stagnation in Modern China," in Dweight H. Perkins (ed.), *China's Modern Economy in Historical Perspective*, pp. 49–84. Stanford, CA: Stanford University Press.

Rodrik, Dani. 2003. "Why Financial Markets Misbehave?" in Ann Pettifor (ed.), *Real World Economic Outlook*, pp. 188–91. New York: Palgrave Macmillan.

Sen, Amartya. 1999. *Commodities and Capabilities*. Oxford: Oxford University Press.

Setser, Brad. 2007. "My Recap of the Past Week." Brad Setser's Weblog, October 1, <http://www.regmonitor.com/blog/setser/217775> (accessed October 1, 2007).

Siegel, Charles. 2006. "The End of Economic Growth," A Preservation Institute Publication http://www.preservenet.com/endgrowth/EndGrowth.html (accessed September 19, 2007).

Silver, Beverly J. and Eric Slater. 1999. "The Social Origins of World Hegemonies," in Giovanni Arrighi and Beverly J. Silver et al., *Chaos and Governance in the Modern World System*, pp.151–216. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Spratt, David. 2007. "The Big Melt: Lessons from the Arctic Summer of 2007." <www.carbonequity.info/PDFs/arctic.pdf> (accessed December 1, 2007).

—— and Philip Sutton. 2007. "Target Practice: Where Should We Aim to Prevent Dangerous Climate Change?" <www.carbonequity.info/PDFs/ targets.pdf> (accessed December 1, 2007).

Standard & Poor. 2005. "In the Long Run, We Are All in Debt: Aging Societies and Sovereign Ratings." Reprinted from *Ratings Direct*, Standard & Poor's Web-based Credit Analysis System, March 18 <http://info.worldbank. org/etools/docs/library/139390/S&P_cWk_Social%20Security%20Special_03302005.pdf> (accessed March 30, 2005).

State Statistical Bureau, People's Republic of China. 1985. *Statistical Yearbook of China 1984*. Hong Kong: Economic Information & Agency.

Stavrianos, Leften Stavros. 1981. *Global Rift: the Third World Comes of Age*. New York: William Morrow and Company, Inc.

Stern, David I. and Cutler J. Cleveland. 2004. "Energy and Economic Growth." *Rensselaer Working Papers in Economics*, Number 0410 (March) <http://www.rpi.edu/dept/economics/www/workingpapers/> (accessed December 15, 2006).

Stern, Nicholas (Sir). 2005. *Stern Review: The Economics of Climate Change*.<http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/stern_review_report.cfm> (accessed December 1, 2007).

Stipp, David. 2001. The Coming Hydrogen Economy. *Fortune*. November 12,2001. Website: <http://www.business2.com/articles/mag/print/0,1643,34966,00.html> (accessed November 12, 2001).

Terra. Wire. 2007. "Greenhouse-gas Emissions by Industrialised Countries at New High: UNFCCC." *Terra Daily: News about Planet Earth*, November

20<http://www.terradaily.com/2007/071120100037.xlssw5bo.html> (accessed November 20, 2007).

Trainer, Ted. 2007. *Renewable Energy Cannot Sustain a Consumer Society*. Dordrecht, The Netherlands: Springer.

Tucker, Robert C. (ed.). 1978. *The Marx-Engels Reader*. New York and London: W.W. Norton & Company.

United Nations. 2000. *Human Development Report*. New York and Oxford: Oxford University Press (published for the United Nations Development Programme).

——. 2002. *Human Development Report*. New York; Oxford: Oxford University Press (published for the United Nations Development Programme).

US Economic Report of the President (2007) <http://www.gpoaccess.gov/eop/ tables07.html> (accessed October 15, 2007).

US Geological Survey (2006). *Mineral Commodity Summaries 2006* <http:// minerals.usgs.gov/minerals/pubs/mcs> (accessed November 1, 2006).

US National Income and Product Accounts <http://www.bea.gov/national/ nipaweb/index.asp> (accessed October 15, 2007).

Wallerstein, Immanuel. 1979. *The Capitalist World-Economy: Essays by Immanuel Wallerstein*. Cambridge: Cambridge University Press.

——. 1995. *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*. London; New York: Verso.

——. 1996. "The Global Possibilities, 1990–2025," in Terence K. Hopkins and Immanuel Wallerstein et al., *The Age of Transition: Trajectory of the World System 1945–2025*, pp. 226–43. London and Atlantic Highlands, NJ: Zed Books.

——. 1998. *Utopistics: or Historical Choices of the Twenty-fi rst Century*. New York: The New Press.

——. 1999. "The West, Capitalism, and the Modern World-System," in Timothy Brook and Gregory Blue (eds), *China and Historical Capitalism: Genealogies of Sinological Knowledge*, pp. 10–56. Cambridge: Cambridge University Press.

——. 2000. *The Essential Wallerstein*. New York: The New Press.

——. 2003. *The Decline of American Power*. New York and London: The New Press.

——. 2006. "The Curve of American Power." *New Left Review* 2(40):77–94 (July–August).

Wang, Qing and Denise Yam. 2007. "China: Infl ated Fear of Infl ation?" *The Morgan Stanley Global Economic Forum*, August 8 <http://www.morganstanley.com/views/gef/archive/2007/20070808-Wed.html> (accessed August 8, 2007).

Wen, Dale and Minqi Li. 2006. "China: Hyper-Development and Environmental Crisis," in Leo Panitch and Colin Leys (eds), *Socialist Register 2007: Coming to Terms with Nature*, pp. 130–46. New York: Monthly Review Press.

Wolf, Martin. 2008. "China changes the whole world," *Financial Times*, January 23, Special Report: "The World in 2008," p. 2.

World Bank, *World Development Indicators Online* <http://devdata.worldbank.org/dataonline> (accessed September 15, 2007).

Wright, Erik Olin. 1997. *Class Counts: Comparative Studies on Class Analysis*.

Cambridge: Cambridge University Press.

Wu, Lengxi. 1995. *Yi Mao Zhuxi—Wo Qinshen Jingli de Ruogan Zhongda Lishi Shijian Pianduan* (In Memory of Chairman Mao—Episodes of Several Important Historical Events That I Personally Experienced). Beijing: *Xinhua Chubanshe* (New China Press).

WWF, ZSL, and GFN (World Wildlife Fund in the USA and Canada, Zoological Society of London, and Global Footprint Network). 2006. *Living Planet Report 2006*. http://assets.panda.org/downloads/living_planet_report.pdf (accessed January 15, 2007).

Xie, Andy. 2002. "In Search of Pricing Power." *The Morgan Stanley Global Economic Forum*, October 16 <http://www.morganstanley.com/GEFdata/digests/latest-digest.html> (accessed October 16. 2002).

——. 2003. "China: Still No to RMB Revaluation." *The Morgan Stanley Global Economic Forum*, September 5 <http://www.morganstanley.com/GEFdata/digests/latest-digest.html> (accessed September 5, 2003).

Xin, Ru, Lu Xueyi, and Li Peilin (eds). 2002. *Shehui Lanpishu 2002: Zhongguo Shehui Xingshi Fenxi yu Yuce* (Social Blue Book 2002: Analyses and Predictions of China's Social Conditions). Beijing: *Shehui Kexue Wenxian Chubanshe* (Social Sciences Literature Press).

Yam, Denise and Andy Xie. 2002. "Any Hope for Export Pricing Power?" *The Morgan Stanley Global Economic Forum*, October 16, 2002 <http://www. morganstanley.com/GEFdata/digests/latest-digest.html> (accessed October 16, 2002).

Zhang, Hongzhi. 2007. "*Huan Qingbai yu Mao Zedong—Ba Zhenshi de Lishi Gaosu Renmin* (Return Innocence to Mao Zedong—Tell People the True History)." <http://quanxue.cn/LS_Mao/QingBai/QingBai01.html> (accessed August 30, 2007).

Zhang, Yi. 2005. "13 Yi Zhihou Zhongguo Renkou de Xin Tezheng" (New Characteristics of the Chinese Population after 1.3 Billion), in Ru Xin, Lu Xueyi, and Li Peilin (eds), *2006 Nian: Zhongguo Shehui Xingshi Fenxi yu Yuce* (2006: Analyses and Predictions of China's Social Situation), pp. 97–107. Beijing: *Shehui Kexue Wenxian Chubanshe* (Social Science Academic Press).

Zhu, Qingfang. 2005. "Jumin Shenghuo he Xiaofei Jiegou de Xin Bianhua" (New Changes in Household Living Conditions and the Consumption Structures), in Ru Xin, Lu Xueyi, and Li Peilin (eds), *2006 Nian: Zhongguo Shehui Xingshi Fenxi yu Yuce*

DİZİN

ABD
  hegemonyası 49, 51, 133, 178
  gelir 123-4
  askerî güç 171-2
  makroekonomik dengesizlik 121-7
  yatırım 123
  Irak Müdahalesi 171-2
  hanehalkı borcu 123-5
  sağlık bakım harcamaları 61-2
ademi-merkezileşme 67-8
Afyon Savaşları (1839-42 ve 1856-60) 31
aile sözleşme sistemi 94
altın standardı 165, 167
anti-sistemik hareketler 43-4, 100, 133-4, 167-8, 240
Arjantin'de malî kriz (2001) 169
Arrighi, Giovanni 48-9
artı-değer elde etme teknikleri 83-6
Avrupa 102, 167
Avrupa Para Birliği 103-4
balık stokları 181, 222
Ball, Joseph, 70
"Batılılaşma Hareketi" 32

bereket (üretkenlik) döngüsü 163
birikim 27, 37-8, 40-1, 48-9 157-9, 162, 248-9
  kriz(ler) 150, 152-3, 162, 233-4, 237
  sonsuzluk 44-7, 51, 150-1, 159-60, 232-3, 234
  ve sonu 189-231
  ve sosyalizm 55-60
  sistemik döngüler 159
Birinci beş Yıllık Plan (1953-57) 57-8, 69
biyokütle 204, 211-12, 214
Bokser İsyanı 33
borç krizi 95, 104, 114-16

BP Statistical Review of World Energy 213
Bretton Woods Sistemi 167
Burma 32, 33
Bush, Georg W. 171-2
Büyük Bunalım (1873-96) 163-64
Büyük Bunalım (ABD 1930) 163-64, 165-66

Cambell, Colin J. 201
Cheng Zidan 74
Ciang Cieşi (Çankayşek) 36-7, 80
Ciang Çing 94, 101
Ciang Zemin 146
Cleveland, Cutler J. 217
Çen Yun 97

çevre 40-1, 42, 84-5, 134-5, 138, 150-1, 167, 176-7
çevresel maliyet 38, 50-1, 174-75, 178-79, 230-31, 235-36
Çin
  ve temel ihtiyaçlar 54-5, 60-8, 83-5, 105-6, 127-8
  ve sermaye birikimi 36-7, 49-50, 83-8, 153-4
  sınıf mücadelesi 146-150, 152-3
  ekolojik ayakizi 179
  Maocu dönemde ekonomik performans 59
  enerji tüketimi 154-6, 225-6
  ve çevre krizi 47, 224-6
  döviz rezervi/cari açıklar 108, 114-17, 127-8
  küresel sermayenin yer değiştirmesi 150-1
  kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşme 38-9, 42-3, 131, 147-8, 153
  sanayileşme 59, 77-8, 88-9
  yatırımlar 59, 121-2, 129
  toprak reformu 56-7
  küresel ekonominin lideri olarak 119-120, 131
  makroekonomik dengesizlik 121-27
  Halk Cumhuriyeti 54
  ve kapitalist dünya ekonomisinin yükselişi 30-3, 39-40, 130-2, 140-46
  ve neoliberalizmin yükselişi 105-8, 131
  gelirlerin yeniden-dağıtım ihtiyacı 130-31
  eşitsizliklerin artması 90, 94, 95, 96, 128-29
  dünya GSYİH'sindeki payı 52, 54
  toplumsal çelişkiler 83-8
  stratejik bir rezerv olarak 37-8, 233-4
  ve artı-emek 38, 105-6, 131, 150-51
  kapitalizme geçiş50, 94-99, 103-4, 150-1
  ücret oranları 151-2
  Japonya'yla savaş (1941) 37
Çin Devrimi 29, 34-7, 223-4
Çin Komünist Partisi 36, 37, 50, 54
  sorun 54
  sol kanat (muhafazakârlar) 97-98
  ve politik hata 76-83
  revizyonist hizip 90
  sağ kanat (radikal reformcular) 97
  toplumsal bileşim 89-90
Çin Toplumsal Bilimler Akademisi (ÇTBA) 146-8
Çin-Fransa Savaşı (1884-85) 32

Çin-Japon Savaşı (1894-95) 32
Çu Enlay 36, 78

deflasyon 109, 153-4
demir pirinç kâsesi 77, 78, 84-5
Deng Şiaoping 78, 80, 82, 90, 94
devlet mülkiyeti 55-6, 57, 80-1
Devlet Planlama Komisyonu 57
devletlerarası rekabet 28-9, 48-9, 157-8, 160
doğal felâketler, 73-5
Doğal kaynaklar 189-90, 193-4
Dört Mayıs Hareketi 36
"Dörtlü Çete" 94
döviz kuru 108-9, 110, 111, 120
dünya sistemi 27-8

eğitim 64-7, 68
Ekim Devrimi (1917) 35
ekonomik kalkınmanın ölçülmesi 61-2
emek
  cebren çalıştırma 41-2, 83-5
  özgür emek 41-2, 83-5
emek/ücret maliyeti 38, 43, 50-1, 162,174-5, 179, 183-4
Enerji İzleme Grubu 201-2
enerji verimliliği 214-17
Engels, Friedrich 51
"eski kadrolar" 94
etanol 211

faiz oranları 108-9
faiz oranları 108-9, 121-2, 125-6, 161-2, 168-9
Flemenk hegemonyası 160-2
fosil yakıtlar 47, 180, 194, 200, 121, 221
Frank, André Gunther 30
Fresnel yansıtıcıları 209, 210
Friedman, Edward 77

Geçici Devrimci Hükümet, 34
gelgit ve dalga gücü 205
genetiğiyle oynanmış tohumlar 222
Gilbert, Dennis 142-43
Green, Chris 205, 217
Guomindang (Milliyetçi Parti) 35, 36, 37
gübre 74, 94, 211, 212, 221

halk komünü 57, 58, 76, 77, 78, 79, 801, 84
Halk Kurtuluş Ordusu 37-8, 54
Halliday, Jan 81-2
haraç-ticaret sistemi 30, 33
hava kirliliği 221-3, 224-5
hegemonik devlet 48, 49, 50, 159-60, 179-80
Heinberg, Richard 201
hidroelektrik 200, 204-5, 214-5, 219
hidrojen yakıt 212, 218
Hindistan 30-1, 170, 178, 179-81
Hinton, William 70-1, 74, 77
hizmet sektörü
  maddî üretim sektörü 192-3
  ve artı-değer 192-4
Hollanda Birleşik Eyaletleri 160-2
Hong Kong 31, 107-8
Hua Guofeng 94
Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) 205, 226, 242-3, 245

Irak 172

iklim değişikliği 44-6, 51, 202-4, 226-31, 241-2

küresel felâketler 242, 243, 244, 247-8
dönüm noktası 243, 244-5
İleriye Doğru Büyük Atılım (1957) 69, 76-7
İleriye Doğru Büyük Atılım dönemi (1958-60) 57, 69-70, 77-8, 79-80, 89-90
İmparator Guangşu 32
İmparatoriçe Çişi 33
İngiliz Devlet Tahvilleri 161
İran 172
İrlanda Doruk Petrol ve Gaz Araştırmaları 213
işbölümü 28, 38, 39, 40, 136-37
İşletme Kanunu (1988) 94
ithal ikamecilik 94-5, 104

Jang Hongji 74, 77, 78
Jao Ziyang 97
Japonya 30, 32, 34, 179, 216
jeotermal güç 204
Jun Jongşen (Sun-Yatsen) 34, 36

kadrolar 82
Kahl, Joseph A. 142-3
kapitalist dünya-ekonomisi
sınıf yapılanmaları 140-46
dinamik dengeler 48-9, 50-1, 157
Çin'in yükselişinin içerimleri 150-56
militanlaşma ve emek örgütleri 42-44, 103
ve liderlik 158, 163-65, 172, 178, 235
liberalleşme/demokratikleşme 237, 240-41
ve orta tabaka 41-2, 146-47, 154, 237
düzenleme 43-44, 157-58, 172, 182-3, 234
sistem seviyesinde çözümler ve problemler 49, 157-160, 172, 176-82
ve yeni sisteme geçiş 236-42
Kapitalizm
komünizmin hazırlanışı olarak 51, 248-52
sürdürülebilirlik 51, 191-95, 227, 228, 229, 230, 231
kâr (artı-değer) 2-3, 38, 111-2, 150-1, 157-9, 192-3
karbondioksit (CO_2) 223-35, 242, 245, 246-47
CO_2 eşdeğeri 245, 246, 247
karbon tutma ve yalıtma teknolojisi 227-28
karbon durgunluğu 231, 244-45
kaynak tahsisi, 69-70
Keynesçi politikalar 102, 165-66
kıtlık (1958-61) 70-73
kolektif mülkiyet 57, 81
bkz.tarım, kolektif
Komünist rüzgâr 76, 78, 79
Kore 30-2
Kore Savaşı 54, 77
kömür 198-204, 207-8
azalma-tükenme 200-1, 214-15, 218, 226
kirlilik 200-2, 226
Kuzey Kore 171-2
Kuzey Seferi 36
Kuzey'den Güney'e göç 236-7, 241-2
küresel ısınma 226-27, 228, 229, 242-48
küresel meta zinciri 140, 153
Kyoto Protokolü 230, 242

Laherrere, Jean 201

Laos 30
Lenin 77
Lightfoot, H. Douglas 205, 217
Lin Biao 91
Liu Şaoçi 76, 78, 79, 80
Lovelock, James 227, 243-4
Lu Dingyi 79
Luşan Pleniyumu (1959) 76—, 82-3

Maastrich Anlaşması 103-4
Maastricht Anlaşması 103-4
maddî üretim sektörleri 189-190, 192-3, 196, 197-99
maddî üretimin yer değiştirmesi, 176-7
maddilikten uzaklaşma 193
Mançu Hanedanı 31-3, 35
Mao Zedung 56,69, 70, 71, 76-83, 90-2, 100-1
  ölümü 94-5, 103-4
  eğitim 64
  sağlık sistemi 67-8
  maddî teşvikler 85
Marksizm-Leninizm 35-6, 77, 100-1
Marshall Planı 103-4
Marx, Karl 25, 26, 42, 51, 86-7, 174-5, 251-2
Meddison, Angus 30,58
Meisner, Maurica 76, 88
Merkez Bankası 122, 125, 167
merkez bölge 39-41, 44, 102-3, 176-77, 233
  işçi sınıfı 84, 103-4, 105, 133-34, *140-41, 146*
  iklim anlaşması 230
  göç 95-6
  sermayenin yeniden yerleştirilebilir 104, 150-51, 176, 193
  hizmet sektöründe üretimin maddî yer değiştirmesi 193
  artı- değer transferi 55-6, 135
  hasat yetersizliği 73-6
  Kültür Devrimi 66-8, 69-70, 82-3, 91
Merkezî Planlama 55, 56, 69-70
metanol 211
"mezar kazıcılar" 41-44
milliyetçilik 55-6, 59
mineral kaynakları 219-21
monetarizm 103-4
mübalağa rüzgârı 78, 79

Nanjink katliamı (1937) 37
Navarro, Vicente 60, 66
neoliberalizm 43-4, 50, 103-110, 131-2, 167-8, 176
  neoliberal küresel ekonomi 50, 104-110, 166-7, 176-7
  yapısal çelişkileri 108-10
  eşitsizliklerin artması 105-6
  küresel kapitalist sınıfların saldırısı olarak 43
nükleer enerji 199, 202-3, 213-14, 215
nükleer silâhlar 172, 179
  yayılmasının önlenmesi 167

orta sınıflar 102-3, 134, 135, 136, 138, 140-3
ortalama ömür 61-2,3
Otuz Yıl Savaşları (1618-48) 160

özelleştirme 89-90,94-5, 96, 97-8, 99, 106
özgür emek 41-2
özgürlük âlemi 250-51

Pax Americana 165-172

Pax Britannica 162-65
pazar ilişkileri 38, 95, 96, 191-2
Peng Dehuai 76-82
Pickowich, Paul G 77
piyasa kambiyo oranı 110, 111
Polanyi, Karl 162-3
proletarya tanımı 142-4
proleterleşme 41-3, 130, 131, 141-6, 147, 178-9

Ravski, Thomas G. 59
Reagan, Ronald 103-4
refah devleti kurumları 102, 103
Riskin, carl 37
Rusya 35, 115, 171-2, 179, 181, 238
bkz. Sovyetler Birliği
rüzgâr gücü 205-7
Ryukyu 31, 32

sağlık sistemi 67-8, 85, 128, 193
sanayileşme 76, 77-8, 88, 103-7, 163-4
Selden, Mark 77
Sen, Amatyu 61
sera etkisi yapan gazlar 47, 201-2, 226, 227, 228, 242-48
serbest ticaret 163, 166
sermayenin sonsuz birikimi 27
kapitalizmin özelliği olarak 26-8
sermayenin yer değiştirmesi 38, 43, 104, 105-6, 150-51
sınıf mücadeleleri 50, 134-5, 140, 233-4, 240-1, 242, 243-5
kapitalist dünya ekonomisinde 140-46
Çin 146-50
sınıf mücadelesi, 60-1
ve sosyalizm 88-93
sınıf yapıları 146-150
kapitalist dünya ekonomisinde 140-6
Çin'de 146-150
Silver, Beverly J. 49
Sincan 32
sistem karşıtı hareketler 43
sistemsel devreler 48, 50-1, 158-9, 162-3, 172-3,
Soğuk Savaş 138
Sosyalist Eğitim Hareketi (1962-65) 83, 90-1
Sosyalizm
çelişkiler 83-88
birikim 24-26
temel ihtiyaçlar 54-5, 60-8
sınıf mücadelesi 88-93
Sovyetler Birliği 35-6, 60, 77, 78, 92, 239
Çin'de teknik asistan olarak
sömürü 41, 61-2, 134-35, 136-37, 138-39, 232-33, 241-42, 249-50
Stalin, Joseph 37-8, 77, 78
Stern Raporu 230
Stern, David 217
Süperphenix reaktörü 203

şehirleşme ve sanayileşme 42-3
Şili Darbesi (1973) 103
Şimoneseki Anlaşması (Maguan Tiaoyue) 32
şok terapisi 97, 104, 108

tahıl üretimi 222, 223-25
Taipin Tianguo Ayaklanması 31, 34
Taiping Tiangua 34
tarım 74-6, 94, 199-200, 221-23, 247-48
kolektif 56-7, 84-5, 94-5, 221-3
tarihsel kapitalizm 26-9, 49, 173-

4, 175
Tayvan 32, 107
Thatcher, Margaret 103-4
Tibet 54
Tongmenghui (Birleşik İttifak) 34
toplumsal sistem ve tarihsel koşullar 43-4
toplumsal sözleşme 84
toprağın verimsizleşmesi 212, 222, 224-5
Trainer, Ted 206, 207, 212, 217
tüketim 26-7, 37, 192-96, 198-99, 235, 237-8 Çin 129-30, 131-2, 155
enerji 155, 192, 193, 204, 206, 207-10, 224-25, 226-27, 229
cebren çalıştırmanın sınırlaması 41-2
minumum seviye 61
ve neoliberal politika 105-6
Türkiye 63, 136, 152

ultra sol 89
Uluslararası Enerji Ajansı, 214
Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) 177
Uluslararası Para Fonu 104
Ücret
emek/ücret maliyeti 38, 43, 50-1, 162,174-5, 179, 183-4
"üç temsil" teorisi 146
üretim takımı 57, 68, 79-80, 81-2
üretim tugayları 57, 68, 79-80, 81-2
üretken olmayan sektörler 193
ürün değişimiyle işbölümü 38, 40-1
Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm 249
vergi maliyetleri 38, 43, 151, 174-77, 180-1, 182-3, 185-6, 232-3, 236-7
Versailles Barış Konferansı 35-6
Vietnam 32
Vietnam Savaşı 167
Viyana Barışı (1815) 162-3

Wallerstein, Immanuel 27, 55, 61, 133-36, 174-5, 177-8, 232
Weber, Max 60
Weber, Max 61
Wedemeyer, general Albert, 37
Westpalya Sistemi 160
Wright, Erik Olin 142
Wu Lengşi 78-80
Wu Lengşi 78-9, 80

Xie, Andy 107, 153

"yalınayaklı doktor" 68
Yalta Anlaşması 102
Yam, Denise 153
Yangwu Yundong (Batılılaşma Hareketi) 32-3
yatırım 37, 102, 108-9, 116-7, 155-6, 163-4
yeniden dolaşım 193
yenilenebilir likit ve gaz yakıtlar 211-13
Yeni-muhafazakârlık 171, 172-3
Yuan Şikai 35

"zor geçen üç yıl" 69

ŞİDDET ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
Georges SOREL
Fransızcadan Çeviren: Anahid Hazaryan

İşte, elimizin altında oldukça kötü bir üne sahip olmakla birlikte gelecek kuşakları zehirleyecek şeytani fikirler içeren bir kitap bulunuyor. Art arda, belki de aynı zamanda, milliyetçi aşırı sağ ile devrimci aşırı sol, faşistler, teröristler her kesimden totaliterler "*Şiddet Üzerine Düşünceler*"e gönderme yaptılar.
Sorel bu kitapta, otoritenin eylemlerini güç, başkaldırı eylemlerinin ise şiddet olarak tanımlanmasını öneren ünlü ayırımını ortaya koymaktadır. Lenin ve Trotskiy'in bu 'şiddet' adamını okumuş oldukları söylencesi, nefret edilmesi için başka bir gerekçe yaratmıştır.

YA SOSYALİZM YA BARBARLIK
István MÉSZÁROS
İngilizceden Çeviren: İrfan Memetoğlu

24. Rosa Luxembur'un "Ya Sosyalizm Ya Barbarlık" sloganı hiçbir zaman şimdiki kadar anlamlı olmamıştı. Meszaros, yaşadığımız dönemi 'emperyalist potansiyelin en ölümcül aşaması' olarak tanımlayarak Luxemburg'un sloganın önemini şöyle açıklıyor: "Rosa Luxemburg'un cümlesi bugün giderek büyüyen bir önem taşımaktadır. Artık ya sosyalizm ya barbarlık tercihinden çeşitli bahanelere sığınarak kaçıp kurtulmak mümkün değildir. Küresel hegemonik emperyalizmin içinde olduğumuz tarihsel aşamasının başarısız olacağı; kapitalist sistemin patlamaya hazır çelişkilerini sonsuza dek erteleyemeyeceği ve çözemeyeceği söylense de, bu sözün gelecek için bir çözüm sunmadığını bilmek gerekmektedir. Kronikleşmiş yapısal işsizlikten uluslararası ekonomik ve politik/askerî çelişkilere ve aynı ölçüde, dünya üzerinde yaşanan ekolojik yıkıma kadar yüzleşmek zorunda olduğumuz problemlerin birçoğu, 'birlikte' kararlaştırılmış bir eyleme ihtiyaç duymaktadır. Eyleme bir ân önce başlamak gerekmektedir, çünkü 'Zaman kaybediyoruz'. Bu yüzden, kapitalist sisteme karşı radikal bir alternatif gerçekleştirmeliyiz... Şimdi yaşadığımız yüzyıl ise 'Ya Sosyalizm Ya Barbarlık' yüzyılı olmalıdır."

DEVLET, İKTİDAR, SOSYALİZM

Nicos POULANTZAS

Fransızcadan çeviren: Turhan Ilgaz

Kapitalizm ve modern kapitalist devlet nasıl işler? İktidar nedir? Totalitarizm nedir? Siyasal mücadele nedir? Muhalefet nedir? İktadara karşı direniş nasıl olmalıdır? Sosyalist ülkelerin ve devletlerin temel problemi nedir?

Devlet, İktidar, Sosyalizm; Poulantzas'ın zamansız ölümünden önce yayımlanmış olan son kitabıdır. '*Devlet, İktidar ve Sosyalizm*' Poulantzas'ın kuramsal ve siyasal paradigmasının en açık yanını, muhtemel ki siyasete bağlılık çabasını göstermesi nedeniyle önemlidir.

Bu kitap, Poulantzas'ın eski düşüncelerinden vazgeçtiği ya da artık "siyasal dönüşümün" tamamladığı bir eser olarak kabul edilse de aslında reel sosyalizmlerle, sol-teknokratçılığın, ve de 'yeni filozoflarla' yenisol'un iktidara ve modern devlete dair görüşlerinin eleştirisine ayrılmıştır.

MAKYAVEL'İN YALNIZLIĞI

ve Başka Metinler

"Althusser'in Mirası"

Louis ALTHUSSER

Fransızcadan Çeviren: Turhan Ilgaz, Alâaddin Şenel, Seda Çarmık

Makyavel'in Yalnızlığı Althusser'in kuramını oluşturan önemli çalışmalarını ya da Althusser'in Mirasını bir araya getiriyor. Bu kitap Althusser'in Türkçe'de şimdiye kadar yayımlanmamış bazı temel çalışmalarını da okura sunuyor. Althusser'in doktora savunusu (Marx İçin ve Kapital'i Okumak adlı kitaplarını temel alan) *Amiens Savunusu* ile *Makyavel'in Yalnızlığı* yayımlanmamış olan temel çalışmalardan ikisi...

Marksizmin eyleyicilerinin/öğretmenlerinin sadece iyi bir öğrencisi olduğunu beyan eden ve fiilen mevcut olan kuram dünyasında âdeta Makyavel kadar yalnız olan Althusser, hedefinin/girişiminin Marx'ın anlaşılabileceği temelleri göstermek olduğunu söylüyor.

epos

KAPİTALİST DEVLETİN GELECEĞİ
Bob Jessop
İngilizceden Çeviren: Ahmet Özcan

Bob Jessop, çeyrek yüzyıldan uzun bir süredir, ikilemleri ve çelişkileriyle kapitalist devleti nasıl anlamak gerektiği sorunuyla yaratıcı bir biçimde uğraşıyor. Kapitalist Devletin Geleceği, bu uğraşının karmaşık, düşündürücü ve kışkırtıcı meyvesidir. Bu çalışma, Marksist geleneğin kapitalizm ve devlet hakkında verimli bir fikir kaynağı oluşturmaya devam ettiğini itiraza mahal bırakmayacak biçimde ortaya koyuyor.

Erik Olin Wright

Çok yakın bir zamana kadar, "bütün seçeneklerini geçersiz kıldığı", bununla da kalmayarak ebedî bir düzen olarak tarihi nihayete erdirdiği iddia edilen küresel kapitalizmin şu ânda içinde bulunduğumuz ve giderek derinleşen son krizi, *Kapitalist Devletin Geleceği* konusunu yeniden güncel ve âcil bir sorun hâline getirdi.
Epos Yayınları olarak, yaşayan en önemli devlet kuramcıları arasında sayılan Bob Jessop'ın yayımladığımız kuramsal çalışmalarının, yaşanan krize ilerici bir çözüm arayışındaki ezilen sınıf aktivistlerine pratik yararlar sağlayacağına inanıyoruz.
Jessop'ın daha önce yayımladığımız *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak* çalışmasının devamı ve tamamlayıcısı niteliğindeki bu çalışması, neoliberalizmin azat kabul etmez ideologlarının her şeye rağmen hâlâ sürdürmeye çalıştığı gürültü kirliliği içinde boğuntuya getirilmeye çalışılan temel insanlık sorunları hakkında kafa yormayı göze alanlar için çok verimli ipuçları sunuyor.

DEVLET TEORİSİ
KAPİTALİST DEVLETİ YERİNE OTURTMAK
Bob Jessop
İngilizceden Çeviren: Ahmet Özcan

Çin "Yeni Sol"unun önde gelen temsilcilerinden Minqi Li'nin elinizdeki kitabı modern tarihin en çarpıcı ironilerinden birine odaklanıyor. Kitap, Devrimin vaadlerini hiçe sayarak dümeni tam tekmil bir kapitalizme kıran Çin Komünist Partisinin "Kapitalist Yolcularının", mirasına ihanet ettikleri devrimci önderin vizyonunu yerine getirmekten kaçınamayacaklarını öne sürüyor: Mao'nun önderliğindeki komünistlerin yapamadığını, yani kapitalist dünya sistemini göçmüş uygarlıklar mezarlığına gömmeyi, kapitalist Çin başaracaktır.

Minqi Li, ekonomi, ekoloji ve politika alanlarından ayrıntılı kanıtlarla desteklediği bu iddiasını, basit bir argümana dayandırıyor: "Kendi iç dinamikleri sonucu dünyayı tükenmenin eşiğine getiren kapitalist sistem, son çare olarak Çin'i oyuna dâhil etmenin yükünü fazla taşıyamayacaktır."

Minqi Li'ye göre insanlığın sosyalizmle barbarlık arasında çok önceden haber verilen tercih ânı çok yaklaşmıştır ve kendisini tüketen kapitalist dünya ekonomisinden sonra önümüzdeki tek umut, bir sosyalist dünya hükümetidir. Ancak, belki gelinen noktada bu hükümetin başlıca görevi, sosyalizmin kurucularının öngördüğü gibi bir özgürlük âleminin yolunu açmak değil, yüzlerce yıllık kapitalist tahribat yüzünden kaçınılmaz hâle gelen küresel yıkımı en az zararla atlatmayı örgütlemek olabilir.

19 T

ISBN: 978-975-6790-62-5

epos Bilim-Felsefe-Politika